

უ ენგელსი

ოჯანის,
ქეძომ სეჭუთეიხისა
ღა
სესელენიფოს
ნეძომეოგა

ლ. ბ. შორბანის ბამოკვლევიბთან დაკავშირებით

3 K 13+1MII+33.041+34+9 (M) 01+9(M) 01
3-д 13+120+33+9 (3)
9 656 —

3 $\frac{10101 - 149}{M601 (09) - 78}$ 2-78

© გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1978.

წინასიტყვაობა

1884 წლის პირველი გამოცემისათვის

მომდევნო თავები რამდენადმე ანდერძის შესრულებას წარმოადგენს. თვითონ კარლ მარქსს — და არა სხვა ვინმეს — განზრახული ჰქონდა მორგანის გამოკვლევათა შედეგები გადმოეცა ისტორიის თავისი — გარკვეულ ფარგლებში, შემიძლია ვთქვა, ჩვენი — მატერიალისტური შესწავლის მონაცემებთან დაკავშირებით და მხოლოდ ამ გზით გაერკვია მთელი მათი მნიშვნელობა. მორგანმა ხომ ამერიკაში თავისებურად ხელახლა აღმოაჩინა მარქსის მიერ ორმოცი წლის წინათ აღმოჩენილი მატერიალისტური გაგება ისტორიისა, და ამ გაგებამ იგი, ბარბაროსობისა და ცივილიზაციის შედარებისას, მთავარ პუნქტებში იმავე შედეგებამდე მიიყვანა, რა შედეგებიც მარქსმა მიიღო. და როგორც ნაფიცი ეკონომისტები გერმანიაში „კაპიტალს“ მთელი წლების მანძილზე ისევე გულმოდგინედ გადმოიწერდნენ ხოლმე, როგორც ჭიუტად ჩქმალავდნენ მას, სწორედ ასევე ეპყრობოდნენ მორგანის „ძველ საზოგადოებას“¹ „წინაისტორიული“ მეცნიერების წარმომადგენელნი ინგლისში. ჩემს ნაშრომს ცოტათი თუ შეუძლია იმის მაგიერობა გასწიოს, რის შესრულებაც ჩემს განსვენებულ მეგობარს აღარ დასცალდა. მაგრამ მორგანის² წიგნიდან მარქსის ვრცელ ამონაწერებს შორის მუხელთ მაქვს მისი კრიტიკული შენიშვნები, რომელთაც, რამდენადაც ეს ამა თუ იმ ადგილს შეეფერება, აქ გადმოვეცემ.

მატერიალისტური გაგების თანახმად, ისტორიაში საბოლოო ანგარიშით განხმსაზღვრელი მომენტია უშუალო ცხოვრების წარმოება და კვლავწარმოება. მაგრამ თვით იგი, თავის მხრივ, ორგვარი სახისაა.

¹ „Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization“. By Lewis H. Morgan. London, Macmillan and Co., 1877. წიგნი დაიბეჭდა აშერიაში, და ლონდონში მიაი შოუნა არაჩვეულებრივად ძნელია. ავტორი გარდაიცვალა რამდენიმე წლის წინათ. (ენგელსის შენიშვნა.)

² ლაპარაკია ლ. მორგანის წიგნის — „ძველი საზოგადოების“ — კონაექტზე, რომელიც მარქსმა შეადგინა. იხ. მარქსისა და ენგელსის არქივი, ტ. IX, 1945. რ. ე. დ.

ერთი მხრივ, საარსებო საშუალებათა კვების საგნების. ტანსაცმლის, ბინის და ამისათვის აუცილებელი იარაღების წარმოება; მეორე მხრივ, წარმოება თვით აღამიანებისა, განგრძობა მოდგმისა¹. საზოგადოებრივი წესწყობილება, რომელშიც გარკვეული ისტორიული ეპოქისა და გარკვეული ქვეყნის აღამიანები ცხოვრობენ, გაპირობებულია ორივე სახის წარმოებით: ერთი მხრივ, შრომის, მეორე მხრივ კი, ოჯახის განვითარების საფეხურით. რაც უფრო ნაკლებადაა ჯერ კიდევ განვითარებული შრომა, რაც უფრო შეზღუდულია მისი პროდუქტების რაოდენობა და, მაშასადამე, საზოგადოების სიმდიდრეც, მით უფრო ძძღავრად იჩენს თავს ნათესაური კავშირის წამყვანი გავლენა საზოგადოებრივ წყობილებაზე, მაგრამ ნათესაურ კავშირზე დაფუძნებული საზოგადოების ამ დანაწილების ფარგლებში სულ უფრო და უფრო ვითარდება შრომის ნაყოფიერება; მასთან ერთად კი ვითარდება კერძო საკუთრება და გაცვლა, განსხვავებანი სიმდიდრეში, შესაძლებლობა სხვისი სამუშაო ძალის გამოყენებისა და ამით კლასობრივ წინააღმდეგობათა საფუძველი: ახალი სოციალური ელემენტები, რომელნიც თაობათა მანძილზე ცდილობენ ძველი საზოგადოებრივი წყობილება ახალ პირობებს შეუგუონ, ვიდრე, ბოლოს, მათი შეუთავსებლობა სრულ გადატრიალებას არ გამოიწვევს. გვაროვნულ კავშირზე დამყარებული ძველი საზოგადოება ინგრევა ახლად წარმოშობილი საზოგადოებრივი კლასების შექაზების შედეგად: მის აღგილს იკავენს ახალი საზოგადოება, სახელმწიფოდ ორგანიზებული საზოგადოება, რომლის დაბალ გაერთიანებებს შეადგენენ უკვე არა გვაროვნული, არამედ ტერიტორიული გაერთიანებანი, — საზოგადოება, სადაც ოჯახური წყობილება მთლიანად ექვემდებარება საკუთრების ურთიერთობას და სადაც ამიერიდან თავისუფლად ვითარდება ის კლასობრივი წინააღმდეგობანი და კლასობრივი ბრძოლები. რომელნიც დღემდე არსებული მთელი წერილობითი ისტორიის შინაარსს შეადგენენ.

მორგანის უდიდესი დამსახურება ისაა, რომ მან აღმოაჩინა და აღადგინა მთავარ ხაზებში ჩვენი წერილობითი ისტორიის ეს წინაისტორიული საფუძველი და ჩრდილო-ამერიკელი ინდიელების გვაროვნულ კავშირებში მონახა გასაღები, რომლითაც შესაძლებელია ძველი ბერძნული, რომაული და გერმანული ისტორიის უმნიშვნელოვანესი,

¹ ენგელსი აქ არაა ზუსტი, როცა იგი მოდგმის განგრძობას და საარსებო საშუალებათა წარმოებას თანაბრად აყენებს ერთიმეორის გვერდით და იმ მიზეზებად სახავს, რომელნიც საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი წესწყობილების განვითარებას განსაზღვრავენ. თვით შრომაში კი „ოჯახის“ კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ ენგელსი კონკრეტული მასალი: ანალოით ცხადყოფს, რომ მატერიალური წარმოების წესი მთავარი ფაქტორია. რომელიც განაპირობებს საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი წესწყობილების განვითარებას. რ ე დ.

დღემდე გადაუჭრელი გამოცანების ამოხსნა. მაგრამ მისი თხზულება ერთი დღის ნაწარმოები როდია. დაახლოებით ორმოცი წელი იმუშავა მან თავის მასალაზე, სანამ მთლიანად დაეუფლებოდა მას. ამიტომაცაა სწორედ, რომ მისი წიგნი ეპოქის შექმნელი ერთი იმ წიგნთაგანია, რომელიც ასე იშვიათია ჩვენს დროში.

ქვემოთ გადმოცემულში მკითხველი საერთოდ და მთლიანად ადვილად გაარჩევს, რა ეკუთვნის მორგანს და რა დაეუმატე მე. ისტორიულ გახყოფილებებში საბერძნეთისა და რომის შესახებ მე არ დავკმაყოფილდი მორგანის საბუთებით, არამედ დაეუმატე ის, რაც ჩემს განკარგულებაში იყო. გახყოფილებანი კელტებისა და გერმანელების შესახებ არსებითად მე მეკუთვნის; მორგანის განკარგულებაში აქ თითქმის მარტო სხვის მიერ დამუშავებული წყაროები იყო, გერმანელების შესახებ კი — გარდა ტაციტუსისა — მას ხელთ ჰქონდა მხოლოდ ცუდი ლიბერალური ფალსიფიკაციები ბატონი ფრიმანისა. ეკონომიკური დასაბუთებანი, რომელნიც საკმარისი იყო მორგანის მიერ დასახული მიზნებისათვის, ხოლო სრულიად არ კმაროდა ჩემი მიზნებისათვის, — ყველა ხელახლა გადავამუშავე. ბოლოს, რა თქმა უნდა, ყველა იმ დასკვნისათვის რომელიც გაკეთებულია მორგანის პირდაპირი დამოწმების გარეშე, პასუხისმგებელი მე ვარ.

წინასიტყვაობა

1891 წლის მეოთხე გამოცემისათვის

ამ წიგნის წინანდელი გამოცემანი, რომლებიც დიდი ტირაჟით გამოდიოდა, თითქმის ნახევარი წელიწადია მთლიანად გასაღებულია, და გამოქცემელმა უკვე დიდი ხანია ახალი გამოცემის მომზადება მთხოვა. უფრო გადაუდებელმა საქმეებმა დღემდე ხელი შემიშალა ეს თხოვნა შექმსრულებინა. პირველი გამოცემის გამოსვლის შემდეგ შეიღმა წელმა განვლო, და ამ წლების მანძილზე ოჯახის პირველყოფილი ფორძების შესწავლამ დიდ წარმატებებს მიაღწია. მაშასადამე, აქ აუცილებელი იყო გულმოდგინე მუშაობის ჩატარება შესწორებათა და დამატებათა შესატანად, მით უმეტეს, რომ ამ ტექსტის განზრახული სტერეოტიპირება ჩემთვის რამდენიმე სნით შეუძლებელს გახდის შემდგომი ცვლილებების შეტანას.

ამრიგად, მთელი ტექსტი გულდასმით გადავსინჯე და მთელი რიგი დამატებანი შევიტანე, რომლებშიც, იმედი მაქვს, მართებულად გათვალისწინებულია მეცნიერების დღევანდელი მდგომარეობა. შემდეგ ამ წინასიტყვაობაში მე ვიძლევი ოჯახის ისტორიული ვანვითარების შოკლე მიმოხილვას, ბახოფენიდან მორგანამდე; ამას მე უმთავრესად იმიტომ ჩავდივარ, რომ პირველყოფილი ისტორიის ინგლისური სკოლა, რომელსაც შოვინისტური ელფერი გადაჰკრავს, დღესაც უწინდე-

ბურად არაფერს ზოგავს, რათა მიჩქმალოს ის გადატრიალება. რომელიც შორგახის აღმოჩენებმა მოახდინეს პირველყოფილ ისტორიაზე არსებულ შეხედულებებში, თანაც, მიუხედავად ამისა, იგი სრულიადაც არ ერიდება იმას, რომ მიითვისოს მორგანის მიერ მიღებული შედეგები. და სხვა ქვეყნებშიც აქა-იქ ძალიან გულმოდგინედ მისდევენ ამ ინგლისურ მაგალითს.

ჩემი ნაშრომი ითარგმნა სხვადასხვა უცხო ენაზე. პირველად იტალიურ ენაზე: „L'origine della famiglia, della proprieta privata e dello stato, versione riveduta dall'autore, di Pasquale Martignetti“ Benevento, 1885. შემდეგ რუმინულ ენაზე: „Origina familiei, proprietatei private si a statului. traducere de Joan Nadejde“, დაიბეჭდა იასის ჟურნალში „Contemporanul“, 1885 წლის სექტემბრიდან 1886 წლის მაისამდე. შემდეგ—დანიურ ენაზე: „Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse, Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besörget af Gersyon Trier“, Köbenhavn, 1888; იბეჭდება პანკრი რავეს ფრანგული თარგმანი, რომელსაც საფუძვლად უდევს ახლანდელი გერმანული გამოცემა.

სამოციანი წლების დასაწყისამდე ოჯახის ისტორიაზე ლაპარაკიც არ შეიძლებოდა. ისტორიული მეცნიერება ამ დარგში ჯერ კიდევ მთლიანად მოსეს ხუთი წიგნის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ოჯახის პატრიარქალური ფორმა, რომელიც იქ უფრო დაწვრილებითაა აღწერილი, ვიდრე სხვაგან სადმე, არა მარტო უსიტყვოდ იყო მიჩნეული ყველაზე უძველეს ფორმად, არამედ გაიგივებულ იყო — მრავალცოლიანობის გამოკლებით — დღევანდელ ბურჟუაზიულ ოჯახთან, ასე რომ, კაცმა რომ თქვას, ოჯახს თითქოს საერთოდ არ განუცდია არავითარი ისტორიული განვითარება. სულ დიდი-დიდი, რასაც აღიარებდნენ, ეს იყო ის, რომ შესაძლოა პირველყოფილ ხანაში უწყესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის პერიოდი არსებობდაო. — რა თქმა უნდა, გარდა ერთცოლიანობისა, ცნობილი იყო აგრეთვე აღმოსავლური მრავალცოლიანობა და ინდურ-ტიბეტური მრავალქმრიანობა; მაგრამ ამ სამი ფორმის ისტორიული თანამიმდევრობითი დალაგება შეუძლებელი იყო, და ისინი გვევლინებოდნენ ერთიმეორის გვერდით ყოველგვარი ურთიერთკავშირის გარეშე. ის, რომ ძველი ქვეყნის ცალკეულ ხალხებში, ისევე როგორც ზოგიერთ დღესაც არსებულ ველურებში, წარმოშობა ითვლებოდა არა მამიდან, არამედ დედიდან, რომ, მაშასადამე, ერთადერთ მართებულ ხაზად აღიარებული იყო მდებრობითი ხაზი; ის, რომ მრავალ თანამედროვე ხალხში აკრძალულია ქორწინება

გარკვეული, ცოტად თუ ბევრად დიდი, ჯგუფების შიგნით, რომელნიც იმ დროს ჯერ კიდევ დაწერილებით გამოკვლეულნი არ იყვნენ, და რომ ეს ზნე-ჩვეულება დედამიწის ზურგზე ყველგან გვხვდება, — ეს ფაქტები, მართალია, ცნობილი იყო და ამდაგვარი მაგალითებიც სულ უფრო და უფრო მეტი გროვდებოდა. მაგრამ თუ როგორ მიდგომოდნენ ამ ფაქტებს, არავენ იცოდა, და ჯერ კიდევ ე. ბ. ტაილორის წიგნშიც კი „კაცობრიობის პირველყოფილი ისტორიის გამოკვლევანი და სხვ.“ (1865)¹ ისინი გამოყვანილია უბრალოდ როგორც „უცნაური ზნე-ჩვეულებანი“ ისეთი ჩვეულებების გვერდით, როგორცაა, მაგალითად, ზოგიერთ ველურ ხალხში მიღებული აკრძალვა რკინის იარაღით ცეცხლშოკიდებული შეშის შეხებისა და სხვა ამგვარი რელიგიური ჩმახვა.

ოჯახის ისტორიის შესწავლა იწყება 1861 წლიდან, როცა ბახოფენის „დედის უფლება“ გამოქვეყნდა. ავტორი აქ შემდეგ დებულებებს აყენებს: 1) თავდაპირველად ადამიანები ცხოვრობდნენ შეუზღუდველ სქესობრივ ურთიერთობაში, რასაც იგი შეუსაბამო სიტყვით აღნიშნავს და „ჰეტერიზმს“ უწოდებს; 2) ასეთი ურთიერთობა გამორიცხავს შაშობის უტყუარი გამორკვევის ყოველგვარ შესაძლებლობას, და ამიტომ წარმოშობის გარკვევა შეუძლებელია მხოლოდ მდებარეობით ხაზით — დედის უფლების მიხედვით, — და ეს თავდაპირველად ასეც ხდებოდა ძველი დროის ყველა ხალხში; 3) ამის გამო დედაკაცებს, როგორც დედებს, როგორც ახალგაზრდა თაობის ერთადერთ უტყუარად ცნობილ მშობლებს, დიდი პატივისცემა და ღირსება ჰქონდათ მიხიქებული, რაც, ბახოფენის შეხედულებით, დედაკაცთა სრულ ბატონობამდე (გინეოკრატია) აღწევდა; 4) გადასვლა ერთცოლიანობაზე, როცა დედაკაცი მარტოოდენ ერთ მამაკაცს ეკუთვნოდა, შეიცავდა უძველესი რელიგიური მცნების დარღვევას (ე. ი. ფაქტიურად იმავე დედაკაცის შიმართ დანარჩენი მამაკაცების ძველისძველი უფლების დარღვევას), რომელიც მოითხოვდა სასჯელს, ანდა, თუ მას შეურიგდებოდნენ, იგი გამოსყიდული უნდა ყოფილიყო იმით, რომ დედაკაცი გარკვეული დროის განმავლობაში სხვებს უნდა დანებებოდა.

ამ დებულებათა დამამტკიცებელ საბუთებს ბახოფენი პოულობს ძველი კლასიკური ლიტერატურის მრავალრიცხოვან, უაღრესი გულმოდგინებით შეგროვილ ციტატებში. განვითარება „ჰეტერიზმიდან“ მონოგამიასაკენ² და დედის უფლებიდან მამის უფლებისაკენ წარმოებს, მისი აზრით, — კერძოდ ბერძნებში, — რელიგიურ წარმოდგენათა

¹ Tylor E. B., Researches into the early history of mankind and the development of civilization. London, 1865. რ. ე. დ.

² მონოგამია (ბერძნული სიტყვიდან მონოს — ერთადერთი და გამოს — ქორწინება) — სიტყვისიტყვით ერთქორწინება. რ. ე. დ.

ქმედგომი განვითარების გამო, იმის გამო, რომ ახალი ღმერთები, ახალ ძეხედულებათა წარმომადგენელი, 'მდიან ღმერთების ტრადიციულ ჯგუფში, რომელიც ძველი შეხედულებების განმსახიერებელია, ასე რომ ამ ჯგუფს სულ უფრო და უფრო აძევებენ პირველნი და იგი უკანა რიგში დგება. მაშასადამე, ბახოფენის აზრით, არა ადამიანთა ცხოვრების ფაქტიური პირობების განვითარებამ, არამედ ამ ცხოვრების პირობების რელიგიურმა ასახვამ იმავე ადამიანების თავში გამოიწვია ისტორიული ცვლილებანი მამაკაცისა და დედაკაცის ურთიერთ საზოგადოებრივ შდგომარეობაში. ამის მიხედვით განმარტავს ბახოფენი ესკილეს „ორესტეას“, როგორც დაღუპვისაკენ დაქანებულ დედის უფლებასა და გმირულ ეპოქაში აღმავალ და ძლევამოსილ მამის უფლებას შორის წარმოებული ბრძოლის დრამატულ გამოსახულებას. თავისი საყვარლის ეგისტეს გულისთვის მოკლა კლიტემნესტრამ ტროადის ომიდან ახლად დაბრუნებული თავისი ქმარი აგამემნონი; მაგრამ მისი და აგამემნონის ვაჟი, ორესტე, შურს იძიებს მამის მკვლელობისათვის და იგი თავის დედას ჰკლავს. ამისათვის მას სდევნიან ერინიები¹, დემონური დამცველები დედის უფლებისა, რომლის მიხედვით დედის მკვლელობა უმძიმესი, გამოუსყიდავი დანაშაულია. მაგრამ აპოლონი, რომელმაც თავისი ორაკულის შემწეობით მოუწოდა ორესტეს ამ საქმის ჩასადენად, და ათინა, რომელიც მსაჯულადაა მოწყვეული, — ორი ღმერთი, რომელსაც აქ ახალი, მამის უფლებაზე დაფუძნებული წყობილების წარმომადგენელი არიან, — იცავენ ორესტეს; ათინა ორივე მხარეს უსმენს. მთელი სადავო საკითხი მოკლედ არის ფორმულირებული ორესტესა და ერინიებს შორის გამართულ პაექრობაში. ორესტეს საბუთად მოჰყავს ის, რომ კლიტემნესტრამ ორმაგი ბოროტმოქმედება ჩაიდინა, როცა თავისი ქმარი და ამასთანავე ჩეში მამა მოკლაო. მაშ რატომ-ღა მდევნიან ერინიები მე და არა მას, ბევრად უფრო დანაშაუესო? პასუხი საოცარია:

„იგი მის მიერ მოკლული ქმრის სისხლით ნათესავი
როდი ყოფილა“

მკვლელობა მამაკაცისა, რომელიც არაა სისხლით ნათესავი, თუნდაც იგი მკვლელის ქმარი იყოს, შეიძლება მიტევებულ იქნას. იგი ერინიებს სრულიად არ ეხება, მათი საქმეა შური იძიონ მხოლოდ იმ მკვლელობისათვის, რომელიც სისხლით ნათესავებს შორის ხდება, და აქ, დედის უფლების თანახმად, უმძიმესი და ყველაზე გამოუსყიდავი დედის მკვლელობაა. მაგრამ აი, აპოლონი ორესტეს დამცველად გამოდის; ათინა კენჭს აყრევიანებს არეოპაგის წევრებს — ათენელ ნაფიც

¹ ერინიები (ბერძ. მით.) — შურისძიების სულები, გამოსახულნი ქალების სახით, რომელთაც თმების მავივრად გველები ჰქონდათ. რ ე დ.

მსაჯულთ: ხმები იყოფა თანაბრად — გამართლებისათვის და დასჯი-
სათვის: მაშინ ათინა, როგორც თავმჯდომარე, თავის ხმას აძლევს
ორესტეს სასარგებლოდ და მას ამართლებს. მამის უფლებამ გაიმარჯ-
ვა დედის უფლებაზე, „უმცროსი თაობის ღმერთები“, როგორც მათ
თვით ერინიები უწოდებენ, ამარცხებენ ერინიებს, და ეს უკანასკნელ-
ნიც. ბოლოს, თანხმდებიან ახალი თანამდებობა დაიკავეთ და ახალ
წესწყობილებას ემსახურონ.

„ორესტესა“ ეს ახალი, მაგრამ სრულიად მართებული განმარტება
ერთ-ერთი უმშვენიერესი და საუკეთესო ადგილია ბახოფენის მთელ
წიგნში, მაგრამ იგი ამტკიცებს ამავე დროს, რომ ბახოფენს ყოველ
შემთხვევაში, იმდენადვე სწამს ერინიები, აპოლონი და ათინა, რამდენ-
ნადაც თავის დროზე ესქილეს სწამდა ისინი; მას სწამს სახელდობრ,
რომ საბერძნეთის გძირულ ეპოქაში მათ სასწაული მოახდინეს: დაამ-
ხეს დედის უფლება და იგი მამის უფლებით შეცვალეს. ცხადია, რომ
ასეთი გავება, რომლის მიხედვით რელიგიას მსოფლიო ისტორიის გა-
დამწყვეტი ბერკეტის მნიშვნელობა ეძლევა, საბოლოო ანგარიშით
წმინდა წყლის მისტიციზმს წარმოადგენს. ამიტომ ბახოფენის მსხვილ-
ტახიახი ტომის შესწავლა მძიმე და ხშირად უმადური შრომაა. მაგრამ
ყოველივე ეს როდი ამცირებს მის — როგორც ახალი გზის გამკაფავი
შკვლევარის — დამსახურებას; მან პირველმა შეცვალა ფრაზები უც-
ნობი პირველყოფილი მდგომარეობის შესახებ, სადაც უწესრიგო სქე-
სობრივი ურთიერთობა უნდა ყოფილიყო, იმის დასაბუთებით, რომ
ძველ კლასიკურ ლიტერატურაში უამრავი კვალი მოჩანს, რომლის მი-
ხედვით ბერძნებში და აზიელ ხალხებში ერთცოლიანობამდე ნამდვი-
ლად არსებობდა ისეთი მდგომარეობა, როცა არა მარტო ერთ მამა-
კაცს მრავალ დედაკაცთან ჰქონდა სქესობრივი ურთიერთობა, არამედ
ერთ დედაკაცსაც მრავალ მამაკაცთან, და ეს სრულიადაც არ ზღალავ-
და ზნე-ჩვეულებას: რომ თავისი გაქრობის შემდეგ ამ ზნე-ჩვეულებამ
კვალი დატოვა იმ სახით, რომ ქალი იძულებული იყო ინდივიდუა-
ლური ცოლქმრობის უფლება შეეძინა იმით, რომ გარკვეული დროის
განმავლობაში სხვა მამაკაცებს უნდა დანებებოდა; რომ ამიტომ წარ-
მოშობა თავდაპირველად მხოლოდ მდედრობითი ხაზით — დედიდან
დედაზე შეიძლებოდა გამოეანგარიშებინათ, რომ მარტოოდენ მდედ-
რობითი ხაზის კანონიერება ჯერ კიდევ დიდხანს შემოინახა ერთცო-
ლიანობის პერიოდშიც, როცა მამობა დადგენილია ანდა, ყოველ შემთხ-
ვევაში, აღიარებული მაინც იყო; და რომ ამ თავდაპირველმა მდგომარე-
ობამ დედებისა, რომლებიც თავიანთი შვილების ერთადერთ უტყუარ
მშობლებად ითვლებოდნენ, უზრუნველყო მათთვის, და ამასთანავე ერ-
თად დედაკაცებისათვის საერთოდ, ისეთი მაღალი საზოგადოებრივი
მდგომარეობა, როგორიც მათ მას შემდეგ უკვე არასდროს აღარ ჰქო-

ნათ. ბახოფენს, მართალია, ასე ნათლად არ ჩამოუყალიბებია ეს დებულებანი, — ამას ხელი შეუშალა მისმა მისტიკურმა მსოფლმხედველობამ, მაგრამ მან ისინი დაამტკიცა, და ეს კი 1861 წელს სრულ რევოლუციას ნიშნავდა.

ბახოფენის სქელტანიანი წიგნი დაწერილი იყო გერმანულად, ე. ი. იმ ერის ენაზე, რომელსაც იმ დროს ყველაზე ნაკლებად აინტერესებდა თახამედროვე ოჯახის წინაისტორია. ამიტომ ეს წიგნი უცნობი დარჩა. ბახოფენის უახლოეს მიმდევარს ამავე დარგში, რომელიც 1865 წელს გამოვიდა, გაგონილიც კი არაფერი ჰქონდა ბახოფენზე.

ეს მიმდევარი იყო ჯ. ფ. შაკ-ლენანი, ნამდვილი დაპირისპირება თავისი წინაპორბედისა. გენიალური მისტიკოსის ნაცვლად აქ ჩვენ თვალწინაა გამოშვრალი იურისტი; შმაგი პოეტური ფანტაზიის ნაცვლად — დამაჭერებელი კომბინაციები სასამართლოში გამოსული ადვოკატისა. შაკ-ლენანმა ძველი და ახალი დროის ბევრ ველურ, ბარბაროსულ და ცივილიზებულ ხალხშიაც კი ქორწინების ისეთი ფორმა აღმოაჩინა, რომლის მიხედვითაც საქმრომ, მარტოდმარტომ ან თავის მეგობრებთან ერთად, საცოლე მის ნათესაებს თითქოს ძალით უნდა მოსტაცოს. ეს ჩვეულება, ეტყობა, გადანაშთი უნდა იყოს იმ უფრო ადრინდელი ჩვეულებისა, როცა ერთი ტომის მამაკაცები თავიანთ საცოლეებს სხვა მხარეში, სხვა ტომებს მართლაც ძალით სტაცებდნენ. როგორღა წარმოიშვა ეს „ქორწინება მოტაცების გზით“? ვიდრე მამაკაცებს შეეძლოთ საკმაოდ ეპოვნათ ქალები საკუთარ ტომში, ასეთი ქორწინებისათვის არავითარი საბაზი არ არსებობდა. მაგრამ ასევე ხშირად ხდება, რომ განუვითარებელ ხალხებში არსებობს ზოგიერთი ჭგუფი (ამ ჭგუფებს 1865 წელს ჯერ კიდევ ხშირად აიგივებდნენ თვით ტომებთან), რომლის შიგნით ქორწინება აკრძალული იყო, ასე რომ მამაკაცებს თავიანთი ცოლები, ხოლო ქალებს თავიანთი ქმრები ამ ჭგუფის გარეთ უნდა აერჩიათ; სხვა ჭგუფებში კი არსებობს ჩვეულება, რომლის მიხედვით განსაზღვრული ჭგუფის მამაკაცები იძულებულნი არიან თავიანთი ცოლები მხოლოდ თავიანთი საკუთარი ჭგუფის შიგნით აირჩიონ. შაკ-ლენანი პირველთ უწოდებს ეგზოგამიურ ჭგუფებს, მეორეს კი — ენდოგამიურს და იქვე, უყოყმანოდ, ეგზოგამიურ და ენდოგამიურ „ტომებს“ შორის მკვეთრ დაპირისპირებას აყალიბებს. და თუმცა მისივე საკუთარი გამოკვლევა ეგზოგამიისა მას აშკარად უჩვენებს იმ ფაქტებს, რომ ეს დაპირისპირება მრავალ, თუ არაუძრავლეს ან ყველა შემთხვევაშიც კი, მხოლოდ მის წარმოდგენაში არსებობს, — იგი მაინც ამ დაპირისპირებას უღებს საფუძვლად მთელ თავის თეორიას, ეგზოგამიურ ტომებს, ამ თეორიის მიხედვით, თავიანთი ცოლების მოყვანა მხოლოდ სხვა ტომებიდან შეუძლიათ, ხოლო ტომებს შორის იმ განუწყვეტელი ომის მდგომარეობის

პირობებში, რაც ველურობის პერიოდს შეეფერება, ეს მხოლოდ მოტაცების გზით შეიძლება მოხდეს.

შემდეგ მაკ-ლენანი კითხულობს: საიდან წარმოდგება ეგზოგამიის ეს ჩვეულება? სისხლით ნათესაობისა და სისხლის აღრევის შესახებ წარმოდგენას აქასთან არაფერი საერთო არ შეიძლება ჰქონდეს, ეს ისეთი შოვლებებია, რომლებიც მხოლოდ ბევრად უფრო გვიან ვითარდებიან. მაგრამ სულ სხვა საქმეა — ველურებს შორის ფართოდ გავრცელებული ჩვეულება დაბადებისთანავე მღერობითი სქესის ბავშვების დახოცვისა, აქედან წარმოდგება მამაკაცების სიჭარბე ყოველ ცალკეულ ტომში, რასაც აუცილებელ უახლოეს შედეგად ის მოსდევს, რომ რაძდენიმე მამაკაცი ერთად ფლობს ერთ დედაკაცს, ე. ი. ძყარდება მრავალქმრიანობა. ხოლო აქედან, თავის მხრივ, გამომდინარეობს ის, რომ იცოდნენ, ვინ იყო ამა თუ იმ ბავშვის დედა, მაგრამ არ იცოდნენ ვინ იყო მისი მამა; ამიტომ ნათესაობის გამოანგარიშება ხდებოდა მხოლოდ მღერობითი ხაზის მიხედვით და არა მამრობითი ხაზის მიხედვით. ეს იყო დედის უფლება. მეორე შედეგი კი ტომში დედაკაცების ხაკლებობისა, რომელსაც არბილებდა მრავალქმრიანობა, მაგრამ ვერ სპობდა, — ეს იყო სწორედ უცხო ტომების დედაკაცთა სისტემატური, ძალით მოტაცება, „რადგან ეგზოგამიისა და მრავალქმრიანობის წარმომშობი წყარო ერთი და იგივე მიზეზია, — ორივე სქესის რიცხობრივი უთანასწორობა, — უნდა ვიფიქროთ, რომ ყველა ეგზოგამიურ რასაში თავდაპირველად მრავალქმრიანობა არსებობდა... და ამიტომ უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ ეგზოგამიურ რასებს შორის ნათესაობის პირველი სისტემა ის იყო, რომელიც სისხლით ნათესაობას მხოლოდ დედის მხრიდან იცნობდა“ (მაკ-ლენანი, „ნარკვევები ძველი ისტორიიდან“, 1886. პირველყოფილი ქორწინება¹, გვ. 124).

მაკ-ლენანის დამსახურება ისაა, რომ მან მიგვითითა იმის საყოველთაო გავრცელებასა და დიდ მნიშვნელობაზე, რასაც იგი ეგზოგამიას უწოდებს. მას სრულიადაც არ აღმოუჩენია ეგზოგამიური ჯგუფების არსებობის ფაქტი, და მან მით უმეტეს ვერც გაიგო იგი. მრავალი დამკვირვებლის უფრო აღრინდელ ცალკეულ შენიშვნებზეც რომ არაფერი ვთქვათ, — და სწორედ ეს შენიშვნები წარმოადგენენ მაკ-ლენანისათვის წყაროს, — ლატამმა („აღწერილობითი ეთნოლოგია“, 1859²) ზუსტად და სწორად აღწერა ეს წესწყობილება ინდიელ ძაჯარებში და აღნიშნა, რომ იგი საყოველთაოდ გავრცელებულია და

¹ Mac-Lennan J. F., Studies in ancient history, comprising a reprint of primitive marriage. London, 1886. რედ.

² Latham R. G., Descriptive ethnology. Vol. I-II. London, 1859. რედ.

დედაპირის ყველა ხაწილში გვხვდებოდა; ეს ადგილი თვით მაკ-ლენანს მოჰყავს. ასევე ჩვენმა მორგანმაც ჯერ კიდევ 1847 წელს თავის წერილებში იროკეზების შესახებ („American Review“-ში) და 1851 წელს „იროკეზების ლიგა“-ში¹ აღმოაჩინა ასეთივე წესწყობილების არსებობა იროკეზების ტომში და სწორად აღწერა იგი, მაშინ როდესაც მაკ-ლენანის ადვოკატურმა გონებამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, აქ გაცილებით უფრო მეტი არეუ-დარევა შეიტანა, ვიდრე ბანოფენის მისტიკურმა ფახტაზიამ დედის უფლების დარგში. მაკ-ლენანის შემდგომი დამსახურება ისაა, რომ მან აღიარა დედის უფლებაზე დაფუძნებული წარმოშობის წესი თავდაპირველ წესად, თუმცა ამ მხრივ, როგორც შემდეგში თვითონაც აღიარებს, მას ბანოფენმა დაასწრო. მაგრამ აქაც არა აქვს მას საკითხი ნათლად გარკვეული; იგი მუდამ ლაპარაკობს „სათესაობაზე მხოლოდ მდედრობითი ხაზით“ (kinship through females only) და ამ გამოთქმას, რომელიც მართებულადაა უფრო აღრინდელი საფეხურისათვის, განუწყვეტლივ იყენებს აგრეთვე განვითარების შემდგომი საფეხურების მიმართაც, როცა წარმოშობისა და შემკვიდრების უფლებას, მართალია, ჯერ კიდევ მარტო-ოდენ მდედრობითი ხაზით ანგარიშობენ, მაგრამ ნათესაობას აღიარებენ და განსაზღვრავენ აგრეთვე მამრობითი ხაზითაც. ესაა გონებრივი ძეხლედულობა იურისტისა, რომელიც თავისთვის მტკიცე იურიდიულ ტერმინს ქმნის და მის გამოყენებას განაგრძობს უცვლელად ისეთი პირობების მიმართაც, რომლებმაც მისი გამოყენება უკვე შეუძლებელი გახადეს. ✓

მაგრამ მიუხედავად მთელი თავისი დამაჯერებლობისა, მაკ-ლენანის თეორია თვით მისივე ავტორს, როგორც ჩანს, არც თუ ისე ძალიან მტკიცედ დასაბუთებულად ეჩვენებოდა. ყოველ შემთხვევაში მის ყურადღებას იპყრობს „ის ლირს შესანიშნავი ფაქტი, რომ დედაკაცების (მოჩვენებით) მოტაცების ფორმა ყველაზე მკაფიოდ და გარკვევით გამოხატულია სწორედ იმ ხალხებში, სადაც მამრობითი ნათესაობა (ე. ი. წარმოშობა მამრობითი ხაზით) ბატონობს“ (გვ. 140), და შემდეგ: „საოცარი ფაქტია, რომ რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ბავშვებს არსად არ ზოცავენ, სისტემატურად იქ, სადაც კი ეგზოგამია და ნათესაობის უძველესი ფორმა ერთიმეორის გვერდით არსებობს“ (გვ. 146). ორივე ეს ფაქტი პირდაპირ ეწინააღმდეგება ავტორის ახსნა-განმარტების წესს, და მას შეუძლია მათ დაუპირისპიროს მხოლოდ ახალი, კიდევ უფრო დახლართული პიპოთეზები.

მიუხედავად ამისა, მისმა თეორიამ ინგლისში დიდი მოწონება და თანაგრძნობა პოვა; მაკ-ლენანი აქ ყველას მიერ მიჩნეული იყო ოჯა-

¹ Morgan L. H., League of the Ho-dé-no-sau-nee or Iroquois. Rochester, 1851. რ ე დ.

ხის ისტორიის ფუძემდებლად და პირველ ავტორიტეტად ამ დარგში. მის მიერ მოცემული დაპირისპირება ეგზოგამიური და ენდოგამიური „ტომებისა“, მიუხედავად იმისა, რომ დადგენილ იქნა აგრეთვე ცალკეული გამონაკლისები და სახეცვლილებანი, მაინც გაბატონებულ შეხედულებათა საყოველთაოდ აღიარებულ საფუძვლად რჩებოდა და ერთგვარ თვალსაფრად იქცა, რომელმაც შეუძლებელი გახადა გამოსაკვლევნი დარგის ყოველი თავისუფალი განხილვა და ამით ყოველი გადაწყვეტი წინსვლაც. მაკ-ლენანის მნიშვნელობის იმ გადაჭარბებული შეფასების საწინააღმდეგოდ, რომელიც ჩვეულებად იქცა ინგლისში, ხოლო ინგლისის მაგალითის წაბაძვით სხვაგანაც, ჩვენი ვალია ხაზგასმით აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მან ეგზოგამიური და ენდოგამიური „ტომების“ თავისი დაპირისპირებით, რაც წმინდა გაუგებრობაზეა დამყარებული მეტი ზიანი მოიტანა, ვიდრე თავისი გამოკვლევებით სასარგებლო რამ გააკეთა.

ამასობაში უკვე მალე გამომქდავდა სულ უფრო და უფრო მეტი რაოდენობით ისეთი ფაქტები, რომლებიც ველარ თავსდებოდნენ მისი თეორიის მოჩუქურთმებულ ჩარჩოებში. მაკ-ლენანი იცნობდა ცოლქმრობის მხოლოდ სამ ფორმას: მრავალცოლიანობას, მრავალქმრობას და ერთცოლიანობას. მაგრამ რაკი ერთხელვე ამ პუნქტისაკენ იქნა მიპყრობილი ყურადღება, თანდათან მეტი საბუთი აღმოჩნდა იმის დასაბუთებლად, რომ განუვითარებელ ხალხებში არსებულა ქორწინების ისეთი ფორმები, როცა რამდენიმე მამაკაცი თანაზიარად ფლობდა რამდენიმე დედაკაცს: და ლ ე ბ ო კ მ ა ც („ცივილიზაციის წარმოშობა“, 1870) ეს ჯგუფობრივი ცოლქმრობა (Communal marriage) ისტორიულ ფაქტად აღიარა.

მალე ამის შემდეგ, 1871 წელს, გამოვიდა მ ო რ გ ა ნ ი ახალი და მრავალმხრივ დამაწყვეტი მასალით. იგი დარწმუნდა, რომ ნათესაობის ის თავისებური სისტემა, რომელიც გავრცელებულია იროკეზებში, საერთოა შეერთებული შტატების ყველა მკვიდრი მცხოვრებისათვის და, შაშასადაძვე, გავრცელებულია მთელს კონტინენტზე, თუმცა იგი პირდაპირ ეწინააღმდეგება ნათესაობის იმ საფეხურებს, რომელნიც ფაქტიურად გამომდინარეობენ იქ არსებული ცოლქმრობის სისტემიდან. მორგანმა წააქეზა ამერიკის მთავრობა იმ კითხვარისა და ცხროლების საფუძველზე, რომელნიც მორგანმავე შეადგინა, შეეკრიბა ცნობები სხვა ხალხების ნათესაობის სისტემების შესახებ და პასუხებიდან დაინახა: 1) რომ ამერიკულ-ინდიური ნათესაობის სისტემა გავრცელებულია აგრეთვე აზიის, ხოლო ცოტა შეცვლილი ფორმით —

¹ Lubbock J., The origin of civilization and the primitive condition man. Mental and social condition of savages. London, 1870. ო

აფრიკისა და ავსტრალიის მრავალ ტომში; 2) რომ ეს სისტემა საესე-
ბით აიხსნება ჰავაისა და ავსტრალიის სხვა კუნძულებზე არსებული
ჯგუფობრივი ცოლქმრობით, რომელიც სწორედ მოსპობის სტადიაში
იძყოფება და 3) რომ, მიუხედავად ამისა, სწორედ ცოლქმრობის ამ
ფორმასთან ერთად იმავე კუნძულებზე გავრცელებულია ნათესაობის
ისეთი სისტემა, რომელიც მხოლოდ ჯგუფობრივად ცოლქმრობის კიდევ
უფრო პირველყოფილი, ამჟამად მოსპობილი ფორმით შეიძლება აიხსნას.
შეკრებილი ცნობები თავის დასკვნებთან ერთად მან გამოაქვეყნა თა-
ვის "შრომაში „სისხლით ნათესაობისა და მოყვრობის სისტემები“,
1871¹, და ამით კამათი შეუდარებლად უფრო ფართო სფეროში გადა-
იტანა. იმით, რომ იგი ნათესაობის სისტემებიდან გამოვიდა და ამ სის-
ტემების შესაფერი ოჯახის ფორმები კვლავ ჩამოაყალიბა, მან კვლევა-
ძიების ახალი გზა გაკაფა და შესაძლებლობა მოგვცა შორს ჩაგვეხედ-
ნა კაცობრიობის წინაისტორიაში. თუ ეს მეთოდი გაიმარჯვებდა, მაშინ
შაქ-ლენანის მოხდენილი კონსტრუქციებიც მტკრად იქცეოდა.

შაქ-ლენანმა თავისი თეორია დაიცვა „პირველყოფილი ცოლქმრო-
ბის“ („ნარკვევები ძველი ისტორიიდან“, 1875) ახალ გამოცემაში.
მაშინ როცა თვითონ იგი ოჯახის ისტორიას მეტისმეტად ხელოვნურად,
ძარტოვრდენ ჰიპოთეზების საშუალებით აკოწიწებს, ლებოკისა და
მორგანისაგან მოითხოვს ყოველი მათი დებულების არა მარტო დასა-
ბუთებას, არამედ ამასთან ისეთ უცილობელ დასაბუთებას, როგორიც
საჭიროა მხოლოდ შოტლანდიის სასამართლოში. და ამას სჩადის სწო-
რედ ის ადამიანი, რომელიც დედის ძმის და დის ვაჟის მკიდრო ურ-
თიერთობიდან გერმანელებში (ტაციტუსი, „გერმანია“, თავი 20),
იულიუს კეისრის ხანობიდან იმის შესახებ, რომ ბრიტებში ყოველ
ათ ან თორმეტ შამაკაცს საერთო ცოლები ჰყავთო, და ძველი მწერ-
ლების სხვა ცნობებიდან ცოლების ერთობის შესახებ ბარბაროსებში.
უყოყმანოდ იმ დასკვნას აკეთებს, რომ ყველა ამ ხალხში მრავალ-
ქმრიანობა ბატონობდაო! გეგონება, სახელმწიფო ბრალმდებელს უს-
მენ, რომელიც თავისი სიტყვის დალაგებისას სრულიად თავისუფ-
ლად ექცევა საბრალმდებლო მასალას, მაგრამ სამაგიეროდ დამცვე-
ლისაგან მოითხოვს ყოველი სიტყვის უაღრესად ფორმალურ, იური-
დიულად მართებულ დამტკიცებას.

ჯგუფობრივი ცოლქმრობა ნამდვილი ფანტაზიააო, ამტკიცებს
იგი, და ამით ბევრად ჩამორჩება ბახოფენს. მისი აზრით, ნათესაობის
სისტემა, რომელსაც მორგანი აყენებს, საზოგადოებრივი ზრდილობის
უბრალო წესებია, რასაც ადასტურებსო ის ფაქტი, რომ ინდიელები

¹ Morgan L. H., Systems of consanguinity and affinity of the human family. Washington, 1871. რე დ.

უცხოს, თეთრსაც, სიტყვებით ძმა ან მამა მიმართავენო. ეს იმას ჰგავს, რომ ვამტკიცოთ, სახელწოდებანი მამა, დედა, ძმა, და — მიმართვის უბრალო, უაზრო ფორმებია, რადგან კათოლიკე სასულიერო პირებს და მონასტრის წინამძღვარ ქალებს ასევე მამებს და დედებს უწოდებენ, ხოლო ბერები და მონაზვნები, მასონებიც და ინგლისის პროფესიული კავშირების წევრებიც კი საზეიმო სხდომებზე ერთმანეთს ძმებს და დებს უწოდებენ. ერთი სიტყვით, მაკ-ლენანის თაედაცვა უაღრესად სუსტი იყო.

მაგრამ რჩებოდა კიდევ ერთი პუნქტი, სადაც იგი დაუმარცხებელი იყო. ეგზოგამიური და ენდოგამიური „ტომების“ დაპირისპირება, რომელზედაც დაფუძნებული იყო მთელი მისი სისტემა, არათუ არ შერყეულა, არამედ საყოველთაოდ აღიარებულიც კი იყო როგორც ოჯახის მთელი ისტორიის ქვაკუთხედი. არ უარპყოფდნენ იმას, რომ მაკ-ლენანის ცდა ამ დაპირისპირების ახსნისა არაა საკმარისი და თვითონ შის მიერ ჩამოთვლილ ფაქტებს ეწინააღმდეგებო. მაგრამ თვით ეს დაპირისპირება, არსებობა ორგვარი, ერთიმეორის გამომრიცხველი თავისთავადი და დამოუკიდებელი ტომებისა, რომელთაგან ერთნი თავიანთ ცოლებს ტომისავე შიგნით თხოულობდნენ, მაშინ როდესაც ძეორეთათვის ეს აბსოლუტურად აკრძალული იყო, უცილობელ სახარებად ითვლებოდა. შეადარეთ, მაგალითად, ყირო-ტელონის „ოჯახის წარმოშობა“ (1874)¹ და თვით ლებოკის „ცივილიზაციის წარმოშობა“ (მე-4 გამოცემა, 1882).

ამ პუნქტის წინააღმდეგ არის მიმართული მორგანის მთავარი ნაწარმოები: „ძველი საზოგადოება“ (1877), — ნაწარმოები, რომელიც საფუძვლად უდევს ამ შრომას. ის, რაც მორგანს 1871 წელს ჯერ კიდევ მხოლოდ ბუნდოვნად ჰქონდა წარმოდგენილი, აქ სრული გარკვეულობითაა განვითარებული. ენდოგამია და ეგზოგამია არ წარმოდგენენ არავითარ დაპირისპირებას; ეგზოგამიური „ტომების“ არსებობა დღემდე არსად არაა დამტკიცებული. მაგრამ იმ ეპოქაში, როცა ჯერ კიდევ ჯგუფობრივი ეოლქმრობა ბატონობდა, — ის კი, ალბათ, ოდესღაც ყველგან ბატონობდა, — ტომი იყოფოდა მთელ რიგ, დედის ხაზით სისხლმონათესავე ჯგუფებად, გვარებად, რომელთა ფარგლებშიც სასტიკად აკრძალული იყო შეუღლება, ასე რომ ერთი გვარის მამაკაცებს შართალია შეეძლოთ ტომის ფარგლებში ცოლები ეთხოვათ და, როგორც წესი, კიდევ თხოულობდნენ, მაგრამ უნდა მოეყვანათ ისინი სხვა გვარიდან. ამრიგად, თუ გვარი მკაცრად ეგზოგამიური იყო, ამდენადვე ენდოგამიური იყო ტომი, რომელიც გვართა ერთობლიობას შე-

¹ Giraud-Teulon A., Les origines de la famille. Genève, Paris, 1874. რ. ელ.

იცავდა. ამით საბოლოოდ დაინგრა მაკ-ლენანის ხელოვნურად აგებულ თეორიათა ხუხულას უკანასკნელი ნაშთი.

მაგრამ მორგანი ამით არ დაკმაყოფილებულა. ამერიკელი ინდიელების გვარი მას გამოადგა, შემდეგ, იმისათვის, რომ მეორე გადამწყვეტი ნაბიჯი გადაედგა წინ თავის საკვლევ დარგში. ამ გვარში, რომელიც დედის უფლების შიხედვით იყო ორგანიზებული, მან აღმოაჩინა პირველადი ფორმა, საიდანაც განვითარდა მერმინდელი, მამის უფლების შიხედვით ორგანიზებული გვარი, — ისეთი გვარი, როგორსაც ანტიკურ კულტურულ ხალხებში ვხვდებით. ბერძნული და რომაული გვარი, რომელიც მანამდე გამოცანას წარმოადგენდა ყველა ისტორიკოსისათვის, ახსნილ იქნა ინდიური გვარის შემწეობით, და ამით გაძოვინდა ახალი საფუძველი მთელი პირველყოფილი ისტორიისათვის.

ამ ხელახალ აღმოჩენას, რომ დედისუფლებიანი პირველყოფილი გვარები წინა საფეხურია კულტურულ ხალხთა მამისუფლებიანი გვარებისა, პირველყოფილი ისტორიისათვის იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც დარვიზის განვითარების თეორიას ბიოლოგიისათვის და მარქსის ზედმეტი ღირებულების თეორიას პოლიტიკური ეკონომიისათვის. ამ აღმოჩენამ შესაძლებლობა მისცა მორგანს პირველად მოეხაზა ოჯახის ისტორია, სადაც, ყოველ შემთხვევაში, განვითარების კლასიკური საფეხურები ზოგადად, რამდენადაც დღემდე ცნობილი მასალა ამის შესაძლებლობას იძლევა, წინასწარაა დადგენილი. ყველასათვის ნათელია, რომ ამით იწყება ახალი ეპოქა პირველყოფილი ისტორიის დაბრუნებაში. დედისუფლებიანი გვარი გახდა ის ღერძი, რომლის გარშემო მთელი ეს მეცნიერება ტრიალებს; მისი აღმოჩენის დროიდან ვიცით, რა მიმართულებით და რა უნდა გამოვიკვლიოთ და როგორ უნდა დავაჯგუფოთ მიღებული შედეგები. ამის შესაბამისად კი ამჟამად ამ დარგში სულ სხვაგვარად აღწევენ სწრაფ წარმატებებს. ვიდრე ეს მორგანის წიგნის გამოსვლამდე ხდებოდა.

მორგანის აღმოჩენები ამჟამად საყოველთაოდ აღიარებულია ან, უკეთ რომ ვთქვათ, მითვისებულია პირველყოფილი ისტორიის მკვლევართა მიერ ინგლისშიც. მაგრამ თითქმის არც ერთი მათგანი არ აღიარებს ამჟამად, რომ სწორედ მორგანს უნდა ვუმაღლოდეთ შეხედულებათა ამ რევოლუციას. ინგლისში მორგანის წიგნს რამდენადაც კი შეიძლება ჩქმაღავენ, თვითონ მას კი მისი წინა დელი შრომების შემწყვალბელი შექებით უმასპინძლებიან, მისი ნარკვევის ცალკეულ ადგილებს გულმოდგინედ ჩიჩქნიან, ხოლო მის ნამდვილად დიდ აღმოჩენებზე ჭიუტად დუმან. „ძველი საზოგადოების“ პირველი გამოცემა გასაღებულია; ამერიკაში ასეთი რამეები ხელსაყრელ გასაღებას ვერ პოულობენ; ინგლისში, როგორც ეტყობა, ამ წიგნს სისტემატურად არ აძლევდნენ გასაქანს, და ამ ეპოქის შემქმნელი ნაწარმოების

ერთადერთი გამოცემა, რომელიც წიგნის ბაზარზე კიდევ მოიპოვე-
ბა, — ეს არის გერმანული თარგმანი.

რაა მიზეზი ამ ათვალწუნებისა, რომელშიც ძალაუვნებურად მოჩანს
დუშილის 'შეთქმულება, განსაკუთრებით თუ მხედველობაში მივიღებთ
ძრავალრიცხოვან, უბრალო თავაზიანობის გამომხატველ ციტატებს
და სოლიდარობის დამამტკიცებელ სხვა საბუთებს, რომლებითაც ასე
სავსეა პირველყოფილი ისტორიის ჩვენი აღიარებული მკვლევარების
ნაწერები? ის ხომ არა, რომ მორგანი ამერიკელია, ხოლო პირველ-
ყოფილი ისტორიის ინგლისელ მკვლევართათვის მეტად არასასიამოვნო-
ნაა, რომ ისინი, — მიუხედავად იმისა, რომ დიდად დასაფასებელ სი-
ბეჭითეს იჩენენ მასალის დაგროვებაში, — იმ ზოგადი თვალსაზრისის
გასარკვევად, რომელიც აუცილებელია ამ მასალის დასალაგებლად
და დასაჯგუფებლად, მოკლედ რომ ვთქვათ, თავიანთი იდეების გასარ-
კვევად, იძულებულნი არიან მიმართონ ორ გენიოს უცხოელს — ბახო-
ფენსა და მორგანს? გერმანელს კიდევ შეურიგდებოდა კაცი, მაგრამ
ამერიკელს? ამერიკელის მიმართ ყოველი ინგლისელი ხდება პატრიო-
ტი; 'შეერთებულ შტატებში მე ამის სასაცილო მაგალითები ვნახე.
ამას ემატება კიდევ ის გარემოება, რომ მაკ-ლენანის იყო პირველყო-
ფილი ისტორიის ინგლისური სკოლის, ასე ვთქვათ, ოფიციალურად
აღიარებული დამაარსებელი და ბელადი; პირველყოფილი ისტორიის
დარგში ერთგვარ კარგ ტონად ის ითვლებოდა, რომ მხოლოდ უდიდე-
სი მოწიწებით ელაპარაკნათ მაკ-ლენანის ხელოვნურად შეკოწიწებულ
ისტორიულ კონსტრუქციაზე, რომელსაც ბევრმთა მკვლევლობიდან მრავ-
ალქმრიანობისა და მოტაცებაზე დამყარებული ქორწინების გზით
ღედისუფლებიან ოჯახისაკენ მივყავართ: მცირეოდენი ეჭვის შეტანაც
კი ერთიმეორის აბსოლუტურად გამომრიცხავი ეგზოგამიური და ენ-
დოგამიური „ტომების“ არსებობაში დანაშაულებრივ მწვალებლობად
ითვლებოდა; მაშასადამე, მორგანმა, რომელმაც ყველა ეს ნაპურთხი
დოგმა გააცამტვერა, ერთგვარი მკრეხელობა ჩაიდინა. ამასთანავე მან
ეს გაცამტვერება მოახდინა ისეთი საბუთებით, რომელთა მხოლოდ
გამოთქმა იყო საკმარისი იმისათვის, რომ ისინი მაშინვე ნათელი გამხ-
დარიყო ყველასათვის: ასე რომ, მაკ-ლენანის თაყვანისმცემელთ, რო-
მელიც მანამდე ეგზოგამიისა და ენდოგამიის შორის უმწეოდ ტორტ-
მანებდნენ, თავზე ხელი უნდა შემოერთყათ და წამოეძახნათ: როგორ
ძონდა, რომ ასეთი სულელები ვიყავით და დიდი ხანია ეს ამბები
თვითონ ვერ შევამჩნიეთ!

და კიდევ რომ ეს დანაშაული საკმაო არ ყოფილიყო იმისათვის,
რათა ოფიციალურ სკოლას ცივად ზურგი შეექცია მისთვის, მორგანმა
მოთმინების ფიალა იმით აავსო, რომ მან არა მარტო გააკრიტიკა ცი-
ვილიზაცია, — სასაქონლო წარმოების საზოგადოება ჩვენი დღევან-

დელი საზოგადოების ძირითადი ფორმა, — ისეთი წესით, რომელიც ფურციეს მოგვაგონებს, არამედ ამ საზოგადოების მომავალ გარდაქმნაზე ისეთი სიტყვებით ლაპარაკობს, როგორც კარლ მარქსს შეეძლო ეთქვა. ამიტომ სავსებით დამსახურებული იყო, როცა მაკ-ლენანმა მორგანს აღშფოთებით უსაყვედურა, „ისტორიული მეთოდი მისთვის სრულიად ანტიპატიურიაო“, და როცა ქენეველმა პროფესორმა ბ-ნმა ყირო-ტელონმა მას ეს 1884 წელსაც დაუდასტურა. ეს ბ-ნი ყირო-ტელონი ხომ ჯერ კიდევ 1874 წელს („ოჯახის წარმოშობა“) უმწეოდ ჩეტილობდა მაკ-ლენანის ეგზოგამიის ლაბირინთში, საიდანაც იგი მხოლოდ მორგანმა გამოიყვანა!

აქ საჭირო აღარაა შევიჩერდე სხვა წარმატებებზე. რომელთაც პირველყოფილი ისტორია მორგანს უნდა უმადლოდეს; ამის შესახებ ყველაფერი, რაც აუცილებელია, აღნიშნულია ჩემს ნაშრომში. თოთხმეტმა წელმა, რომელმაც მორგანის ამ მთავარი ნაწარმოების გამოსვლის შემდეგ განვლო, დიდად გაამდიდრა ჩვენი მასალა ადამიანთა პირველყოფილ საზოგადოებათა ისტორიის დარგში. ანთროპოლოგებს, მოგზაურებს და პირველყოფილი ისტორიის პროფესიონალ მკვლევარებს დაემატნენ შედარებითი იურისპრუდენციის წარმომადგენელნი, რომლებმაც ნაწილობრივ ახალი მასალა, ნაწილობრივ კი ახალი თვალსაზრისი შეიტანეს. ამის შედეგად მორგანის ზოგიერთი ჰიპოთეზა შეირყა ანდა უარყოფილ იქნა კიდევ. მაგრამ ახლად შეგროვილ მასალას არსად არ მოჰყოლია ის შედეგი, რომ მორგანის დიდად მნიშვნელოვანი ძირითადი თვალსაზრისი სხვა თვალსაზრისს განედევნა. ის წესრიგი, რომელიც მან პირველყოფილ ისტორიაში შეიტანა, ძირითად ნაწებში დღესაც ძალაში რჩება. შეიძლება ითქვას, რომ იგი სულ უფრო და უფრო საყოველთაო აღიარებას პოულობს, და პოულობს იმ ზომით, რა ზომითაც იმის დაფარვას ცდილობენ, რომ სწორედ მორგანია ამ უდიდესი პროგრესის ფუძემდებელი¹.

ლონდონი, 1891 წ. 16 ივნისი

ფრიდრიხ ენგელსი

¹ როცა 1888 წლის სექტემბერში ნიუ-იორკიდან ვბრუნდებოდი, გზად შევხვდი კონგრესის ყოფილ დეპუტატს როჩესტერის საარჩევნო ოლქიდან, რომელიც ლუის მორგანს იცნობდა. სამწუხაროდ, მან ბევრი ვერაფერი მიაბმო მორგანზე. მორგანს როჩესტერში უცხოვრია როგორც კერძო პირს და გართული ყოფილა მხოლოდ თავისი მეცნიერული მუშაობით. მისი ძმა ყოფილა პოლკოვნიკი და ვაშინგტონში სამხედრო სამინისტროში უმსახურნია; ამ ძმის შემწეობით მას მოუხერხებია მთავრობის დაინტერესება თავისი გამოკვლევებით და რამდენიმე თავისი ნაშრომის სახელმწიფო ხარჯზე გამოცემა; ჩემს თანამოსაუბრესაც. როცა ის კონგრესის დეპუტატად იყო, როგორც გადმოძევა, არაერთხელ გაუწევია მისთვის ამ მხრივ დახმარება. (ენგელსის შენიშვნა.)

ოჯახის, კეძო საკუთარისა და სახელმწიფოს ნაკომობა

I

კულტურის წინაისტორიული საფეხურები

მორგანი პირველი იყო, რომელიც საქმის ცოდნით შეეცადა გარკვეული წესრიგი შეეტანა კაცობრიობის წინაისტორიაში, და სანამ მნიშვნელოვნად გაფართოებული მასალა არ გვაიძულებს ცვლილებები შევიტანოთ, მის მიერ მოცემული პერიოდიზაცია უეჭველად ძალაში დარჩება.

სამი მთავარი ეპოქიდან — ველურობის, ბარბაროსობის, ცივილიზაციის ეპოქიდან — მის ყურადღებას იპყრობს, რა თქმა უნდა, პირველი ორი და გადასელა მესამეზე. ამ ორი ეპოქიდან თითოეულს იგი ჰყოფს დაბალ, შუა და უმაღლეს საფეხურად, იმისდა მიხედვით, თუ რა წარმატებაა მიღწეული საარსებო საშუალებათა წარმოებაში. ეს იძიებო, ამბობს იგი, რომ „დახელოვნებას ამ წარმოებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმის გამოსარკვევად, თუ რამდენად მოიპოვა ადამიანი უპირატესობა და ბატონობა ბუნებაზე. ყველა ცოცხალი არსებიდან მხოლოდ ადამიანი მიაღწია თითქმის შეუზღუდველ ბატონობას კვების საშუალებათა წარმოებაზე. ადამიანის პროგრესის ყველა დიდი ეპოქა ცოტად თუ ბევრად პირდაპირ ემთხვევა საარსებო წყაროების გაფართოების ეპოქებს“. ამის გვერდით მიმდინარეობს ოჯახის განვითარება, მაგრამ ეს განვითარება არ იძლევა ასეთ მკაფიო ნიშნებს პერიოდების დასაყოფად.

I. ვ ე ლ უ რ ო ბ ა

① დაბალი საფეხური. ადამიანთა მოდგმის ბავშვობა. ადამიანები იმყოფებოდნენ ჯერ კიდევ თავიანთ თავდაპირველ საცხოვრებელ ადგილებში, ტროპიკულ ან სუბტროპიკულ ტყეებში. ისინი ცხოვრობდნენ, ნაწილობრივ მაინც, ხეებზე; მხოლოდ ამით იტყობა ის, რომ ისინი არსებობას ინარჩუნებდნენ დიდ მტაცებელ ცხოველთა

შორის. მათ საკვებს შეადგენდა მცენარეთა ნაყოფი, კაკალი, მცენარის ფესვები; ამ პერიოდის მთავარი მიღწევა იყო დანაწევრებული მეტყველების განვითარება. ყველა იმ ხალხიდან, რომლებიც ცნობილი გახდნენ ისტორიული პერიოდის მანძილზე, არც ერთი აღარ იმყოფებოდა უკვე ამ პირველყოფილ მდგომარეობაში. და თუმცა ასეთი მდგომარეობა, შესაძლოა, მრავალი ათასი წელი გრძელდებოდა, მაგრამ მისი დაშტკიცება უშუალო დამოწმებათა საფუძველზე ჩვენ არ შეგვიძლია; მაგრამ თუ ვალიარებთ, რომ ადამიანი ცხოველთა სამეფოდან წარმოიშვა, მაშინ ასეთი გარდამავალი მდგომარეობა აუცილებლად უნდა ვივარაუდოთ.

2. შუა საფეხური. ეს საფეხური იწყება საკვებად თევზის (რასაც ჩვენ მივაკუთვნებთ აგრეთვე კიბოებს, ნიჟარებს და სხვა წყლის ცხოველებს) გამოყენებით და ცეცხლის მოხმარებით. ორივე მჭიდროდ დაკავშირებულია ერთმანეთთან, რადგან საკვებად თევზის საესებით გამოყენება მხოლოდ ცეცხლის შემწობით შეიძლება. ამ ახალი საკვების წყალობით კი ადამიანები გახდნენ დამოუკიდებელი ჰავისა და ადგილმდებარეობისაგან. ისინი გაჰყვნენ მდინარეთა მიმართულებას და ზღვის ნაპირებს და ველურ მდგომარეობაშიც კი შეძლეს დედამიწის უდიდეს ნაწილზე დასახლება. ადრინდელი ქვის ხანის ტლანქად დამუშავებული, გაუხეხავი ქვის იარაღი, ეგრეთ წოდებული პალეოლითური იარაღი, რომელიც მთლიანად ან უმეტესწილად ამ პერიოდს ეკუთვნის, გავრცელებულია ყველა კონტინენტზე და ამ გადასახლებათა დამამტკიცებელ საბუთს წარმოადგენს ახალი ადგილების დასახლებამ და დაულალავმა ქმედებამ ძიებამ, ხეხვით მიღებული ცეცხლის დაპატრონებასთან ერთად, კვების ახალი საშუალებანი მისცა ადამიანებს; ასეთი საშუალება იყო სახამებლის შემცველი მცენარის ფესვები და ბოლქვები, გამოძცხვარი ცხელ ღაღარში ან თორნეში (მიწის ღუმელებში); ასეთი იყო ნანადირევი, რომელიც პირველი იარაღის, კეტის ან შუბის გამოგონების შემდეგ შემთხვევითი დამატებითი საკვები გახდა. მართოდენ მონადირე ხალხები, როგორც ისინი წიგნებშია აღწერილი, ე. ი. ისეთი ხალხები, რომელნიც მხოლოდ ნადირობით ცხოვრობეს. არასოდეს არ არსებობდნენ; ნადირობით მიღებული ნადავლი ამისათვის შეტად არასაიმედოა. იმის გამო, რომ კვების წყაროები მუდმივად უზრუნველყოფილი არ იყო, როგორც ეტყობა, ამ საფეხურზე გაჩენილა კაციჰამობა, რომელიც ამ დროიდან მოყოლებული დიდ ხანს რჩება შემონახული. ავსტრალიელები და ბევრი პოლინეზიელი დღესაც კიდევ ველურობის ამ შუა საფეხურზე იმყოფებიან.

3. უმაღლესი საფეხური. იგი იწყება მშვილდ-ისრის გამოგონებით, რის მეოხებითაც ნანადირევი გახდა კვების მუდმივი საშუალება, ხოლო ნადირობა — შრომის ერთ-ერთი ნორმალური დარგი.

მშვილდი, ლამბი და ისარი შეადგენენ უკვე მეტად რთულ იარაღს, რომლის გამოგონება ხახგრძლივად დაგროვილ გამოცდილებას და გაძახვილებულ გონებრივ ძალებს გულისხმობს, მანასადამე, გულისხმობს იმასაც, რომ ადამიანები ამავე დროს სხვა მრავალ გამოგონებას იცნობენ. როცა ერთმანეთს ვაჯარებთ იმ ხალხებს, რომელნიც მართალია მშვილდ-ისარს იცნობენ, მაცრამ ჯერ კიდევ არაფერი იციან მეთუნეობის ხელოვნებისა (ეს უკანასკნელი მორგანს მიაჩნია ბარბაროსობაზე გადასვლის დასაწყისად), ჩვენ მართლაც ვნახულობთ უკვე სოფლებად დასახლების ერთგვარ ჩანასახებს, საარსებო საშუალებათა წარმოების დაუფლების გარკვეულ დონეს: ხის ჭურჭელს და ავეჯეულობას, ხელით ქსოვას ხის ბოჭკოსაგან (საფეიქრო დაზგის უქონლად), ლაფანისაგან ან ლერწმისაგან დაწულ კალათებს, გახეხილ (ნეოლითურ) ქვის იარაღს. ცეცხლი და ქვის ცული უკვე მეტწილად იმის შესაძლებლობას იძლევა, რომ ადამიანმა გააკეთოს მთლიანი ხისაგან ნავი, ხოლო ალაგ-ალაგ მორები და ფიცრები სახლის ასაშენებლად. ყველა ამ მიღწევას ჩვენ ეხედებით, მაგალითად, ამერიკის ჩრდილო-დასავლეთელ ინდიელებში, რომელნიც, მართალია, მშვილდ-ისარს იცნობენ, მაგრამ არ იცნობენ ჯერ კიდევ მეთუნეობას. ველურობის ეპოქისათვის მშვილდ-ისარი იგივე იყო, რაც რკინის მახვილი ბარბაროსობისათვის და ცეცხლმსროლელი იარაღი ცივილიზაციისათვის. იგი იყო გადამწყვეტი იარაღი.

II. ბ ა რ ბ ა რ ო ს ო ბ ა

① დაბალი საფეხური. იგი იწყება მეთუნეობის შემოდგომით. შეიძლება იმის დაშტკიცება, რომ მეთუნეობა ბევრ შემთხვევაში და, ალბათ, ყველგან იქიდან წარმოიშვა, რომ დაწულ ან ხის ჭურჭელს თიხით გლეხადნენ, რათა იგი ცეცხლგამძლე გაეხადათ; ამასთან ძალე გამოირკვა, რომ დაყალიბებული თიხა შიდა ჭურჭლის დაუხმარებლადაც ამავე მიზანს ემსახურება.

აქამდე ჩვენ შეგვეძლო განვითარების მსვლელობა გაგვეხილა როგორც სავსებით საყოველთაო მსვლელობა, რომელიც ძალაში რჩება გარკვეული პერიოდის ყველა ხალხისათვის, განურჩევლად მათი ადგილსამყოფლისა. მაგრამ ბარბაროსობის დაწყებასთან ერთად ჩვენ ისეთ საფეხურს მივალწიეთ, როდესაც თავს იჩენს დედამიწის ორივე დიდი კონტინენტის ბუნებრივი პირობების სხვაობა. ბარბაროსობის პერიოდის დაძახასიათებელ მომენტს წარმოადგენს ცხოველების მოშინაუროება და მოშენება და მცენარეების გაშენება. აღმოსავლეთ კონტინენტს, ეგრეთ წოდებულ ძველ ქვეყანას, უკვე გააჩნდა თითქმის ყველა მოსაშინაუროებლად გამოსადეგი ცხოველი და კულტურული მარცვლეულის ყველა სახეობა, გარდა ერთისა; დასავლეთის კონ-

ტინენტს კი, ამერიკას, მოსაშინაურებელი ძუძუმწოვარი ცხოველები-
დან მხოლოდ ლამა ჰყავდა, და ისიც მხოლოდ სამხრეთის ერთ ნა-
წილში, ხოლო ყველა კულტურული მარცვლეულიდან მას ჰქონდა
მხოლოდ ერთი, მაგრამ სამაგიეროდ საუკეთესო — სიმინდი. ეს განს-
ხვავებული ბუნებრივი პირობები იწვევს იმას, რომ ამიერიდან თითო-
ეული ნახევარსფეროს მოსახლეობა თავისი განსაკუთრებული გზით
ვითარდება და მიჯნები ცალკეული საფეხურების საზღვრებზე თითო-
ეული მათგანისათვის განსხვავებულია.

2. შუა საფეხური. აღმოსავლეთში ეს საფეხური იწყება
ცხოველების მოშინაურებით, დასავლეთში კი — საკვები მცენარეების
გაშენებით, რაც მორწყვის საშუალებით ხდება, და აგრეთვე იმით,
რომ შენობებისათვის იყენებენ ალიზს (მზეზე გამომშრალ აგურს) და
ქვას.

ჩვენ ვიწყებთ დასავლეთიდან, რადგან აქ, ევროპელების მიერ ამე-
რიკის დაპყრობამდე, არსად ამ საფეხურს არ ვაგვიხსენებია.

ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მყოფ ინდიელებს (მათ რიცხვს
ეკუთვნოდა მისისიპის აღმოსავლეთით მაცხოვრებელი ყველა ტომი)
მათი აღმოჩენის დროს უკვე ჰქონდათ სიმინდის ერთგვარი საბოსტნე
კულტურა და, შესაძლოა, აგრეთვე გოგარის, ნესვისა და სხვა ბოსტნე-
ული მცენარეების კულტურა, რომელიც მათი კვების მეტად მნიშვნე-
ლოვან შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა; ისინი ცხოვრობდნენ ხის
სახლებში, მესერშემოვლებულ სოფლებში. ჩრდილო-დასავლეთელი
ტომები, განსაკუთრებით მდინარე კოლუმბიას ხეობაში მობინადრენი,
ჯერ კიდევ ველურობის უმაღლეს საფეხურზე იმყოფებოდნენ
და არ იცნობდნენ არც მეთუნეობას, არც რაიმე მცენარეთა გაშენებას.
პირიქით, ეგრეთწოდებულ პუებლო-ინდიელები ახალ მექსიკა-
ში, მექსიკელები, ცენტრალური ამერიკის მობინადრენი და პერუე-
ლები დაპყრობის ხანაში ბარბაროსობის შუა საფეხურზე იმყოფებოდ-
ნენ; ისინი ცხოვრობდნენ ალიზისაგან ან ქვისაგან აგებულ ციხე-სიმაგ-
რის შავვარ სახლებში, მოჰყავდათ ხელოვნურად მორწყულ ბოსტნე-
ბში სიმინდი და ადგილმდებარეობისა და ჰავის მიხედვით დანარჩენი
სხვადასხვა საკვები მცენარეები, რომლებიც მათთვის კვების მთავარ
წყაროს წარმოადგებდნენ. მათ ზოგიერთი ფრინველი თუ ცხოველიც
კი ჰყავდათ მოშინაურებული: მექსიკელებს — ინდაური და სხვა
ფრინველი, პერუელებს კი — ლამა. თანაც მათ იცოდნენ ლითონის
დაქუშაება, რკინის გამოკლებით, და ამიტომაც ისინი ჯერ კიდევ ვერ
ელეოდნენ ქვის იარაღსა და ხელსაწყოს. ესპანელების მიერ დაპყრო-
ბამ შეწყვიტა მათი ყოველი შემდგომი დამოუკიდებელი განვითარება.

აღმოსავლეთში ბარბაროსობის შუა საფეხური დაიწყო რძისა და
ხორცის მომცემი ცხოველების მოშინაურებით, მაშინ როდესაც მცენა-
რეთა კულტურა, როგორც ეტყობა, ამ პერიოდის მანძილზე აქ ჯერ

კრდევ დიდხანს უცნობი იყო. როგორც ჩანს, პირუტყვის მოშინაურება და მოშეხება და უფრო დიდი ჯოგების შექმნა გახდა იმის მიზეზი, რომ არიელები და სემიტები გამოეთიშნენ ბარბაროსთა დანარჩენ მასას. ევროპელ და აზიელ არიელებს შინაური პირუტყვისათვის ჯერ კიდევ საერთო სახელები აქვთ, კულტურული მცენარეებისათვის კი — თითქმის სრულიად სხვადასხვა.

ჯოგების შედგენამ გამოიწვია მწყემსური ცხოვრება ამისათვის გაშოსადევ ადგილებში; ასეთი ცხოვრება ჰქონდათ სემიტებს ევფრატისა და ტიგროსის ბალახოვან ველებზე, არიელებს კი ინდოეთის, ამჟ-დარიისა და სირ-დარიის, დონისა და დნეპრის ბალახოვან ტრამალებზე. როგორც ჩანს, თავდაპირველად პირუტყვის მოშინაურება მომხდარა ასეთი საძოვარი ადგილების საზღვრებზე. ამიტომაც შემდგომ თაობებს ჰგონიათ, რომ მეჯოგე ხალხები გამოსული არიან ისეთი ადგილებიდან, რომელნიც სინამდვილეში არა თუ არ წარმოადგენდნენ ადამიანთა მოდგმის აკვანს, არამედ, პირიქით, მათი ველური წინაპრებისა და თვით ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მყოფი ადამიანების საცხოვრებლადაც კი თითქმის სრულიად გამოუსადეგი იყვნენ. პირიქით, მას შემდეგ, რაც შუა საფეხურის ეს ბარბაროსები მწყემსურ ცხოვრებას შეეჩვივნენ, შეუძლებელია მათ ოდესმე აზრად მოსვლოდათ ის, რომ მდინარეთა ხეობებში მდებარე საძოვარი ველებიდან ნებაყოფლობით უკან დაბრუნებულნი იყვნენ ტყიან ადგილებში, სადაც მათი წინაპრები ბინადრობდნენ. მაშინაც კი, როცა სემიტები და არიელები შორს — ჩრდილოეთისა და დასავლეთისაკენ გადარეკეს, მათ არ შეეძლოთ დასავლეთი აზიისა და ევროპის ტყიან ადგილებში გადასულიყვნენ, ვიდრე მარცვლეულის მოყვანამ შესაძლებლობა არ მისცა მათ თავიანთი პირუტყვი ამ ნაკლებად ხელსაყრელ ნიადაგზე გამოეკვებათ და განსაკუთრებით კი ზამთრობით შეენახათ. თითქმის უეკველია, რომ მარცვლეულის მოყვანა აქ უწინარეს ყოვლისა პირუტყვისათვის საპირო საკვების მოთხოვნილებამ გამოიწვია და იგი მხოლოდ შემდეგში გახდა მნიშვნელოვანი ადამიანთა კვებისათვის.

არიელებისა და სემიტების ხორცითა და რძით უხვ კვებას, განსაკუთრებით კი ამ კვების ხელსაყრელ გავლენას ბავშვების განვითარებაზე, უნდა მიეწეროს, შესაძლებელია, ამ ორივე რასის უფრო წარმატებითი განვითარება. მართლაც, ახალი მექსიკის პუებლო-ინდიელებს, რომელნიც იძულებული არიან თითქმის მარტო მცენარეულობით ეკვებონ, უფრო პატარა ტყინი აქვთ, ვიდრე ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მყოფ იხდიელებს, რომელნიც მეტწილად ჭორცითა და თევზით საზრდოობენ. ყოველ შემთხვევაში, ამ საფეხურზე კაციკამიობა თანდათან ქრება და შემონახული რჩება მხოლოდ როგორც რელიგიური აქტი ანდა, რაც აქ თითქმის იმავეს ნიშნავს, როგორც ჯადოქრობის საშუალება.

3. უშალღესი საფეხური. იგი იწყება რკინის მადნის გადაღობით და ცივილიზაციაში გადაღის ასობრივი დამწერლობის გამოგონებისა და სიტყვიერი შემოქმედების ჩასაწერად მისი გამოყენების გზით. ეს საფეხური, რომელიც, როგორც უკვე აღენიშნეთ, მხოლოდ აღმოსავლეთის ნახევარსფეროში იქნა დამოუკიდებლად განვლილი, უფრო მდიდარია წარმოების წარმატებებით, ვიდრე ერთად აღებული ყველა წიხანდელი საფეხური. ამ საფეხურს ეკუთვნიან გვირუკის ეპოქის ბერძნები, იტალიელი ტომები სულ ახლო ხანაში რომის დაარსებამდე, ტაციტუსის გერმანელები და ვიკინგების დროის ნორმანები.

უწინარეს ყოვლისა აქ პირველად გვხვდება რკინის კავ-სახნისი, რომელსაც 'მინაური პირუტყვი ეწევა; მისი შემწეობით შესაძლებელი გახდა მიწათმოქმედება დიდი მასშტაბით, მემინდვრეობა, და ამით მაძინდელი პირობებისათვის საარსებო საშუალებების პრაქტიკულად შეუზღუდველი გადიდება: 'შემდეგ — ტყის გაკაფვა და მისი გადაქცევა სახნავ ადგილებად და სათიბებად, რისი დიდი მასშტაბით განხორციელებაც რკინის ცულისა და რკინის ბარის უქონლად ასევე შეუძლებელი იყო. მაგრამ ამას მოჰყვა აგრეთვე მოსახლეობის სწრაფი გაძრავლება, მკიდრო დასახლება მცირე ტერიტორიაზე. მინდვრების დაძუშავებამდე სრულიად განსაკუთრებული პირობები უნდა შექმნილიყო იმისათვის, რომ ხახევარი მილიონი ადამიანის გაერთიანება ერთიანი ცენტრალური ხელმძღვანელობის ქვეშ შესაძლებელი გამხდარიყო; ეს ალბათ, არც მომხდარა არასოდეს.

ბარბაროსობის უმაღლესი საფეხურის სრულ აყვავებას ჩვენ ვხედავთ ჰომეროსის პოემებში, განსაკუთრებით „ილიადაში“, გაუმჯობესებული რკინის იარაღი, სამკედლოს საბერველი, ხელის წისქვილი, კეცი, მცენარეული ზეთისა და ღვინის დამზადება, ლითონის განვითარებული დაძუშავება, რომელიც მხატვრულ ხელოვნებაში გადაღის, ურემი და საბრძოლო ეტლი, გემების მშენებლობა ძელებისა და ფიცრებისაგან, დასაწყისი ხუროთმოძღვრებისა როგორც ხელოვნებისა, გალავნითა და კოშკებით გარშემორტყმული ქალაქები, ჰომეროსის ეპოსი და მთელი მითოლოგია — აი მთავარი მემკვიდრეობა, რომელიც ბერძნებმა ბარბაროსობიდან ცივილიზაციაში გადმოიტანეს. როცა ამას ვადარებთ იულიუს კეისრისა და თვით ტაციტუსის მიერ აღწერილ გერმანელებს, რომელნიც კულტურის სწორედ იმავე საფეხურის დასაწყისში იმყოფებოდნენ, საიდანაც ჰომეროსის დროის ბერძნები უშალღეს საფეხურზე გადასვლისათვის ემზადებოდნენ, ჩვენ ვხედავთ, თუ რა დიდი სიმდიდრე გააჩნია წარმოების განვითარების მხრივ ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურს.

სურათი, რომელიც მე, მორგანის მიხედვით, აქ მოვხაზე იმის შესა-

ხებ, თუ როგორ მიიძარტება კაცობრიობის განვითარება ველურობიდან დაწყებული ბარბაროსობის გზით ცივილიზაციის ჩანასახებისაკენ. უკვე საკმაოდ შლიდარია ახალი და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, უცილობელი ნიშნებით, რადგან ეს ნიშნები უშუალოდ წარმოებიდანაა აღებული. მიუხედავად ამისა, ეს სურათი მკრთალი და უბადრუკი მოგვეჩვენება იმ სურათთან შედარებით, რომელიც თვალწინ გადაგვეძლება ჩვენი მსვლელობის დასასრულს; მხოლოდ მაშინ გახდება შესაძლებელი მთლიანად გავაშუქოთ გადასვლა ბარბაროსობიდან ცივილიზაციაში და გახსაცვიფრებელი დაპირისპირება ორივეს შორის. ჭერჭერობით კი ჩვენ შეგვიძლია მორგანის მიერ მოცემული პერიოდიზაცია შემდეგნაირად განვაზოგადოთ: ველურობა — უმთავრესად ბუნების მზა პროდუქტების მითვისების პერიოდი; ადამიანის მიერ შექმნილი პროდუქტები უმთავრესად ასეთი მითვისების დამხმარე იარაღს წარმოადგენენ. ბარბაროსობა — მესაქონლეობის და მიწათმოქმედების ძეგლობის პერიოდი, როცა ადამიანის საქმიანობის შემწეობით ბუნების პროდუქტების წარმოების გადიდების მეთოდების ათვისება ხდება. ცივილიზაცია — პერიოდი ბუნების პროდუქტების შემდგომი დამუშავების ათვისებისა, პერიოდი მრეწველობისა ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით და ხელოვნებისა.

II

ო ჯ ა ხ ი

მორგანმა თავისი ცხოვრების მეტი ნაწილი გაატარა იროკეზებს შორის, რომელნიც ახლაც ნიუ-იორკის შტატში ცხოვრობენ; იგი იშვილა ერთმა ამ ტომთაგანმა (სენეკას ტომმა). მორგანმა აღმოაჩინა, რომ იროკეზებში არსებობდა ნათესაობის სისტემა, რომელიც მათს ნამდვილ ოჯახურ ურთიერთობას ეწინააღმდეგებოდა. მათში გაბატონებული იყო ორივე მხარის მიერ ადვილად დასარღვევი ის ინდივიდუალური ცოლქმრობა, რომელსაც მორგანი „წყვილად ოჯახს“ უწოდებს. მაშასადამე, ასეთი წყვილი ცოლქმრის შთამომავლობა ყველასათვის ცნობილი და საყოველთაოდ აღიარებული იყო: შეუძლებელი იყო დაექვება იმაში, თუ ვის მიმართ უნდა გამოეყენებინათ სახელწოდებანი მამა, დედა, ვაჟი, ქალიშვილი, ძმა, და. მაგრამ ამ გამოთქმათა ფაქტიური ხმარება ამას ეწინააღმდეგება. იროკეზი არა მარტო თავის საკუთარ შვილებს, არამედ თავისი ძმების შვილებსაც თავის ვაჟებსა და ქალიშვილებს უწოდებს, ისინი კი მას მამას უწოდებენ.

თავისი დების შვილებს კი იგი დისწულებს უწოდებს, ხოლო ეს დის-
წულები მას ბიძას უწოდებენ. პირიქით, იროკეზი ქალი თავისი დე-
ბის შვილებს, თავის საკუთარ შვილებთან ერთად, თავის ვაჟებსა და
ქალიშვილებს უწოდებს, ისინი კი მას დედას ეძახიან. თავისი ძმების
შვილებს იგი უწოდებს თავის ძმისწულებს, თვითონ მას კი მამიდა
ეწოდება. ასევე ძმების შვილები ერთმანეთს ძმებსა და დებს უწოდე-
ბენ, ისე როგორც დების შვილებიც. პირიქით, და-ძმის შვილები ერთ-
მანეთს ბიძაშვილ-მამიდაშვილებს უწოდებენ. და ეს არის არა
მარტო ცარიელი სახელები, არამედ გამოხატულებანი ფაქტიურად გა-
ბატონებული შეხედულებებისა სისხლით ნათესაობის სიახლოვესა და
სიშორეზე, თანაბრობასა და უთანაბრობაზე; და ეს შეხედულებანი
ნათესაობის იმ მთლიანად შემუშავებული სისტემის საფუძველია, რო-
მელსაც შეუძლია გამოხატოს ცალკეული ინდივიდის რამდენიმე ასი
სხვადასხვაგვარი ნათესაური დამოკიდებულება. კიდევ მეტი: ეს სის-
ტემა მთლიანად ინარჩუნებს ძალას არა მარტო ყველა ამერიკელ ინ-
დიელებში (დღემდე არც ერთი გამოჩაყლისი არ აღმოჩენილა), არამედ
თითქმის შეუცვლელად მოქმედებს აგრეთვე ინდოეთის ძველთაძველ
ძოსახლეობაში, დეკანის დრავიდულ ტომებში და ინდოსტანის გაურა
ტომებში. სამხრეთ ინდოეთის ტამილების და ნიუ-იორკის შტატის
სენეკა-იროკეზების ნათესაობის გამოხატველი სახელწოდებანი დღე-
საც ერთნაირია ორასზე უფრო მეტი სხვადასხვაგვარი ნათესაური და-
მოკიდებულების აღსანიშნავად. ამ ინდიელ ტომებშიც, ისევე როგორც
ყველა ამერიკელ ინდიელებში, ოჯახის არსებული ფორმიდან გამომ-
დინარე ნათესაური დამოკიდებულებანი ეწინააღმდეგება აგრეთვე ნა-
თესაობის სისტემას.

როგორ ავხსნათ ეს? იმ გადამწყვეტი როლის გამო, რომელსაც
ყველა ველური და ბარბაროსი ხალხის საზოგადოებრივ წყობილებაში
ნათესაობა ასრულებს, შეუძლებელია ამ ესოდენ ფართოდ გავრცე-
ლებული სისტემის მნიშვნელობა მარტოდენ ფრაზებით მოვიშოროთ
თავიდან. სისტემა, რომელიც ამერიკაში საყოველთაოდ აღიარებულია,
რომელიც არსებობს აგრეთვე აზიაში სრულიად სხვა რასის ხალხებ-
ში, რომლის მეტად თუ ნაკლებად შეცვლილი ფორმები ყველგან აფ-
რიკასა და ავსტრალიაში მასობრივად გვხვდება, — ასეთი სისტემა, მო-
ითხოვს ისტორიულ ახსნას, და არა ფრაზებით მიფუჩეჩებას, როგორც
ამას, მაგალითად, მაკ-ლენანი შეეცადა. სახელწოდებანი: მამა, შვილი,
ძმა, და — უბრალო საპატიო სახელწოდებას როდი წარმოადგენენ,
არამედ ისინი შეიცავენ გარკვეულ, მეტად სერიოზულ ურთიერთვალ-
დებულებებს, რომელთა ერთობლიობა ამ ხალხების საზოგადოებრივი
წყობილების არსებით ნაწილს შეადგენს. ახსნაც აღმოჩნდა. სანდვიჩის
(ჰავაის) კუნძულებზე ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახე-

ვარში არსებობდა ოჯახის ფორმა, რომელიც სწორედ ისეთ დედ-მამებს, და-ძმებს, ქალ-ვაყებს, ბიძებს და მამიდა-დეიდებს, ძმისწულებსა და დისწულებს იძლეოდა, როგორსაც მოითხოვს ნათესაობის ამერიკული და ძველი ინდური სისტემა. მაგრამ საოცარია! ნათესაობის სისტემა, რომელიც ჰავაის კუნძულებზე ბატონობდა, კვლავ არ ემთხვეოდა ოჯახის იმ ფორმას, რაც იქ ფაქტიურად არსებობდა. სახელდობრ, იქ ღვიძლი და-ძმის ყველა შვილები, გამოუკლებლივ, და-ძმებად ითვლებიან; ისინი ამასთანავე არა მარტო თავიანთი დედისა და მისი დების ან თავიანთი მამისა და მისი ძმების საერთო შვილებად ითვლებიან, არამედ თავიანთი მშობლების ყველა და-ძმის განურჩევლად! მაშასადამე, თუ ნათესაობის ამერიკული სისტემა გულისხმობს ოჯახის უფრო პრიმიტიულ ფორმას, რომელიც ამერიკაში უკვე აღარ არსებობს, ფორმას, რომელსაც ჩვენ ნამდვილად ჭერ კიდევ ენახულობთ ჰავაის კუნძულებზე, მეორე მხრივ, ჰავაის სისტემა ნათესაობისა მიგვივითითებს ოჯახის კიდევ უფრო პირველყოფილ ფორმაზე, რომლის არსებობას ჩვენ, ძართალია, უკვე ველარსად დავამტკიცებთ, მაგრამ რომელიც უნდა არსებულებოდა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაბამისი ნათესაობის სისტემის წარმოშობა შეუძლებელი იქნებოდა.

„ოჯახი, — ამბობს მორგანი, — აქტიური ელემენტია; იგი არასოდეს არაა ერთ ადგილზე გაქვავებული, არამედ დაბალი ფორმიდან უმაღლესში გადადის, იმ ზომით, რა ზომითაც საზოგადოება დაბალი საფეხურიდან უმაღლესი საფეხურისაკენ ვითარდება. პირიქით, ნათესაობის სისტემები პასიურია; ისინი მხოლოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგ აღნიშნავენ იმ პროგრესს, რომელიც ოჯახმა განვლო, და რადიკალურ ცვლილებებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში განიცდიან, როცა ოჯახი რადიკალურად შეცვლილია.“

და სწორედ ასევე, — დასძენს მარქსი, — ეძარტება პოლიტიკურ, იურიდიულ, რელიგიურ, ფილოსოფიურ სისტემებს საერთოდ“ მაშინ როდესაც ოჯახი განაგრძობს არსებობას, ნათესაობის სისტემა ქვაკვდება, და მაშინ როდესაც ნათესაობის სისტემა განაგრძობს ჩვეულებისამებრ არსებობას, ოჯახი უსწრებს მას ზრდაში. მაგრამ იმავე უექველობით, როგორითაც კიუიენს პარიზის მახლობლად აღმოჩენილი ჩანთოსანი ცხოველის ჩონჩხის ცალკეული ძელების მიხედვით შეეძლო დაესკვნა, რომ ეს ჩონჩხი ჩანთოსან ცხოველს ეკუთვნის და რომ იქ ოდესღაც გადაშენებულ ჩანთოსან ცხოველებს უცხოვრიათ, — ასეთივე უექველობით შეგვიძლია ჩვენ ისტორიულად ჩვენამდე მოღწეული ნათესაობის სისტემის მიხედვით დავასკვნათ, რომ არსებულა ამ სისტემის შესაბამისი ოჯახის ფორმა, რომელიც შემდეგში მომკვდარა.

ზემოაღნიშნული ნათესაობის სისტემები და ოჯახის ფორმები იმით განსხვავდებიან ამჟამად გაბატონებული სისტემებისა და ფორმებისა-

გახ, რომ იქ ყოველ ბავშვს რაძდენიმე დედ-მამა ჰყავს. ნათესაობის ამერიკული სისტემის მიხედვით, რომელსაც ჰავაის ოჯახი შეესაბამება, ძეუძლებელია და-ძმა ერთი და იმავე ბავშვის დედ-მამა იყოს; ჰავაის ნათესაობის სისტემა კი, პირიქით, გულისხმობს ოჯახს, სადაც ეს წესად იყო. აქ ჩვენ გვაქვს ოჯახის მთელი რიგი ისეთი ფორმები, რომელნიც პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან იმ ფორმებს, დღემდე ჩვეულებრივ ერთადერთ ნამდვილ ფორმებად რომ ითვლებოდნენ. ტრადიციული წარმოდგენა იცნობს მხოლოდ ერთკოლიანობას, მის გვერდით მამაკაცის მრავალკოლიანობას და კიდევ, მგონი, დედაკაცის მრავალქმრიანობას, და ამასთანავე, როგორც ეს ზნეობის მქადაგებელ ფილისტერს შეეფერება, დუმს იმის შესახებ, რომ პრაქტიკა ფარულად, ძაგრამ მოურიდებლად არღვევს ოფიციალური საზოგადოების მიერ დაწესებულ ზღუდეებს. პირველყოფილი ისტორიის შესწავლა, პირიქით, ნათელყოფს ჩვენთვის ისეთ მდგომარეობას, სადაც მამაკაცებს ჰყავთ მრავალი კოლი, ხოლო მათ კოლებს იმედროულად — მრავალი ქმარი, რის გამოც მათი შეილები საერთო შეილებად ითვლებიან ყველა მათთვის; ეს მდგომარეობა თავის მხრივ, ვიდრე ის საბოლოოდ ინდივიდუალურ კოლქმრობაში გადავიდოდეს, კვლავ მთელ რიგ ცვლილებას განიცდის. ეს ცვლილებანი ისეთი სახისაა, რომ ის წრე, რომელსაც საერთო კოლქმრობის კავშირი ფარგლავს, და რომელიც თავდაპირველად მეტად ფართო იყო, სულ უფრო და უფრო ვიწროვდება, ვიდრე, ბოლოს, მხოლოდ ცალკეული წყვილი დარჩებოდეს, რომელიც ამჟამადაა გაბატონებული.

შორგანი ამნაირად აგებს ოჯახის ისტორიას შებრუნებული წესით და, თავისი კოლეგების უმრავლესობასთან ერთად, იმ დასკვნამდე მიდის, რომ არსებობდა პირველყოფილი მდგომარეობა, როცა ტომის შიგნით შეუზღუდველი სქესობრივი ურთიერთობა ბატონობდა, ასე რომ ყოველი დედაკაცი ყოველ მამაკაცს, ხოლო ყოველი მამაკაცი ყოველ დედაკაცს თანაბრად ეკუთვნოდა. ასეთ პირველყოფილ მდგომარეობაზე ლაპარაკობდნენ უკვე მეთვრამეტე საუკუნიდან, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ზოგადი ფრაზებით ლაპარაკი; პირველად მხოლოდ ბახოფენმა, — და ეს იყო მისი ერთ-ერთი უდიდესი დამსახურება, — მიაქცია ამ საკითხს სერიოზული ყურადღება და ამ მდგომარეობის კვალს ისტორიულ და რელიგიურ გადმოცემებში ეძებდა. ამჟამად ჩვენ ვიცით, რომ მის მიერ აღმოჩენილ კვალს მივყავართ არა უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის საზოგადოებრივი საფეხურისაკენ, არამედ გაცილებით უფრო გვიანდელი ფორმისაკენ — ჯგუფობრივი კოლქმრობისაკენ. ეს პრიმიტიული საზოგადოებრივი საფეხური, — თუკი იგი ნამდვილად არსებობდა, — ისეთ შორეულ ეპოქას ეკუთვნის, რომ ძნელი მოსალოდნელია სოციალურ ნამარხებში, განვითარების მხრივ

ჩამორჩენილ ველურებში, იმის პირდაპირი დამამტკიცებელი საბუთები ვიპოვოთ, რომ აღნიშნული საფეხური ოდესმე წარსულში არსებობდა. ბახოფენის დამსახურება სწორედ ისაა, რომ მან ეს საკითხი გამოკვლევის წინა რიგში წამოაყენა¹.

დიდრ ხანი არაა, რაც მოდად იქცა ადამიანის სქესობრივი ცხოვრების ამ დაწყებითი საფეხურის უარყოფა. ამით უნდათ კაცობრიობას „სამარცხვინო ლაქა“ მოაშორონ. ამასთან იმწმებენ არა მარტო რაიმე პირდაპირი დამამტკიცებელი საბუთის უქონლობას, არამედ განსაკუთრებით დანარჩენი ცხოველების სამყაროდან აღებულ მაგალითს; ცხოველთა სამყაროდან ლეტურნომ („ქორწინებისა და ოჯახის ევოლუცია“, 1888²) უამრავი ფაქტი შეაგროვა, რომელთა მიხედვით აქაც სრულიად უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობა განვითარების დაბალი საფეხურის დამახასიათებელი უნდა იყოს. მაგრამ ყველა ამ ფაქტიდან მე შემოძლია მხოლოდ ის დასკვნა გამოვიტანო, რომ ისინი ადამიანისა და მისი ცხოვრების პირველყოფილი პირობების შესახებ აბსოლუტურად არაფერს არ ამტკიცებენ. ხანგრძლივად დაწყვილებული თახაცხოვრება ხერხემლიან ცხოველებში საკმარისად აიხსნება ფიზიოლოგიური მიზეზებით: მაგალითად, ფრინველებში იმით, რომ დედალი დახმარებას საჭიროებს ბარტყების გამოჩეკის პერიოდში. მკაცრი მონოგამიის მაგალითები, რომელთაც ჩვენ ფრინველებში ვხვდებით, არაფერს არ ამტკიცებენ ადამიანების მიმართ, რადგან ადამიანი ხომ ფრინველიდან არ წარმოდგება. და თუ მკაცრი მონოგამია ყოველგვარი სათხოვების მწვერვალია, მაშინ პირველობის დაფნის გვირგვინი სამართლიანად სოლიტერს ეკუთვნის, რომელსაც 50—200 პროვოლოტიდი, ანუ სხეულის რგოლი აქვს და თითოეული მათგანი სრული მდებარებითი და მამრობითი აპარატითაა აღჭურვილი და სო-

¹ თუ რამდენად ნაყლებად ესმოდა ბახოფენს, რა აღმოაჩინა ან, უკეთ რომ ეთქვათ, რა გამოიციო მან, ამას იგი იმით ამტკიცებს. რომ ამ პირველყოფილ მდგომარეობას ჰეტერიზმს უწოდებს. პეტერიზმით ბერძნები აღნიშნავდნენ. როცა მათ ეს სიტყვა ხმარებაში შემოიღეს, უცოლო ან ინდივიდუალურ ცოლქმრობაში მცხოვრები მამაკაცების კავშირს უქმრო დედაკაცებთან; იგი გულისხმობს ყოველივეს ქორწინების გარკვეულ ფორმას. რომლის გარეშეც ეს კავშირი ხორციელდება, და შეიცავს, ყოველ შემთხვევაში უკვე როგორც შესაძლებლობას. პრინციპულად. სხვა აზრით, ეს სიტყვა არასოდეს არ იხმარებოდა, და ამ აზრით ეხმარო მას მეც მორგანთან ერთად. ბახოფენს უფარესად მნიშვნელოვანი აღმოჩენანი ყველგან წარმოუდგენლად მისტიკურ ხასიათს ღებულობენ მისი იმ მკლარი წარმოდგენის გამო, თითქოს მამაკაცსა და დედაკაცს შორის ისტორიულად წარმოშობილი ურთიერთობის წყარო მუდამ უნდა ყოფილიყო შესაბამისი რელიგიური წარმოდგენანი ადამიანებისა, და არა მათი ნამდვილი ცხოვრების პირობები. (ენგელსის შენიშვნა.)

² Letourneau Ch., L'évolution du mariage et de la famille. Paris, 1888. რ. ე. დ.

ლიტერი ძთელ თავის ცხოვრებას იმაში ატარებს, რომ თითოეულ ამ რგოლში თავის თავს მამლავს. თუ ჩვენ ძუძუმწოვარი ცხოველების მაგალითით დავეყვარებით, აქ ენახავთ სქესობრივი ცხოვრების ყველა ფორმას — უწყსრიგო ურთიერთობას, ჭგუფობრივი ცოლქმრობის მსგავს მოვლენას, მრავალცოლიანობას, ინდივიდუალურ ცოლქმრობას: გვაკლია მხოლოდ მრავალქმრიანობა, რომლის შექმნაც მართა ადამიანებს შეეძლოთ. ჩვენი უახლოესი ნათესავეებიც კი, ოთხხელიანი ცხოველები, ყოველ შესაძლებელ განსხვავებას ამჟღავნებენ დედლისა და მამლის დაჭგუფებაში; ხოლო თუ ჩვენ კიდევ უფრო ვიწრო ფარგალს შემოვავლებთ და ადამიანის მსგავსი მაიმუნის მხოლოდ ოთხ სახეს განვიხილავთ, აქ ლეტურნოს მხოლოდ ის შეუძლია გვითხრას, რომ მათში ხან მონოგამიას, ხან კი პოლიგამიას¹ ვხვდებით, მაშინ როდესაც სოსიური, ჟიროტელონის მიხედვით, ამტკიცებს, ისინი მონოგამურნი არიანო. ასევე ვესტერმარკის მიერ ახლად წამოყვებული მტკიცებანი („ადამიანთა ცოლქმრობის ისტორია“, ლონდონი, 1891²) ადამიანის მსგავსი მაიმუნების მონოგამიის შესახებ სრულიად არ გამოდგება დამამტკიცებელ საბუთად. ერთი სიტყვით, არსებული ცხოვრები ისეთი ხასიათისაა, რომ კეთილსინდისიერი ლეტურნო აღიარებს: „თუმცაღა ძუძუმწოვარ ცხოველებში სრულიად არ არსებობს მტკიცე შესაბამისობა ინტელექტუალური განვითარების დონესა და სქესობრივი კავშირის ფორმას შორის“. ხოლო ესპინასი („ცხოველების საზოგადოებათა შესახებ“. 1877³) პირდაპირ ამბობს: „ჯოგი — ეს უმაღლესი სოციალური ჭგუფია, რომელსაც ჩვენ ვხვდებით ცხოველებში. იგი, როგორც ჩანს, ოჯახებისგან შედგება, მაგრამ თავიდანვე ოჯახი და ჯოგი ანტაგონიზმში იმყოფებიან, ისინი შებრუნებული შეფარდებით ვითარდებიან“.

როგორც უკვე ზემონათქვამიდან ჩანს, ადამიანის მსგავსი მაიმუნების ოჯახურ და სხვა საზოგადოებრივ დაჭგუფებათა შესახებ არაფერი გარკვეული რამ ჩვენ არ ვიცით. ამ საკითხზე არსებული ცნობები პირდაპირ ეწინააღმდეგება ერთიმეორეს. ეს არც გასაკვირველია. როგორ წინააღმდეგობრივია და რა მაგარ კრიტიკულ შემოწმებასა და

პოლიგამია (ბერძნულიდან პოლი — ბევრი და გამოს — ქორწინება) — სიტყვასიტყვით მრავალქორწინება. ჩვეულებრივ ამას უწოდებენ მრავალცოლიანობას. რ. ე. დ.

¹ Westermarck E. A., The history of human marriage. London, 1891. რ. ე. დ.

² Espinas A., Des sociétés animales. Étude de psychologie comparée. Paris, 1877. რ. ე. დ.

გაცხრილვას საჭიროებენ ის ცნობებიც კი, რომელნიც ჩვენ ადამიანთა ველურ ტომებზე მოგვეპოვება! ხოლო მაიმუნების საზოგადოებაზე დაკვირვება ბევრად უფრო ძნელი საქმეა, ვიდრე ადამიანთა საზოგადოებაზე. მაშასადამე, ჭერჯერობით ჩვენ უნდა უკუვაგდოთ ყოველი დასკვნა, რომელიც ასეთი აბსოლუტურად არასაიმედო ცნობების საფუძველზეა გაკეთებული.

პირიქით, ესპინასის ზემოაღნიშნული დებულება უფრო მტკიცე დასაყრდენ პუნქტს გვაძლევს. ჯოგი და ოჯახი უმაღლეს ცხოველებში ერთიშეორეს კი არ ავსებენ, არამედ ერთმანეთის დაპირისპირებანი არიანო. ესპინასი შესანიშნავად ცხადყოფს, თუ ხეადის ექვიანობა ამძუნების პერიოდში როგორ ასუსტებს ყოველ საზოგადოებრივ კავშირს ჯოგში ანდა სპობს კიდევ მას დროებით. „იქ, სადაც ოჯახი მქიდროდაა შეკავშირებული, ჯოგები იქმნება მხოლოდ როგორც იშვიათი გაშონაკლისი. პირიქით, იქ, სადაც თავისუფალი სქესობრივი ურთიერთობა ანუ პოლიგამია ბატონობს, ჯოგი თითქმის თავისთავად წარმოიშვება... იმისათვის, რომ ჯოგი წარმოიშვას, ოჯახური კავშირი უნდა შესუსტდეს და ინდივიდი კვლავ თავისუფალი უნდა გახდეს. ამიტომაცაა, რომ ფრინველებში ასე იშვიათად ვხვდებით ორგანიზებულ გუნდს... პირიქით, ძუბუმწოვარ ცხოველებში ჩვენ ვხვდებით რამდენადმე ორგანიზებულ საზოგადოებებს სწორედ იმიტომ, რომ აქ ოჯახი არ ნთქავს ინდივიდს... მაშასადამე, ჯოგური ერთობის გრძნობას მისი წარმოშობის დროს შეუძლებელია იმაზე უფრო დიდი მტერი ჰყავდეს, ვიდრე ოჯახური ერთობის გრძნობაა. არ დავაყოვნებთ და პირდაპირ ვიტყვი: თუ ოჯახზე უფრო მაღალი საზოგადოებრივი ფორმა განვითარდა, ეს მხოლოდ იმის შემწეობით შეიძლებოდა მდგმდარიყო, რომ მან შთანთქა ის ოჯახები, რომელთაც საფუძველიანი ცვლილება განიცადეს; მაგრამ ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ ამ ოჯახებს სწორედ ამით მიეცათ შემდეგში იმის შესაძლებლობა, რომ შეუდარებლად უფრო ხელსაყრელ პირობებში ხელახლა ჩამოყალიბებულიყვნენ“ (ესპინასი, თავი I: ციტირებულია ჟიროტელონიდან: „ცოლქმრობისა და ოჯახის წარმოშობა“, 1884¹, გვ. 518—520).

აქედან ჩანს, რომ ცხოველთა საზოგადოებებს, რა თქმა უნდა, ერთგვარი მნიშვნელობა აქვთ დასკვნების გასაკეთებლად ადამიანთა საზოგადოებების შესახებ, მაგრამ — მხოლოდ უარყოფითი. უმაღლეს ხერხემლიან ცხოველებში ცნობილია, რამდენადაც ვიცით, ოჯახის მხოლოდ ორი ფორმა: მრავალცოლიანობა და ცალკეულ წყვილებად შეუღლება; ორივე შემთხვევაში დაშვებულია მხოლოდ ერთი

¹ Giraud-Teulon A. Les origines du mariage et de la famille. Genève, 1884. რ ე დ.

მომწიფებული მამალი, მხოლოდ ერთი მეუღლე. მამლის ექვიანობა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს აკავშირებს და ზღუდავს ცხოველთა ოჯახს, ამ უკანასკნელს და ჯოგს ერთმანეთს უპირისპირებს. ჯოგი, საერთო ცხოვრების ეს უმაღლესი ფორმა, ერთ შემთხვევაში შეუძლებელი ხდება. მეორე შემთხვევაში ამძუნებინს დროს სუსტდება ანდა იშლება, უკეთეს შემთხვევაში კი შეფერხებას განიცდის თავის შემდგომ განვითარებაში მამლების ექვიანობის გამო. მარტო ესაა საკმარისი იმის დასაძტკიცებლად, რომ ცხოველთა ოჯახი და ადამიანთა პირველყოფილი საზოგადოება შეუთავსებელი მოვლენებია, რომ პირველყოფილი ადამიანები, რომელნიც ცხოველური მდგომარეობიდან უფრო ძალადი მდგომარეობისაკენ გზას იკაფავდნენ, ან სულ არ იცნობდნენ ოჯახს, ანდა, დიდი-დიდი, ისეთი ოჯახს იცნობდნენ, როგორიც ცხოველებში არ გვხვდება. ისეთ უიარალო ცხოველს, როგორიცაა ადამიანი თავისი ქმნადობის პროცესში, კიდევ შეეძლო მცირე რაოდენობით თავის გატანა იზოლირებულად არსებობის პირობებშიც კი, როცა ურთიერთობის უმაღლეს ფორმას შეადგენს ცალკეული წყვილი, როგორც ამას ვესტერმარკი, მონადირეთა ცნობების მიხედვით, გორილასა და შიმპანზეს მიაწერს. მაგრამ იმისათვის, რომ შესაძლებელი გაშხდარიყო განვითარების პროცესში ცხოველური მდგომარეობიდან გამოსვლა და იმ უდიდესი პროგრესის განხორციელება, რასაც ბუნება გვიჩვენებს, საჭირო იყო კიდევ ერთი ელემენტი: თავდაცვის ის უხარი, რომელიც ცალკეულ ინდივიდს აკლდა, უნდა შეცვლილიყო ჯოგის გაერთიანებული ძალით და კოლექტიური მოქმედებით. იმ პირობებით, რომელშიც ამჟამად ადამიანის მსგავსი მაიმუნები ცხოვრობენ, ადამიანურ მდგომარეობაში გადასვლის ახსნა პირდაპირ შეუძლებელი იქნებოდა; ეს მაიმუნები უფრო გზაგადახვეული გვერდითი ხაზების შთაბეჭდილებას ახდენენ, რომელნიც თანდათანობით გადაგვარებისაკენ მიდიან და, ყოველ შემთხვევაში, დაქვეითების მდგომარეობაში იმყოფებიან. მარტო ეს გარემოება საკმარისია, რათა უკუვაგდოთ დასკვნების გასაკეთებლად ყოველივე პარალელის გავლება ამ ცხოველების ოჯახის ფორმებსა და პირველყოფილ ადამიანთა ოჯახის ფორმებს შორის. მომწიფებული მამლების ურთიერთ ატანა კი. განთავისუფლება ექვიანობისაგან პირველი პირობა იყო ისეთი მოზრდილი და ხანგრძლივი ჯგუფების შესაქმნელად, რომელთა ფარგლებში შეიძლებოდა სწორედ მომხდარიყო ცხოველის გარდაქმნა ადამიანად. და, მართლაც, რას ვპოულობთ ჩვენ ოჯახის უძველესი, ყველაზე პირველყოფილი ფორმის სახით, ოჯახისა, რომლის არსებობაც ისტორიაში ჩვენ უცილობლად შეგვიძლია დავამტკიცოთ და რომელიც დღესაც აქა-იქ შეგვიძლია შევისწავლოთ? ჯგუფობრივ კოლქმრობას, კოლქმრობის ისეთ ფორმას, სადაც მამაკაცების და დედაკაცების მთე-

ლი ჭგუფები ერთმანეთს ეკუთვნიან და სადაც ცოტა ადგილი რჩება ექვიანობისათვის. 'მემდეგ, განვითარების მერმინდელ საფეხურზე ჩვენ ეპოულობთ მარტოდენ მრავალქმრიანობის ფორმას, რომელიც სხვა ფორმებს გამოირიცხავს, ფორმას, რომელიც კიდევ უფრო ეწინააღმდეგება ექვიანობის ყოველივე გრძნობას და ამიტომ უცნობია ცხოველებისათვის. მაგრამ რადგან ჭგუფობრივი ცოლქმრობის ფორმებს, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ, იმდენად თავისებურად გართულებული პირობები ახლავს, რომ ეს პირობები აუცილებლად მიგვითითებენ სქესობრივი ურთიერთობის უფრო აღრინდელ, უფრო მარტივ ფორმებზე, და ამასთანავე, საბოლოო ახგარიშით, მიგვითითებენ უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის იმ პერიოდის არსებობაზე, რომელიც ცხოველის მდგომარეობიდან ადამიანის მდგომარეობაში გადასვლას შეესაბამება; ამიტომ ცხოველთა შეუღლების დამოწმებას ჩვენ კვლავ მივყავართ სწორედ იმ პუნქტთან, რომლიდანაც მას ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დაეშორებინეთ.

მაგრამ რაღას ნიშნავს ეს: უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობა? ეს ნიშნავს, რომ ამჟამად ან რომელიმე უფრო აღრინდელ დროში მოქმედი აკრძალვითი ხასიათის შეზღუდვებს არ ჰქონიათ მაშინ ძალა. ჩვენ უკვე ვხახეთ, როგორ დაეცა ექვიანობით გამოწვეული შეზღუდვა. თუკი რაიმე მტკიცედ დადგენილია, ეს ისაა, რომ ექვიანობა შედარებით შოგვიანებით განვითარებული გრძნობაა. იგივე ითქმის სისხლის აღრევის შესახებ არსებულ წარმოდგენაზე. არა მარტო და-ძმა იყო თავდაპირველად ცოლქმარი, არამედ სქესობრივი ურთიერთობა მშობლებსა და შვილებს შორის მრავალ ხალხში ამჟამადაც ნებადართულია. ბანკროფტი („ჩრდილო ამერიკის წყნარი ოკეანის შტატების ადგილობრივი ტომები“, 1875, ტ. I¹) ადასტურებს რომ ასეთი ურთიერთობა არსებობდა ბერინგის სრუტესთან მცხოვრებ კავიატებში, ალიასკის შახლობლად მცხოვრებ კალიაკებში, ბრიტანეთის ჩრდილო ამერიკის შიგნით მოსახლე ტინეჰლებში: ლეტურნო იძლევა ამავე ფაქტის დამადასტურებელ შეჯამებულ ცნობებს ჩიპევეი — ინდიელების, ჩილეელი კუჟუსების, კარაიბების, ინდო-ჩინეთის კარენელების შესახებ: არაფერს ვამბობთ იმაზე, რასაც ძველი ბერძნები და რომაელები მოგვითხრობენ პართების, სპარსელების, სკვითების, ჰუნებისა და სხვ. შესახებ. ვიდრე სისხლის აღრევას აღმოაჩენდნენ (ეს კი აღმოჩენა იყო, და თანაც უაღრესად ძვირფასი), სქესობრივ ურთიერთობას მშობლებსა და შვილებს შორის შეუძლებელია უფრო მეტი ზიზღი გამოეწვია, ვიდრე სქესობრივ ურთიერთობას იმ პირთა შორის, რომელნიც სხვადასხვა თაობას ეკუთვნოდნენ, და ეს ხომ ახლაც ხდება

¹ Bancroft H. H., The native races of the pacific states of North America. Vol. I-V. New-York, 1875—1876. რ ე დ.

ყველაზე ფილისტერულ ქვეყნებშიც კი, მაგრამ დიდ აღშფოთებას არ იწვევს. სამოც წელს გადაცილებული შინაბერებიც კი, თუ ისინი საკმაოდ მდიდარნი არიან, თხოვდებიან ზოგჯერ ოცდაათი წლის ვაჟაკებზე. ხოლო თუ ოჯახის ყველაზე პირველყოფილ ფორმებს, რომელნიც ჩვენთვის ცნობილია, ჩამოვაცილებთ მათთან დაკავშირებულ წარმოდგენებს სისხლის აღრევის შესახებ, — წარმოდგენებს, რომელნიც სრულიად განსხვავდებიან ჩვენი წარმოდგენებისაგან და ხშირად პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან მათ, — მივიღებთ სქესობრივი ურთიერთობის ისეთ ფორმას, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს მხოლოდ უწესრიგო ფორმა. უწესრიგო იმდენად, რამდენადაც შემდეგში ზნე-ჩვეულებით დაწესებული შეზღუდვანი ჯერ კიდევ არ არსებობდა. მაგრამ აქედან სრულიადაც არ გამომდინარეობს აუცილებლობა უწესრიგო ურთიერთობისა ყოველდღიურ პრაქტიკაში. დროებით წყვილადი ცხოვრება, როგორც ეს დღეს ხდება უმეტესწილად ჯგუფობრივ ცოლქმრობაშიც კი, სრულიადაც არაა გამორიცხული. და თუ ვესტერმარკი, უახლესი იმ მკვლევართაგან, რომელნიც ასეთ პირველყოფილ მდგომარეობას უარყოფენ, შეუღლებას უწოდებს ყოველ შემთხვევას, როცა ორივე სქესი დაწყვილებული რჩება ბავშვის დაბადებამდე, — უნდა ითქვას, რომ ასეთი სახის შეუღლებას სულ ადვილად შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის მდგომარეობაში და იგი სრულიად არ ეწინააღმდეგებოდა უწესრიგობას, ე. ი. იმ გარემოებას, რომ არ არსებობდა ზნე-ჩვეულების მიერ დაწესებული შეზღუდვანი სქესობრივი ურთიერთობისა. რა თქმა უნდა, ვესტერმარკი იმ თვალსაზრისიდან გამოდის, რომ „უწესრიგობა გულისხმობს ინდივიდუალურ მიდრეკილებათა დათრგუნვას“, ასე რომ „მისი ყველაზე ნამდვილი ფორმა პროსტიტუცია არისო“. მე კი, პირიქით, მგონია, რომ პირველყოფილი მდგომარეობის გაგება სრულიად შეუძლებელია მანამდე, ვიდრე მას საროსკიპოს სათვალეებით ვუცქერით. ჯგუფობრივი ცოლქმრობის განხილვისას ჩვენ ხელახლა დავუბრუნდებით ამ საკითხს.

მორგანის მიხედვით, უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის ამ პირველყოფილი მდგომარეობიდან, ალბათ, ძალიან ადრე განვითარდა:

1. ს ი ს ხ ლ მ ო ნ ა თ ე ს ა ე ე ო ჯ ა ხ ი — ოჯახის პირველი საფეხური. აქ ცოლქმრული ჯგუფები დაყოფილია თაობათა მიხედვით: პაპები და დიდებები ოჯახის ფარგლებში ყველანი ერთმანეთისათვის ცოლ-ქმარს წარმოადგენენ, ასევე მათი შვილებიც, ე. ი. მამები და დედები; აგრეთვე ამ უკანასკნელთა შვილები თავიანთი მხრივ საერთო ცოლ-ქმრების მესამე წრეს შეადგენენ, მათი შვილები კი, ე. ი. პირველთა შვილიშვილის შვილები, — მეოთხე წრეს. მაშასადამე, ოჯახის ამ ფარმაში ურთიერთ ცოლქმრული უფლებანი და მოვალეობანი

(როგორც თანამედროვე ერთ ვიტყოდით) გამორიცხულია. მხოლოდ წინაპრებსა და შთამომავლებს შორის, მშობლებსა და შვილებს შორის. ძმები და დები, ბიძაშვილები პირველი, მეორე და უფრო შორეული საფეხურისა, — ყველანი ერთმანეთის და-ძმანი არიან და სწორედ ამიტომ ერთმანეთის ცოლ-ქმრებად ითვლებიან. და-ძმის ნათესაური დამოკიდებულება ოჯახის ამ საფეხურზე თავისთავად გულსხმობს მათ შორის სქესობრივი ურთიერთობის არსებობას¹. ასეთი ოჯახის ტიპური მაგალითი იქნებოდა ერთი წყვილის შთამომავლობა, სადაც თავის მხრივ ყოველი შემდგომი ცალკეული საფეხურის შთამომავალნი ერთმანეთის ძმებად და დებად და სწორედ ამიტომ ქმრებად და ცოლებად ჩაითვლებოდნენ.

სისხლმონათესავე ოჯახი მოისპო. ყველაზე ველურ ხალხებშიც კი, რომელთა შესახებ ისტორია მოგვითხრობს, ვერ მოვნახავთ ასეთი

¹ ერთ წერილში, რომელიც 1882 წლის გაზაფხულზეა დაწერილი, მარქსი უაღრესად შევეთრი სიტყვებით გამოთქვამს თავის გულისწყრომას პირველყოფილი ეპოქის იმ სრული გაყალბების გამო, რაც ვაგნერის „ნიბელუნგების“ ტექსტშია მოცემული. „გახა ოდესმე გაგონილა, რომ ძმა დას მოხვეოდეს როგორც ცოლს?“ ვაგნერის ამ „ავხორც ღმერთებს“, რომელთაც თავიანთ მიწნურობაში ცოტაოდენი სისხლის შერევით ჩვენი დროის შესაბამისი პიკანტობა შეაქვთ, მარქსი უპასუხებს: „პირველყოფილ ეპოქაში და ცოლი იყო და ეს ზნეობრივად ითვლებოდა“. (ენგელსის შენიშვნა.)

ერთი ფრანგი მეგობარი და ვაგნერის თაყვანისმცემელი არ ეთანხმება ამ შენიშვნას და აღნიშნავს, რომ უკვე უძველეს „ედაში“, რომელსაც ვაგნერი ეყრდნობოდა „ეგისდრეკაში“, ლოკი ასე უსაყვედურებს ფრეიას: „ღმერთების წინაშე შენ ეხვეოდი საკუთარ ძმას“. მასასაღამე, თითქოს აქედან გამომდინარეობს, რომ და-ძმის ცოლქმრობა უკვე მაშინ აკრძალული უფილა. მაგრამ „ეგისდრეკა“ იმ დროის გამოხატულებაა, როცა ძველი მითების რწმენა მთლიანად დამსხვრეული იყო; იგი წმინდა ლუკიანისებური სატირაა ღმერთების მიმართ. თუ ლოკი იქ მეფისტოფელივით ფრეიას ასეთ საყვედურს ეუბნება, ეს უფრო ვაგნერის წინააღმდეგ ლაპარაკობს. ამასთან რამდენიმე ლექსის შემდეგ ლოკი ნიორდაც ეუბნება: „შენს დასთან ერთად გააჩინე (ასეთი) ვაჟი“ (vidli systur thinni gaztu slikan mög). მართალია, ნიორდი აზე როდია, არამედ ვანეა, და ინგლისგა-სავაში ის ლაპარაკობს, და-ძმის ცოლქმრობა ვანებს შორის ჩვეულებრივი მოვლენაა, რაც აზნებში არ ხდებოდა. ეს იქნებოდა იმის მაჩვენებელი ნიშანი, რომ ვანები უფრო ძველი ღმერთები არიან, ვიდრე აზები. ყოველ შემთხვევაში, ნიორდი ცხოვრობს აზებს შორის, როგორც თავის თანასწორთა შორის და, ამრიგად, „ეგისდრეკა“ უფრო იმის დამამტკიცებელი საბუთია, რომ ღმერთების შესახებ ნორვეგიული ლეგენდების წარმოშობის ხანაში და-ძმის ცოლქმრობა, ღმერთებს შორის მაინც, ქერ კიდევ არაერთად აღშფოთებას არ იწვევდა. თუკი ვაგნერის გამართლება გვიანდა, მაშინ, შეიძლება, უკეთესი იქნებოდა „ედას“ ნაცვლად გოეთე დაგვემონებინა, რომელიც თავის ბალადაში ღმერთსა და ბაიადერზე ასეთსავე შეცდომას უშვებს რელიგიური მიზნებით ნაკარნახევი იმ ჩვეულების შესახებ, რომლის თანახმად ქალი ვალდებული იყო მამაკაცს დაწებებოდა ტაძარში, და ამ ჩვეულებას მერტ-სმეტად უახლოებს თანამედროვე პროსტიტუციას. (ენგელსის შენიშვნა მეოთხე გამოცემისათვის.)

ოჯახის ვერც ერთ უტყუარ მაგალითს. მაგრამ ასეთი ოჯახი რომ უნდა არსებულებოდა, ამის აღიარებას გვაიძულებს ჰავაის კუნძულებზე არსებული და მთელს პოლინეზიაში დღესაც კიდევ ძალაში მყოფი ნათესაობის სისტემა, რომელიც სისხლით ნათესაობის ისეთ საფეხურებს გამოხატავს, როგორც მხოლოდ ოჯახის ასეთი ფორმის არსებობის დროს შეიძლება წარმოიშვას; ამის აღიარებას გვაიძულებს ოჯახის მთელი შემდგომი განვითარება, რომელიც გულისხმობს ამ ფორმას როგორც აუცილებელ თავდაპირველ საფეხურს.

2. პუნალოა ოჯახი. თუ პირველი წინადადებული ნაბიჯი ოჯახის ორგანიზაციის საქმეში ის იყო, რომ მშობლები და შვილები გამოირიცხნენ სქესობრივი ურთიერთობიდან, მეორე ნაბიჯს წარმოადგენდა დებისა და ძმების გამოირიცხვა ამ სქესობრივი ურთიერთობიდან. ეს ნაბიჯი, მონაწილეთა უფრო დიდი ასაკობრივი თანატოლობის გამო, შეუდარებლად უფრო მნიშვნელოვანი, მაგრამ ამასთან უფრო ძნელიც იყო, ვიდრე პირველი. იგი თანდათანობით ხორციელდებოდა, დაიწყო, ალბათ, ლეიძლი და ძმის გამოირიცხვით სქესობრივი ურთიერთობიდან (ე. ი. დედის მხრიდან), ჯერ ცალკეულ შემთხვევებში, შემდეგ კი თანდათანობით წესად იქცა (ჰავაის კუნძულებზე გამოჩენილი შემთხვევებს აღვიღოთ ჰქონდა ჯერ კიდევ ამ საუკუნეშიც) და დასრულდა იმით, რომ ცოლქმრობა აიკრძალა გვერდითი ხაზებითაც კი, ე. ი., როგორც ჩვენ ამას ვუწოდებთ, ლეიძლი და ძმის შვილებისა, შვილიშვილებისა და შვილიშვილის შვილებისათვის; ეს ნაბიჯი მორგანის აზრით, „იმის საუცხოო ილუსტრაციაა, თუ როგორ მოქმედებს ბუნებრივი შერჩევის პრინციპი“. ექვს გარეშეა, რომ ის ტომები, რომლებშიც სისხლმონათესავე პირთა სქესობრივი ურთიერთობა ამ წინსვლით შეიზღუდა, უფრო სწრაფად და სრულყოფილად უნდა განვითარებულიყვნენ, ვიდრე ისინი, სადაც ძმებსა და დებს შორის ცოლქმრობა წესად და მოვალეობად რჩებოდა. ხოლო თუ როგორ ძლიერად იჩინა თავი ამ წინსვლის გავლენამ, ამას ამტკიცებს მისგან უშუალოდ გამომდინარე და თავდაპირველ მიზანზე უფრო შორს მიმავალი დაწესება გვარისა, რომელიც ქმნის დედამიწის ბარბაროს ხალხთა უმრავლესობის, — თუ ყველასი არა, — საზოგადოებრივი წესწყობილების საფუძველს, და რომლიდანაც ჩვენ საბერძნეთსა და რომში უშუალოდ გადავდივართ ცივილიზაციის ეპოქაში.

ყოველი პირველყოფილი ოჯახი, სულ დიდი, რამდენიმე თაობის შემდეგ მაინც აუცილებლად უნდა გათიშულიყო. პირველყოფილი კომუნისტური საერთო საოჯახო მეურნეობა. რომელიც ყოველგვარი გამოჩენილის გარეშე ბარბაროსობის შუა საფეხურამდე ბატონობს, განსაზღვრავდა ოჯახური თემის მაქსიმალურ მოცულობას, რომელიც

პირობებისდა მიხედვით იცვლებოდა, მაგრამ ყოველი ამა თუ იმ ადგილისათვის ეს მოცულობა საკმაოდ გარკვეული იყო. როგორც კი წარმოიშვა წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ სქესობრივი ურთიერთობა ერთი დედის შვილებს შორის დაუშვებელი იყო, მის გავლენას თავი უხდა ეჩინა ძველი სახლისეული თემების (Hausgemeinden) (ეს თემები აუცილებლად როდი ემთხვევოდნენ ოჯახურ ჯგუფებს) ასეთი გათიშვისა და ახალი თემების დაარსების დროს. ერთი ან რამდენიმე წყება დებისა ხდებოდა ბირთვი ერთი თემისა, მათი ლეიძლი ძმები კი — ბირთვი მეორე თემისა. ასეთი ან მსგავსი გზით სისხლმონათესავე ოჯახისაგან წარმოდგა ოჯახის ის ფორმა, რომელსაც მორგანმა პუნალუა ოჯახი უწოდა. ჰაეის ჩვეულების მიხედვით განსაზღვრული რაოდენობა დებისა — ლეიძლი ან უფრო შორეული ნათესავეები (ე. ი. ბიძაშვილები პირველი, მეორე, მესამე და ა. შ. საფეხურისა), საერთო ცოლები იყვნენ მათი საერთო ქმრებისა, მაგრამ ამ უკანასკნელთა რიცხვიდან გამორიცხული იყვნენ მათი ძმები; ეს ქმრები ერთმანეთს უკვე ძმებს კი აღარ უწოდებდნენ, — და მათთვის აღარც იყო საჭირო ძმები ყოფილიყვნენ, — არამედ „პუნალუას“, ე. ი. უახლოეს ამხანაგს, ასე ეთქვათ, associé-ს. ასევე რამდენიმე ძმას, ლეიძლს თუ უფრო შორეულ შონათესავეს, საერთო ცოლებად ჰყავდა რამდენიმე ქალი, მაგრამ არა თავიანთი დები, და ეს ქალებიც ერთმანეთს უწოდებდნენ „პუნალუას“. ასეთია ოჯახური წყობის (Familienformation) ის კლასიკური ფორმა, რომელმაც შემდეგში მთელი რიგი სახეცვლილებანი განიცადა და რომლის არსებითი დამახასიათებელი ნიშანი იყო ქმრებისა და ცოლების ერთობა გარკვეული ოჯახის ფარგლებში; მაგრამ ამ ფარგლიდან გამორიცხული იყვნენ ცოლების ძმები, ჯერ ლეიძლი, შემდეგში კი უფრო შორეულ ნათესაობაში მყოფნიც, მეორე მხრივ კი, ასევე გამორიცხული იყვნენ ქმრების დებიც.

აი, ოჯახის ეს ფორმა გადმოგვეცემს უსრულესი სიზუსტით ნათესაობის იმ საფეხურებს, რომელთაც თავიანთი გამოხატულება ამერიკულ სისტემაში პოვენს. დედაჩემის დების შვილები ჯერ კიდევ დედაჩემის შვილებიც არიან, ისევე როგორც მამაჩემის ძმების შვილები მამაჩემის შვილებიც არიან, ხოლო ყველა ისინი ჩემი და-ძმანი არიან; მაგრამ დედაჩემის ძმების შვილები ახლა მისი ძმისწულები არიან, მამაჩემის დების შვილები — მისი დისწულები, ხოლო ყველა ისინი ჩემი ბიძაშვილ-მამიდაშვილები. მართლაც, იმ დროს, როდესაც დედაჩემის დების ქმრები ჯერ კიდევ მისი ქმრებიც არიან, ხოლო მამაჩემის ძმების ცოლები — მისი ცოლებიც, — იურიდიულად მაინც, თუ ყოველთვის ფაქტიურად არა, — ლეიძლ და-ძმას შორის სქესობრივი ურთიერთობის საზოგადოებრივმა დაგმობამ გამოიწვია და-ძმანის შვილების, რომელნიც მანამდე განურჩევლად და-ძმებად ითვლებოდნენ. ორ კლასად

დაყოფა: ერთნი რჩებიან ერთმანეთისათვის უწინდებურად და-ძმებად (არაღვიძლ და-ძმებად), მეორენი — ერთ შემთხვევაში ძმის შვილები. მეორეში — დის შვილები, უკვე ვ ე ლ ა რ ჩაითვლებიან და-ძმებად, მათ აღარ შეიძლება უკვე ჰყავდეთ საერთო მშობლები — არც საერთო ძაძა, არც საერთო დედა, არც ორივენი ერთად; ამიტომაც აქ პირველად, რომ აუცილებელი ხდება ძმისწულების და დისწულების, ბიძა-ძვილ-დეიდაშვილების თანრიგი, რომელსაც წინანდელი ოჯახური წყობილების დროს არავითარი აზრი არ ექნებოდა. ნათესაობის ამგორიკული სისტემა, რაც წმინდა უზარობად გვეჩვენება ოჯახის ყოველი ფორმის დროს, რომელსაც საფუძვლად უდევს ერთკოლიანობის ესათუ ის სახე, — უმცირეს წვრილმანებშიც კი თავის რაციონალურ ახსნა-განმარტებას და ბუნებრივ დასაბუტებას პოულობს პუნალუა ოჯახის მეოხებით. სწორედ იმდენად მაინც, რამდენადაც ნათესაობის ეს სისტემა იყო გავრცელებული, უნდა არსებულებოდა პუნალუა ოჯახიც ანდა სხვა რომელიმე მისი მსგავსი ფორმა.

ოჯახის ამ ფორმის შესახებ, რომლის ნამდვილი არსებობაც ჰავაის კუნძულებზე დამტკიცებულია, ჩვენ. ალბათ, მთელი პოლინეზიიდან ძვილებდით ცნობებს, რომ ღვთისნიერ მისიონერებს, ისევე როგორც ნეტარხსენებულ ესპანელ ბერებს ამერიკაში, უნარი ჰქონოდათ ასეთ ანტიქრისტიანულ ურთიერთობაში მეტი რამ დაენახათ, ვიდრე უბრალო „საზიზღრობა“¹. როცა იულიუს კეისარი ბრიტების შესახებ, რომელნიც მაშინ ბარბაროსობის შუა საფეხურზე იმყოფებოდნენ, ძოგვიტხრობს: „მათში ყოველ ათ ან თორმეტ მამაკაცს თავიანთი დედაკაცები საერთო ცოლებად ჰყავთ, ამასთან მეტწილად ძმებს ძმებთან ერთად და მშობლებს შვილებთან ერთადო“, — ეს ყველაზე უკეთესად აიხსნება ჯგუფობრივი ცოლქმრობით. ბარბაროსობის პერიოდის დედებს არა ჰყავთ ათი-თორმეტი ვაჟი, საკმაოდ მომწიფებულნი ასაკობრივად იმისათვის, რომ საერთო ცოლები იყოლიონ, მაშინ როდესაც ნათესაობის ამერიკული სისტემა, რომელიც პუნალუა ოჯახს შეეფერება, მრავალ ძმას იძლევა, რადგან ყოველი მამაკაცის ახლობელი და შორეული ბიძაშვილები მისი ძმები არიან. რაც შეეხება გამოთქმას „მშობლები შვილებთან ერთადო“, ეს, შეიძლება, იულიუს კეისარის შეტდომა იყოს; მართალია, ამ სისტემის დროს არაა აბსოლუტუ-

¹ უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის კვალს, მის ვერტე წოდებულ „Sumpfzungen“-ს, რაც ბახოფენმა, მისი ფიქრით, აღმოაჩინა, მივეყვართ — როგორც ამაში დღეს უკვე ეჭვის შეტანა აღარ შეიძლება — ჯგუფობრივი ცოლქმრობამდე. „თუ ბახოფენს ეს „პუნალუა“ ცოლქმრობა „უკანონოდ“ მიაჩნია, მაშინ იმ ეპოქის ადამიანი ძრავალ დღევანდელ ქორწინებას დედის თუ მამის მხრიდან მახლობელ და შორეულ ნათესაებს შორის ჩათვლიდა სისხლის აღრევად, სახელდობრ — როგორც ცოლქმრობას ღვიძლ და-ძმას შორის“ (მ ა რ ქ ს ი). (ე ნ გ ე ლ ს ი ს შე ნ ი შ ე ნ ა.)

რად გამორიცხული იმის შესაძლებლობა, რომ მამა და ვაჟიშვილი ან დედა და ქალიშვილები ერთსა და იმავე ცოლქმრულ ჯგუფში მოხედნენ, მაგრამ სამაგიეროდ შეუძლებელია მამისა და მისი ქალიშვილის ან დედისა და მისი ვაჟიშვილის ერთად მოხვედრა. ასევე ადვილად გვიხსნის ჯგუფობრივი ცოლქმრობის ეს ან მსგავსი ფორმა პეროდოტესა და სხვა ძველი მწერლების ცნობებს ველურ და ბარბაროს ხალხებში ცოლთა ერთობის შესახებ. იგივე ითქმის იმის შესახებაც, რასაც უატსონი და კეი („ინდოეთის მოსახლეობა“) აუღში (განგის ჩრდილოეთით) მცხოვრებ ტიკურების შესახებ გვაუწყებენ: „ისინი ცხოვრობენ ერთად (ე. ი. სქესობრივი ურთიერთობის მხრივ), თითქმის განურჩევლად, დიდ თემებად, და თუ ორი ადამიანი მათ შორის ცოლ-ქმრად ითვლება, მათი ცოლქმრული კავშირი მხოლოდ ნომინალურია“.

როგორც ჩანს, უმრავლეს შემთხვევაში პუნალუა ოჯახიდან უშუალოდ წარმოიშვა გვარის ინსტიტუტი. მართალია, მისთვის ამოსავალ მომენტს კლასთა ავსტრალიური სისტემაც იძლევა²: ავსტრალიელებს ჰყავთ გვარები, მაგრამ მათ ჯერ კიდევ არა აქვთ პუნალუა ოჯახი, არამედ მათში ჯგუფობრივი ცოლქმრობის უფრო ტლანქი ფორმა არსებობს.

ჯგუფობრივი ოჯახის ყოველი ფორმის დროს არაფერ იცის ვინაა ბავშვის მამა, მაგრამ იციან ვინაა მისი დედა. თუმცა საერთო ოჯახის ყველა ბავშვს დედა თავის შვილებს უწოდებს და მათ მიმართ დედობრივ ვალდებულებას გრძნობს, მაგრამ იგი მაინც განასხვავებს თავის ღვიძლ შვილებს სხვებისაგან. ამრიგად, ცხადია, რომ რაკი ჯგუფობრივი ცოლქმრობა არსებობს, წარმოშობის დადგენა შეიძლება მხოლოდ დედის მხრიდან, მაშასადამე, აღიარებულია მხოლოდ მ დ ე დ რ ო ბ ი თ ი ხ ა ზ ი. ასეც ხდება ნამდვილად ყველა ველურ და ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მდგომ ხალხში; და ბანოფენის მეორე დიდ დამსახურებას ის შეადგენს, რომ მან პირველმა აღმოაჩინა ეს. ამ აღიარებას, რომ წარმოშობა მხოლოდ და მხოლოდ დედის მიხედვით ირკვევა, და მეგვიდრობის იმ ურთიერთობას, რომელიც დროთა ვითარებაში აქედან ვითარდება, იგი უწოდებს დედის უფლებას: სიმოკლის გულისთვის მე ვინარჩუნებ ამ სახელწოდებას; მაგრამ იგი არაა სწორი, რადგან საზოგადოების განვითარების ამ საფეხურზე ჯერ კიდევ არ შეიძლება ლაპარაკი უფლებებზე იურიდიული აზრით.

თუ ავიღებთ ახლა პუნალუა ოჯახის ორი ტიპური ჯგუფიდან

¹ Watson J. F. and Kaye J. W., People of India. Vol. I-VI. London, 1868-1872 რ. ე. დ.

² აქ და ქვემოთ ლაპარაკია ავსტრალიის მკვიდრ მცხოვრებთა დიდ ცოლქმრულ ჯგუფებზე. რ. ე. დ.

ერთს, სახელდობრ, იმ ჯგუფს, რომელიც შედგება ღვიძლი და უფრო დაშორებული დებისაგან (ე. ი. ისეთებისაგან, რომელნიც წარმოდგებიან ღვიძლი დებიდან პირველ, მეორე ან უფრო დაშორებულ მოდგმაში), მათი შვილებითა და მათი ღვიძლი და უფრო შორეული ძმებითურთ დედის მხრიდან (რომელნიც, ჩვენი წინამძღვარის მიხედვით, არ არიან მათი ქმრები), — მივიღებთ სწორედ იმ პირთა წრეს, რომელნიც შემდეგში გვევლინებიან გვარის წევრებად მის თავდაპირველ ფორმაში. მათ ყველას ერთი საერთო დედამთავარი ჰყავთ; ყოველი თაობის დედაკაცები, იმის გამო, რომ მათი წარმოშობა ამ დედამთავრიდან მომდინარეობს, დები არიან. მაგრამ შეუძლებელია რომ ამ დების ქმრები მათი ძმები იყვნენ, მაშასადამე, შეუძლებელია, რომ ისინი ამ დედამთავრიდან წარმოდგებოდნენ. მაშასადამე, აღარ შედიან ამ სისხლშოხათესავე ჯგუფის შემადგენლობაში, მერმინდელ გვარში; მათი ბავშვები კი ეკუთვნიან ამ ჯგუფს, იმიტომ, რომ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ დედის მხრიდან წარმოშობას, რადგან უეჭველი მხოლოდ ესაა. როგორც კი სქესობრივი ურთიერთობის აკრძალვა ყველა და-ძმას შორის, მდებრობითი მხრიდან გვერდითი ხაზების ყველაზე შორეულ ნათესაეებს შორისაც კი, ერთხელვე დადგინდა და ძალაში შევიდა, ზემოაღნიშნული ჯგუფიც გვარად გადაიქცა, ე. ი. ჩამოყალიბდა როგორც მტკიცე წრე მდებრობითი ხაზით სისხლით ნათესაეებისა, რომელთაც აღარ შეუძლიათ ერთმანეთის შერთვა, წრე, რომელიც ამიერიდან სულ უფრო და უფრო მტკიცდება სხვა საერთო საზოგადოებრივი და რელიგიური ხასიათის დაწესებულებათა მეოხებით და გახსხვავდება ამავე ტომის სხვა გვარებისაგან. ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ ვილაპარაკებთ. მაგრამ თუ ჩვენ ვხედავთ, რომ გვარი ვითარდება პუნალუა ოჯახიდან არა მარტო როგორც აუცილებელი, არამედ როგორც თავისთავად გასაგები მოვლენაც, მაშინ საფუძველი გვაქვს ვალიაროთ თითქმის უცილობლად ის ფაქტი, რომ ოჯახის ეს ფორმა ოდესღაც არსებობდა თითქმის ყველა ხალხში, სადაც კი შესაძლებელია გვაროვნული ინსტიტუტის არსებობის დადასტურება, ე. ი. იგი ჰქონია თითქმის ყველა ბარბაროს და კულტურულ ხალხს.

როცა მორგანი თავის წიგნს წერდა, ჯგუფობრივი ცოლქმრობის შესწავლის დარგში ჩვენი ცოდნა ჯერ კიდევ მეტად შეზღუდული იყო. ჯგუფობრივი ცოლქმრობის შესახებ ცოტა რამ ცნობილი იყო კლასებად ორგანიზებულ ავსტრალიელებში, და, გარდა ამისა, მორგანმა უკვე 1871 წელს გამოაქვეყნა მის ხელთ არსებული ცნობები ჰავაის პუნალუა ოჯახის შესახებ. პუნალუა ოჯახი იძლეოდა, ერთი მხრივ, ნათესაობის იმ სისტემის სრულ ახსნა-განმარტებას, რომელიც ამერიკელ ინდიელებში ბატონობდა; ეს სისტემა მორგანისათვის ყველა მისი გამოკვლევის ამოსავალ წერტილს

წარმოადგენდა; მეორე მხრივ, პუნალუა ოჯახი შეადგენდა მზამზარეულ ამოსავალ წერტილს, საიდანაც შეიძლებოდა დედისუფლებიანი გვარის გამოყვანა. ბოლოს, პუნალუა ოჯახი წარმოადგენდა განვითარების ბევრად უფრო მაღალ საფეხურს, ვიდრე ავსტრალიური კლასები. ამიტომ გასაგები იყო, რომ მორგანი მას განვითარების იმ საფეხურად განიხილავდა, რომელიც აუცილებლად წინ უძღოდა წყვილად ცოლქმრობას, და თვლიდა, რომ იგი საყოველთაოდ გავრცელებული იყო უძველეს დროში. მას შემდეგ ჩვენ გავეცანით ჯგუფობრივი ცოლქმრობის მთელ რიგ სხვა ფორმებს და ამჟამად ვიცით, რომ მორგანი აქ ძალიან შორს წავიდა. მაგრამ მას მაინც ბედმა გაუღიმა იმ მხრივ, რომ თავისი პუნალუა ოჯახის სახით იგი წააწყდა ჯგუფობრივი ცოლქმრობის უმაღლეს, კლასიკურ ფორმას. სწორედ იმ ფორმას, საიდანაც ყველაზე მარტივად აიხსნება გადასვლა უფრო მაღალ ფორმაზე.

ჯგუფობრივი ცოლქმრობის შესწავლის დარგში ჩვენი ცოდნის გაზრდობას ყველაზე მეტად უნდა ვუმადლოდეთ ინგლისელ მისიონერს — ლორიმერ ფაისონს, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში სწავლობდა ოჯახის ამ ფორმას მის კლასიკურ ნიადაგზე — ავსტრალიაში. გახვითარების დაბალი საფეხური მან აღმოაჩინა ავსტრალიელ ზანგებში მაუნტგამბირის მახლობლად სამხრეთ ავსტრალიაში აქ მთელი ტომი გაყოფილია ორ დიდ კლასად — ერთია კროკი, მეორე კუმიტე. სქესობრივი ურთიერთობა თითოეული ამ კლასის ფარგლებში სასტიკად აკრძალულია; პირიქით, ყოველი მამაკაცი ერთი კლასისა უკვე დაბადებიდანვე ქმარია მეორე კლასის ყოველი დედაკაცისა, ეს დედაკაცი კი მისი ცოლია დაბადებიდანვე. ცალკეული ინდივიდები კი არა, არამედ მთელი ჯგუფებია ერთმანეთთან შეუღლებული, კლასი კლასთან. და უნდა აღინიშნოს, რომ აქ არსად ასაკის განსხვავების ან განსაკუთრებული სისხლით ნათესაობის გამო არ არსებობს რაიმე შეზღუდვა, გარდა იმ შეზღუდვისა, რომელიც გაპირობებულია ორ ეგზოგამიურ კლასად გათიშვით. ყოველი კროკი მამაკაცის კანონიერ ცოლად ითვლება ყოველი კუმიტე დედაკაცი; მაგრამ რადგან კროკი მამაკაცის ღვიძლი ქალიშვილი, რომელიც ამავე დროს კუმიტე დედაკაცის ქალიშვილია, დედის უფლების ძალით თვითონაც კუმიტეა, ამიტომ იგი ამით ყოველი კროკის ცოლია დაბადებიდანვე, მაშასადამე, თავისი შაშისაც. ყოველ შემთხვევაში, კლასების ორგანიზაცია იმ სახით, რა სახითაც იგი გვევლინება, ამას ხელს არ უშლის. მაშასადამე, ეს ორგანიზაცია ან იმ დროს წარმოიშვა, როცა, მიუხედავად იმისა, რომ სისხლის აღრევის შეზღუდვისადმი ბუნდოვანი მისწრაფება არსებობდა, მშობლებსა და შვილებს შორის სქესობრივ ურთიერთობაში ჯერ კიდევ ვერ ხედავდნენ რაიმე განსაკუთრებულად შემადრწუნებელს, და ასეთ შემთხვევაში კლასების სისტემა უშუალოდ უწესრიგო სქესობრივი

ურთიერთობის მდგომარეობიდან წარმოშობილა, — ანდა სქესობრივი ურთიერთობა მშობლებსა და შვილებს შორის უკვე აკრძალული იყო ზნე-ჩვეულების მიერ, როცა საქორწინო კლასები წარმოიშენენ, და ასეთ შემთხვევაში ახლანდელი მდგომარეობა იმაზე მიგვიჩვენებს, რომ მანამდე სისხლმონათესავე ოჯახი არსებულა, და წარმოადგენს ამ ოჯახის დაძლევისაკენ გადადგმულ პირველ ნაბიჯს. ეს უკანასკნელი უფრო დასაჯერებელია. რამდენადაც ვიცი, მაგალითები იმის შესახებ, რომ სქესობრივი ურთიერთობა მშობლებსა და შვილებს შორის ავსტრალიაში არსებობდეს, არსადაა მოხსენიებული, ხოლო ეგზოგამიის უფრო გვიანდელი ფორმაც, დედისუფლებიანი გვარი, ჩვეულებრივ უსიტყვოდ გულისხმობს ამ ურთიერთობის აკრძალვას, როგორც ისეთ რამეს, რაც გვარის ჩამოყალიბების დროს უკვე არსებობდა.

ორი კლასის სისტემა, გარდა სამხრეთ ავსტრალიის მაუნტგამბირის რაიონისა, გვხვდება აგრეთვე მდინარე დარლინგის ხეობაში. აგრეთვე აღმოსავლეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით კუინსლენდში, მაშასადამე, ფართოდაა გავრცელებული. ეს სისტემა კრძალავს ცოლქმრობას მხოლოდ და-ძმასა, ძმების შვილებსა და დების შვილებს შორის დედის მხრიდან, რადგან ისინი ერთ კლასს ეკუთვნიან: პირიქით, დისა და ძმის შვილებს შეუძლიათ ერთმანეთთან შეუღლება. შემდგომ ნაბიჯს სისხლის აღრევის აკრძალვის მიმართულებით ჩვენ ვხვდებით ახალ სამხრეთ უელსში მდინარე დარლინგის ნაპირებზე მცხოვრებ კაძილაროის ტომში, სადაც ორი თავდაპირველი კლასი გათიშულია ოთხ კლასად და ამ ოთხი კლასიდან თითოეული ასევე მთლიანად შეუღლებულია რომელიმე გარკვეულ მეორე კლასთან. პირველი ორი კლასი ერთიმეორის ცოლქმარია დაბადებიდანვე: იმისა და მიხედვით, პირველ კლასს ეკუთვნის დედა თუ მეორეს, მისი შვილები მესამე ან მეოთხე კლასში შედიან; უკანასკნელი ორი კლასის შვილები, მესამე და მეოთხე კლასისა, რომელნიც თავის მხრივ ერთმანეთთან შეუღლებულნი არიან, პირველი და მეორე კლასის შემადგენლობაში შედიან. ასე რომ, ერთი თაობა ყოველთვის პირველ და მეორე კლასს ეკუთვნის, მომდევნო თაობა — მესამესა და მეოთხეს, შემდგომი მომდევნო, ე. ი. მესამე თაობა — ხელახლა პირველსა და მეორეს. ამის შესაბამისად და-ძმის შვილები (დედის მხრიდან) შეუღლებულია ცოლ-ქმარნი იყვნენ, მაგრამ სამაგიეროდ და-ძმის შვილი-შვილების შეუღლება შესაძლებელია. ეს თავისებურად რთული წესი კიდევ უფრო რთულდება დედისუფლებიანი გვარის — ყოველ შემთხვევაში უფრო ნაგვიანევი — შექრით. მაგრამ ჩვენ არ შეგვიძლია აქ ამის განხილვაზე შევჩერდეთ. ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მისწრაფება სისხლის აღრევის აკრძალვისადმი სულ ახლად და ახლად იჩენს თავს, მაგრამ ეს ხდება ინსტინქტურად, სტიქიურად, ისე რომ მიზანი არაა ნათლად შეგნებული.

ჭგუფობრივი ცოლქმრობა, რომელიც აქ, ავსტრალიაში, ჯერ კიდევ კლასთა ცოლქმრობაა, ე. ი. მასობრივი შეუღლება ხშირად მთელ კონტინენტზე გაფანტული მამაკაცების მთელი კლასისა დედაკაცების ასევე ფართოდ გავრცელებულ კლასთან, — ეს ჭგუფობრივი ცოლქმრობა, თუ მას ახლოს განვიხილავთ, სრულიადაც არ გამოიყურება ისე შემადრწუნებლად, როგორც ეს პროსტიტუციას შეჩვეული ფილისტერის ფანტაზიას წარმოუდგენია. პირიქით, მრავალმა წელმა განვლო, სანამ მხოლოდ მიხედებოდნენ მის არსებობას, სულ ახლახან კი კვლავ დაიწყეს მისი უარყოფა. ზერელე დამკვირვებელს იგი ეჩვენება მერყევე ერთცოლიანობად, ხოლო ალაგ-ალაგ კი — მრავალცოლიანობად შემთხვევითი ცოლქმრული ღალატის გვერდით. კაცმა ძთელი წლები უნდა მოანდომოს, როგორც ეს ფაისონმა და ჰაუიტმა ქნეს, იმას, რომ ამ ცოლქმრული ურთიერთობის პრაქტიკაში, რაშიც ჩვეულებრივი ევროპელი რაღაც იმის მსგავსს ხედავს, რაც მის მშობლიურ ქვეყანაში ხდება, — აღმოაჩინოს მომწესრიგებელი კანონი, რომლის ძალითაც უცხო ავსტრალიელი ზანგი, რამდენიმე ათასი კილომეტრის მახძილზე თავისი სამშობლო მხარიდან, იმ ადამიანთა შორის, რომელნიც მისთვის გაუგებარ ენაზე ლაპარაკობენ, მაინც ხშირად ყოველ ბანაკში, ყოველ ტომში პოულობს დედაკაცებს, რომელნიც მზად არიან წინააღმდეგობის გაუწევლად და გულწრფელად დახედნენ მას, ხოლო ადამიანი, რომელსაც რამდენიმე ცოლი ჰყავს, ერთ-ერთ მათგანს ღამით სტუმარს უთმობს. იქ, სადაც ევროპელი უზნეობასა და უკანონობას ხედავს, სინამდვილეში სასტიკი კანონი ბატონობს. ეს დედაკაცები სტუმრის საქორწინო კლასს ეკუთვნიან და ამიტომ ისინი დაბადებიდანვე მისი ცოლები არიან; იგივე ზნეობრივი კანონი, რომლითაც ორივე წინასწარ ერთმანეთისათვისაა განკუთვნილი, საზოგადოებრივი მსჯავრის დადების დამუქრებით კრძალავს ყოველივე სქესობრივ ურთიერთობას ერთმანეთისათვის განკუთვნილი საქორწინო კლასების გარეშე იქაც კი, სადაც დედაკაცებს იტაცებენ, როგორც ეს ხშირად ხდება ზოგიერთ ადგილას წესადაა მიღებული, კლასების კანონს ზედმიწევნით იცავენ.

ქალის მოტაცების დროს, სხვათა შორის, უკვე თავს იჩენს ერთცოლიანობაზე გადასვლის გარკვეული ნიშნები, ყოველ შემთხვევაში წყვილადი ცოლქმრობის ფორმით: როცა ახალგაზრდა ვაჟი თავისი ძეგობრების დახმარებით ქალიშვილს მოიტაცებს ან წაიყვანს, ყველანი რიგრიგობით მასთან სქესობრივ ურთიერთობაში შედიან, მაგრამ ამის შემდეგ ქალი იმ ახალგაზრდა კაცის ცოლად ითვლება, რომელმაც მოტაცება მოაწყო. და, პირიქით, თუ მოტაცებული ქალი ქმარს გაექცევა და მას სხვა მამაკაცი დაეუფლება, იგი ამ უკანასკნელის ცოლი ხდება, ხოლო პირველი კარგავს თავის უპირატეს უფლებას ქალის მიმართ.

ამრიგად, ჭგუფობრივი ცოლქმრობის გვერდით და მის ფარგლებში, ცოლქმრობისა, რომელიც საერთოდ არსებობას განაგრძობს, ჩნდება სხვა პირთა გამომრიცხველი სქესობრივი ურთიერთობა, ცალკეულ წყვილთა შეერთება უფრო ხანგრძლივი ან ხანმოკლე დროით, ხოლო ამასთანავე ერთად ჩნდება მრავალცოლიანობაც, ასე რომ ჭგუფობრივი ცოლქმრობა აქაც გაქრობის გზაზეა დამდგარი, და საკითხი მხოლოდ იმას შეეხება, რა უფრო ადრე მოისპობა ევროპელების ზეგავლენით — ჭგუფობრივი ცოლქმრობა თუ ავსტრალიელი ზანგები, რომელნიც მას თავგამოდებით იცავენ.

შეუღლება მთელი კლასების მიხედვით, იმ სახით, როგორც ის ავსტრალიაში ბატონობს, ყოველ შემთხვევაში ჭგუფობრივი ცოლქმრობის მეტად დაბალი და პირველყოფილი ფორმაა, მაშინ როდესაც პუნალუა ოჯახი, რამდენადაც ვიცით, მისი განვითარების უმაღლესი საფეხურია. პირველი, როგორც ჩანს, მოხეტიალე ველურების საზოგადოებრივი განვითარების დონის შესაბამისი ფორმაა, მეორე კი კომუნისტური თემების უკვე შედარებით მყარ დასახლებას გულისხმობს და მას უშუალოდ ავყავართ განვითარების შემდგომ, უფრო მაღალ საფეხურზე. შეუღლების ამ ორ ფორმას შორის ჩვენ, უეჭველია, კიდევ ზოგიერთ შუალედ საფეხურს აღმოვაჩინოთ; აქ ჩვენ წინაშე გადაშლილია ჯერ მხოლოდ ახალი, თითქმის ხელუხლებელი გამოკვლევის სფერო.

3. წყვილადი ოჯახი. ერთგვარ წყვილად შეუღლებას უფრო ხანგრძლივი თუ უფრო მოკლე ვადით ადგილი ჰქონდა უკვე ჭგუფობრივი ცოლქმრობის დროს ანდა კიდევ უფრო ადრე; მამაკაცს ჰყავდა ერთი მთავარი ცოლი (ჯერ კიდევ არც კი შეიძლება ითქვას — საყვარელი ცოლი) მრავალ ცოლს შორის, და იგი ამ ცოლისათვის მთავარი ქმარი იყო სხვა ქმრებს შორის. ამ გარემოებამ ცოტათი როდი აუზნია გზა-კვალი მისიონერებს, რომელნიც ჭგუფობრივ ცოლქმრობაში ხან ცოლთა უწყსრიგო ერთობას, ხან კი ცოლქმრული ერთგულების ნებისმიერ დარღვევას ხედავენ. მაგრამ ჩვეულებაზე დამყარებული ასეთი წყვილადი შეუღლება სულ უფრო და უფრო უნდა განმტკიცებულიყო, რაც უფრო ვითარდებოდა გვარი და რაც უფრო მრავალრიცხოვანი ხდებოდნენ „ძმებისა“ და „დების“ კლასები, რომელთა შორის შეუღლება ახლა შეუძლებელი იყო. ის ბიძგი, რომელიც გვარმა მისცა სისხლით ნათესავთა შორის შეუღლების შეზღუდვას, კიდევ უფრო წინ ეწეოდა წყვილადი შეუღლების საქმეს. ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ იროკეზებში და ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მდგომ სხვა მეტწილ ინდიელებში აკრძალულია შეუღლება ყველა ნათესავს შორის, რომელთაც მათი სისტემა ითვლის, ასეთი ნათესავების სახეობანი კი რამდენიმე ასს უდრის. შეუღლების აკრძალვის

ასეთი მზარდი დახლართულობის პირობებში ჭგუფობრივი ცოლქმრობა სულ უფრო და უფრო შეუძლებელი ხდებოდა; მას ამკეებდა წყვილი აღიოჯახი. ამ საფეხურზე მამაკაცი ერთ ცოლთან ცხოვრობს, მაგრამ ისე, რომ მრავალცოლიანობა და შემთხვევის დროს ღალატი მამაკაცის უფლებად რჩება, თუმცა პირველ მოვლენას ეკონომიკური მიზეზების გამო იშვიათად აქვს ადგილი; ამავე დროს კი დედაკაცებისაგან ცოლქმრობის მთელ მანძილზე მეტწილად უმკაცრეს ერთგულებას მოითხოვენ და ცოლქმრული ერთგულების დარღვევისათვის სასტიკად სჯიან. მაგრამ ცოლქმრული კავშირი რომელიმე მხარის მიერ ადვილად შეიძლება გაწყვეტილ იქნას, შვილები კი უწინდებურად მხოლოდ დედას ეკუთვნიან.

ცოლქმრული კავშირიდან სისხლით ნათესავთა ამ გამორიცხვაშიც. რაც სულ უფრო და უფრო ძალაში შედის, მოქმედებას განაგრძობს ბუნებრივი შერჩევა. მორგანის სიტყვებით, „ცოლქმრობა იმ გვართა წევრებს შორის, რომელნიც სისხლით ნათესავეები არ იყვნენ, უფრო ძლიერ რასას წარმოშობდა როგორც ფიზიკურად, ისე გონებრივად; ორი წინმიმავალი ტომი ერთმანეთს ეუღლებოდა და ახალ თაობებს თავის ქალა და ტყინი ბუნებრივად უდიდდებოდათ, ვიდრე ისინი ორივე ტომის ნიქს არ გააერთიანებდნენ“. ამრიგად, გვაროვნული წყობილების მქონე ტომებს უნდა გაემარჯვნათ ჩამორჩენილებზე ანდა თავიანთი მაგალითით თან გაეყოლებინათ ისინი.

ამგვარად, ოჯახის განვითარება პირველყოფილ ეპოქაში იწვევს იმ წრის განუწყვეტელ დავიწროებას, რომელიც თავდაპირველად მთელ ტომს მოიცავდა და რომლის შიგნით ორივე სქესს შორის ცოლქმრული ერთობა ბატონობს. იმის გამო, რომ თანდათან ჯერ უფრო ახლობელი ნათესავეების შეუღლება აიკრძალა, შემდეგ უფრო და უფრო შორეულისა, ბოლოს, მოყვრებისაც კი, — ყოველი სახის ჭგუფობრივი ცოლქმრობა ბოლოს და ბოლოს პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება და საბოლოო შედეგად რჩება შეუღლებულთა მხოლოდ ერთი, ჯერ კიდევ სუსტად დაკავშირებული წყვილი, ის მოლეკულა, რომლის დაშლასთან ერთად ისპობა ცოლქმრობა საერთოდ. უკვე აქედან ჩანს, თუ რა ცოტა საერთო ჰქონდა ერთცოლიანობის წარმოშობასთან ინდივიდუალურ სქესობრივ სიყვარულს ამ სიტყვის თანამედროვე აზრით. ამას კიდევ უფრო მეტად ადასტურებს ყველა იმ ხალხის პრაქტიკა, რომელნიც განვითარების ამ საფეხურზე დგანან. მაშინ როდესაც ოჯახის ადრინდელი ფორმების არსებობის დროს მამაკაცებს არასოდეს არ აკლდათ დედაკაცები, არამედ, პირიქით, საკმაოზე მეტიც ჰყავდათ ისინი, ახლა დედაკაცები იშვიათი და საქმბარი გახდნენ. ამიტომ წყვილადი შეუღლების წარმოშობის დროიდან იწყება დედაკაცების მოტაცება და ყიდვა, რაც ფართოდ გავრცელებული ს ი მ პ ტ ო მ ე ბ ი ა —

მანც სიმპტომები და მეტი არაფერი — მომხდარი, გაცილებით უფრო ღრმად მდებარე ცვლილებისა; მაგრამ ამ სიმპტომების საფუძველზე, რომელნიც მხოლოდ ხერხებია ცოლების მოპოვებისა, პედანტმა შოტლანდიელმა მაკ-ლენანმა „მოტაცებითი ქორწინებიდან“ და „ყიდვითი ქორწინებიდან“ ოჯახის განსაკუთრებული სახეები შეთხზა. და გარდა ამისა, ამერიკელ იხდიელებში და სხვა ტომებში (განვითარების იმავე საფეხურზე) შეუღლება ხდება არა თვით დასაქორწინებელ პირთა მონაწილეობით, რომელთაც ხშირად არც კი ეკითხებიან, არამედ ეს მათი დედების საქმეა. ამრიგად, ხშირად ერთმანეთისათვის სრულიად უცნობ პირებს ნიშნავენ და მათ დადებული გარიგების შესახებ მხოლოდ მაშინ ატყობინებენ, როცა დაქორწინების დღე ახლოვდება. ქორწინების წინ სასიძო საჩუქრებს აძლევს სარძლოს გვარის ნათესავეებს (ე. ი. ნათესავეებს დედის მხრიდან და არა მამას და მამის ნათესავეებს); ეს საჩუქრები ითვლება ქალის დათმობისათვის გაღებულ გამოსასყიდად. ცოლქმრის გაყრა შეიძლება, თუ ერთ-ერთი მხარე ამას მოისურვებს; მაგრამ ბევრ ტომში, მაგალითად, იროკეზებში, თანდათან ძეძუძავდა საზოგადოებრივი აზრი, რომელიც უარყოფითად უყურებს ცოლ-ქმრის ასეთ გაყრას; ცოლ-ქმარს შორის უთანხმოების დროს ძუძავლებად გამოდიან ორივე მხარის ნათესავეები, და მხოლოდ იმ ძეძუძვევაში, თუ მათი ჩარევა საქმეს ვერ შევლის, გაყრა ხდება; ამასთან შვილები რჩებიან ცოლთან და ამის შემდეგ ცოლსაც და ქმარსაც ხელახლა დაქორწინების უფლება ეძლევათ.

წყვილადი ოჯახი, რომელიც თავისთავად ძალიან სუსტი და ძალიან ძერყევი იყო იმისათვის, რომ გამოეწვია საკუთარი ოჯახური მეურნეობის შექმნის მოთხოვნილება ანდა თუნდაც მარტო სურვილი ასეთი მეურნეობისა, სრულიადაც არ სძობს ადრინდელი დროიდან მემკვიდრეობით მიღებულ კომუნისტურ საოჯახო მეურნეობას. მაგრამ კომუნისტური საოჯახო მეურნეობა ნიშნავს დედაკაცების ბატონობას სახლში, ისევე როგორც მარტოოდენ მშობელი დედის აღიარება, როცა მშობელი მამის უცილობლად ცოდნა შეუძლებელია, ნიშნავს დიდ პატივისცემას დედაკაცებისადმი, ე. ი. დედებისადმი. XVIII საუკუნის განმანათლებლობის ეპოქიდან მემკვიდრეობით მიღებულ წარმოდგენათაგან ერთ-ერთი უაღრესად უაზრო წარმოდგენა ის შეხედულებაა, თითქოს საზოგადოების განვითარების დასაწყისში დედაკაცი ძაძაკაცის მონა იყო. დედაკაცს ყველა ველურ და ყველა ბარბაროს ტომში, რომელნიც ბარბაროსობის დაბალ, შუა და ნაწილობრივ კი აგრეთვე უმაღლეს საფეხურზე იმყოფებიან, არა მარტო თავისუფალი. არამედ მეტად საპატიო მდგომარეობა უჭირავს. თუ როგორია დედაკაცის მდგომარეობა ჯერ კიდევ წყვილადი შეუღლების დროს, ამის დაძოწება შეუძლია არტურ რაიტს, რომელიც მრავალ წელს მისიო-

ნერად იყო სენეკას ტომის იროკეზებს შორის. ის ამბობს: „რაც შეე-
ხება მათ ოჯახებს, იმ ხანაში, როცა ისინი ჯერ კიდევ ძველ გრძელ სახ-
ლებში (რამდენიმე ოჯახის კომუნისტური მეურნეობა) ცხოვრობდნენ...
იქ ყოველთვის ერთი რომელიმე კლანი (გვარი — gens) ბატონობდა,
ასე რომ დედაკაცებს თავიანთი ქმრები სხვა კლანებიდან (გვარებიდან)
ძოპყავდათ... ჩვეულებრივ სახლში დედაკაცი ბატონობდა: სურსათის
ძარაგი საერთო იყო; მაგრამ ვაი იმ უბედურ ქმარს ან საყვარელს,
რომელიც ძალიან ზარმაცი ან მოუხერხებელი იყო და თავისი წვლილი
არ შეჰქონდა საერთო ძარაგში. რამდენი შეილიც უნდა ჰყოლოდა ასეთ
ძაძაკაცს ოჯახში ან რამდენიც უნდა ყოფილიყო მისი კუთვნილი ქო-
ნება, სულ ერთია, მას ყოველ წუთში უნდა ჰქონოდა იმის მოლო-
დინი, რომ ბრძანებას მიიღებდა, შენი ბარგი-ბარხანა აიკარი და თავი-
დან გაგვეცალგო. ის ვერც კი გაბედავდა წინააღმდეგობის გაწევას;
ოჯახში მისთვის აუტანელი მდგომარეობა იქმნებოდა, მას მხოლოდ
ისლა რჩებოდა, რომ თავის საკუთარ კლანში (გვარში) დაბრუნებუ-
ლიყო ახლა — რაც უფრო ხშირად ხდებოდა — რომელიმე სხვა კლან-
ში ახლად დაქორწინებულიყო. დედაკაციები დიდ ძალას წარმოადგენ-
დნენ კლანებში (გვარებში) და საერთოდ ყველგან. იყო შემთხვევები,
როდესაც ისინი არ ერიდებოდნენ იმას, რომ მეთაური გადაეყენები-
ნათ და უბრალო მეომრის მდგომარეობამდე დაექვეთნებინათ“. კო-
მუნისტური საოჯახო მეურნეობა, რომელშიც მეტი წილი დედაკაცე-
ბისა ან ყველანი ერთსა და იმავე გვარს ეკუთვნიან, მაშინ როცა მამა-
კაცები სხვადასხვა გვარს ეკუთვნიან, რეალური საფუძველია დედაკა-
ცის იმ ბატონობისა, რომელიც პირველყოფილ ეპოქაში საყოველ-
თაოდ გავრცელებული იყო და რომლის აღმოჩენაც ბახოფენის მესამე
დამსახურებას შეადგენს. დამატებით აღვნიშნავ კიდევ, რომ მოგზა-
ურთა და მისიონერთა ცნობები იმის შესახებ, რომ ველურ და ბარბაროს
ხალხებში დედაკაციები დატვირთულნი არიან მძიმე შრომითო, სრულია-
დაც არ ეწინააღმდეგება ზემონათქვამს. შრომის დანაწილება ორივე
სქესს შორის გაპირობებულია არა დედაკაცის მდგომარეობით საზოგა-
დოებაში, არამედ სულ სხვა მიზეზებით. ის ხალხები, სადაც დედაკაციები
იძულებულნი არიან გაცილებით მეტი იმუშაონ, ვიდრე ეს მათ შეეფე-
რებათ ჩვენი წარმოდგენით, ხშირად გაცილებით უფრო მეტ ნამდვილ
პატივისცემას იჩენენ დედაკაცების მიმართ, ვიდრე ჩვენი ევროპე-
ლები. ცივილიზაციის ეპოქის მანდილოსანს, რომელიც გარემოცუ-
ლია მოჩვენებითი პატივისცემით და რომლისთვისაც უცხოა ყოველ-
გვარი ნამდვილი შრომა, შეუდარებლად უფრო დაბალი საზოგადოებ-
რივი მდგომარეობა უკავია, ვიდრე ბარბაროსობის ეპოქის დედაკაცს,
რომელიც მძიმე შრომას ასრულებდა და თავის ხალხში ნამდვილ ქალ-
ბატონად (lady froma Frau = ქალბატონი) ითვლებოდა, თავისი მდგო-
მარეობის ხასიათით მართლაც ასეთი იყო.

საკითხი იმის შესახებ, განდევნილია თუ არა ამჟამად მთლიანად ამერიკაში ჯგუფობრივი ცოლქმრობა წყვილადი ცოლქმრობის მიერ, უხდა გადაწყვეტოს ამერიკის იმ ჩრდილო-დასავლელი და განსაკუთრებით კი სამხრეთელი ხალხების უფრო გულმოდგინე შესწავლამ, რომელნიც ჯერ კიდევ ველურობის უმაღლეს საფეხურზე იმყოფებიან. ამ სამხრეთ-ამერიკელ ხალხთა ცხოვრებიდან სქესობრივი თავისუფლების შესახებ ისეთი სხვადასხვა მაგალითი მოჰყავთ, რომელთა შინდევით საექვოა ვივარაუდოთ, რომ აქ მთლიანად გადალახული იყოს ძველი ჯგუფობრივი ცოლქმრობა. ყოველ შემთხვევაში ყველა მისი კვალი არაა წაშლილი. სულ მცირე ორმოც ჩრდილო-ამერიკულ ტომში მამაკაცს, რომელიც ქალს ირთავს, უფლება აქვს ასევე ამ ქალის ყველა უმცროსი დაც ცოლად შეირთოს, როგორც კი ისინი სათანადო ასაკს მიაღწევენ; ესაა ნაშთი ქმრების ერთობისა დების მთელი ჯგუფისათვის. კალიფორნიის ნახევარკუნძულის მცხოვრებლებზე კი (ველურობის უმაღლესი საფეხური) ბანკროფტი მოგვითხრობს, რომ მათ აქვთ ხოლმე დღესასწაულები, სადაც ერთად თავს იყრის რამდენიმე „ტომი“ უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობის მიზნით. ცხადია, ეს ის გვარებია, რომელთაც ამ დღესასწაულებში შენარჩუნებული აქვთ ბუნდოვანი მოგონება იმ დროისა, როცა ერთი გვარის დედაკაცებს საერთო ქმრებად ჰყავდათ მეორე გვარის ყველა მამაკაცი, და პირიქით. ასეთივე ხე-ჩვეულებაა გაბატონებული ჯერ კიდევ ავსტრალიაში. ზოგიერთ ხალხში ხდება ხოლმე, რომ უფრო ხნიერი მამაკაცები, მეთაურები და ჯადოსან-ქურუმები, ცოლების გაერთიანებას თავიანთი ინტერესების სასარგებლოდ იყენებენ და ქალთა უმრავლესობის მონოპოლიზაციას ახდენენ; მაგრამ სამაგიეროდ განსაზღვრული დღესასწაულების დროს და დიდ სახალხო კრებებზე მათ კვლავ უნდა დაუშვან დედაკაცთა წინათ არსებული გაერთიანება და თავიანთ ცოლებს ნება დართონ ახალგაზრდა მამაკაცებთან ისიამოვნონ. ასეთი პერიოდული სატურნალიების¹ მთელი რიგი მაგალითები, დღესასწაულებისა, როცა მოკლე ხნით კვლავ ძალაში შედის ძველი თავისუფალი სქესობრივი ურთიერთობა, მოჰყავს ვესტერმარკს თავისი წიგნის 28—29 გვერდზე ინდოეთის ტომების: ჰოს, სანტალის, პენჯას, კოტარის და ზოგიერთი აფრიკელი ხალხის და სხვების ცხოვრებიდან. აქედან ვესტერმარკს ის უცნაური დასკვნა გამოჰყავს, რომ ეს მოვლენა ნაშთია არა მის მიერ უარყოფილი ჯგუფობრივი ცოლქმრობისა, არამედ ამჟუნების პერიოდისა, რომელიც პირველყოფილ ადამიანს სხვა ცხოველებთან ერთად ახასიათებსო.

¹ სატურნალიები (რომელთა ღმერთის სატურნის სახელწოდებიდან) — მასობრივი დღესასწაულები ძველ რომში მიწათმოქმედების სამუშაოთა დამოკრების აღსანიშნავად. რ ე ლ.

ჩვენ აქ მივადექით ბახოფენის მეოთხე დიდ აღმოჩენას: ეს აღმოჩენაა ფართოდ გავრცელებული გარდამავალი ფორმა ჯგუფობრივი ცოლქმრობიდან დაწყვილებულ ცოლქმრობაზე. ის, რასაც ბახოფენი გვიხატავს როგორც გამოსყიდვას ღმერთების ძველი მცნებების დარღვევისათვის, გამოსყიდვას, რომლითაც დედაკაცი უბიწრობის უფლებას იძენს, — სინამდვილეში მხოლოდ მისტიკური გამოხატულებაა იმ გამოსყიდვისა, რომლითაც დედაკაცი თავს იხსნის ძველად არსებული ქმრების ერთობისაგან და უფლებას იძენს მხოლოდ ერთ მამაკაცს დახვდეს. ეს გამოსყიდვა იმაში მდგომარეობს, რომ დედაკაცი განსაზღვრულ დროს უნდა დანებდეს მამაკაცს: ბაბილონელი ქალები წელიწადში ერთხელ უნდა დანებებოდნენ მამაკაცებს მილიტას ტაძარში; წინააზიის სხვა ხალხები თავიანთ ქალწულებს მთელი წლით გზავნიდნენ ანატიისის ტაძარში, სადაც ისინი თავისუფალ სიყვარულს ეძლეოდნენ არჩეულ ვაჟებთან ერთად, სანამ გათხოვების უფლებას მიიღებდნენ. ასეთი ზნე-ჩვეულებანი, რელიგიურ საბურველში გახვეული, საერთო მოვლენაა თითქმის ყველა აზიელი ხალხებისათვის. რომელიც ხმელთაშუა ზღვასა და განგს შორის ცხოვრობენ. გამოსახსნელი მსხვერპლი, რომელიც გამოსყიდვის როლს ასრულებს. დროთა მსვლელობაში თანდათან ადვილდება, როგორც ამას უკვე ბახოფენი აღნიშნავს: „ყოველწლიურად განმეორებული მსხვერპლის მიტანა ადგილს უთმობს ერთჯერად ბეგარას, მატრონების ჰეტერიიზმს მოსდევს ქალწულების ჰეტერიიზმი: ქორწინების დროს განქალწულებას წინ უძღვის ქორწინებამდე განქალწულება; იმის მაგივრად, რომ ქალები განურჩევლად ყველა მამაკაცს დანებდნენ, ისინი მხოლოდ გარკვეულ პირებს ნებდებიან“ („დედის უფლება“, გვ. XIX). სხვა ხალხებში რელიგიური საბურველი არ არსებობს: ძველი დროის ზოგიერთ ხალხში — თრაკიელებში, კელტებში და სხვ., ინდოეთის ბევრ მკვიდრ მცხოვრებლებში, მალაელ ხალხებში, წყნარი ოკეანის კუნძულების მცხოვრებლებში და მრავალ ამერიკელ ინდიელებში დღესაც კიდევ ქალიშვილები გათხოვებამდე უდიდესი სქესობრივი თავისუფლებით სარგებლობენ. განსაკუთრებით ასეთი მდგომარეობაა თითქმის ყველგან სამხრეთ ამერიკაში, რის დამოწმებაც ყველას შეუძლია: ვინც ცოტათი ამ ქვეყნის სიღრმეში შექრილა. მაგალითად. აგასიზი („მოგზაურობა ბრაზილიაში“, ბოსტონი და ნიუ-იორკი, 1886; გვ. 266) ერთი ძლიერი ოჯახის შესახებ. რომელიც ინდიური წარმოშობის იყო. შემდეგ შოვეითხრობს: როცა ის ამ ოჯახის ქალიშვილს გაეცნო, მაშინ ვინაობა ჰკითხა. რადგან ფიქრობდა, რომ იგი იყო მისი დედის ქმარი.

¹ Bachofen J. J., Des Mutterrecht. Stuttgart, 1861. რ. ე. დ.

² Agassiz L., A Journey in Brasil. Boston, 1886. რ. ე. დ.

რომელიც, როგორც ოფიცერი, მონაწილეობდა ომში პარაგვაის წინა-აღმდეგ: „საგრამ დედამ ღიმილით უპასუხა: *nao tem pai, e filha da fortuna* — მას მამა არა ჰყავს, იგი შემთხვევის შვილია. „ასე ლაპარაკობენ ყოველთვის ინდიელი ან მეტიის ქალები თავიანთ უკანონო შვილებზე. ისე რომ არც თვითონ რცხვენიათ, არც არავინ ჰკიცხავს მათ: და ეს სრულიადაც არაა გამონაკლისი შემთხვევა, გამონაკლისი, ეტყობა. უფრო საწინააღმდეგო მოვლენა უნდა იყოს. შვილები... ხშირად მხოლოდ თავიანთ დედას იცნობენ, რადგან მთელი ზრუნვა და პასუხისმგებლობა მას აწევს კისერზე; თავიანთი მამის შესახებ მათ არაფერი იციან. და ცოლსაც, როგორც ეტყობა, არასდროს აზრად არ მოსდის, რომ მან ან მის შვილებს რაიმე პრეტენზია აქვთ მამის მიმართ“. ის, რაც აქ ცივილიზებულ ადამიანს უცნაურად ეჩვენება, დედის უფლების თანახმად და ჭგუფობრივი ცოლქმრობის დროს უბრალოდ წესს წარმოადგენს.

ზოგიერთ ხალხში საქმროს მეგობრები და ნათესავეები ან მაყრები თვით ქორწილის დროს იყენებენ საცოლეს მიმართ ძველი დროიდან ტრადიციით გადმოცემულ თავიანთ უფლებას, ამასთან საქმროს მხოლოდ უკანასკნელად უწევს რიგი; ასე იყო ძველად ბალეარის კუნძულებზე და აფრიკელ ავგილებში, ხოლო აბისინელ ბარეელებში დღესაც ასე ხდება. სხვა ხალხებში კიდევ რომელიმე თანამდებობის პირი, ტომის ან გვარის ხელმძღვანელი, კაზიკი, შამანი, ქურუმი, მთავარი, ანდა სულ ერთია, რაც უნდა ერქვას მას, თემის წარმომადგენელია და სარძლოს მიმართ პირველი ღამის უფლებით სარგებლობს. მიუხედავად ყოველი ახალრომანტიული ცდებისა — შეარბილონ ეს ფაქტი, ეს პირველი ღამის (*jus prima noctis*) უფლება დღესაც არსებობს კიდევ როგორც ჭგუფობრივი ცოლქმრობის ნაშთი ალიასკის მცხოვრებთა უმრავლესობაში (ბანკროფტი, „ადგილობრივი ტომები“, I, 81). ჩრდილო მექსიკის ტაპუელებში (იქვე, გვ. 584) და სხვა ხალხებში; პირველი ღამის უფლება არსებობდა მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე — ყოველ შემთხვევაში თავდაპირველ კელტურ ქვეყნებში, სადაც იგი უშუალოდ ჭგუფობრივი ცოლქმრობიდან გადმოვიდა, მაგალითად, არაგონიაში. მაშინ როცა კასტილიაში გლეხი არასოდეს ყმა არ ყოფილა, არაგონიაში უსაზიზღრესი ბატონყმობა ბატონობდა ფერდინანდ კათოლიკეს 1486 წლის დეკრეტამდე. ამ დოკუმენტში ნათქვამია: „ჩვენ ვადგენთ და ვაცხადებთ, რომ ზემოხსენებულ ბატონებს (*senyores*, ბარონებს)... აგრეთვე არა აქვთ უფლება, როცა გლეხი ცოლს ირთავს პირველ ღამეს ამ ქალთან დაიძინონ, ანდა, თავიანთი ბატონობის ნიშნად, ქორწინების ღამეს, როცა ქალი ლოგინში ჩაწვება, გადააბიჯონ ამ ლოგინს და ხსენებულ ქალს: ასევე ზემოხსენებულ ბატონებს არა აქვთ უფლება მოიმსახურონ გლეხის ქალიშვილი ან ვაჟი-

შეილი მათი სურვილის წინააღმდეგ, იქნება ეს სასყიდლით თუ უსასყიდლოდ“ (ციტატა კატალონურ ორიგინალიდან მოყვანილი აქვს ზუგენჰაიმს, „ბატონეზობა“, პეტერბურგი, 1861¹, გვ. 35).

შემდეგ, ბახოფენი უეკველად მართალია. როცა დაეინებით ამტკიცებს, რომ მის მიერ „პეტერიზმად“, ანუ „Sumpfung“—ად წოდებული მდგომარეობიდან ერთ ცოლიანობაზე გადასვლა არსებითად დედაკაცების შემწეობით მოხდა. რაც უფრო კარგავდა ძველთაგან მემკვიდრეობით გადმოცემული სქესობრივი ურთიერთობა თავის ველურ პირველყოფილ გულუბრყვილო ხასიათს ცხოვრების ეკონომიკური პირობების განვითარებასთან ერთად, მაშასადამე, პირველყოფილი კომუნისმის დარღვევასა და მოსახლეობის მზარდ სიმჭიდროვესთან ერთად, მით უფრო დამამცირებლად და მძიმე ასატანად უნდა ჩვენებოდა ეს ურთიერთობა დედაკაცებს: მით უფრო თავგამოდებით უნდა მოეწადინებინათ და მოეპოვებინათ მათ უბიწოების უფლება. მხოლოდ ერთ მამაკაცთან დროებითი ან ხანგრძლივი შეუღლების უფლება, როგორც ერთგვარი ხსნა. ეს ნაბიჯი წინ შეუძლებელია მამაკაცებს გადაედგათ, გარდა ყოველივე დანარჩენისა, უკვე მარტო იმის გამო, რომ მათ საერთოდ არასოდეს, დღემდეც კი, თავში აზრად არ მოსვლიათ ფაქტიური წგუფობრივი ცოლქმრობის სიამოვნებაზე ჟარი ეთქვათ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დედაკაცებმა განახორცილეს წყვილად შეუღლებაზე გადასვლა, მამაკაცებმა შეძლეს მკაცრი მონოგამია შემოეღოთ, — რა თქმა უნდა. მხოლოდ დედაკაცებისათვის.

წყვილად ოჯახი წარმოიშვა ველურობისა და ბარბაროსობის მიჯნაზე, უმეტეს ნაწილად ველურობის უმაღლეს საფეხურზე. მხოლოდ აქა-იქ ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე. იგი ოჯახის დამახასიათებელი ფორმა ბარბაროსობის პერიოდისათვის. ისევე როგორც ჩვეულობრივი ცოლქმრობა — ველურობისათვის, ზოლო მონოგამია — ცივილიზაციისათვის. იმისათვის, რომ იგი შემდგომ განვითარებულიყო მტკიცე მონოგამიად. საჭირო იყო სხვა მიზეზები, ვიდრე ისინი, რომელნიც დღემდე მოქმედებდნენ. უკვე წყვილად შეუღლებაში ჩგუფი დაყვანილ იქნა თავის უკანასკნელ ერთეულამდე, თავის ორატომულ მოლეკულამდე, — ერთ მამაკაცამდე და ერთ დედაკაცამდე. ბუნებრივმა შერჩევამ თავისი საქმე დაამთავრა იმით, რომ სულ უფრო და უფრო აღრმავებდა სისხლით ნათესაობის გამორიცხვას ცოლქმრული ურთიერთობიდან: ამ მიმართულებით მას გასაკეთებელი აღარაფერი რჩებოდა. მაშასადამე, ახალი საზოგადოებრივი მამოძრავებელი ძალები რომ არ ამოქმედებულიყო, არ არსებობდა არაერთგვარი მიზეზი

¹ Sugenheim S., Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis an die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts. St. Petersburg. 1861. რ ე დ.

ომისათვის, თუ რატომ უნდა წარმოშობილიყო წყვილადი შეუღლებიდან ოჯახის ახალი ფორმა. მაგრამ ეს მამოძრავებელი ძალები ამოქმედდა.

ჩვენ ახლა ვტოვებთ ამერიკას, წყვილადი ოჯახის ამ კლასიკურ ნიადაგს. არ არსებობს რაიმე ნიშანი, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევდეს დავასკვნათ, რომ იქ ოჯახის უფრო მაღალი ფორმა განვითარებულიყოს, რომ ამ ქვეყნის აღმოჩენასა და დაპყრობამდე იქ ოდესმე მტკიცე მონოგამია არსებულებიყოს სადმე. სხვა მდგომარეობას ვხედავთ ძველ ქვეყანაში.

აქ ცხოველების მოშინაურებამ და ჯოგების მოშენებამ მანამდე წარმოუდგენელი სიმდიდრის წყაროები შექმნა და სრულიად ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი წარმოშვა. ბარბაროსობის დაბალ საფეხურამდე მუდმივ სიმდიდრეს შეადგენდა თითქმის მხოლოდ საცხოვრებელი ბინა, ტანსაცმელი, ტლანქი სამკაული და საზრდოს მოსაპოვებლად და დასამზადებლად საჭირო ისეთი ხელსაწყოები, როგორცაა: ნავი, იარაღები, უმარტივესი სახის საოჯახო ჭურჭელი. ადამიანი იძულებული იყო ყოველდღიურად ეზრუნა საზრდოს ხელახალი მოპოვებისათვის. ახლა კი მწყემსმა ხალხებმა, რომელნიც წინ მიიწევენ, — არიელებმა ინდოეთის „ხუთი მდინარის“ და განგის სეობაში, ისევე როგორც ამუდარიის და სირ-დარიის აუზის იმ დროს ჯერ კიდევ წყლით გაცილებით უფრო მდიდარ ველებში, სემიტებმა ევფრატისა და ტიგროსის ნაპირებზე — ცხენების, აქლემების, ვირების, რქიანი პირუტყვის, ცხვრების, თხების და ღორების ჯოგის სახით, ისეთი ქონება შეიძინეს, რომელიც მხოლოდ მეთვალყურეობას და უაღრესად პრიმიტიულ მოვლას მოითხოვდა, რათა სულ უფრო და უფრო დიდი რაოდენობით გამრავლებულიყო და ადამიანისათვის რძის თუ ხორცის მეტად უხვი საკვები მიეცა. ამიერიდან საზრდოს მოპოვების ყველა წინანდელი საშუალება დაიჩრდილა; ნადირობა, წინათ რომ აუცილებლობას წარმოადგენდა, ახლა ფუფუნებად იქცა.

მაგრამ ვის ეკუთვნოდა ეს ახალი სიმდიდრე? თავდაპირველად, უეჭველია, გვარს. მაგრამ ჯოგის კერძო საკუთრება უკვე ადრე უნდა განვითარებულიყო. ძნელი სათქმელია, მოსეს ეგრეთ წოდებული პირველი წიგნის ავტორს როგორ ჰყავდა წარმოდგენილი მამამთავარი აბრაამი მისი ჯოგების მფლობელად იმ უფლების ძალით, რომელიც ეკუთვნოდა მას, როგორც ოჯახური თემის უფროსს, თუ იმის გამო, რომ იგი გვარის ფაქტიური მემკვიდრეობითი უფროსი იყო. უეჭველია მხოლოდ ის, რომ აბრაამი ჩვენ არ უნდა წარმოვიდგინოთ მესაკუთრედ ამ სიტყვის დღევანდელი გაგებით. უეჭველია შემდეგ ისიც, რომ უცილობელი ისტორიის მიჯნაზე ჩვენ ვხედავთ, რომ ჯოგი უკვე ყველგან ოჯახის მეთაურთა განსაკუთრებული საკუთრებაა, სრულიად ისეთივე

საკუთრება, როგორც ბარბაროსობის ეპოქის ხელოვნების ნაწარმოებნი, ლითონის ჭურჭელი, ფუფუნების საგნები და, ბოლოს, პირუტყვად ქცეული ადამიანები — მონები.

ეს იმიტომ, რომ ახლა მონობაც გამოიგონეს. ბარბაროსობის დაბალი საფეხურის ადამიანისათვის მონა უსარგებლო იყო. ამიტომაც ამერიკელი ინდიელები დამარცხებულ მტრებს სულ სხვანაირად ექცეოდნენ, ვიდრე ამას განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ჰქონდა ადგილი. მამაკაცებს ისინი ხოცავდნენ ანდა გამარჯვებულთა ტომში ძმებად ღებულობდნენ; დედაკაცებს ან ცოლებად ირთავდნენ ანდა რაიმე სახით თავიანთი ტომის წევრებად ღებულობდნენ მათს გადარჩენილ შვილებთან ერთად. ადამიანის სამუშაო ძალა ამ საფეხურზე ჯერ კიდევ არ იძლევა მნიშვნელოვან ნაპარბს მის შესანახად საჭირო ხარჯებთან შედარებით. მეჯოგეობის, ლითონის დამუშავების, ფეიქრობისა და, ბოლოს, მემინდვრობის შემოღებასთან ერთად მდგომარეობა შეიცვალა. სამუშაო ძალას, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჯოგები საბოლოოდ ოჯახთა მფლობელობაში გადავიდა, იგივე ამბავი მოუვიდა, რაც ცოლებს, რომელნიც წინათ ასე ადვილი საშოვნელნი იყვნენ და რომელთაც ახლა საცვლელი ღირებულება შეიძინეს და ყიდვა-გაყიდვის საგანი გახდნენ. ოჯახი ისე სწრაფად როდი მრავლდებოდა, როგორც პირუტყვი. პირუტყვის მოსავლელად ახლა პეტი ადამიანი იყო საჭირო; ამ მიზნისათვის შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო სამხედრო ტყვეებად წამოყვანილი მტერი. რომელსაც ამასთანავე ისევე შეეძლო გამრავლება, როგორც თვით პირუტყვს.

ასეთმა სიმდიდრემ, როგორც კი იგი ერთხელვე ოჯახების კერძო მფლობელობაში გადავიდა და იქ სწრაფად გამრავლება იწყო, ძლიერად ჩასცა მახვილი წყვილად ცოლქმრობაზე და დედისუფლებიან გვარზე დამყარებულ საზოგადოებას. წყვილადმა ცოლქმრობამ ახალი ელემენტი შეიტანა ოჯახში. მშობელი დედის გვერდით მან დააყენა უცილობელი მშობელი მამა, რომელიც ამასთან, ალბათ, უფრო უცილობელიც კი იყო, ვიდრე ზოგიერთი დღევანდელი „მამები“. შრომის იმ დანაწილების მიხედვით, რომელიც იმ დროს ოჯახში არსებობდა. ქმარს წილად უწევდა საკვებისა და ამისათვის აუცილებელი შრომის იარაღების მოპოვება, მაშასადამე, ამ უკანასკნელთა მიმართ საკუთრების უფლებაც მას ენიჭებოდა; ისინი მას თან მიჰქონდა იმ შემთხვევაში, თუ ცოლს გაეყრებოდა, ცოლს კი ოჯახის ავეჯეულობა და ჭურჭელი რჩებოდა. მაშასადამე, მაშინდელი საზოგადოების ზნე-ჩვეულების თანახმად, ქმარი აგრეთვე კვების ახალი წყაროს — პირუტყვის, შემდეგში კი ახალი შრომის იარაღის — მონების მესაკუთრეც იყო. მაგრამ იმავე საზოგადოების ზნე-ჩვეულების მიხედვით მის შვილებს არ შეეძლოთ მამის მემკვიდრეობის მიღება, რადგან მემკვიდრეობის მიღების საქმე შემდეგნაირად იყო.

┌ დედის უფლების მიხედვით, მაშასადამე, სანამ ადამიანის წარმო-
შობა მხოლოდ დედის ხაზით ითვლებოდა, და გვარში არსებული მემ-
კვიდრეობის პირვანდელი წესის მიხედვით, გარდაცვლილი წევრის მემ-
კვიდრეობას გვარში თავდაპირველად მისი მოგვარე-ნათესავეები ლებუ-
ლობდნენ. ქონება გვარში უნდა დარჩენილიყო. თუ ამ სიმდიდრეში
შემავალი საგნები უმნიშვნელო იყო, იგი პრაქტიკაში, ალბათ, ძველ-
თაგანვე გადადიოდა უახლოეს მოგვარე-ნათესავეებზე, მაშასადამე,
სისხლით ნათესავეებზე დედის მხრიდან. მაგრამ გარდაცვლილი მამა-
კაცის შვილები ეკუთვნოდნენ არა მამის, არამედ დედის გვარს; თავ-
დაპირველად ისინი დედისაგან მემკვიდრეობას ლებულობდნენ დედის
დანარჩენ სისხლით ნათესავეებთან ერთად, შემდეგში კი, შესაძლებე-
ლია, — პირველ რიგში: მაგრამ მამის მემკვიდრეობის მიღება მათ არ
ძევედლოთ, რადგან ისინი მის გვარს არ ეკუთვნოდნენ, მათი მამის ქო-
ნება კი მისსავე გვარში უნდა დარჩენილიყო. მაშასადამე, ჯოგის
მფლობელის სიკვდილის შემდეგ მისი ჯოგი უნდა გადასულიყო უწი-
ნარეს ყოვლისა მის ძმებსა და დებზე და მისი დების შვილებზე ანდა
მისი დეიდების შთამომავლობაზე; მისი საკუთარი შვილები კი არა-
ფერს არ ლებულობდნენ მემკვიდრეობიდან.┘

ამრიგად, იმდენად, რამდენადაც სიმდიდრე იზრდებოდა, იგი, ერ-
თი მხრივ, ქმარს უფრო მნიშვნელოვან მდგომარეობას ანიჭებდა ოჯახ-
ში, ვიდრე ცოლს, მეორე მხრივ კი, წარმოშობდა მისწრაფებას გამოე-
ყენებინათ ეს განმტკიცებული მდგომარეობა იმისათვის, რომ მემკვიდ-
რეობის ტრადიციული წესი შვილების სასარგებლოდ შეეცვალათ. მაგ-
რამ ეს შეუძლებელი იყო, სანამ წარმოშობა დედის უფლების მიხედ-
ვით ითვლებოდა. მაშასადამე, იგი უნდა დამზობილიყო და დაემხო
კიდევ. ეს სრულიადაც არ იყო ისე ძნელი, როგორც დღეს გვეჩვენება.
იმიტომ რომ ეს რევოლუცია, — ერთ-ერთი ყველაზე რადიკალური რე-
ვოლუცია, რომელიც კი კაცობრიობას ოდესმე განუცდია, — გვარის
არც ერთ ცოცხალ წევრს არ შეხებია და არც იყო საჭირო შეხებოდა.
გვარის ყველა წევრს შეეძლო შემდეგშიაც იგივე დარჩენილიყო, რაც
წინათ იყო. საკმარისი იყო უბრალო გადაწყვეტილება, რომ მომავ-
ლისათვის მამაკაცი წევრების შთამომავლობა უნდა დარჩეს გვარში,
დედაკაცისა კი უნდა გამოირიცხოს იქიდან და მამის გვარში გადავი-
დესო. ამით ირღვეოდა წარმოშობის გამორკვევა მდებარეობითი ხაზით
და მემკვიდრეობის უფლება დედის მიხედვით და თანდათან შემოღე-
ბულ იქნა წარმოშობის გამორკვევა მამრობითი ხაზით და მემკვიდრე-
ობის უფლება მამის მიხედვით. ჩვენ არაფერი ვიცით იმის შესახებ,
თუ როგორ და როდის მოხდა ეს რევოლუცია კულტურულ ხალხებში.
იგი სავსებით წინაისტორიულ ეპოქას უნდა მიეკუთვნოს, მაგრამ ასე-
თი რევოლუცია რომ მართლა მომხდარა, ეს საკმაოდ და კიდევ

უფრო მეტადაა დამტკიცებული იმ ცნობებით, რომელნიც განსაკუთრებით ბახოფენმა შეკრიბა დედის უყლების უამრავი საკმის შესახებ; თუ როგორ ადვილად ხდება ეს ოეკოლუცია, ჩვენ ამას ვხედავთ მთელი რიგი ინდიელი ტომების მაგალითზე, სადაც იგი მხოლოდ ახლახან მოხდა და დღესაც კიდევ ხდება ნაწილობრივ მზარდი სიმდიდრისა და ცხოვრების წესის შეცვლის (ტყეებიდან ტრამალეებში გადასახლების) ზეგავლენით, ნაწილობრივ კი ცივილიზაციისა და მისიონერების მორალური ზემოქმედებით. მდინარე მისურს აუზის რვა ტომიდან ექვსი ტომი წარმოშობასა და მემკვიდრეობას აღიარებს მამრობითი ხაზით, ხოლო ორი ჯერ კიდევ მდედრობითი ხაზით. შოუნების, მიაშების და დელაეარების ტომებში დამკვიდრდა ჩვეულება შეილები-სათვის ეწოდებინათ მამის გვარიდან ერთ-ერთი გვარის სახელი და ამ გვარში გადაეყვანათ, რათა ისინი თავიანთი მამის მემკვიდრეები განხდარიყვნენ. „ადამიანის თანდაყოლილი კახუისტრიაა — შეცვალოს საგნები მათი სახელის შეცვლით. და გამონახოს საძრომი იმისათვის, რომ ტრადიციის ფარგლებში ტრადიცია ამსხვრიოს. როცა უშუალო ინტერესი ამისათვის საკმარის სტიმულს იძლევა!“ (მარქსი). აქედან წარმოიშვა უიმედო არევი-დარევა, რის მოსპობაც შეიძლებოდა და მართლაც ნაწილობრივ მოისპო კიდევ მხოლოდ მამის უფლებებზე გადასვლით. „ეს გადასვლა საერთოდ ყველაზე ბუნებრივი ჩანს“ (მარქსი). იმის შესახებ, თუ რისი თქმა შეუძლიათ შედარებითი იურისპრუდენციის სპეციალისტებს იმ წესზე, რომლითაც ეს გადასვლა მოხდა ძველი კონტინენტის კულტურულ ხალხებში, — ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, თითქმის მხოლოდ ჰიპოთეზებია, — იხ. პ. კოვალევსკი, „ნარკვევი ოჯახის და საკუთრების წარმოშობისა და განვითარების შესახებ“, სტოკჰოლმი, 1890¹.

დედის უფლების დამხობა მდედრობითი სქესის მსოფლიო-ისტორიული დამარცხება იყო. მამაკაცმა ოჯახშიც ხელთ იგდო გამგებლობის საუე. დედაცაცმა კი დაკარგა თავისი საპატიო მდგომარეობა, იგი გახდა მსახური, მონა მამაკაცის ყინისა, უბრალო იარაღი შეილოსნობისა. დედაცაცის ეს დამცირებული მდგომარეობა, რომელიც განსაკუთრებით აშკარად მოჩანს გმირული და — კიდევ უფრო მეტად — კლასიკური ეპოქის ბერძნებში, თანდათანობით ფარისევლურად შელამაზდა, ალაგ-ალაგ აგრეთვე უფრო რბილი ფორმით შეიმოსა. მაგრამ იგი სრულიადაც არ მოსპობილა.

მამაკაცების ამ წესით დამყარებული ერთბაშად უფლებიანობის პირველი შედეგი თავს იჩენს პატრიარქალური ოჯახის იმ შუალედურ ფორმაში, რომელიც ახლა ჩნდება. მას ახასიათებს უმთავრესად არა

¹ Kovalevsky M., Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm, 1890. რ ე ჯ.

მრავალკოლიანობა, რომელზეც ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, არამედ „თავისუფალ და არათავისუფალ პირთა გარკვეული რაოდენობის ორგანიზება ისეთ ოჯახად, რომელიც ოჯახის უფროსის — მამის ბატონობას ემორჩილება. სემიტებში ოჯახის ამ უფროსს მრავალი ცოლი ჰყავს. არათავისუფალ პირებს ცოლები და შვილები ჰყავთ, მთელი ამ ორგანიზაციის მიზანს კი შეადგენს ჯოგების მოვლა გარკვეულ ტერიტორიაზე“. აქ არსებითი მნიშვნელობისაა ოჯახის შემადგენლობაში არათავისუფალ პირთა შეყვანა და მამის ძალაუფლება; ამიტომ ამ ოჯახის ფორმის დასრულებულ ტიპს წარმოადგენს რომაული ოჯახი. სიტყვა familia თავდაპირველად არ ნიშნავს თანამედროვე ფილისტერის იდეალს, რომელიც სანტიმენტალობისა და ოჯახური კინკლავობისაგან შედგება; რომაელებში ეს სიტყვა თავდაპირველად არც კი იხმარებოდა ცოლქმრისა და მათი შვილების მიმართ, არამედ მას მხოლოდ მონების მიმართ ხმარობდნენ. Famulus ნიშნავს შინაურ მონას, familia კი იმ მონათა ერთობლიობის გამომხატველია, რომელნიც ერთ მამაკაცს ეკუთვნიან. ჭერ კიდევ გაიუსის დროს familia, id est patrimonium (ე. ი. მემკვიდრეობა), ანდერძით გადადიოდა. ეს გამოთქმა რომაელებმა გამოიგონეს იმ ახალი საზოგადოებრივი ორგანიზმის აღსანიშნავად, რომლის მეთაური ცოლის, შვილებისა და მონათა გარკვეული რაოდენობის ბატონი იყო და რომელსაც, რომში არსებული მამის უფლების ძალით, ყველა მათგანის მოკვლისა და სიცოცხლის ჩუქების უფლება ჰქონდა. „მაშასადამე, ეს სიტყვა არაა ლათინური ტომების რკინით შეჭავჭავნილ იმ ოჯახურ სისტემაზე უფრო ძველი, რომელიც წარმოიშვა მემინდვრეობის შემოღებასა და მონობის დაკანონების შემდეგ და მას შემდეგ, რაც არიელი იტალიეები ბერძნებს ჩამოშორდნენ“. მარქსი უმატებს: „თანამედროვე ოჯახი ჩანასახში შეიცავს არა მარტო მონობას (servitus), არამედ ბატონყმობასაც, რადგან მას იმთავითვე დამოკიდებულება აქვს სამიწათმოქმედო ბეგარასთან. იგი შეიცავს მ ი ნ ი ა ტ უ რ უ ლ ა დ ყველა იმ ანტაგონიზმს, რომელიც შემდეგში ფართოდ ვითარდება საზოგადოებასა და მის სახელმწიფოში“.

ოჯახის ასეთი ფორმა ნიშნავს გადასვლას წყვილადი ცოლქმრობიდან მონოგამიანზე. იმისათვის, რომ უზრუნველყოფილ იქნას ცოლის ერთგულება და, მაშასადამე, მამაშვილობის უეჭველობაც, ცოლი ქმრის აბსოლუტურ ძალაუფლებას ემორჩილება; თუ ქმარი ცოლს ჰკლავს, ამით ის მხოლოდ თავის უფლებას ახორციელებს.

პატრიარქალური ოჯახის განხილვით ჩვენ შევდივართ წერილობითი ისტორიის სფეროში და ამასთანავე ისეთ სფეროში, სადაც შედარებითს სამართლისმცოდნეობას ჩვენთვის მნიშვნელოვანი დახმარების გაწევა შეუძლია. და მართლაც, მან აქ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გა-

დაგვადგმევინა წინ. ჩვენ მაქსიმ კოვალევსკის („ნარკვევი ოჯახისა და საკუთრების წარმოშობისა და განვითარების შესახებ“, სტოკჰოლმი, 1890, გვ. 60—100) უნდა ვუმაღლოდეთ იმის დამტკიცებას, რომ პატრიარქალური სახლისეული თემი (patriarchalische Hausgenossenschaft), რომელსაც „ზადრუგას“ (დაახლოებით შეიძლება ითარგმნოს როგორც ამხანაგობა) ან „ბრატსტვოს“ (ძმობის) სახელწოდებით დღესაც კიდევ სერბიელებსა და ბულგარელებში, ხოლო შეცვლილი ფორმით აღმოსავლეთის ხალხებში ვპოულობთ, წარმოადგენდა გარდამავალ საფეხურს ჯგუფობრივი ცოლქმრობიდან წარმომდგარ და დედის უფლებებზე დამყარებულ ოჯახსა და თანამედროვე მსოფლიოს ცალკეულ ოჯახს შორის. ყოველ შემთხვევაში იველი ქვეყნის კულტურული ხალხებისათვის, არიელებისა და სემიტებისათვის, ეს შეიძლება დამტკიცებულად ჩაითვალოს.

სამხრეთ-სლავური ზადრუგა ასეთი ოჯახური თემის საუკეთესო ნიმუშია, რომელიც ჯერ კიდევ არსებობს. იგი მოიცავს ერთი მამის შთამომავალთა რამდენიმე თაობას მათ ცოლებთან ერთად; ამასთან ისინი ყველანი ერთად ცხოვრობენ ერთ კომლად, თავიანთ მინდვრებს ერთად ამუშავენ, იკვებებიან და იმოსებიან საერთო მარაგიდან და მოსავლის ნამეტს ერთად ფლობენ. თემი ექვემდებარება მამასახლისის, დომაჩინის (domacin) უმაღლეს მმართველობას; ეს მამასახლისი თემის საგარეო წარმომადგენლად ითვლება: მას უფლება აქვს წვრილი ნივთები გაასხვისოს, ხელმძღვანელობს სალაროს, პასუხისმგებელია როგორც ამ უკანასკნელისათვის, ისე აგრეთვე მთელი მეურნეობის წესიერი მსვლელობისათვის. მას ირჩევენ და სრულიადაც სავალდებულო არაა იგი უხუცესი იყოს. დედაკაცები და მათი მუშაობა ექვემდებარება დიასახლისის, დომაჩიკას (domacica) ხელმძღვანელობას, რომელიც ჩვეულებრივ დომაჩინის მეუღლეა. მასაც აგრეთვე თემის გასათხოვარი ქალების საქმროების არჩევაში მნიშვნელოვანი, ხშირად გადაწყვეტი ხმა აქვს. მაგრამ უმაღლესი ხელისუფლება თემში ეკუთვნის ოჯახის საბჭოს, ყველა სრულასაკოვანი წევრის, ქალებისა და მამაკაცების, კრებას. ამ კრებას ანგარიშს აბარებს მამასახლისი; კრებას გამოაქვს საბოლოო გადაწყვეტილებანი, ასამართლებს წევრებს, გამოაქვს დადგენილებანი უფრო მნიშვნელოვანი ყიდვა-გაყიდვის — სახელდობრ, მიწის ყიდვა-გაყიდვის შესახებ და ა. შ.

დაახლოებით მხოლოდ ათი წლის წინათ დამტკიცდა, რომ ასეთი დიდი ოჯახური თემები რუსეთშიც განაგრძობენ არსებობას; ახლა საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ისინი ისევე ღრმად არიან ფესვებგადგმული რუსი ხალხის ზნე-ჩვეულებებში, როგორც ობშიჩინა ანუ სასოფლო თემი. ისინი გვხვდება უძველეს რუსულ კანონთა კრებულში, იაროსლავის „პრავდაში“, — იმავე სახელწოდებით (ვერვი),

როგორც დაღმაცეფრ კანონებში; მათი და მათზე მითითებების მონახვა შეიძლება აგრეთვე პოლონურ და ჩეხურ ისტორიულ წყაროებში.

პოისლერის მიხედვით („გერმანული სამართლის დაწესებულებანი“¹). გერმანელებშიც სამეურნეო ერთეულს თავდაპირველად წარმოადგენს არა ცალკეული ოჯახი თანამედროვე გავებით, არამედ სახლისეული თემი („Hausgenossenschaft“); რომელიც მრავალი თაობისაგან; ანუ მრავალი ცალკეული ოჯახისაგან; შედგება და ამასთანავე ხშირად არათავისუფალ პირებსაც შეიცავს. რომელიც ოჯახიც ამავე ტიპზე დაჰყავთ, და ამის შესაბამისად უკანასკნელ დროს მეტად სადავოდ ხდიან როგორც მამასახლისის აბსოლუტურ ხელისუფლებას. ისე ოჯახის დანარჩენ წევრთა უფლებობასაც მის მიმართ. კელტებს შორისაც ირლანდიაში, როგორც ჩანს, მსგავსი ოჯახური თემები არსებობდნენ: საფრანგეთში ასეთმა თემებმა ნივერნეში საფრანგეთის რევოლუციამდე გაძლეს parçonnies სახელწოდებით, ხოლო ფრანკონტეში ისინი დღესაც ჯერ კიდევ არ გამქრალან მთლავ. ლუანის რაიონში (სონის და ლუარას დეპარტამენტი) შეხედებით გლეხების დიდ სახლებს საერთოდ. მაღალი, სახურავამდე ამართული ცენტრალური დარბაზით, რომელსაც გარშემო არტყია დასაძინებელი ოთახები, სადაც 6—8 საფეხურიანი კიბეებით აღიან და სადაც ერთი და იმავე ოჯახის რამდენიმე თაობა ცხოვრობს.

ინდოეთში სახლისეული თემი, რომელიც მიწას ერთობლივად ამუშავენ. უკვე მოხსენიებულია ნეარქოსის მიერ ალექსანდრე დიდის ეპოქაში და იგი დღესაც არსებობს იმავე მხარეში, პენჯაბში, და მთელ ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთში. კავკასიაში მისი არსებობის დამტკიცება თვითონ კოვალევსკიმ შეძლო. ალჟირში იგი ახლაც არსებობს კაბილებს შორის. როგორც ჩანს, იგი ამერიკაშიც არსებობდა: მისი აღმოჩენა სურთ „calpullis“-ში², რომელთაც სურიტა ძველ მექსიკაში აგვიწერს; პირიქით, კუნომა („Ausland“ № 42—44, 1890) საკმაოდ ნათლად დაამტკიცა, რომ პერუში, როცა ეს ქვეყანა დაიპყრეს, რალაც მარკის მავგარი რამ არსებობდა (ამასთან საოცარია, რომ ამ მარკასაც marca ეწოდებოდა), სადაც ადგილი ჰქონდა დამუშავებული მიწის პერიოდულ გადასაწილებას, მაშასადამე, მიწის ინდივიდუალურ დამუშავებას.

ყოველ შემთხვევაში პატრიარქალური სახლისეული თემი საერთო მიწათმფლობელობით და მიწის საერთო დამუშავებით ახლა სულ სხვა მნიშვნელობას იძენს, ვიდრე წინათ. ჩვენ უკვე აღარ შეგვიძლია საეკ-

¹ Heusler A., Institutionen des deutschen Rechts, Bd. I.—II. Leipzig, 1885—1886. ჩ. ე. დ.

² „Calpullis“ — ატეკების ოჯახური თემი. ჩ. ე. დ.

ვოდ მივიჩნით ის მნიშვნელოვანი გარდამავალი როლი, რომელსაც იგი ასრულებდა ძველი ქვეყნის კულტურულ და ზოგიერთ სხვა ხალხში დედის უფლებაზე დამყარებულ ოჯახსა და ცალკეულ ოჯახს შორის არსებულ პერიოდში. ჩვენ ქვემოთ კიდევ დავუბრუნდებით კოვალევსკის მიერ გაკეთებულ შემდგომ დასკვნას, რომ იგი წარმოადგენდა აგრეთვე გარდამავალ საფეხურს, საიდანაც განვითარდა სასოფლო თემი, ანუ სამარკო თემი, ცალკეული ოჯახების მიერ მიწის დამუშავებით და სახნავ-სათესის და სათიბების ჯერ პერიოდული, შემდეგ კი საბოლოო დანაწილებით.

რაც შეეხება ოჯახურ ცხოვრებას ამ სახლისეული თემების შიგნით, უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთში მაინც, სახლის უხუცესი, როგორც ცნობილია, ძალიან ბოროტად იყენებს თავის მდგომარეობას თემის ახალგაზრდა ქალების, განსაკუთრებით თავისი რძლების მიმართ და ხშირად მათგან ჰარამხანას მართავს თავისთვის; ამას საკმაოდ მკვერ-მეტყველურად ადასტურებს რუსული ხალხური სიმღერები.

სანამ მონოგამიაზე გადავიდოდეთ, რომელიც დედის უფლების დამხობასთან ერთად სწრაფად ვითარდება, ორიოდ სიტყვას ვიტყვი კიდევ მრავალცოლიანობასა და მრავალქმრიანობაზე. ცოლქმრობის ორივე ეს ფორმა შეიძლება მხოლოდ გამოხატვის იყოს, — ასე ვთქვათ, ფუფუნების ისტორიული პროდუქტი, — იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ამ ორივე ფორმას რომელიმე ქვეყანაში ერთიმეორის გვერდით ექნებოდა ადგილი, რაც, როგორც ცნობილია, არ ხდება. მაშასადამე, რადგანაც მრავალცოლიანობიდან გამოიციხულ მამაკაცებს არ შეუძლიათ თავი ინუგეშონ მრავალქმრიანობის გამო ზედმეტად დარჩენილი დედაკაცებით, ხოლო მამაკაცებისა და დედაკაცების რიცხვი, სოციალურ დაწესებულებათა მიუხედავად, დღემდე თითქმის თანაბარი იყო, ამიტომ შეუძლებელი იყო ცოლქმრობის როგორც პირველი, ისე მეორე ფორმა საყოველთაოდ აღიარებული გამხდარიყო. მართლაც, ერთი მამაკაცის მრავალცოლიანობა, ცხადია, მონობის პროდუქტი იყო და მისაწვდომი მხოლოდ იმ ცალკეულ პირთათვის, რომელთაც განსაკუთრებული მდგომარეობა ეკავათ. სემიტურ-პატრიარქალურ ოჯახში თვით პატრიარქსა და, სულ დიდი, მის ორიოდ ვაჟს ჰყავს მრავალი ცოლი, დანარჩენები კი იძულებულნი არიან ერთი ცოლით დაკმაყოფილდნენ. ასეა დღესაც მთელს აღმოსავლეთში; მრავალცოლიანობა მდიდართა და წარჩინებულთა პრივილეგიაა და ცოლებს უმთავრესად მხვეალთა ყიდვის გზით შოულობენ; ხალხის დიდი უმრავლესობა მონოგამიურ ოჯახებად ცხოვრობს. ასეთსავე გამოხატვის წარმოადგენს მრავალქმრიანობა ინდოეთსა და ტიბეტში; მისი წარმოშობა ჯგუფობრივი ცოლქმრობიდან, რაც უეჭველად საინტერესოა, ჯერ კიდევ დაწვრილებით გამოსაკვლევია. სხვათა შორის, პრაქტიკუ-

ლად მრავალქმრიანობა, როგორც ეტყობა; გაცილებით უფრო მოსათ-
ქენია, ვიდრე მაჰმადიანების ჰარამხანათა ეკვიანობით აღსავსე რეჟი-
მი. ყოველ შემთხვევაში ინდოეთის ნაირებში, მაგალითად, ყოველ სამ,
ოთხ ან კიდევ მეტ მამაკაცს თუმცა ერთი საერთო ცოლი ჰყავს, მაგ-
რამ თითოეულ მათგანს ამასთანავე შეიძლება სხვა სამ ან მეტ მამა-
კაცთან ერთად მეორე საერთო ცოლი ჰყავდეს, შემდეგ მესამე, მეო-
თხე და ა. შ. საკვირველია, რომ მაკ-ლენანმა ამ საქორწინო კლუბებში,
რომელნიც მან ასწერა და რომელთა წევრებსაც შეუძლიათ ერთსა და
იმევე დროს რამდენიმე კლუბში ითვლებოდნენ, ვერ აღმოაჩინა საკ-
ლუბოქორწინების ახალი კატეგორია. საქორწინო კლუბე-
ბის ეს ჩვეულება, სხვათა შორის, სრულიადაც არ წარმოადგენს ნამდ-
ვილ მრავალქმრიანობას; პირიქით, როგორც უკვე ჟირო-ტელონმა
აღნიშნა, იგი ჯგუფობრივი ცოლქმრობის მხოლოდ განსაკუთრებული
(spezialisierte) ფორმაა; მამაკაცებს აქ მრავალი ცოლი ჰყავთ, დედა-
კაცებს კი — მრავალი ქმარი.

4. მონოგამიური ოჯახი. იგი წარმოდგება წყვილადი ოჯა-
ხიდან, როგორც ზემოთ გავარკვეეთ, ბარბაროსობის შუა და უმაღ-
ლესი საფეხურის მიჯნაზე; მისი საბოლოო გამარჯვება ცივილიზაციის
დაწყების ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია. იგი დამყარებულია
ქმრის ბატონობაზე და მის გარკვეულად გამოხატულ მიზანს შეადგენს
ისეთი შეილებების გაჩენა, რომელთა წარმოშობაც ამა თუ იმ მამიდან
უცილობლად გამორკვეულია, ხოლო წარმოშობის ეს უეჭველობა
აუცილებელი ხდება იმიტომ, რომ შემდეგში შეილები, როგორც პირ-
დაპირი მემკვიდრეები, მამის ქონებას უნდა დაეპატრონონ. წყვილადი
ცოლქმრობისაგან იგი განსხვავდება ცოლქმრული კავშირის გაცილე-
ბით უფრო მეტი სიმტკიცით, რომლის გაწყვეტა ახლა უკვე აღარ შე-
იძლება რომელიმე მხარის სურვილით. ახლა უკვე, როგორც წესი,
მხოლოდ ქმარს შეუძლია გაწყვეტოს ეს კავშირი და გააგდოს თავისი
ცოლი. დაღატის უფლება ახლაც ჯერ კიდევ უზრუნველყოფილი რჩე-
ბა. მამაკაცისათვის, ყოველ შემთხვევაში, ზნე-ჩვეულების მიხედვით
მაინც (ნაპოლეონის კოდექსი გარკვევით ანიჭებს ქმარს ამ უფლებას,
სანამ იგი საყვარელს ოჯახში არ შეიყვანს), და საზოგადოებრივი გან-
ვითარების შემდგომ მსვლელობასთან ერთად ეს უფლება სულ უფრო
და უფრო ფართოდ ხორციელდება; ხოლო თუ ცოლი ძველ სქესობ-
რივ პრაქტიკას გაიხსენებს და მის განახლებას მოისურვებს. იგი გაცი-
ლებით უფრო მკაცრად ისჯება, ვიდრე ოდესმე უწინ დასჯილა.

ოჯახის ახალ ფორმას მთელი თავისი სისასტიკით ჩვენ ეხვდებით
ბერძნებში. მაშინ როდესაც ქალღმერთების მდგომარეობა მითოლო-
გიაში, — როგორც ამას მარქსი აღნიშნავს, — უფრო აღრინდელ პერი-
ოდს გვიხატავს, როცა დედაკაცებს ჯერ კიდევ უფრო თავისუფალი

და პატივსაცემი მდგომარეობა ექირათ, — გმირულ პერიოდში ჩვენ ვხედავთ, რომ დედაქაყი უკვე დამცირებულია მამაკაცის ბატონობისა და მხეველების მეტოქეობის გამო. საკმარისია წაიკითხოთ „ოდისეაში“, თუ როგორ გააწყვეტინებს სიტყვას ტელემაქე თავის დედას და აიძულებს მას დადუმდეს. ტყვედ ჩავარდნილი ახალგაზრდა ქალები ჰომეროსის ნაწერებში გამარჯვებულთა ავხორცობის მსხვერპლნი ხდებიან: მხედართმთავრები რიგრიგობით და თავიანთი წარჩინების მიხედვით ტყვე ქალებიდან ყველაზე ლამაზებს თავისთვის ირჩევენ; მთელი „ილიადა“, როგორც ცნობილია, აგებულია იმ დავის გარშემო, რომელიც აქილეუსსა და აგამემნონს შორის წარმოებს ერთი მხეველის გულისათვის. ჰომეროსის ყოველი ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი გმირის გვერდით მოხსენიებულია ახალგაზრდა ტყვე ქალიშვილი, რომელიც მისი კარავისა და სარეცლის მონაწილეა. ეს ახალგაზრდა ქალიშვილები თან მიჰყავთ აგრეთვე სამშობლოში და ცოლქმრის ოჯახში. როგორც, მაგალითად, ესქილეს აგამემნონმა კასანდრა წაიყვანა: ასეთი მხეველებთან გაჩენილი ვაჟები მამის მემკვიდრეობიდან მცირე წილს ღებულობენ და თავისუფალ მოქალაქეებად ითვლებიან: ტეკეროსი ტელამონის ასეთი ქორწინების გარეშე ნაშობი ვაჟია და მას უფლება აქვს თავისი მამის სახელი ატაროს. კანონიერი ცოლისაგან მოითხოვენ, რომ ყოველივე ამას შეურიგდეს, თვითონ კი უბიწოება და მეუღლის ერთგულება მკაცრად დაიცვას. თუმცა გმირული ეპოქის ბერძენი ქალი უფრო მეტი პატივისცემით სარგებლობს, ვიდრე ცივილიზაციის ეპოქის ქალი, მაგრამ იგი მაინც, ბოლოს და ბოლოს, მამაკაცისათვის მხოლოდ დედაა მისი კანონიერი მემკვიდრე შვილებისა. მისი უფროსი დიასახლისია და მეთვალყურე იმ მხეველებისა, რომელნიც ამ მამაკაცს შეუძლია სურვილისამებრ თავის საყვარლებად აქციოს და ფაქტიურად აქცევს კიდევ. მონობის არსებობამ მონოგამიის გვერდით, ახალგაზრდა ლამაზი მხეველების არსებობამ, რომელნიც მამაკაცს ეკუთვნიან მთელი თავიანთი ავლადიდებით, იმთავითვე სპეციფიკური ხასიათი მისცა მონოგამიას იმიტ, რომ იგი აქცია მონოგამიად მხოლოდ დედაქაყისათვის და არა მამაკაცისათვის. ასეთ ხასიათს ინარჩუნებს იგი დღესაც.

გვიანდელი დროის ბერძნებს შორის უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან დორიელები და იონიელები. პირველი, რომელთა კლასიკური ნიმუშს სპარტა წარმოადგენს, შენარჩუნებული აქვთ ცოლქმრობის ისეთი ურთიერთობანი, რომელნიც ბევრ რამეში კიდევ უფრო არქაულია, ვიდრე თვით ჰომეროსის მიერ დასურათებული ურთიერთობანი. სპარტაში არსებობს წყვილადი ცოლქმრობა, რომელიც სახელმწიფოს მიერ იქაური შეხედულებების შესაბამისად სახეშეცვლილია და ბევრ რამეში ჯერ კიდევ ჯგუფობრივ ცოლქმრობას მოგვაგონებს.

უშვილო ცოლქმრები ერთმანეთს ეყრებიან: მეფე ანაქსანდრიდასმა (650 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე), რომელსაც უშვილო ცოლი ჰყავდა, მეორე ცოლი მოიყვანა და ორ ოჯახურ მეურნეობას ეწეოდა: იმავე ხანაში მეფე არისტონმა, რომელსაც ორი უშვილო ცოლი ჰყავდა, მესამე მოიყვანა, მაგრამ სამაგიეროდ ერთ-ერთი წინანდელი გაუშვა. მეორე მხრივ, რამდენიმე წმას შეეძლო ერთი საერთო ცოლი ჰყოლოდა: მამაკაცს, რომელსაც თავისი მეგობრის ცოლი უფრო მოეწონებოდა, შეეძლო მას ჩაზიარებოდა: ურიგო საქმედ როდი იყო მიჩნეული, თუ ქმარი თავის ცოლს ჯანიან „უღაყს“, — როგორც ამას ბისძარკი იტყოდა, — დაუთმობდა, თუნდაც იგი თანამოქალაქე არ ყოფილიყო. პლუტარქეს ერთი ადგილიდან, სადაც სპარტელი ქალი თავის ქმართან აგზავნის დასტურის მისაღებად შეყვარებულ ვაჟს, რომელიც მას სიყვარულს სთხოვს, შეიძლება დავასკვნათ — შემანის მიხედვით — ის, რომ ზნე-ჩვეულება კიდევ უფრო თავისუფალიც კი ყოფილა. ამიტომ ცოლქმრული ერთგულების ნამდვილი დარღვევა — ცოლის ლაღი ქმრის ზურგს უკან — გაუგონარი ამბავი იყო. მეორე მხრივ, სპარტა, ყოველ შემთხვევაში მის საუკეთესო ხანაში, არ იცნობდა შინაურ მონობას, ყმა ჰელოტები განცალკევებულად ცხოვრობდნენ მამულებში, ამიტომ სპარტიატებისათვის¹ უფრო ნაკლებად არსებობდა ცთუნება მათი ცოლების ხელში ჩაგდებისა. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ყველა ამ გარემოების გამო დედაკაცებს სპარტაში ბევრად უფრო პატივსაცემი მდგომარეობა ექირათ, ვიდრე დანარჩენ ბერძენ ქალებს. სპარტელი ქალები და რჩეული ათენელი ჰეტერები ერთადერთი ბერძენი ქალები იყვნენ, რომელთა შესახებ ძველები მოკრძალებით ლაპარაკობდნენ და რომელთა ნალაპარაკეც ისინი მოხსენიების ღირსად თვლიან.

სულ სხვა მდგომარეობას ვხედავთ იონიელებში, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია ათენი. ახალგაზრდა ქალებს ასწავლიდნენ მხოლოდ რთვას, ქსოვას და კერვას, სულ დიდი — ცოტაოდენ წერას და კითხვას. ისინი თითქმის კარჩაეტილნი ცხოვრობდნენ, ურთიერთობა ჰქონდათ მხოლოდ სხვა ქალებთან. ქალთა ოთახი მოთავსებული იყო სახლის განცალკევებულ ნაწილში, ზედა სართულში ან ფლიგელში, სადაც მამაკაცები, განსაკუთრებით უცხონი, ადვილად ვერ შევიდოდნენ და სადაც დედაკაცები გადიოდნენ ხოლმე მამაკაცების სახლში მოსვლის დროს. მხევლის თანხლების გარეშე ქალები სახლიდან არ გადიოდნენ: სახლში მათ პირდაპირ დარაჯობდნენ. არისტოფანე იხსენიებს მოლოსის ძაღლებს, რომელნიც ეზოში ჰყავდათ ცოლქმრული ერთგულების დამრწვევთა დასაშინებლად, ხოლო აზიის ქალაქებში ქალების სამე-

¹ სპარტიატები — ის არის სრულუფლებიან მოქალაქეთა კლასი ძველ სპარტაში, განსხვავებით ჰელოტებისაგან. რ. ე. დ.

თვალყურედ საჭურისები ჰყავდათ, რომელთაც უკვე ჰეროდოტეს დროს კუნძულ ქიოსზე ამზადებდნენ გასაყიდად, და ეს, ვაქსმუთის აზრით, მარტო ბარბაროსებისათვის როდი ხდებოდა. ევრიპიდე ცოლს აღნიშნავს სიტყვით οικουρεια, როგორც ოჯახში მომუშავე ნიფოს (ეს სიტყვა საშუალო სქესისაა), და ათენელისათვის ცოლი, გარდა იმისა, რომ შვილების გამჩენი იყო, უფროს შინამოსამსახურეს წარმოადგენდა და მეტს არაფერს. ქმარი გართული იყო თავისი ტანვარჯიშობით, საზოგადოებრივი საქმეებით, ცოლი კი ყოველივე ამას მოკლებული იყო; გარდა ამისა, ქმარს კიდევ ხშირად თავის განკარგულებაში ჰყავდა მხეველები, ხოლო ათენის აყვავების ხანაში მის ხელთ იყო ფართოდ გავრცელებული პროსტიტუცია. რომელსაც ყოველ შემთხვევაში სახელმწიფო ხელს უწყობდა. სწორედ ამ პროსტიტუციის ნიადაგზე განვითარდნენ საბერძნეთში გარკვეული ხასიათის მქონე ბერძენი ქალები, რომელნიც თავიანთი ჭკუითა და მხატვრული გემოვნებით ისევე სცილდებოდნენ ანტიკური ქვეყნის ქალების საყოველთაოდონეს, როგორც სპარტელი ქალები თავიანთი ხასიათით. მაგრამ ის გარემოება, რომ ჭერ საჭირო იყო ჰეტერად გახდომა, რათა შემდეგში ქალად გადაქცეულიყო, ათენური ოჯახის ყველაზე სასტიკ გაკიცხვას წარმოადგენს.

ეს ათენური ოჯახი დროთა მსვლელობაში ისეთ ნიმუშად იქცა. რომლის მიხედვითაც არა მარტო დანარჩენი იონიელები, არამედ თანდათან მეტროპოლისა და კოლონიათა მთელი ბერძნობაც თავის ოჯახურ ყოფაცხოვრებას აყალიბებდა. მაგრამ, მიუხედავად ყოველივე ამ კარჩაკეტილობისა და თვალყურის დევნებისა, ბერძენი ქალები მაინც საკმაოდ ხშირად პოულობდნენ იმის შემთხვევას, რომ მოეტყუებინათ თავიანთი ქმრები: ეს უკანასკნელნი კი, რომელთაც რცხვენოდათ გაემუღვენებინათ თავიანთი ცოლების მიმართ რაიმე სიყვარულის გრძობა, დროს ატარებდნენ ჰეტერებთან ყოველგვარ სამიჯნურო კავშირსა და არშიყობაში. მაგრამ ცოლების დამცირება შურს იძიებდა მანაკაცებზე და ამცირებდა მათაც, ვიდრე ისინი, ბოლოს, გარყვნილების. ე. ი. ბიჭებისადმი არაბუნებრივი სიყვარულის ჭაობში არ ჩაეღლნენ და თავიანთ ღმერთებს, ისევე როგორც თავიანთ თავსაც, პატივი არ ახადეს განიმედის მითის შექმნით.

ასეთი იყო მონოგამიის წარმოშობა, რამდენადაც ჩვენ შეგვიძლია იგი ძველი ქვეყნის ყველაზე ცივილიზებული და ყველაზე განვითარებული ხალხის მიხედვით გამოვიკვლიოთ. იგი სრულიადაც არ იყო ნაყოფი ინდივიდუალური სქესობრივი სიყვარულისა. რომელთანაც მას საერთო აბსოლუტურად არაფერი ჰქონდა, რადგან ცოლქმრობა უწინდებურად ანგარიშზე დამყარებულ ცოლქმრობად რჩებოდა. იგი იყო პირველი ოჯახური ფორმა, რომელიც ემყარებოდა არა ბუნებრივ,

არამედ ეკონომიკურ პირობებს, სახელდობრ — კერძო საკუთრების გამარჯვებას პირველყოფილ, ბუნებრივად აღმოცენებულ საერთო საკუთრებაზე ქმრის ბატონობა ოჯახში და ისეთი შეილების გაჩენა, რომელნიც უეპველად მისი უნდა ყოფილიყვნენ და მისი ქონების მემკვიდრენი უნდა გამხდარიყვნენ, — ასეთი იყო ის ერთადერთი მიზანი ერთკოლიანობისა, რასაც ბერძნები გულახდილად გამოთქვამდნენ. სხვა მხრივ კი, ერთკოლიანობა ბერძნებისთვის იყო ტვირთი, მოვალეობა ღმერთების, სახელმწიფოსა და საკუთარი წინაპრების მიმართ, მოვალეობა. რომელიც უნდა შესრულებულიყო. ათენში კანონი აიძულებდა მოქალაქეს არა მარტო ცოლის შერთვას, არამედ ქმრის მიერ ეგრეთ წოდებულ ცოლქმრულ მოვალეობათა გარკვეული მინიმუმის შესრულებასაც.

ამრიგად, ერთკოლიანობა სრულიადაც არ გვევლინება ისტორიაში როგორც შერიგება მამაკაცსა და დედაკაცს შორის, და მით უფრო ნაკლებად გვევლინება იგი როგორც ამ შერიგების უმაღლესი თორმა. პირიქით, იგი გვევლინება როგორც დამონება ერთი სქესისა მეორის მიერ, როგორც გამოცხადება სქესთა ანტაგონიზმისა, რომელიც უცნობი იყო მანამდე მთელ წინანდელ ისტორიაში. ერთ ძველ, დაუბეჭდავ ხელნაწერში. რომელიც მარქსმა და მე 1846 წელს შევადგინეთ¹. მე ვნახულობ შემდეგ სიტყვებს: „შრომის პირველი დანაწილება მამაკაცსა და დედაკაცს შორის მოხდა შეილების გაჩენის მიზნით“. ღღეს მე შემიძლია ამას დაეუმატო: კლასთა პირველი დაპირისპირება, რომელიც ისტორიაში ჩნდება, ემთხვევა ქმარსა და ცოლს შორის ანტაგონიზმის განვითარებას ერთკოლიანობის დროს, ზოლო პირველი კლასობრივი ჩაგვრა ემთხვევა მამრობითი სქესის მიერ მდედრობითი სქესის დამონებას. ერთკოლიანობა დიდი ისტორიული პროგრესი იყო, მაგრამ ამასთანავე ერთად იგი იწყებს, მონობასა და კერძო სიმდიდრესთან ერთად, იმ ეპოქას, რომელიც ღღემდე გრძელდება, ეპოქას. რომელშიც ყოველი პროგრესი იმავე დროს შეფარდებითი რეგრესიცაა, რადგან ერთის კეთილდღეობა და განვითარება მეორის ტანჯვისა და ჩაგვრის ხარჯზე ხორციელდება. ერთკოლიანობა ცივილიზებული საზოგადოების ის ყუჩრდია, რომლის მიხედვით ჩვენ უკვე შეგვიძლია შევისწავლოთ იმ ანტაგონიზმთა და წინააღმდეგობათა ბუნება, რომელნიც ამ საზოგადოებაში მთლიანად ვითარდებიან.

სქესობრივი ურთიერთობის ძველი შეფარდებითი თავისუფლება სრულიადაც არ მოსპობილა წყვედიადი ცოლქმრობის ანდა თუნდაც თვით ერთკოლიანობის გამარჯვებასთან ერთად. „ცოლქმრობის ძველი

¹ ლაპარაკია „ვერმანელ იდეოლოგიაზე“. იხ. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. თხზ., ტ. IV, რუს. გამოც. რედ.

სისტემა, რომელიც „პუნალუა“ ჯგუფების თანდათანობითი მოსპობით სულ უფრო ვიწრო საზღვრებით შემოიფარგლა. ჯერ მაინც იმ გარემოს წარმოადგენდა, რომელშიც ოჯახი ვითარდებოდა: იგი აფერხებდა ოჯახის განვითარებას ცივილიზაციის პირველ გარიჟრაჟამდე... ეს სისტემა, ბოლოს, გაქრა ჰეტერიზმის იმ ახალ ფორმაში, რომელიც ოჯახზე ჩამოწოლილი შავი აჩრდილივით სდევნის ადამიანებს ცივილიზაციის პერიოდშიც“. ჰეტერიზმი მორგანს ესმის როგორც ერთ ცოლიანიობის გვერდით არსებული სქესობრივი ურთიერთობა ქმრებისა გაუთხოვარ ქალებთან, ურთიერთობა შეუღლების გარეშე. რომელიც, როგორც ცნობილია, სხვადასხვა ფორმით ჰყვავის ცივილიზაციის მთელი პერიოდის მანძილზე და სულ უფრო და უფრო აშკარა პროსტიტუციად იქცევა. ეს ჰეტერიზმი უშუალოდ წარმოდგება ჯგუფობრივი ცოლქმრობიდან, ქალების იმ გამოსასყიდი მსხვერპლიდან. რომლითაც ისინი უბიწოების უფლებას ყიდულობდნენ. ფულის გულისათვის სხეულის დანებება თავდაპირველად რელიგიური აქტი იყო. იგი სიყვარულის ქალღმერთის ტაძარში ხდებოდა და ფული თავდაპირველად ტაძრის საგანძურში მიდიოდა. ჰიეროდულეები¹ ანატიტისისა სომხეთში, აფროდიტესი კორინთოში. ისევე როგორც ტაძრებში ნიუფი რელიგიური მოცეკვავე ქალები ინდოეთში. ეგრეთ წოდებული ბაიადერები (დამახინჩებული პორტუგალური სიტყვა bailadeira — მოცეკვავე ქალი). პირველი მეძაეები იყვნენ. თავდაპირველად ყოველი ქალის მოვალეობა იყო დანებებოდა მამაკაცს. შემდეგში კი მას ასრულებდნენ მხოლოდ ეს მოგვი ქალები. როგორც ყველა დანარჩენი დედაკაცის წარმომადგენელი. სხვა ხალხებში ჰეტერიზმი იმ სქესობრივი თავისუფლებიდან მომდინარეობს, რაც გასათხოვარ ქალებს ქორწინებამდე ჰქონდათ მინიჭებული, მამასადამე. აქაც იგი ჯგუფობრივი ცოლქმრობის ნაშთია, მხოლოდ სხვა გზით ჩვენამდე მოიწეული. ქონებრივი უთანასწორობის გაჩენასთან ერთად, ე. ი. ბარბაროსობის უკვე უმაღლეს საფეხურზე. მონური შრომის გვერდით სპორადულად ჩნდება დაქირავებული შრომაც და იმავდროულად. როგორც მისი აუცილებელი თანამგზავრი, ჩნდება პროფესიული პროსტიტუცია თავისუფალი ქალებისა მხვევალთა იმულებით მოვალეობასთან ერთად — დანებებოდნენ მამაკაცებს. ამრიგად, მემკვიდრეობა. რომელიც ჯგუფობრივმა ცოლქმრობამ ცივილიზაციას უანდერბა. გაორებულია, ისევე როგორც გაორებული. ორაზროვანი, გათიშული. წინააღმდეგობრივია ყოველივე ის, რასაც ცივილიზაცია წარმოშობს: ერთი მხრივ. მონოგამია. მეორე მხრივ კი. ჰეტერიზმი მთელი თავისი უკოდურესი ფორმით — პროსტიტუციით. ჰეტერიზმი სწორედ ისეთივე

¹ ჰიეროდულეები — მხეველები. რომელნიც მომსახურებას ეწოდნენ ტაძრებში. რ. ე. დ.

საზოგადოებრივი დაწესებულებაა, როგორც ყოველი სხვა; იგი უზრუნველყოფს ძველი სქესობრივი ურთიერთობის შემდგომ არსებობას მამაკაცის სასარგებლოდ. ჰეტერიზმი, რომელსაც სინამდვილეში არა თუ ითმენენ, არამედ განსაკუთრებით გაბატონებული კლასები ფართოდაც იყენებენ, სიტყვიერად გაკიცხულია. მაგრამ ეს გაკიცხვა სინამდვილეში ეხება არა ჰეტერიზმის მონაწილე მამაკაცებს, არამედ მხოლოდ დედაკაცებს; მათ შერისხვას უცხადებენ და საზოგადოებიდან აძევებენ, რათა ამ გზით ერთხელ კიდევ გამოაცხადონ, როგორც ძირითადი კანონი საზოგადოებისა, მამაკაცების უცილობელი ბატონობა მდებრობით სქესზე.

მაგრამ, ამასთან ერთად, ვითარდება მეორე დაპირისპირება თვით მონოგამიის შიგნით. ქმრის გვერდით, რომელიც თავის არსებობას ჰეტერიზმით ალამაზებს, ათვალწუნებული ცოლი დგას. შეუძლებელია დაპირისპირების ერთი მხარე გვექონდეს მეორე მხარის გარეშე, ისევე როგორც შეუძლებელია ხელში მთელი ვაშლი გვეჭიროს მას შემდეგ, რაც მისი ნახევარი შეკმულია. მაგრამ, როგორც ეტყობა, ასეთი როდი იყო მამაკაცების აზრი, სანამ ცოლებმა მათ ჰქუა არ ასწავლეს. ერთცოლიანობის გვერდით ჩნდება ორი უცვლელი საზოგადოებრივი დამახასიათებელი ფიგურა, რაც წინათ უცნობი იყო: ცოლის მუდმივი საყვარელი და მოტყუებული ქმარი. მამაკაცებმა გაიმარჯვეს დედაკაცებზე, მაგრამ გამარჯვებულთა დაგვირგვინება სულგრძელად იკისრეს დამარცხებულებმა. ერთცოლიანობისა და ჰეტერიზმის გვერდით გარდუვალ საზოგადოებრივ მოვლენად იქცა ღალატი, რომელიც აკრძალულია, მკაცრად ისჯება, მაგრამ აღმოუფხვრელია. კანონიერი მამიდან შვილების წარმოშობის უცილობლობა ემყარებოდა, ისე როგორც უწინ, უკეთეს შემთხვევაში, ზნეობრივ რწმენას, და იმისათვის, რომ ეს გადაუწყვეტელი წინააღმდეგობა გადაეწყვიტათ, ნაპოლეონის კოდექსში შეტანილ იქნა მუხლი 312: „L'enfant conçu pendant le mariage à pour père le mari“ — ქორწინებაში ჩასახული ბავშვის მამას წარმოადგენს ქმარი“. ასეთია სამი ათასი წლის მანძილზე არსებული ერთცოლიანობის უკანასკნელი შედეგი.

ამრიგად, იმ შემთხვევებში, როცა ინდივიდუალური ოჯახი თავის ისტორიულ წარმოშობას არ ღალატობს და როცა ქმრის აბსოლუტური ბატონობის მეოხებით მკაფიო გამოხატულებას პოულობს მამაკაცსა და დედაკაცს შორის აღმოცენებული ანტაგონიზმი, ეს ინდივიდუალური ოჯახი მცირე მასშტაბით გვაძლევს იმავე დაპირისპირებათა და წინააღმდეგობათა სურათს, რომელშიც მოძრაობს ცივილიზაციის დაწყებიდანვე კლასებად გათიშული საზოგადოება, რომელსაც არ დალუმს გადაწყვიტოს და გადალახოს ეს წინააღმდეგობანი და ანტაგო-

ნიშნები. მე აქ, რა თქმა უნდა, ერთკოლიანობის მხოლოდ იმ შემთხვევებზე ვლაპარაკობ, როცა კოლქმრული ცხოვრება ნამდვილად ამ დაწესებულების თავდაპირველი ხასიათისა და წესების შესაბამისად მიმდინარეობს. მაგრამ როცა კოლი ქმრის ბატონობის წინააღმდეგ ჯანყდება. ყოველი კოლქმრული ცხოვრება რომ ასე არ მიმდინარეობს, ეს არავინ იცის გერმანელ ფილისტერზე უკეთ. რომელიც თავის ბატონობას ოჯახში ისევე ცუდად იცავს. როგორც სახელმწიფოში. და რომლის კოლიც, ამიტომ, სრულიად მართებულად თავის ხელში იღებს გამგებლობის საქვს, რომლის ღირსიც მისი ქმარი არ არის. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გერმანელ ფილისტერს ჰგონია, რომ იგი ბევრად უფრო მაღლა დგას უბედურების თანამოზიარე თავის ფრანგ ამხანაგზე, რომელსაც, უფრო ხშირად, ვიდრე თვითონ მას. უარესი ამბავი მოსდის ხოლმე.

სხვათა შორის, ინდივიდუალურ ოჯახს სრულიადაც არ მიუღია ეველგან და ყოველთვის ისეთი კლასიკურად გამოკვეთილი ფორმა. რომელიც მას ბერძნებთან ჰქონდა. რომაელებში. რომელთაც როგორც მსოფლიოს მომავალ დამპყრობთ უფრო ფართო. თუმცაღა ნაკლებდახვეწილი შეხედულება ჰქონდათ საგნებზე, ვიდრე ბერძნებს. კოლი მეტი თავისუფლებით და პატივისცემით სარგებლობდა. რომაელს სწამდა, რომ კოლქმრული ერთგულება უზრუნველყოფილი იყო იმით, რომ მისი კოლის სიკვდილ-სიცოცხლის უფლება მის ხელთ იყო. გარდა ამისა, აქ კოლსაც. ისევე როგორც ქმარს. შეეძლო. სურვილისამებრ, განქორწინება მოეთხოვა. მაგრამ უდიდესი პროგრესი ერთკოლიანობის განვითარებაში, უეჭველია, მაშინ მოხდა. როცა გერმანელები ისტორიულ არენაზე გამოვიდნენ და იგი, სახელდობრ. მიღწეულ იქნა იმიტომ, რომ მათ შორის. ალბათ სიღარიბის გამო. მონოგამია, როგორც ეტყობა, იმ დროს ჯერ კიდევ არ ყოფილა საცესებით განვითარებული წყვილადი კოლქმრობიდან. ჩვენ ამ დასკვნას ვაკეთებთ იმ სამი გარემოების საფუძველზე, რომელთაც ტაციტუსი იხსენიებს: ჯერ ერთი, მიუხედავად კოლქმრობის სიწმინდის მკაცრად დაცვისა, — „ისინი კმაყოფილდებიან ერთი კოლით. დედაკაცები უბიწონი არიანო“, — მათში მაინც გავრცელებული იყო მრავალკოლიანობა წარჩინებულ პირთა და ტომის მეთაურთა შორის. მაშასადამე. იმ მდგომარეობის მსგავსად, როგორიც ამერიკელებში იყო. სადაც წყვილადი კოლქმრობა არსებობდა. მეორე, დედის უფლებიდან მაშის უფლებებზე გადასვლა მათთან შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ კოტა ხნის წინათ. რადგან დედის ძმა — მამრობითი სქესის უახლოესი ნათესავი დედის უფლების თანახმად — ჯერ კიდევ ოთქმის უფრო მაქლობელ ნათესავად ითვლებოდა. ვიდრე საკუთარი მამა: ესეც აგრეთვე ამერიკელი ინდიელების თვალსაზრისს შეეფერება, რომელთა

შორის მარქსმა, როგორც ხშირად თვითონ იტყოდა ხოლმე, გასაღები აღმოაჩინა ჩვენი საკუთარი შორეული წარსულის გასაგებად. დასასრულ, მესამე, გერმანელებში დედაკაცები დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ და საზოგადოებრივ საქმეებზეც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ, ეს კი პირდაპირ ეწინააღმდეგება მამაკაცების მონოგამიურ ბატონობას. თითქმის ყოველივე ამაში გერმანელები არ განსხვავდებიან სპარტელებისაგან, რომელთა შორის, როგორც ზემოთ დავინახეთ, წყვილადი ცოლქმრობა ასევე ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად დაძლეული. მაშასადამე, ამ მხრივაც გერმანელებთან ერთად მსოფლიო ბატონობა მოიპოვა სრულიად ახალმა ელემენტმა. ახალმა მონოგამიამ, რომელიც რომელთა სამყაროს ნანგრევებზე ხალხთა შერევის შედეგად განვითარდა, უფრო რბილი ფორმებით შემოსაქმრის ბატონობა და დედაკაცებს, ყოველ შემთხვევაში გარეგნულად მაინც, გაცილებით უფრო საპატიო და უფრო თავისუფალი მდგომარეობა შეუქმნა, ისეთი მდგომარეობა, როგორსაც ძველი კლასიკური ეპოქა არასოდეს არ იცნობდა. ამით პირველად შეიქმნა იმის შესაძლებლობა, რომ მონოგამიის საფუძველზე, — მის შიგნით, მის გვერდით და მის წინააღმდეგ, გარემოებისდა მიხედვით, — მიღწეული ყოფილიყო უდიდესი ზნეობრივი პროგრესი, რომელსაც ჩვენ მას უნდა ვუმაღლოდეთ: სახელდობრ, მიღწეული ყოფილიყო თანამედროვე ინდივიდუალური სქესობრივი სიყვარული, რომელიც მთელი წინანდელი სამყაროსათვის უცნობი იყო.

მაგრამ ეს პროგრესი, უეჭველია, გამოწვეული იყო იმ გარემოებით, რომ გერმანელები ჯერ კიდევ წყვილადი ოჯახის პერიოდს განიცდიდნენ და მონოგამიაში გადაიტანეს, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო, ქალის ის მდგომარეობა, რომელიც წყვილად ოჯახს შეეფერებოდა; ეს პროგრესი სრულიადაც არაა გამოწვეული გერმანელების ვითომდა ზღაპრული, სასწაულებრივი მიდრეკილებით ზნეობრივი სიწმინდისადმი, რომელიც არსებითად იმაში მდგომარეობს, რომ წყვილადი ცოლქმრობა სინამდვილეში თავისუფალია იმ მკვეთრი ზნეობრივი წინააღმდეგობებისაგან, რომელნიც დამახასიათებელია მონოგამიისათვის. პირიქით, გერმანელები თავიანთ გადასახლებათა პერიოდში, როცა ისინი განსაკუთრებით სამხრეთ-აღმოსავლეთით. შავი ზღვის განაპირა ველების მომთაბარეებისაქენ მიიწვეოდნენ, ზნეობრივად ღრმად დაქვეითდნენ და ამ უკანასკნელთაგან, გარდა ცხენოსნობის ხელოვნებისა, საზიზღარი არაბუნებრივი ბიწიერებაც გადმოიღეს. რასაც გარკვევით ამოწმებს ამიანუსი ტაიფალების შესახებ, ხოლო პროკოფი — ჰერულეების შესახებ.

მაგრამ თუ ოჯახის ყველა ცნობილი ფორმიდან მონოგამია ის ერთადერთი ფორმა იყო, რომლის პირობებშიც შეიძლებოდა თანამედ-

როვე სქესობრივი სიყვარული განვითარებულიყო, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ სქესობრივი სიყვარული მასში განვითარდა მხოლოდ და მხოლოდ ან უმთავრესად როგორც ცოლ-ქმრის სიყვარული ერთიმეორისადმი: თვით ბუნება მტკიცე ერთცოლიანობისა, ქმრის ბატონობის პირობებში, გამორიცხავდა ამას. ყველა ისტორიულად აქტიურ, ე. ი. ყველა გაბატონებულ კლასში ცოლქმრობა რჩებოდა იმაღ: რაც იგი წყვილადი ცოლქმრობის დროიდან იყო, — მორიგებად. რომელსაც მშობლები აწყობდნენ. და პირველი ისტორიულად წარმოშობილი ფორმა სქესობრივი სიყვარულისა; როგორც ვნება. რომელიც ამასთან ყოველ ადამიანს (ყოველ შემთხვევაში გაბატონებული კლასებიდან) ახასიათებს, ვნება, როგორც უმაღლესი ფორმა სქესობრივი ინსტიქტისა — რაც სწორედ მის სპეციფიკურ ხასიათს შეადგენს, — ეს პირველი ფორმა სიყვარულისა, შუა საუკუნეების რაინდული სიყვარული, სრულიადაც არ იყო ცოლქმრული სიყვარული. პირიქით! თავისი კლასიკური სახით პროვანსელებში, რაინდული სიყვარული მთელი სისწრაფით მიექანება ცოლქმრული ერთგულების დარღვევისაკენ და პოეტებიც ამ ღალატს უმღერიან. პროვანსალური სასიყვარულო პოეზიის უმაღლესი აყვავების გამოხატულებას წარმოადგენს „ალბა“ (albans), გერმანულად განთიადის სიმღერები (Tagelieder). მკვეთრი ფერებით ხატავენ ისინი, როგორ წევს რაინდი თავისი სატრფოს სხვისი ცოლის — ლოგინში, გარეთ კი გუშაგი დგას, რომელიც ხმას აწვდის რაინდს, როგორც კი დილის რიჟრაჟი (allia) იწყება. რათა იგი შეუმჩნევლად გაიპაროს; განშორების სცენა ყველაზე ბრწყინვალე მომენტია სიმღერაში. ჩრდილოეთის ფრანგებმა და ასევე ყოჩაღმა გერმანელებმაც გადმოიღეს პოეზიის ეს სახე მისი შესაბამისი რაინდული სიყვარულის მანერით, და ჩვენმა მოხუცმა გერმანელმა ვოლფრამ ფონ ეშენბახმა დაგვიტოვა ამავე საჩოთირო თემაზე სამი შესანიშნავი განთიადის სიმღერა, რომლებიც უფრო მომწონს, ვიდრე მისი სამი გრძელი გმირული პოემა.

დაქორწინება თანამედროვე ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ორნაირად ხდება. კათოლიკურ ქვეყნებში მშობლები უწინდებლურად შეუჩვენებენ ხოლმე თავიანთ ახალგაზრდა ბურჟუა ვაჟს შესაფერ საცოლეს; ამას კი, რა თქმა უნდა, შედეგად მოსდევს ყველაზე სრული განვითარება იმ წინააღმდეგობისა, რასაც მონოგამია შეიცავს: ძლიერი პეტერიზმი ქმრის მხრივ, ხშირი ღალატი ცოლის მხრივ. კათოლიკურმა ეკლესიამაც, ალბათ, მხოლოდ იმიტომ გააუქმა განქორწინება, რომ დაარწმუნდა, ღალატის წინააღმდეგ, ისევე როგორც სიკვდილის წინააღმდეგ, არავითარი წამალი არ არსებობსო. პროტესტანტულ ქვეყნებში, პირიქით, ბურჟუა ვაჟს, საერთო წესის თანახმად, მეტი თუ ნაკლები თავისუფლება ენიჭება თავისი კლასიდან საცოლეს ამო-

რჩევაში; ამიტომ აქ დაქორწინებას შეიძლება რამდენადმე სიყვარული დაედოს საფუძვლად და ეს, წესიერების გულისათვის, მუდამ იგულისხმება კიდევ, რაც პროტესტანტულ ფარისევლობას სრულიად შეესაბამება. აქ ჰეტერიზმს ქმარი არც ისე ენერგიულად მისდევს, ხოლო ცოლის მხრივ ღალატი უფრო იშვიათი მოვლენაა. მაგრამ რადგან ყოველი სახის ცოლქმრობაში ადამიანები ისეთივენი რჩებიან, როგორც დაქორწინებამდე იყვნენ, პროტესტანტული ქვეყნების ბურჟუები კი უმეტეს ნაწილად ფილისტერები არიან, ამიტომ ეს პროტესტანტული მონოგამია, თუნდაც საშუალოდ საუკეთესო შემთხვევები ავიღოთ, მაინც მხოლოდ იმ მეტისმეტად მოსაწყენ ცოლქმრულ თანაცხოვრებას ქმნის, რასაც ოჯახურ ბედნიერებას უწოდებენ. ქორწინების ამ ორი სახის საუკეთესო სარკეს წარმოადგენს რომანი: კათოლიკური მანერისათვის — ფრანგული რომანი, პროტესტანტულისთვის კი — გერმანული. როგორც ერთში, ისე მეორეში „მამაკაცი მოიპოვებს ცოლს“: გერმანულში ახალგაზრდა ვაჟი — ქალიშვილს, ფრანგულში ქმარი — რქებს. ამასთან, ყოველთვის როდია გარკვეული, რომელი მათგანია უფრო უარეს მდგომარეობაში. ამიტომაცაა სწორედ, რომ ფრანგ ბურჟუას გერმანული რომანის მოსაწყენი ამბავი არანაკლებად აშინებს, ვიდრე ფრანგული რომანის „უზნეობა“ — გერმანელ ფილისტერს. თუმცა, უკანასკნელ დროს, მას შემდეგ, რაც „ბერლინი მსოფლიო ქალაქი ხდება“, გერმანული რომანი უკვე ნაკლები მორიდებით ლაპარაკობს დიდი ხნის წინათ იქ კარგად ცნობილ ჰეტერიზმსა და ცოლქმრულ ღალატზე.

მაგრამ ორივე შემთხვევაში ქორწინება გაპირობებულია მონაწილე მხარეთა კლასობრივი მდგომარეობით და ამიტომ ყოველთვის ანგარიშზე დამყარებული ქორწინებაა. ეს ანგარიშიანი ქორწინება ორივე შემთხვევაში საკმაოდ ხშირად უტლანქეს პროსტიტუციად იქცევა ხოლმე — ზოგჯერ ორივე მხარისა, გაცილებით უფრო ხშირად კი ცოლისა, რომელიც ჩვეულებრივი კურტიზანისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ თავის სხეულს აქირავებს არა ნაწლად, როგორც დაქირავებული დღიური მუშა, არამედ მას ერთხელ და სამუდამოდ ჰყიდის მონობაში. და ყველა ანგარიშიან ქორწინებას შეეხება ფურიეს სიტყვები: „როგორც გრამატიკაში ორი უარყოფა ერთ დადასტურებას იძლევა, ისე ქორწინების მორალში ორი პროსტიტუცია ერთ სათნოებას შეადგენს“. სქესობრივი სიყვარული ქალთან ურთიერთობაში ნამდვილი წესი ხდება და შეიძლება ასეთი გახდეს კიდევ მხოლოდ დაჩაგრულ კლასებში, მაშასადამე, ამჟამად პროლეტარიატში. სულ ერთია არის ოფიციალურად აღიარებული ეს ურთიერთობა თუ არა. მაგრამ ასეთ შემთხვევებში გაბათილებულია აგრეთვე კლასიკური მონოგამიის ყველა საფუძვლიანი. აქ არ არსებობს არავითარი საკუთ-

რება; რომლის შენარჩუნებისა და შემკვიდრებობით გადაცემის მიზნით შეიქმნა სწორედ მონოგამია და მამაკაცის ბატონობა: ამიტომ აქ არ არსებობს იმპულსიც მამაკაცის ამ ბატონობის დასამყარებლად. კიდევ მეტი, არ არსებობს აქ არც საშუალებანი ამისათვის: სამოქალაქო სამართალი, რომელიც ამ ბატონობას იცავს, არსებობს მხოლოდ შეიღებულთათვის და მათი ურთიერთობისათვის პროლეტარებთან; ეს კი ფული ღირს და მუშის სიღარიბის გამო მას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმისათვის, თუ რა დამოკიდებულება აქვს მუშას თავის ცოლთან. აქ გადამწყვეტ როლს ასრულებენ სრულიად სხვა პირადი და საზოგადოებრივი ურთიერთობანი. და გარდა ამისა; მას შემდეგ; რაც მსხვილმა მრეწველობამ დედაკაცი ოჯახიდან შრომის ბაზარზე და ფაბრიკაში გადაისროლა და მას ძალიან ხშირად ოჯახის მარჩენლად ხდის, ყოველგვარი ნიადაგი გამოეცალა პროლეტარის სახლში ქმრის ბატონობის უკანასკნელ ნაშთს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ ერთგვარ უხეშობას ცოლებთან მოპყრობაში, რაც მონოგამიის შემოღების დროიდან დამკვიდრდა. ამრიგად, პროლეტარის ოჯახი აღარაა უკვე მონოგამიური ამ სიტყვის ზუსტი გაგებით, თუნდაც ორივე მხარე უაღრესად ვნებიანი სიყვარულითა და უმტკიცესი ერთგულებით იყოს გამსჭვალული და თუნდაც რომ იგი ყოველნაირი საეკლესიო და საერო წესით იყოს ნაკურთხი. ამიტომ მონოგამიის მუდმივი თანამგზავრნიც, ჰეტერიზმი და ცოლქმრული ღალატი, აქ სრულია უმნიშვნელო როლს ასრულებენ; ცოლმა ფაქტიურად კვლავ მოიპოვა განქორწინების უფლება და თუ ცოლ-ქმარი ერთმანეთს ვეღაა ეგუება, ისინი გაყრას ამჯობინებენ. მოკლედ რომ ვთქვათ, პროლეტარული ცოლ-ქმრობა მონოგამიურია ამ სიტყვის ეტიმოლოგიური მნიშვნელობით, მაგრამ სრულიადაც არა მისი ისტორიული გაგებით.

სხვათა შორის, ჩვენი იურისტები ფიქრობენ, რომ კანონმდებლობის პროგრესი სულ უფრო და უფრო ართმევს დედაკაცებს ყოველგვარ საფუძველს საჩივრისათვის. თანამედროვე ცივილიზებული ქვეყნების საკანონმდებლო სისტემები სულ უფრო და უფრო აღიარებენ, რომ, ჯერ ერთი, რათა ქორწინება კანონიერი იყოს, იგი უნდა წარმოადგენდეს ორივე მხარის მიერ ნებაყოფლობით დადებულ ხელშეკრულებას, და მეორე, ცოლქმრობის დროს ორივე მხარეს თანაბარი უფლებანი და მოვალეობანი უნდა ჰქონდეს. მაგრამ ეს ორივე მოთხოვნა რომ თანამიმდევრობით გატარებული იყოს, მაშინ დედაკაცებს ყველაფერი ექნებოდათ, რასაც კი მოისურვებდნენ. —

ეს წმინდა იურიდიული არგუმენტაცია მთლიანად ემთხვევა იმ არგუმენტაციას, რომელსაც რადიკალი ბურჟუაზ-რესპუბლიკელი იყენებს, როცა ის პროლეტარს სიწყნარისაგან მოუწოდებს. შრომითი ხელშეკრულება ორივე მხარემ ნებაყოფლობით უნდა დასდოს. მაგ-

რამ იგი ნებაყოფლობით დადებულად იმიტომ მიაჩნიათ, რომ კანონი ქალაქი ორივე მხარეს თანაბარ მდგომარეობაში აყენებს. ძალაუფლება, რომელსაც განსხვავებული კლასობრივი მდგომარეობა ერთ მხარეს ანიჭებს, ძალადობა, რომელსაც ეს ძალაუფლება ახდენს მეორე მხარეზე, ორივე მხარის ნამდვილი ეკონომიკური მდგომარეობა, — ყოველივე ეს კანონს არ შეეხება. და შრომითი ხელშეკრულების მოქმედების განმავლობაში ორივე მხარე კვლავ თანასწორუფლებიანი უნდა იყოს; თუკი არც ერთ მხარეს გარკვევით თავის უფლებებზე უარი არ განუცხადებიაო. კანონს კვლავ რა ესაქმება იმასთან, რომ ეკონომიკური მდგომარეობა აიბუნებს მუშას უარი თქვას უკანასკნელ მოჩვენებით თანასწორობაზეც კი.

ცოლქმრობის საკითხში ყველაზე პროგრესული კანონიც კი მთლიანად დაკმაყოფილებულია, თუ რომ დაინტერესებულმა მხარეებმა ფორმალურად ოქმში შეტანით დაადასტურეს თავიანთი ნებაყოფლობითი შეუღლება. თუ რა ხდება იურიდიულ კულისებში, სადაც ნამდვილი ცხოვრება მიმდინარეობს, როგორ ხორციელდება ეს ნებაყოფლობითი თანხმობა, — ამაზე კანონსა და იურისტს შეუძლიათ თავი არ შეიწუხონ. მაგრამ აქ სხვადასხვა ქვეყნის სამართლის უბრალო შედარებას უნდა ეჩვენებინა იურისტისათვის, თუ რას წარმოადგენს ეს ნებაყოფლობითი თანხმობა. იმ ქვეყნებში, სადაც შვილებისთვის კანონით უზრუნველყოფილია მემკვიდრეობის სავალდებულო ნაწილის მიღება მშობლების ქონებიდან, სადაც, მამასადამე, შეუძლებელია მათთვის მემკვიდრეობის წართმევა, — გერმანიაში, ფრანგული სამართლის მქონე ქვეყნებში და სხვ., — შვილები დაქორწინების დროს დამოკიდებულნი არიან მშობლების თანხმობაზე. იმ ქვეყნებში, სადაც ინგლისური სამართალი მოქმედებს, სადაც მშობლების თანხმობას დაქორწინების დროს კანონი არ მოითხოვს, მშობლებს სრულიად თავისუფლად შეუძლიათ თავიანთი ქონება ვისაც უნდათ გადასცენ, მათ შეუძლიათ, თუ მოისურვებენ, თავიანთ შვილებს მემკვიდრეობა წაართვან. მაგრამ ხომ ცხადია, რომ, მიუხედავად ამისა და სწორედ ამიტომაც, დაქორწინების თავისუფლება იმ კლასებში, რომელთაც მემკვიდრეობის გადასაცემად რაიმე გააჩნიათ, — ინგლისსა და ამერიკაში, — ერთი ბეწოთიც მეტი არ არის, ვიდრე საფრანგეთსა და გერმანიაში.

რაც შეეხება მამაკაცისა და დედაკაცის იურიდიულ თანასწორუფლებიანობას ცოლქმრობაში, არც აქა გვაქვს საქმის უკეთესი მდგომარეობა. ორივე მხარის უფლებრივი უთანასწორობა, რომელიც წინანდელმა საზოგადოებრივმა ურთიერთობამ გვიანდერძა, ქალის ეკონომიკური ჩაგვრის მიზეზი კი არაა, არამედ მისი შედეგია. ძველი კომუნისტური საოჯახო შეურნეობა, რომელიც მრავალ ცოლ-ქმარს და მათ

შეიღებს მოიცავდა, ამ მეურნეობის გაძლოდა, რაც დედაკაცებს ჰქონდათ დაკისრებული, ისეთივე საზოგადოებრივად აუცილებელი სარეწაო საქმიანობა იყო, როგორც მამაკაცების მიერ კვების საშუალებათა მოპოვება. პატრიარქალური ოჯახის და კიდევ უფრო მეტად — მონოგამიური ინდივიდუალური ოჯახის წარმოშობასთან ერთად მდგომარეობა შეიცვალა. საოჯახო მეურნეობის გაძლოდამ დაკარგა თავისი საზოგადოებრივი ხასიათი. იგი აღარ შეეხებოდა უკვე საზოგადოებას. იგი კერძო სამსახურად იქცა: ცოლი მთავარი მოსამსახურე გახდა, იგი განიღვენა საზოგადოებრივ წარმოებაში მონაწილეობიდან. მხოლოდ ჩვენი დროის მსხვილმა მრეწველობამ გაუკაფა ხელახლა მას — და ისიც მხოლოდ პროლეტარ ქალს — გზა საზოგადოებრივი წარმოებისაკენ. მაგრამ ამასთან, თუ იგი თავის მოვალეობას ოჯახის კერძო სამსახურში ასრულებს, მაშინ საზოგადოებრივი წარმოებიდან გამორიცხული რჩება და არაფრის შოვნა არ შეუძლია, ხოლო თუ სურს მონაწილეობა მიიღოს საზოგადოებრივ შრომაში და დამოუკიდებლად იშოვოს რამე, მაშინ მას არ შეუძლია თავისი ოჯახური მოვალეობანი შეასრულოს. და ამ მხრივ ქალის მდგომარეობა ერთნაირია როგორც ფაბრიკაში, ისე შრომის ყველა დარგში, მედიცინასა და ადვოკატურაშიც კი. თანამედროვე ინდივიდუალური ოჯახი დამყარებულია დედაკაცის აშკარა ან შენიღბულ შინამონობაზე, ხოლო თანამედროვე საზოგადოება წარმოადგენს მასას, რომელიც მთლიანად ცალკეული ოჯახებისაგან — როგორც მისი მოლეკულებისაგან — შედგება. ქმარი დღეს უმრავლეს შემთხვევაში მშოვნელი, ოჯახის მარჩენალი უნდა იყოს, შეძლებული კლასების წრეში მაინც, და ეს ანიჭებს მას გაბატონებულ მდგომარეობას, რაც რაიმე განსაკუთრებულ იურიდიულ პრივილეგიებს არ საჭიროებს. იგი ოჯახში ბურჟუაა, ცოლი კი პროლეტარიატს წარმოადგენს, მაგრამ მრეწველობის სამყაროში სპეციფიკური ხასიათი ეკონომიკური ჩაგვრისა, რაც პროლეტარიატს ტვირთად აწევს, მთელი თავისი სიმძაფრით მხოლოდ მას შემდეგ იჩენს თავს, როცა კაპიტალისტების კლასის იურიდიული პრივილეგიები მოსპობილია და ორივე კლასის სრული იურიდიული თანასწორუფლებიანობა დამყარებულია: დემოკრატიული რესპუბლიკა არ სძობს ორევე კლასის დაპირისპირებას, პირიქით, იგი მხოლოდ ქმნის ნიადაგს, რომელზეც უნდა დამთავრდეს ბრძოლა ამ დაპირისპირების გადასაწყვეტად. ასევე, თანამედროვე ოჯახში ცოლის მიმართ ქმრის ბატონობის თავისებური ხასიათი და აუცილებლობა, აგრეთვე წესიც ორივე სქესისათვის ნამდვილი საზოგადოებრივი თანასწორობის დამყარებისა, მხოლოდ მაშინ გამოაშკარავდება სავსებით, როცა ისინი იურიდიულად მთლიანად თანასწორუფლებიანნი გახდებიან. მაშინ გამომჟღავნდება, რომ ქალის განთავისუფლების პირველ წინას-

წარ პირბანს შეადგენს მთელი მდენდრობითი სქესის ხელახლა დაბრუნება საზოგადოებრივი შრომისადმი; რაც, თავის მხრივ, მოითხოვს, რომ ინდივიდუალური ოჯახი აღარ წარმოადგენდეს საზოგადოების სამეურნეო ერთეულს.

ამრბგად, ჩვენ გვაქვს ცოლქმრობის სამი მთავარი ფორმა: ეს ფორმები საერთოდ და მთლიანად კაცობრიობის განვითარების სამ მთავარ სტადიას შეესაბამება. ველურობას შეესაბამება ჯგუფობრივი ცოლქმრობა; ბარბაროსობას — წყვილადი ცოლქმრობა. ცივილიზაციას — მონოგამია, რომელსაც ემატება ცოლქმრული ერთგულების დარღვევა და პროსტიტუცია. ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურზე წყვილად ცოლქმრობასა და მონოგამიას შორის შექრილია მამაკაცთა ბატონობა მხეველებზე და მრავალკოლიანობა.

როგორც მთელმა ჩვენმა მიმოხილვამ ცხადყო, იმ პროგრესის თავისებურება, რომელიც ფორმათა ამ თანამიმდევრულ ცვლაში ვლინდება, იმაში მდგომარეობს, რომ ჯგუფობრივი ცოლქმრობისათვის დამახასიათებელი სქესობრივი თავისუფლება სულ უფრო და უფრო ერთმევა დედაკაცებს, მაგრამ არა მამაკაცებს. და, მართლაც, მამაკაცებისათვის ჯგუფობრივი ცოლქმრობა ფაქტიურად დღემდე არსებობს. რაც დედაკაცისათვის დანაშაულად ითვლება და რასაც მძიმე სამართლებრივი და საზოგადოებრივი შედეგები მოსდევს, ის მამაკაცისათვის რალაც საპატიო რამედ ანდა, უარეს შემთხვევაში, ისეთ უმნიშვნელო მორალურ დალად ითვლება, რასაც სიამოვნებით ატარებენ. მაგრამ რაც უფრო მეტად იცვლება ჩვენს ხანაში ტრადიციული ჰეტერიზმი კაპიტალისტური საქონელწარმოების ზეგავლენით და ეგუება იგი ამ წარმოებას, რაც უფრო მეტად გადადის იგი აშკარა პროსტიტუციაში, მით უფრო მეტ დემორალიზაციას იწვევს იგი. ამასთან, ის მამაკაცებს გაცილებით მეტად ხრწნის ზნეობრივად, ვიდრე დედაკაცებს. პროსტიტუცია ზნეობრივად აქვეითებს დედაკაცებს შორის მხოლოდ იმ უბედურთ, რომელნიც მისი მსხვერპლნი ხდებიან, და მათაც არა იმდენად, როგორც ამას ჩვეულებრივ ფიქრობენ. პირიქით, იგი რყვნის ადამიანთა მოდგმის მთელი მამაკაცობის ხასიათს. მაგალითად, დიდხანს საქმროს მდგომარეობაში ყოფნა ათიდან ცხრა შემთხვევაში ცოლქმრული დალატის ნამდვილი მოსამზადებელი სკოლაა.

მაგრამ ახლა ჩვენ ისეთ საზოგადოებრივ გადატრიალებას ეუახლოვდებით, როცა მონოგამიის დღემდე არსებული ეკონომიკური საფუძვლები ისევე აუცილებლად გაქრება, როგორც მისი დამატების — პროსტიტუციის — საფუძვლებიც. მონოგამია წარმოიშვა იმის გამო,

რომ დიდმა სიმდიდრემ მოიყარა თავი ერთის ხელში, სახელდობრ — მამაკაცის ხელში, და იმ მოთხოვნების გამო, რომ ეს სიმდიდრე მემკვიდრეობით გადასცემოდა ამ მამაკაცისა და არა სხვის შვილებს. ამისათვის საჭირო იყო ცოლის მონოგამია და არა ქმრისა, ასე რომ ცოლის ეს მონოგამია სრულიად არ უშლიდა ხელს ქმრის აშკარა თუ ფარულ პოლიგამიას. მაგრამ მომავალი საზოგადოებრივი გადატრიალება იმით, რომ იგი მტკიცე, მემკვიდრეობით გადასაცემი სიმდიდრის, ყოველ შემთხვევაში, განუზომლად უდიდეს ნაწილს მაინც — წარმოების საშუალებებს — საზოგადოებრივ საკუთრებად გადააქცევს, მინიმუმამდე დაიყვანს მთელ ამ ზრუნვას იმის გარშემო, თუ ვის გადაეცეს მემკვიდრეობა. მაგრამ რადგან მონოგამია ეკონომიკურმა მიზეზებმა წარმოშვეს, გაქრება თუ არა იგი ამ მიზეზების გაქრობასთან ერთად?

ამაზე შეიძლებოდა სამართლიანად გვეპასუხნა, რომ მონოგამია არა თუ არ გაქრება, არამედ, პირიქით, მხოლოდ მაშინ განხორციელდება მთლიანად. ეს იმიტომ, რომ წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივ საკუთრებად გადაქცევასთან ერთად გაქრება აგრეთვე დაქირავებული შრომა, პროლეტარიატი, მაშასადამე, იმის აუცილებლობაც, რომ ქალების გარკვეული რიცხვი, რისი გამოანგარიშებაც სტატისტიკურად შესაძლებელია, ფულის გულისათვის მამაკაცებს ნებდებოდეს. პროსტიტუცია გაქრება, მონოგამია კი, მოსპობის ნაცვლად, ბოლოს, სინამდვილედ იქცევა მამაკაცებისათვისაც.

მაშასადამე, მამაკაცების მდგომარეობა, ყოველ შემთხვევაში ძალიან შეიცვლება. მაგრამ დედაკაცების, ყველა დედაკაცის, მდგომარეობაშიც მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდება. როცა წარმოების საშუალებანი საზოგადოებრივ საკუთრებაში გადავა, ინდივიდუალური ოჯახიც აღარ იქნება საზოგადოების სამეურნეო ერთეული. კერძო საოჯახო მეურნეობა საზოგადოებრივ მრეწველობად გადაიქცევა. ბავშვების მოვლა-პატრონობა და აღზრდა საზოგადოებრივი საქმე გახდება; საზოგადოება ერთნაირად იზრუნებს ყველა ბავშვისათვის, სულ ერთია იქნებიან ისინი დაქორწინებული თუ დაუქორწინებელი მშობლების ბავშვები. ამით მოისპობა ის ზრუნვაც „შედეგების“ გამო, რაც ამჟამად შეადგენს ყველაზე არსებითს საზოგადოებრივ მომენტს — მორალურსა და ეკონომიკურს — მომენტს, რომელიც ახალგაზრდა ქალს ხელს უშლის უშიშრად და მოურიდებლად დანებდეს საყვარელ ვაჟს, ხომ არ იქნება ეს საკმაო საფუძველი იმისათვის, რომ თანდათანობით განვითარდება უფრო თავისუფალი სქესობრივი ურთიერთობა და, ამასთანავე ერთად, უფრო ლმობიერი გახდება საზოგადოებრივი აზრი ქალწულის პატიოსნებისა და ქალის მორცხვობის მიმართ? და, ბოლოს, განა ჩვენ არ დავინახეთ, რომ თანამედროვე

საზოგადოებაში მონოგამიამ და პროსტიტუცია მართალია დაპირისპირებახია, მაგრამ გაუთიშავი დაპირისპირებანი, პოლუსები ერთი და იმავე საზოგადოებრივი წესწყობილებისა? განა შეიძლება პროსტიტუცია ისე გაქრეს, რომ თან არ ჩაიტანოს უფსკრულში მონოგამიაც?

აქ მოქმედებას იწყებს ახალი მომენტი, რომელიც მონოგამიის განვითარების ხანაში, სულ დიდი, მხოლოდ ჩანასახში არსებობდა. — ინდივიდუალური სქესობრივი სიყვარული.

შუა საუკუნეებამდე ინდივიდუალურ სქესობრივ სიყვარულზე ლაპარაკიც არ შეიძლებოდა. თავისთავად იგულისხმება, რომ ფიზიკური სილამაზე, ახლო ურთიერთობა, ერთნაირი მიდრეკილებანი და ა. შ. სხვადასხვა სქესის ადამიანებში სქესობრივი ურთიერთობის სურვილს აღვიძებენ, რომ მამაკაცებისათვის, ისევე როგორც დედაკაცებისათვის, სულერთი როდი იყო, ვისთან ექნებოდათ ამგვარი ინტიმური ურთიერთობა. მაგრამ აქედან ნამდვილ სქესობრივ სიყვარულამდე ჯერ კიდევ უსასრულოდ დიდი მანძილია. მთელი ძველი ეპოქის მანძილზე დასაქორწინებელ პირთა შეუღლებას მშობლები ახდენდნენ და შეუღლებულნიც მშვიდად ურიგდებოდნენ ამას. ის მცირეოდენი ცოლქმრული სიყვარული, რომელსაც ძველი ეპოქა იცნობს, სუბიექტური მიდრეკილება კი არაა, არამედ ობიექტური მოვალეობაა, ქორწინების საფუძველი კი არაა, არამედ მისი დამატებაა. სიყვარულის ურთიერთობას თანამედროვე გაგებით ძველად მხოლოდ ოფიციალური საზოგადოების გარეშე ჰქონდა ადგილი. მწყემსები, რომელთა მიჯნურობის სიხარულსა და ტანჯვას თეოკრიტე და მოსქოსი გვიმღერიან, ლონგოსის „დაფნისი და ქლოე“, ნამდვილი მონები არიან, რომელნიც არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობენ სახელმწიფოს საქმეებში, თავისუფალი მოქალაქის ცხოვრების სფეროში. მაგრამ მონებს შორის სამიჯნურო კავშირის გარდა, ჩვენ ვხვდებით სამიჯნურო კავშირს მხოლოდ როგორც დაღუპვის გზაზე დამდგარი ძველი ქვეყნის გახარწვის პროდუქტს, ამასთან, კავშირს ქალებთან, რომელნიც ასევე ოფიციალური საზოგადოების გარეშე იმყოფებიან — ჰეტერებთან, ე. ი. უცხოელ ან მონობიდან განთავისუფლებულ ქალებთან: ათენში — ამ უკანასკნელის დაღუპვის წინახანაში, რომში — იმპერიის ხანაში. თუკი სამიჯნურო კავშირი თავისუფალ მოქალაქე ვაჟსა და ქალს შორის ნამდვილად მყარდებოდა, ეს მხოლოდ ცოლქმრული ლალატის წესით ხდებოდა. ხოლო ძველი დროის მიჯნურობის კლასიკური მომღერლისათვის, მოხუცი ანაკრეონისათვის, სქესობრივი სიყვარული, ამ სიტყვის ჩვენი გაგებით, იმდენად უმნიშვნელო იყო, რომ მისთვის მნიშვნელობა არ ჰქონდა საყვარელი არსების სქესსაც კი.

ჩვენი სქესობრივი სიყვარული არსებითად განსხვავდება ძველი დროის ადამიანთა უბრალო სქესობრივი ურთიერთობისაგან, ეროსისაგან.

ჯერ ერთი, იგი გულისხმობს საყვარელი არსების თანაგრძნობას; ამ მხრივ ქალი მამაკაცის თანაბარია, მაშინ როცა ანტიკური ეროსის ხანაში მას ყოველთვის როდი ეკითხებოდნენ. მეორე, სქესობრივი სიყვარული დღეს იმდენად ინტენსიური და ხანგრძლივია, რომ ორივე მხარეს შეუყრელობა და განშორება თუ უდიდეს უბედურებად არა, დიდ უბედურებად მაინც ეჩვენება: ერთმანეთის დასაუფლებლად ქალვაჟი დიდ რისკს ეწევიან, იქამდეც კი მიდიან, რომ თავიანთ სიცოცხლეს საფრთხეში აგდებენ, რასაც ძველ დროში მხოლოდ ცოლ-ქმრის დაღატის დროს თუ ჰქონდა ადგილი. და, ბოლოს, ჩნდება ახალი ზნეობრივი საზომი სქესობრივი ურთიერთობის შესაფასებლად: კითხულობენ არა მარტო იმას, ეს კავშირი ქორწინებით ნაკურთხი იყო, თუ ქორწინების გარეშე მოხდა, არამედ იმასაც, იგი ურთიერთსიყვარულიდან წარმოიშვა თუ არაო? გასაგებია, რომ ფეოდალურ ან ბურჟუაზიულ პრაქტიკაში ამ ახალ საზომს უკეთესი დღე როდი ადგია, ვიდრე მორალის ყველა სხვა საზომს, — მას ანგარიშს არ უწევენ. მაგრამ მისი მდგომარეობა არც სხვებზე ცუდია: მასაც ისევე აღიარებენ, როგორც სხვებსაც — თეორიაში, ქალაღზე. მეტის მოთხოვნა კი მას ჯერჯერობით არ შეუძლია. ¹

შუა საუკუნეებმა დაიწყო იქიდან, სადაც შეჩერდა ძველი სამყარო სქესობრივი სიყვარულის თავისი ჩანასახებით — ცოლქმრული დაღატიდან. ჩვენ უკვე დავასურათეთ რაინდული სიყვარული, რომელმაც განთიადის სიმღერები შექმნა. ამ სიყვარულიდან, რომელსაც ცოლქმრობის დარღვევა სწადია, იმ სიყვარულამდე, რომელმაც ცოლქმრობას საფუძველი უნდა ჩაუყაროს, ჯერ კიდევ დიდი მანძილია, რომელიც რაინდობამ ბოლომდე ვერ გაიარა. მაშინაც კი, როცა თავქარიანი რომანელი ხალხებიდან სათნო გერმანელებზე გადავდივართ, ნიბელუნგების სიმღერაში ვპოულობთ, რომ მართალია კრიმპილდას ფართულად არანაკლებ უყვარს ზიგფრიდი, ვიდრე ზიგფრიდს იგი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კრიმპილდა გუნთერს სიტყვებზე, რომ მან მისი თავი ერთ რაინდს აღუთქვა, რომელსაც არ ასახელებს, უბრალოდ უპასუხებს: „თქვენ თხოვნა არ გქირდებათ: როგორც მიბრძანებთ, მეც მუდამ ისე მოვიქცევი: ვისაც თქვენ, ხელმწიფე, საქმროდ ამომირჩევთ, იმაზე სიამოვნებით დაეინიშნები“. ქალს აზრადაც არ მოსდის, რომ აქ მის სიყვარულს შეიძლება ანგარიში გაეწიოს. გუნთერი ისე თხოულობს ბრუნჰილდას, ხოლო ეტცელი — კრიმპილდას, რომ მათ თვალითაც არ უნახავთ ისინი: ასევე იქცევა „გუდრუნში“ ირლანდიელი ზიგებანტი, რომელიც ნორვეგიელ უტეს თხოულობს, ჰეტელ ჰეგელინგელი. რომელიც ჰილდა ირლანდიელს თხოულობს. ბოლოს ზიგფრიდ მორლანდიელი, პარტმუტ ორმანიელი და ჰერვიგ ზელანდიელი, რომელნიც გუდრუნს თხოულობენ; და პირველად აქ ვხედავთ,

რომ ქალი, ე. ი. გუდრუნი, თავისუფლად ირჩევს საქმროს, სახელ-
დობრ, პერვიგს. საერთო წესის თანახმად, ახალგაზრდა მთავრის საცო-
ლეს ირჩევენ მისი შშობლები, თუ ისინი კიდევ ცოცხალნი არიან;
წინააღმდეგ შემთხვევაში თვითონ მთავარი არჩევს საცოლეს თავისი
მსხვილი ვასალების რჩევა-დარიგებით, რომელთა აზრს ასეთ შემთხვე-
ვებში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. და სხვანაირად არც შეიძლებოდა.
რაინდისათვის ან ბარონისათვის, ისევე როგორც თვით მთავრისათვის,
დაქორწინება პოლიტიკური აქტია, შემთხვევა თავისი ძლიერების გა-
სადიდებლად ახალი. კავშირების შემწეობით; გადამწყვეტი მნიშვნე-
ლობა აქვს აქ ს ა ხ ლ ი ს ინტერესებს და არა ცალკეული პირის სურ-
ვილს. როგორ შეიძლება, რომ სიყვარულმა ასეთ პირობებში უკანასკ-
ნელი სიტყვა თქვას დაქორწინების შესახებ?

ასეთივე იყო შუა საუკუნეების ქალაქების საამქროს ოსტატის
მდგომარეობაც. სწორედ მისი დამცველი პრივილეგიები, სხვადასხვა
შენიშვნის შემცველი საამქრო წესები, ხელოვნური ზღუდეები, რო-
მელნიც მას იურიდიულად სთიშავდნენ აქ — სხვა საამქროებისაგან,
იქ — მისივე საამქროს ამხანაგებისაგან, და გარდა ამისა — მისი ქარგ-
ლებისა და შეგირდებისაგან, — უკვე საკმაოდ ვიწროდ ფარგლავდნენ
იმ წრეს, საიდანაც მას შესაფერი საცოლეს არჩევა შეეძლო. ხოლო
რომელი იყო საცოლეებიდან ყველაზე შესაფერი, ამას ამ დახლართულ
სისტემაში წყვეტდა უეჭველად არა მისი ინდივიდუალური სურვილი,
არამედ ოჯახის ინტერესი.

ამრიგად, უმრავლეს შემთხვევაში დაქორწინება შუა საუკუნეების
დასასრულამდე რჩებოდა იმად, რაც იგი იმთავითვე იყო, — ისეთ
საქმედ, რომელსაც თვით მონაწილეები როდი წყვეტდნენ. დასაწყის-
ში ადამიანები იბადებოდნენ უკვე დაქორწინებულნი — დაქორწინე-
ბულნი მეორე სქესის მთელ ჯგუფთან. ჯგუფობრივი ცოლქმრობის
გვიანდელ ფორმებში ადგილი ჰქონდა, ალბათ, ასეთსავე მდგომარეო-
ბას, მხოლოდ ჯგუფი განუწყვეტლად ვიწროვდებოდა. წყვილადი ცოლ-
ქმრობის დროს წესადაა, რომ დედები ერთმანეთს უთანხმდებიან თავი-
ანთი შვილების დაქორწინების შესახებ; აქაც გადამწყვეტი მნიშვნე-
ლობისაა მოსაზრებანი იმ ახალი ნათესაური კავშირის გაბმის შესახებ.
რამაც ახალგაზრდა შეუღლებულთ უფრო მტკიცე მდგომარეობა უნდა
შეუქმნას გვარსა და ტომში. ხოლო როცა კერძო საკუთრებამ უპირა-
ტესობა მოიპოვა საზოგადოებრივი საკუთრების წინაშე და როცა მემ-
კვიდრეობის მიღებით დაინტერესებასთან ერთად მამის უფლება და
მონოგამია გაბატონდა, — მაშინ დაქორწინება მთლიანად დამოკიდებუ-
ლი გახდა ეკონომიკური ხასიათის მოსაზრებებზე. ყიდვაზე დაფუძნებუ-
ლი ქორწინებაც ფორმა ქრება, მაგრამ არსებითად ასეთი ქორწინება
სულ უფრო და უფრო ვრცელდება, ასე რომ არა მარტო დედაკაცს,

არამედ მამაკაცსაც ფასი ედება არა მისი პირადი თვისებების, არამედ მისი ქონების მიხედვით. გაბატონებული კლასების პრაქტიკაში იმთავითვე გაუგონარ ამბავად რჩებოდა ის, რომ მონაწილეთა ურთიერთ-სიმპათია დაქორწინების ისეთ საფუძვლად ყოფილიყო მიჩნეული, რომელიც ყველა სხვა მოსაზრებას გადააჭარბებდა. ასეთი რამ, უკიდურეს შემთხვევაში, რომანტიკაში თუ ხდებოდა ან კიდევ დაჩაგრულ კლასებში, რომელნიც სათვალავში მისაღები არ იყვნენ.

ასეთი იყო ის მდგომარეობა, რომელიც კაპიტალისტურ წარმოებას დახვდა, როცა იგი გეოგრაფიულ აღმოჩენათა დროიდან მსოფლიო ვაჭრობისა და მანუფაქტურის შემწეობით მსოფლიო ბატონობისათვის მზადებას შეუდგა. უნდა ვიფიქროთ, რომ დაქორწინების ეს წესი კაპიტალისტური წარმოებისათვის ყველაზე შესაფერი იყო, და ეს მართლაც ასეთი აღმოჩნდა. მაგრამ — მსოფლიო ისტორიის ირონია უშრეტია — სწორედ კაპიტალისტურ წარმოებას ხვდა წილად ამ წესის გადაჭრით უარყოფა. კაპიტალისტურმა წარმოებამ ყველაფერი საქონლად აქცია, ყველა უხსოვარდროინდელი, წარსულის მიერ ნაანდერძევი ურთიერთობა დაშალა, მემკვიდრეობით მიღებული ზნეჩვეულების. ისტორიული სამართლის ადგილას ყიდვა-გაყიდვა, „თავისუფალი“ ხელშეკრულება დააყენა. ინგლისელ იურისტს ჰ. ს. მენსეგონა, რომ უდიდესი აღმოჩენა მოახდინა, როცა შენიშნა, მთელი ჩვენი პროგრესი, წინანდელ ეპოქებთან შედარებით, იმაში მდგომარეობს, რომ *from status to contract* — მემკვიდრეობით მიღებული წესწყობილებიდან ნებაყოფლობითი ხელშეკრულებით დამყარებულ წესწყობილებაზე გადავდივით, რაც, რასაკვირველია, — რამდენადაც ეს საერთოდ მართალია, — უკვე ნათქვამი იყო „კომუნისტურ მანიფესტში“.

მაგრამ ხელშეკრულების დასადებად საჭიროა ისეთი ადამიანები, რომელთაც შეუძლიათ თავისუფლად განაგონ თავიანთი პიროვნება, მოქმედება და ქონება და რომელნიც ერთმანეთის მიმართ თანასწორუფლებიანი არიან. ასეთი „თავისუფალი“ და „თანასწორი“ ადამიანების შექმნა იყო სწორედ კაპიტალისტური წარმოების ერთ-ერთი უმთავრესი საქმე. თუმცა ეს თავდაპირველად ჯერ კიდევ მხოლოდ ნახევრად შეგნებული და თანაც რელიგიურ სამოსელში გახვეული წესით ხდებოდა, მაგრამ მაინც ლუთერანული და კლავინისტური რეფორმაციის დროიდან მტკიცედ ჩამოყალიბდა ის დებულება, რომ ადამიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაშია მთლიანად პასუხისმგებელი თავისი მოქმედებისათვის, თუ ეს მოქმედება მან მხოლოდ თავისი ნებით ჩაიდინა. და რომ ზნეობრივი მოვალეობა გვიკარნახებს უზნეო საქმისადმი ყოველგვარ იძულებას წინააღმდეგობა გაუუწიოთო. მაგრამ როგორ თავსდებოდა ეს დაქორწინების აღრინდელ პრაქტიკასთან? ბურჟუა-

ზიული გაგების თანახმად, ქორწინება იყო ხელშეკრულება, იურიდიული გარიგება, თანაც ყველაზე მნიშვნელოვანი გარიგება, რადგან იგი მთელი სიცოცხლით განსაზღვრავდა ორი ადამიანის სხეულისა და სულის ბედ-იღბალს. იმ ხანაში ამ გარიგებას, მართალია, ფორმალურად ნებაყოფლობით სდებდნენ; მონაწილე მხარეთა თანხმობის გარეშე საქმის მოგვარება არ ხდებოდა. მაგრამ ყველამ კარგად იცოდა, თუ როგორ ხორციელდებოდა ეს თანხმობა და ვინ იყვნენ ნამდვილი დამქორწინებელნი. ხოლო თუ ყველა სხვა ხელშეკრულების დადებისას ნამდვილად თავისუფალ გადაწყვეტილებას მოითხოვდნენ, მაშინ რატომ არ უნდა მოეთხოვათ ეს თავისუფალი გადაწყვეტილება ქორწინების ხელშეკრულების დადების დროსაც? განა ორ ახალგაზრდას, რომელთაც შეუძლება მოელოდათ, არ ჰქონდათ იმის უფლება, რომ თავიანთი თავის, თავიანთი სხეულის და ამ სხეულის ორგანოების თავისუფალი გამგებელნი ყოფილიყვნენ? განა სქესობრივი სიყვარული რაინდობის შემწეობით არ შემოვიდა მოდაში და განა, წინააღმდეგ რაინდული სიყვარულისა, რომელიც ცოლქმრულ ღალატთან იყო დაკავშირებული, — ცოლქმრული სიყვარული მისი მართებული ბურჟუაზიული ფორმა არ იყო? ხოლო თუ ცოლ-ქმრის მოვალეობა იყო ერთმანეთი ყვარებოდათ, განა ასევე შეყვარებულთა ვალდებულება არ იყო თვითონვე შეუღლებულიყვნენ და სხვისთვის არ მიეცათ თავის მაგიერად ამის გაკეთების უფლება? განა შეყვარებულთა ეს უფლება უფრო მაღლა არ იდგა, ვიდრე მშობლების, ნათესავების და სხვა ტრადიციულ მაკლერთა და მაქანკალთა უფლება? თუკი თავისუფალი პირადი ამორჩევის უფლება მოურიდებლად შეიჭრა ეკლესიისა და რელიგიის სფეროში, როგორ შეიძლო მას შეჩერებულყოფიერ უფროსი თაობის იმ აუტანელი პრეტენზიის წინაშე, რომელიც მოითხოვდა, რომ უმცროსი თაობის სხეული, სული. ქონება, ბედნიერება და უბედურება უფროსი თაობის განკარგულებაში ყოფილიყო?

ეს საკითხები აუცილებლად უნდა დასმულიყო იმ ეპოქაში, როცა საზოგადოების ყველა ძველი კავშირი მოდუნდა და მემკვიდრეობით მიღებული ყველა წარმოდგენა შეირყა. მსოფლიო ერთბაშად თითქმის ათჯერ უფრო დიდი გახდა: ნახევარსფეროს ერთი მეოთხედის ნაცვლად ახლა მთელი დედამიწა გადაიშალა დასავლეთ ევროპის ადამიანთა თვალწინ, რომელნიც დანარჩენი შვიდი მეოთხედის ხელში ჩაგდებას ჩქარობდნენ. და სამშობლოს ძველ ვიწრო საზღვრებთან ერთად დაემხო აგრეთვე აზროვნების ტრადიციული შუასაუკუნეობრივი წესის ათასწლოვანი ჩარჩოებიც. ადამიანის გარეგან და შინაგან მხედველობას უსასრულოდ უფრო ფართო პორიზონტი გადაეშალა. რაღა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა წესიერების რეპუტაციას და მთელ რიგ თაობათა მიერ ნაანდერძეე საპატიო ამქრულ პრივილეგიებს ახალგაზრდა კაცისათვის, რომელსაც ინდოეთის სიმდიდრენი, მექსიკისა და

პოტოზის ოქროსა და ვერცხლის მადნები იზიდავდნენ? ბურჟუაზიისათვის ეს იყო მოგზაური რაინდობის ხანა; ბურჟუაზიასაც ჰქონდა თავისი რომანტიკა, თავისი სატრფიალო გატაცება, მაგრამ ბურჟუაზიულ ყაიდაზე და საბოლოოდ ბურჟუაზიული მიზნებით.

ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ აღმავალმა ბურჟუაზიამ. განსაკუთრებით პროტესტანტულ ქვეყნებში, სადაც ყველაზე მეტად შეირყა არსებული წესწყობილება, სულ უფრო და უფრო აღიარა ხელშეკრულების დადების თავისუფლება ქორწინების მიმართაც და იგი ზემოაღწერილი სახით განახორციელა. ქორწინება კლასობრივ ქორწინებად დარჩა, მაგრამ კლასის ფარგლებში ქორწინების მონაწილეებს ამორჩევის ერთგვარი თავისუფლება მიენიჭათ. და ქალაღზე, როგორც მორალის თეორიაში, ისე პოეტურ აღწერილობაში, არაფერი იყო ისე ურყევი და მტკიცედ დადგენილი, როგორც შეხედულება, რომ ყოველი ქორწინება, რომელიც ურთიერთსქესობრივ სიყვარულსა და ცოლ-ქმრის ნამდვილად თავისუფალ თანხმობაზე დაფუძნებული არაა. უზნეოაო. ერთი სიტყვით, სიყვარულზე დამყარებული შეუღლება გამოცხადდა ადამიანის უფლებად. და. ამასთან. არა მარტო მამაკაცის უფლებად (droit de l'homme), არამედ, გამონაკლისის სახით. დედაკაცის უფლებადაც (droit de la femme).

მაგრამ ადამიანის ეს უფლება ერთ რამეში განსხვავდებოდა ყველა დანარჩენ, ეგრეთ წოდებულ, ადამიანის უფლებათაგან. მაშინ როდესაც ეს უკანასკნელნი პრაქტიკაში მხოლოდ გაბატონებული კლასით, ბურჟუაზიით შემოისაზღვრებოდა, ხოლო ჩაგრული კლასისათვის. პროლეტარიატისათვის, ისინი პირდაპირ თუ არაპირდაპირ არარად იყო ქცეული. აქ კვლავ ისტორიის ირონია იჩენს თავს. გაბატონებული კლასი შებოქილი რჩება გარკვეული ეკონომიკური გავლენებით და ამიტომ მის წრეში მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებში თუ ხდება ნამდვილად თავისუფალი დაქორწინება, მაშინ როდესაც დაჩაგრული კლასის წრეში. როგორც დავინახეთ. ასეთი დაქორწინება წესს შეაღვენს.

მაშასადამე, დაქორწინების სრული თავისუფლება მხოლოდ მაშინ შეიძლება საყოველთაოდ განხორციელდეს. როცა კაპიტალისტური წარმოებისა და მის მიერ შექმნილი საკუთრების ურთიერთობათა მოსპობა თავიდან მოგვაშორებს ყველა იმ თანამედროვე ეკონომიკურ მოსაზრებას, რომელნიც დღესაც კიდევ ესოდენ მძლავრ გავლენას ახდენენ მეუღლის არჩევაზე. მაშინ უკვე აღარ დარჩება არავითარი სხვა მოტივი. გარდა ურთიერთთანაგრძნობისა.

რადგან სქესობრივი სიყვარული თავისი ბუნებით განსაკუთრებულია. -- თუმცა ეს განსაკუთრებულობა ამჟამად მუდამ მხოლოდ ქალის მიმართ ხორციელდება. -- ამიტომ სქესობრივ სიყვარულზე დამყარებული ქორწინება თავისი ბუნებით ერთცოლიანობაა. ჩვენ დავი-

ნახეთ, რამდენად მართალი იყო ბახოფენი, როცა მას განვითარება ჯგუფობრივი ცოლქმრობიდან ერთცოლიანობისაკენ ისეთ პროგრესად მიაჩნდა, რომელსაც ჩვენ უმთავრესად დედაკაცებს უნდა ვუმაღლოდეთ; მხოლოდ გადასვლა წყვილადი ცოლქმრობიდან მონოგამიაზე უნდა მიეწეროს მამაკაცებს: ისტორიულად ამ გადასვლამ არსებითად ის გამოიწვია, რომ გაუარესდა დედაკაცების მდგომარეობა და გაადვილდა მამაკაცების ლალატი. ამიტომ, როგორც კი ის ეკონომიკური მოსაზრებანი მოისპობა, რომელთა გამო დედაკაცები მამაკაცების ამ ჩვეულებრივ ლალატს ურიგდებოდნენ, — ზრუნვა თავიანთი საკუთარი არსებობისათვის და კიდევ უფრო თავიანთი შვილების მომავლისათვის, — მაშინ ამით მიღწეული თანასწორუფლებიანობა დედაკაცისა, თუ მთელი წინანდელი გამოცდილების მიხედვით ვიმსჯელებთ, გაცილებით უფრო შეუწყობს ხელს იმას, რომ მამაკაცები ნამდვილ მონოგამიას დაადგენენ, ვიდრე იმას, რომ დედაკაცები პოლიანდრიის¹ მიმდევრები გახდნენ.

მაგრამ, ამასთან, მონოგამიას უეჭველად ჩამოშორდება ის დამახასიათებელი ნიშნები, რაც მას თავს მოახვია მისმა წარმოშობამ საკუთარების ურთიერთობიდან, სახელდობრ, ჩამოშორდება, ჯერ ერთი, მამაკაცის ბატონობა, მეორე კი, ქორწინების დაურღვეველობა. მამაკაცის ბატონობა ცოლქმრობაში უბრალო შედეგია მისი ეკონომიკური ბატონობისა და თავისთავად გაქრება ამ უკანასკნელთან ერთად. ქორწინების დაურღვეველობა ნაწილობრივ შედეგია იმ ეკონომიკური მდგომარეობისა. რომელშიც მონოგამია წარმოიშვა, ნაწილობრივ კი იმ დროის ტრადიციას, როცა ამ ეკონომიკური მდგომარეობის კავშირი მონოგამიასთან ჯერ კიდევ მართებულად არ ესმოდათ და რელიგია მას გადაქარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. დღეს შეიუღლების სიმტკიცე უკვე ათასობითაა დარღვეული. თუ ზნეობრივია მხოლოდ ის ქორწინება, რომელიც სიყვარულზეა დაფუძნებული, მაშინ ასევე ზნეობრივი რჩება მხოლოდ ის ცოლქმრობა, რომელშიც სიყვარული გრძელდება. მაგრამ ინდივიდუალური სქესობრივი სიყვარულით გატაცების ხანგრძლიობა მეტად სხვადასხვაა ინდივიდების მიხედვით, განსაკუთრებით მამაკაცებში. და როცა სიყვარულის გრძნობა სრულიად გამქრალია ან იგი ახალი ვნებიანი სიყვარულით განდევნილია, მაშინ გაყრა ბედნიერებაა როგორც ორივე მხარისთვის. ისე საზოგადოებისთვისაც. საჭიროა მხოლოდ ადამიანები დავიხსნათ გაყრის პროცესის უმაქნის სიბინძურეში თრევის აუცილებლობისაგან.

ამრიგად, ის, რაც ჩვენ ამჟამად შეგვიძლია ვივარაუდოთ იმ სქესობრივი ურთიერთობის ფორმების შესახებ, რომელიც კაპიტალის-

¹ პოლიანდრია (ბერძნული სიტყვიდან პოლი — ბევრი და ანდროს — ქმარი, მამაკაცი) — მრავალქმრიანობა. რ. დ.

ტური წარმოების მომავალი მოსპობის შემდეგ დამყარდება. უმთავრესად უარყოფითი ხასიათისაა და განისაზღვრება უმრავლეს შემთხვევაში იმით, რაც უნდა მოისპოს. მაგრამ რა იქნება ახალი? ეს გადაწყდება მაშინ, როცა ახალი თაობა წამოიზრდება: თაობა მამაკაცებისა, რომელთაც არასოდეს თავიანთ ცხოვრებაში არ მოუხდებათ ფულით ან სხვა რაიმე სოციალური ძალის საშუალებით ქალის ყიდვა, და თაობა დედაკაცებისა, რომელთაც არასოდეს არ მოუხდებათ მამაკაცს სხვა რაიმე მოსაზრებით დანებდნენ, გარდა ნამდვილი სიყვარულით ნაკარნახევი მოსაზრებისა, ანდა საყვარელ ადამიანს უარი უთხრან დანებებაზე რაიმე ეკონომიკური შედეგების შიშით. როცა ეს ადამიანები მოვლენ, ისინი სრულიად აღარ შეიწყუხებენ თავს იმით, რის გაკეთებასაც მათ დღეს სავალდებულოდ უთვლიან; მათ თვითონ ეცოდინებათ, როგორ მოიქცნენ და ამის შესაბამისად თვითონვე შეიმუშავენ თავიანთ საზოგადოებრივ აზრს ცალკე ყოველი მათგანის მოქმედებაზე, — მორჩა და გათავდა.

მაგრამ დავუბრუნდეთ მორგანს, რომელსაც საკმაოდ დავშორდით. ცივილიზაციის პერიოდში განვითარებული საზოგადოებრივი დაწესებულებების ისტორიული შესწავლა სცილდება მისი წიგნის ფარგლებს. იმაზე, თუ რა ბედი ეწია მონოგამიას ამ პერიოდის განმავლობაში, იგი სულ მოკლედ ჩერდება. მორგანიც მონოგამიური ოჯახის შემდგომ განვითარებაში ხედავს გარკვეულ პროგრესს, მიახლოებას სქესთა სრულ თანასწორობაში, მაგრამ მას ეს მიზანი მიღწეულად როდი მიაჩნია. მაგრამ, — ამბობს იგი, — „თუ ვაღიარებთ იმ ფაქტს, რომ ოჯახმა თანამიმდევრობით ოთხი ფორმა განვლო და ამჟამად მეხუთეში იმყოფება, მაშინ ისმის კითხვა, გასტანს თუ არა დიდხანს ეს ფორმა მომავალში? ერთადერთი შესაძლებელი პასუხი აქ ისაა, რომ იგი უნდა ვითარდებოდეს იმდენად, რამდენადაც ვითარდება საზოგადოება, უნდა იცვლებოდეს იმდენად, რამდენადაც იცვლება საზოგადოება, სწორედ ისევე, როგორც ეს დღემდე ხდებოდა, იგი საზოგადოებრივი სისტემის პროდუქტია და მისი კულტურული განვითარების დონეს ასახავს. რადგან მონოგამიური ოჯახი ცივილიზაციის დაწყების მომენტიდან შესამჩნევად უმჯობესდებოდა, განსაკუთრებით შესამჩნევად კი თანამედროვე ეპოქაში გაუმჯობესდა, ამიტომ შეიძლება, ყოველ შემთხვევაში, ვივარაუდოთ, რომ მას შემდგომი გაუმჯობესების უნარიც შესწევს, ვიდრე სქესთა თანასწორობა არ იქნება მიღწეული. ხოლო თუ აღმოჩნდება, რომ შორეულ მომავალში მონოგამიური ოჯახი ვერ შეძლებს საზოგადოების მოთხოვნები დააკმაყოფილოს, მაშინ შეუძლებელია ვიწინასწარმეტყველოთ. რა ხასიათის იქნება მისი მონაცვლე ფორმა“.

იროკეზული გვარი

ახლა გადავდივართ მორგანის მეორე აღმოჩენაზე, რომელსაც, სულ მცირე, იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ოჯახის პირველყოფილი ფორმის აღდგენას ნათესაობის სისტემათა საფუძველზე. მორგანმა დაამტკიცა, რომ ცხოველთა სახელებით აღნიშნული გვაროვნული კავშირები ამერიკელი ინდიელების ტომის შიგნით არსებითად იგივეა, რაც ბერძნების *genea* და რომაელების *gentes*; რომ ამერიკული ფორმა თავდაპირველია, ხოლო ბერძნულ-რომაული — მერმინდელი, წარმოებულია; რომ უძველესი ეპოქის ბერძნებისა და რომაელების მთელ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას გვარის, ფრატრიისა და ტომის სახით თავისი ზუსტი პარალელი მოეპოვება ამერიკულ-ინდურ ორგანიზაციაში; რომ გვარი ისეთი დაწესებულებაა, რომელიც საერთო მოვლენა იყო ყველა ბარბაროსი ხალხისათვის, ვიდრე ცივილიზაციაში მათი შესვლა მოხდებოდა და შემდეგაც კი (რამდენადაც დღემდე არსებული წყაროების მიხედვით ამაზე მსჯელობა შეიძლება). ყოველივე ამის დამტკიცებით მორგანმა ერთბაშად გააშუქა ბერძენთა და რომაელთა უძველესი ისტორიის უძნელესი პუნქტები და, ამავე დროს, მოულოდნელად გაგვიმარტა პირველყოფილი ეპოქის იმ საზოგადოებრივი წესწყობილების ძირითადი ნიშნები, რომელიც სახელმწიფოს წარმოშობამდე არსებობდა. რაგინდ მარტივიც იყოს ეს აღმოჩენა, როცა იგი უკვე ცნობილია, მაინც მორგანმა იგი მხოლოდ ბოლო დროს მოახდინა; თავის პირველ თხზულებაში, რომელიც 1871 წელს გამოქვეყნდა, იგი ჯერ კიდევ ვერ ჩასწვდა ამ საიდუმლოებას, რომლის გახსნამაც მას შემდეგ რამდენიმე ხნით დაადუნა პირველყოფილი ეპოქის შემსწავლელი ინგლისელი ისტორიკოსები, რომელნიც საერთოდ ესოდენ დარწმუნებულნი იყვნენ თავიანთ თავში.

ლათინური სიტყვა *gens*, რომელსაც მორგანი საყოველთაოდ ხმარობს ამ გვაროვნული კავშირის აღსანიშნავად, წარმოდგება, ისევე როგორც ტოლმნიშვნელი ბერძნული *genos*, საერთო-არითული ძირიდან *gan* (გერმანულად *kan*, რადგან აქ, საერთო წესის მიხედვით, არითული *g*-ს ნაცვლად უნდა იყოს *k*), რაც ნიშნავს „შობას“. *Gens*, *genos*, სანსკრიტულად *dschanas*, გოთურად (ზემოაღნიშნული წესით) *kuni*, ძველსკანდინავურად და ანგლოსაქსურად *kyn*, ინგლისურად *kin*, საშუალო ზემოგერმანულად *künne*, — ყველა ეს თანაბრად ნიშნავს გვარს, წარმოშობას. მაგრამ ლათინური *gens* და ბერძნული *genos* სპეციალურად ისეთი გვაროვნული კავშირის აღსანიშნავად იხმარება, რომელიც საერთო წარმოშობით (ამ შემთხვევაში ერთი საერთო მამამთავრიდან) ამაყობს და გარკვეული საზოგადოებრივი და

რელიგიური დაწესებულებების შემწეობით შეკავშირებულია განსაკუთრებულ თემად, რომლის წარმოშობა და ბუნება, მიუხედავად ამისა, დღემდე ყველა ჩვენი ისტორიკოსისათვის ბუნდოვანი რჩება.

პუნალუა ოჯახის განხილვისას უკვე დავინახეთ ზემოთ, თუ როგორია გვარის შემადგენლობა მის თავდაპირველ ფორმაში. გვარი შედგება ყველა იმ პირთაგან, რომელნიც პუნალუა ცოლქმრობის საშუალებით და მასში აუცილებლად გაბატონებულ წარმოდგენათა გამო რომელიმე გარკვეული დედამთავრის, გვარის დამაარსებლის, აღიარებულ შთამომავლობას ქმნიან. რადგან ოჯახის ამ ფორმის არსებობისას მამის ვინაობა გამოურკვეველია, ამიტომ ძალაშია მხოლოდ მდებრობითი ხაზი. რადგან მშობს დების შერთვა არ შეუძლიათ, არამედ მხოლოდ სხვა მოდგმის ქალები უნდა ითხოვონ, ამიტომ ამ უცხო ქალებთან გაჩენილი შვილები დედის უფლების ძალით გვარის გარეშე რჩებიან. მაშასადამე, გვაროვნული კავშირის ფარგლებში რჩებიან მხოლოდ ყოველი თაობის ქალიშვილები ს შთამომავალნი; ვაჟიშვილების შთამომავალნი კი თავიანთი დედების გვარებში გადადიან. რაღა მოსდის ამ სისხლით მონათესავე ჯგუფს მას შემდეგ, როცა იგი ტომის შიგნით არსებული სხვა მსგავსი ჯგუფების მიმართ განსაკუთრებულ ჯგუფად ყალიბდება?

ამ თავდაპირველი გვარის კლასიკურ ფორმად მორგანი იღებს იროკეზების გვარს, განსაკუთრებით სენეკას ტომის გვარს. ამ ტომში არსებობს რვა გვარი, რომელნიც ცხოველების ან ფრინველების სახელებს ატარებენ: 1) მგელი, 2) დათვი, 3) კუ, 4) წაეი, 5) ირემი, 6) ღალა, 7) ყანჩა, 8) შევარდენი. თითოეულ გვარში გაბატონებულია შემდეგი ზნე-ჩვეულება:

1. გვარი ირჩევს თავის „სახემს“ (მამასახლისს მშვიდობიანი დროისათვის) და მეთაურს (მხედართმთავარს). სახემი თვითონ გვარის შემადგენლობიდან უნდა აერჩიათ ხოლმე და მისი თანამდებობა მემკვიდრეობითი იყო გვარში, რამდენადაც განთავისუფლებისთანავე ეს თანამდებობა დაუყოვნებლივ კვლავ უნდა დაეკავებინა სხვას; მხედართმთავარი შეიძლებოდა გვარის გარეშეც არჩეულიყო და დროებით მისი თანამდებობა სრულიად დაუკავებელიც დარჩენილიყო. სახემად არასდროს არ ირჩევდნენ წინანდელი სახემის ვაჟს, რადგან იროკეზებში გაბატონებული იყო დედის უფლება და, მაშასადამე, ვაჟი ეკუთვნოდა სხვა გვარს; მაგრამ ხშირად ირჩევდნენ ყოფილი სახემის ძმას ან მის დისწულს. არჩევნებში მონაწილეობდნენ ყველანი — მამაკაცებიც და დედაკაცებიც. მაგრამ არჩევნები უნდა დაემტკიცებინა დანარჩენ შვიდ გვარსაც და მხოლოდ ამის შემდეგ არჩეულ პირს ზემოთ აყენებდნენ თანამდებობაზე, სახელდობრ, ამას ახდენდა იროკეზების მთელი კავშირის საერთო საბჭო. ამ აქტის მნიშვნელობა ნათელი

განდება შემდეგში. სახემის ხელისუფლება გვარის შიგნით მამობრივი, წმინდა მორალური ხასიათის იყო; იძულების საშუალებანი მას არ გააჩნდა. ამასთანავე ერთად, იგი თანამდებობის მიხედვით სენეკას ტომის საბჭოსა და ასევე იროკეზთა კავშირის საერთო საბჭოს წევრი იყო. სარდალს რაიმე ბრძანების გაცემა მხოლოდ საომარი ლაშქრობის დროს შეეძლო.

2. გვარს შეუძლია თავისი სურვილისამებრ გადააყენოს სახემი და სარდალი. ამასაც კვლავ ერთად წყვეტენ მამაკაცები და დედაკაცები. თანამდებობიდან გადაყენებულნი ხდებიან ამის შემდეგ უბრალო მეომრები. კერძო პირები, მსგავსად სხვებისა. სხვათა შორის, ტომის საბჭოს შეუძლია სახემიც გადააყენოს, გვარის სურვილის წინააღმდეგაც კი.

3. გვარის წევრებიდან არავის არ შეუძლია იმავე გვარის წევრზე დაქორწინება. ასეთია გვარის ძირითადი წესი, ის კავშირი, რომელიც გვარს აერთებს; ეს უარყოფითი გამოხატულებაა იმ უღარესად დადებითი სისხლით ნათესაობისა, მარტოდენ რომლის ძალითაც გაერთიანებული ინდივიდები გვარად იქცევიან. ამ უბრალო ფაქტის აღმოჩენით მორგანმა პირველად გამოამჟღავნა გვარის ბუნება. თუ როგორ ნაკლებად ესმოდათ მანამდე გვარის რაობა, ამას ადასტურებენ წინანდელი ცნობები ველურებისა და ბარბაროსების შესახებ, სადაც სხვადასხვა გაერთიანებებს, რომლებიც გვაროვნულ წყობილებას შეადგენენ, გაუგებლად და განურჩევლად ურევენ ერთმანეთში ისეთი სახელწოდებებით, როგორიცაა: ტომი, კლანი, ტუმი და სხვ., ამასთან, ხშირად მათ შესახებ ნათქვამია, ასეთი გაერთიანების შიგნით წევრებს შორის ქორწინება აკრძალულიაო. სწორედ ამან შექმნა კიდევ ის უნუგეშო არევ-დარევა, სადაც ბ-ნ მაკ-ლენანს შეეძლო ნაპოლეონის როლში გამოსულიყო და წესრიგი დაემყარებინა მბრძანებლური განაჩენით: ყველა ტომი იყოფა ორად — ისეთებად, რომლის შიგნით ქორწინება აკრძალულია (ეგზოგამიური ტომები), და ისეთებად, რომლის შიგნით იგი ნებადართულიაო (ენდოგამიური ტომები). ხოლო როცა მან ამ სახით საბოლოოდ დახლართა საქმის ვითარება, შემდეგ ხელი მიჰყო უღარესად ღრმავაროვან გამოკვლევას იმის შესახებ, თუ მისი ამ ორი უაზრო კატეგორიიდან რომელი უფრო ძველია — ეგზოგამია თუ ენდოგამია. სისხლით ნათესაობაზე დაფუძნებული გვარის აღმოჩენასთან და აქედან გამომდინარე იმ დასკვნასთან ერთად, რომ ამ გვარის წევრებს შორის ქორწინება შეუძლებელი იყო, ეს უაზრობაც თავისთავად მოისპო. თავისთავად იგულისხმება, რომ განვითარების იმ საფეხურზე, რომელზედაც ჩვენ იროკეზებს ვხედავთ, ქორწინების აკრძალვა გვარის ფარგლებში დაურღვევლადაა დაცული.

4. გარდაცვალებულთა ქონება გადადიოდა დანარჩენ თანამოგვა-

რეებზე, იგი გვარშივე უნდა დარჩენილიყო. ვინაიდან იროკეზების მიერ დატოვებული საგნები უმნიშვნელო ღირებულების იყო, დარჩენილ მემკვიდრეობას ინაწილებდნენ მისი უახლოესი მეგობარ-ნათესაეები; მამაკაცის სიკვდილის შემთხვევაში მემკვიდრეობა რჩებოდა მის ღვიძლ ძმებს, დებს და დედის ძმებს, დედაკაცის სიკვდილის შემთხვევაში კი — მის შვილებს და ღვიძლ დებს, მაგრამ არა მის ძმებს. სწორედ იმავე მიზეზით ცოლ-ქმარი არ შეიძლებოდა ერთმანეთის მემკვიდრე ყოფილიყო, ასევე შვილებიც ვერ მიიღებდნენ მამის მემკვიდრეობას.

5. თანამოგვარენი ვალდებულნი იყვნენ ერთმანეთისათვის დახმარება გაეწიათ, დაეცვათ ერთმანეთი და, განსაკუთრებით, ერთიმეორეს დახმარებოდნენ უცხოელის მიერ მიყენებული შეურაცხყოფისათვის შურისძიებაში. ცალკეული ინდივიდი თავისი პირადი უშიშრობის დაცვის საქმეს გვარს ანდობდა და შეეძლო კიდევ მას დაეხმარებოდა; ვინც მას შეურაცხყოფდა, ის მთელ გვარს აყენებდა შეურაცხყოფას. აქედან, გვარის სისხლით ნათესაობიდან, წარმოიშვა სისხლის აღების ვალდებულება, რაც უცილობლად იყო აღიარებული იროკეზების მიერ. თუ ვინმე უცხო გვარიდან რომელიმე თანამოგვარეს მოკლავდა, მოკლულის მთელი გვარი ვალდებული იყო სისხლი აეღო. პირველად მორიგებას შეეცდებოდნენ; მკვლელის გვარის საბჭო სათათბიროდ შეიკრიბებოდა და მოკლულის გვარის საბჭოს მშვიდობიანი გზით მორიგების წინადადებას მისცემდა, თანაც, უმეტეს შემთხვევაში, მწუხარებას გამოთქვამდა და მნიშვნელოვან საჩუქრებს შესთავაზებდა. თუ წინადადებას მიიღებდნენ, საქმე მოგვარებულად ჩაითვლებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაზარალებული გვარი ნიშნავდა ერთ ან რამდენიმე შურისძიებელს, რომელნიც ვალდებულნი იყვნენ მკვლელისათვის ეთვალთვალებინათ და მოეკლათ. თუ ეს მოხდებოდა, მოკლულის გვარს ჩივილის უფლება არ ჰქონდა, საქმე გათავებულად ითვლებოდა.

6. გვარს აქვს გარკვეული სახელები ან სერიები სახელებისა, რომელთა ხმარება მთელს ტომში მხოლოდ მას შეუძლია, ასე რომ ცალკეული წევრის სახელი იმასაც გვიჩვენებს, თუ რომელ გვარს ეკუთვნის იგი. გვაროვნულ სახელთან იმთავითვე დაკავშირებულია გვარის უფლებებიც.

7. გვარს შეუძლია გარეშე პირები იშვილოს და ამ გზით ისინი მთელი ტომის წევრებად გახადოს. სამხედრო ტყვეები, რომელთაც არ ჰქონდათ მშობლები, ერთ-ერთ გვარში შვილად აყვანის შემწეობით სენეკას ტომის წევრები ხდებოდნენ და ამით გვარისა და ტომის ყველა უფლებას იძენდნენ. შვილად აყვანა ხდებოდა გვარის ცალკეული წევრების წინადადებით: მამაკაცების წინადადებით, რომელნიც უცხო-

ელს თავიანთ ძმად ან დად ლებულობდნენ, და დედაკაცების წინადადებით, რომელნიც უცხოელს თავიანთ შვილად აცხადებდნენ; ასეთ შვილად აყვანის დასადასტურებლად აუცილებელი იყო, რომ უცხოელის მიღება გვარში საზეიმო ვითარებაში მომხდარიყო. ხშირად ცალკეული გვარები, ამა თუ იმ განსაკუთრებული პირობების გამო დასუსტებულნი, კვლავ ძლიერდებოდნენ იმით, რომ მასობრივად იშვილებდნენ ხოლმე წევრებს სხვა რომელიმე გვარიდან, ამ უკანასკნელის თანხმობით. იროკეზებში უცხოელის ზეიმით მიღება გვარში ტომის საბჭოს საჯარო სხდომაზე ხდებოდა, რის გამოც ეს ზეიმი ფაქტიურად რელიგიური ცერემონიის ხასიათს ლებულობდა.

8. ძნელი დასადგენია, რომ ინდიელ გვარებს განსაკუთრებული რელიგიური დღესასწაულები ჰქონოდათ; მაგრამ ინდიელების რელიგიური ცერემონიები მეტ-ნაკლებად დაკავშირებულია გვარებთან. იროკეზების ყოველწლიური ექვსი რელიგიური დღესასწაულის დროს ცალკეული გვარების სახემებსა და სარდლებს თავიანთი თანამდებობის მიხედვით „სარწმუნოების მცველთა“ რიცხვს მიაკუთვნებდნენ ხოლმე და ისინი ქურუმთა ფუნქციებს ასრულებდნენ.

9. გვარს საერთო სასაფლაო აქვს. ნიუ-იორკის შტატის იროკეზებს, რომელნიც თეთრკანიანების მიერ ყოველნაირად შევეწროებულნი არიან, ეს საერთო სასაფლაო ამჟამად აღარა აქვთ, მაგრამ წინათ ჰქონიათ. დანარჩენ ინდიელებს დღესაც კიდევ შენარჩუნებული აქვთ ასეთი საერთო სასაფლაო, როგორც, მაგალითად, იროკეზების ახლომონათესავე ტუსკარორელებს, რომელთაც, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ქრისტიანები არიან, სასაფლაოზე თითოეული გვარისათვის განსაკუთრებული ადგილი აქვთ, ასე რომ შვილების გვერდით ასაფლავებენ დედას, მაგრამ არა მამას. იროკეზებშიც მთელი გვარი მონაწილეობს მიცვალებულის დაკრძალვაში, ზრუნავს საფლავისათვის, საფლავზე წარმოსათქმელი სიტყვებისათვის და ა. შ.

10. გვარს აქვს საბჭო — გვარის ყველა სრულსაკოვანი წევრის, მამაკაცებისა და დედაკაცების, დემოკრატიული კრება, სადაც ყველა ხმის თანასწორი უფლებით სარგებლობს. ეს საბჭო ირჩევდა და გადაყენებდა ხოლმე სახემებს და სარდლებს, ასევე დანარჩენ „სარწმუნოების მცველთა“; მას გამოჰქონდა გადაწყვეტილებანი მოკლულ თანამოგვარეთა გამოსყიდვასა (wergeld) ან სისხლის აღებაზე; მას შემოჰყავდა გვარში გარეშე პირები. ერთი სიტყვით, ის იყო უზენაესი ხელისუფლება გვარში.

ასეთია ტიპური ინდიური გვარის უფლებანი. „ყველა მისი წევრი თავისუფალი აღამიანებია, ვალდებულნი ერთიმეორის თავისუფლება დაიცვან; მათ თანასწორი პირადი უფლებები აქვთ, არც სახემს, არც სარდალს არა აქვს რაიმე უპირატესობის პრეტენზია; ისინი ერთგვარი

ძმები არიან, შეკავშირებულნი სისხლით ნათესაობით. თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა, — თუმცა ეს არასოდეს არ ყოფილა ჩამოყალიბებული, — გვარის ძირითადი პრინციპები იყო, გვარი კი, თავის მხრივ, მთელი საზოგადოებრივი სისტემის ერთეული, ორგანიზებული ინდივიდი საზოგადოების საფუძველი იყო. ამით აიხსნება დამოუკიდებლობის და პირადი ღირსების ის შეუღრეკელი გრძნობა, რომელსაც ყველა აღიარებს ინდივიდების კუთვნილებად“.

ამერიკის აღმოჩენის დროს მთელი ჩრდილო ამერიკის ინდიელები ორგანიზებულნი იყვნენ გვარებად, დედის უფლების საფუძველზე. მხოლოდ ზოგიერთ ტომში, როგორც, მაგალითად, დაკოტას ტომებში, გვარები დაქვეითებულნი იყვნენ, ხოლო ზოგიერთ სხვა ტომში, მაგალითად, ოჯიბვას, ომაჰას ტომებში, ისინი ორგანიზებულნი იყვნენ მამის უფლების მიხედვით.

მრავალ ინდიურ ტომში, სადაც ხუთ ან ექვსზე მეტი გვარია, ჩვენ ვხედავთ, რომ სამი, ოთხი ან მეტი გვარი გაერთიანებულია ერთ განსაკუთრებულ ჯგუფად; ასეთ ჯგუფს მორგანი, რომელიც ზუსტად თარგმნის ინდიურ სახელწოდებას მისი ბერძნული შესატყვისის შესაბამისად, უწოდებს ფრატრიას (ძმობას). მაგალითად, სენეკას ტომს აქვს ორი ფრატრია: პირველში შედის 1—4 გვარი, მეორეში — 5—8 გვარი. უფრო დაწვრილებითი გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ ეს ფრატრიები უმეტეს ნაწილად წარმოადგენენ პირველყოფილ გვარებს, რომლებდაც თავდაპირველად ტომი იყოფოდა; ეს კი იმიტომ ხდებოდა, რომ გვარის შიგნით ქალ-ვაჟის ქორწინება აკრძალული იყო და ყოველ ტომს აუცილებლად ორი გვარი მაინც უნდა ჰყოლოდა, რათა მას დამოუკიდებლად არსებობა შეეძლებოდა. ტომის გამრავლებისდაკვალად ყოველი გვარი, თავის მხრივ, ორ ან კიდევ მეტ გვარად იყოფოდა, რომლებიც ახლა დამოუკიდებელნი ხდებოდნენ, მაშინ როდესაც თავდაპირველი გვარი, რომელშიც ყველა ქალიშვილისეული გვარი შედის, არსებობას განაგრძობს ფრატრიის სახით. სენეკას ტომში და მეტწილად სხვა ინდიელებში ერთი ფრატრიის გვარები ძმისეულ გვარებად ითვლებიან, ხოლო მეორე ფრატრიის გვარები მათთვის ბიძაშვილისეულ გვარებს წარმოადგენენ, — სახელწოდებანი, რომელთაც ნათესაობის ამერიკულ სისტემაში, როგორც დავინახეთ, მეტად რეალური და მკაფიოდ გამოხატული მნიშვნელობა აქვთ. თავდაპირველად არც ერთ სენეკელს არ შეეძლო თავისი ფრატრიის წევრს შეუღლებოდა, მაგრამ ეს ჩვეულება უკვე დიდი ხანია გადაეარდა და მხოლოდ გვარის ფარგლებით შემოსაზღვრა. სენეკას ტომში არსებული თქმულების თანახმად, თავდაპირველ გვარებს, რომლებიდანაც სხვა გვარები წარმოიშვა, წარმოადგენდნენ „დათვი“ და „ირემი“. რაკი ერთხელ ეს ახალი წეს-ჩვეულება დამკვიდრდა, შემდეგ იგი მოთხოვნილების მიხედვით იცუ-

ლებოდა: თუ რომელიმე ფრატრიის გეარები ამოწყდებოდა, ხშირად მის შესავსებად სხვა ფრატრიებიდან მთელი გეარები გადმოჰყავდათ. ამიტომ სხვადასხვა ტომში ერთი და იმავე სახელწოდების გეარები გვხვდება, რომელნიც სხვადასხვანაირად არიან დაჯგუფებული ფრატრიებში.

ფრატრიების ფუნქციები იროკეზებში ნაწილობრივ საზოგადოებრივი, ნაწილობრივ კი რელიგიური ხასიათისაა. 1) ბურთის თამაშში ფრატრიები ერთიმეორის წინააღმდეგ გამოდიან; თითოეული ფრატრია თავის საუკეთესო მოთამაშეებს გამოჰყოფს ხოლმე, დანარჩენები კი თვალყურს ადევნებენ თამაშს, დაყოფილი არიან ფრატრიების მიხედვით და ერთმანეთს ენაძღვეებიან, თუ რომელი გაიმარჯვებს მოთამაშეებიდან. 2) ტომის საბჭოში თითოეული ფრატრიის სახემები და სარდლები ერთად სხედან, ერთი ჯგუფი მეორის წინააღმდეგ, ყოველი ორატორი თითოეული ფრატრიის წარმომადგენლებს ისე ელაპარაკება, როგორც განსაკუთრებულ კირპორაციას. 3) თუ ტომში მკვლელობა მოხდებოდა, ხოლო მკვლელი და მოკლული ერთსა და იმავე ფრატრიას არ ეკუთვნოდნენ, დაზარალებული გვარი ხშირად თავის ძმისეულ გეარებს მიმართავდა; უკანასკნელნი მოიწვევდნენ ფრატრიის საბჭოს და მიმართავდნენ მეორე ფრატრიას როგორც მთლიან ერთეულს, რათა მასაც ასევე თავისი საბჭო მოეწვია საქმის მშვიდობიანი გზით მოგვარებისათვის. მაშასადამე, აქ ფრატრია კვლავ გამოდის როგორც თავდაპირველი გვარი, გამოდის იმ იმედით, რომ საქმეს უფრო წარმატებით მოაგვარებს, ვიდრე მისგან წარმომდგარი უფრო სუსტი ცალკეული გვარი. 4) გამოჩენილ პირთა სიკვდილის შემთხვევაში დასაფლავებას და დაკრძალვის პროცესის მოწყობას კისრულობდა მოპირდაპირე ფრატრია, მაშინ როდესაც მიცვალებულის ფრატრიის წევრები დაკრძალვაში მონაწილეობდნენ როგორც მიცვალებულის ახლო ჭირისუფლები. როცა სახეში მოკვდებოდა, მოპირდაპირე ფრატრია ატყობინებდა იროკეზების საკავშირო საბჭოს თანამდებობის განთავისუფლების შესახებ. 5) სახემის არჩევნების დროსაც ფრატრიის საბჭო ასევე გარკვეულ როლს ასრულებდა. არჩევნების დამტკიცება ძმისეული გეარების მიერ ისეთ რამედ ითვლებოდა, რაც, ასე ვთქვათ, თავისთავად იგულისხმებოდა, მაგრამ მეორე ფრატრიის გეარებს შეეძლოთ ამის წინააღმდეგ წასულიყვნენ. ასეთ შემთხვევაში იკრიბებოდა ამ ფრატრიის საბჭო; თუ იგი ოპოზიციას მართებულად მიიჩნევდა, არჩევნები ბათილდებოდა. 6) წინათ იროკეზებს განსაკუთრებული რელიგიური მისტერიები ჰქონდათ, რომელთაც თეთრები medicine-lodges¹ უწოდებდნენ. ამ მისტერიებს სენეკას ტომში ორი რელიგიური ამხანაგობა აწყობდა; ეს ამხანაგობანი ახალი წევრების

¹ ქალოქართა კრებები. რ ე დ.

მიღებას კურთხევის საგანგებო ცერემონიალით აწყობდნენ. ორი ფრატრიიდან თითოეულზე ერთი ასეთი ამხანაგობა მოდიოდა 7) თუ, — რაც თითქმის უეჭველია, — ოთხი linages (გვარი), რომელიც ტლასკალას ოთხი კვარტალის მოსახლეობას წარმოადგენდა მისი დაპყრობის დროს, ოთხი ფრატრია იყო, მაშინ ამით დასტურდება, რომ ფრატრიები, ისევე როგორც ბერძენთა ფრატრიები და მსგავსი გვაროვნული კავშირები გერმანელებში, სამხედრო ერთეულებადაც ითვლებოდნენ; ეს ოთხი linages ბრძოლაში გამოდიოდა ცალ-ცალკე ერთეულებად დარაზმული; თითოეულ რაზმს საკუთარი სამხედრო ფორმა და დროშა ჰქონდა, საკუთარი ბელადი ჰყავდა.

როგორც რამდენიმე გვარი ერთ ფრატრიას შეადგენს, ასევე, რამდენიმე ფრატრია, გვაროვნული წყობილების კლასიკურ ფორმაში, ერთ ტომს შეადგენს; ზოგიერთ შემთხვევაში მნიშვნელოვნად შესუსტებულ ტომებს აკლიათ შუა რგოლი — ფრატრია. მამ რა ახასიათებს ცალკეულ ინდიურ ტომს ამერიკაში?

1. საკუთარი ტერიტორია და საკუთარი სახელწოდება. ყოველ ტომს ჰქონდა, გარდა თავისი ნამდვილი სამოსახლო ადგილისა, კიდევ მნიშვნელოვანი ტერიტორია სანადიროდ და თევზის საჭერად. ამ ტერიტორიის საზღვრებს იქით იწყებოდა ფართო ნეიტრალური ზონა, რომელიც უახლოესი ტომის ტერიტორიამდე აღწევდა; ენით მონათესავე ტომებს შორის ეს ზონა უფრო ვიწრო იყო, ხოლო ენით არამონათესავე ტომებში — უფრო ფართო. ეს ზონა იგივეა, რაც გერმანელების სანაპირო ტყე, უდაბნო, რომელიც იულიუს კეისრის დროის სვევებმა თავიანთი ტერიტორიის ირგვლივ შექმნეს; ეს იგივეა, რაც დანიელებსა და გერმანელებს შორის მდებარე isarnholt-ი (დანიურად jarnved, limes Danicus), გერმანელებსა და სლავებს შორის მდებარე საქსონიის ტყე და branibor-ი (სლავურად — „დამცველი ტყე“), საიდანაც თავისი სახელწოდება მიიღო ბრანდენბურგმა. ამგვარი გაურკვეველი საზღვრებით გამოყოფილი ტერიტორია ტომის საერთო მიწას შეადგენდა, იგი ასეთად იყო მიჩნეული მეზობელი ტომების მიერ და მას თვითონ ტომი იცავდა დაპყრობისაგან. საზღვრების გაურკვევლობის პრაქტიკული უხერხულობა მეტწილად მხოლოდ მაშინ იჩენდა ხოლმე თავს, როცა ტომის მოსახლეობა ძალიან მრავლდებოდა. ტომის სახელწოდებანი, ეტყობა, უმეტეს შემთხვევაში, უფრო შემთხვევით იყო წარმომდგარი, ვიდრე შეგნებულად არჩეული; დროთა ვითარებაში ხშირად ხდებოდა ხოლმე, რომ მეზობელი ტომები ამა თუ იმ ტომს სულ სხვა სახელს არქმევდნენ და არა იმას, რასაც თვითონ იგი თავის თავს უწოდებდა; ასე იყო. მაგალითად, როცა გერმანელებმა თავიანთი პირველი ისტორიული საერთო სახელი „გერმანელები“ ელტებისაგან მიიღეს.

2. განსაკუთრებული; მხოლოდ ამ ტომისათვის დამახასიათებელი დიალექტი. სინამდვილეში ტომი და დიალექტი არსებითად ერთმანეთს ემთხვევა. ტომებისა და დიალექტების ახლად შექმნა გათიშვის შემწეობით ამერიკაში ჯერ კიდევ ამ ცოტა ხნის წინათ ხდებოდა და, საეჭვოა, რომ იგი დღესაც მთლად შეწყვეტილი იყოს. იქ, სადაც ორი შესუსტებული ტომი ერთ ტომად ერთიანდება, ხდება ხოლმე გამონაკლისის სახით, რომ ერთსა და იმავე ტომში ორ ახლომონათესავე დიალექტზე ლაპარაკობენ. ამერიკული ტომების საშუალო რიცხვი 2 000 სულზე ნაკლებია; მაგრამ ჩიროკეები აღწევენ დაახლოებით 26 000 სულს — უდიდესი რიცხვი შეერთებულ შტატებში მცხოვრები ინდიელებისა, რომელნიც ერთსა და იმავე დიალექტზე ლაპარაკობენ.

3. უფლება — ზემოთ ჩააბარონ თანამდებობა გვარის მიერ არჩეულ სახემებსა და სარდლებს.

4. უფლება მათი გადაყენებისა, მათივე გვარის სურვილის წინააღმდეგაც კი. რადგან ეს სახემები და სარდლები ტომის საბჭოს წევრები არიან, ტომის ეს უფლებანი მათ მიმართ თავისთავად გასაგებია. იქ, სადაც ტომთა კავშირი ჩამოყალიბდა და მასში შემავალი მთელი ტომები წარმოდგენილნი იყვნენ საკავშირო საბჭოში, აღნიშნული უფლებანი ამ უკანასკნელზე გადავიდა.

5. საერთო რელიგიური წარმოდგენანი (მითოლოგია) და კულტის წეს-ჩვეულებანი. „ინდიელები თავიანთ ბარბაროსულ ყაიდაზე მორწმუნე ხალხი იყო“. მათი მითოლოგია ჯერ კიდევ სრულიადაც არაა კრიტიკულად შესწავლილი; თავიანთი რელიგიური წარმოდგენების — ყოველგვარი სულების — განსახიერება მათ უკვე ადამიანის სახით ეხატებოდათ, მაგრამ ბარბაროსობის დაბალი საფეხური, რომელზედაც ისინი იმყოფებოდნენ, ჯერ კიდევ არ იცნობს ხატოვან გამოსახულებებს, ეგრეთ წოდებულ კერპებს. ეს იყო ბუნებისა და სტიქიის კულტი, რომელიც მრავალმერთიანობისაკენ მიმავალი გზით ვითარდებოდა. სხვადასხვა ტომს თავისი რეგულარული დღესასწაულები ჰქონდა კულტის გარკვეული ფორმებით, სახელდობრ — ცეკვითა და თამაშით; განსაკუთრებით ცეკვა ყველა რელიგიური დღესასწაულის არსებითი შემადგენელი ნაწილი იყო; ყოველი ტომი თავის დღესასწაულებს ცალკე აწყობდა.

6. ტომის საბჭო საერთო საქმეების განსახილველად. იგი შედგებოდა ცალკეული გვარების ყველა სახემისა და სარდლისაგან, მათი ნამდვილი წარმომადგენლებისაგან, რადგან ამ წარმომადგენელთა გადაყენება ყოველთვის შეიძლებოდა; საბჭოს სხდომები საჯარო იყო, მათ ესწრებოდნენ ტომის დანარჩენი წევრებიც, რომელთაც უფლება ჰქონდათ კამათში მონაწილეობა მიეღოთ და თავიანთი აზრი გამოეთქვათ; გადაწყვეტილება გამოჰქონდა საბჭოს. ჩვეულებრივ ყოველ

დამსწრეს შეეძლო, სურვილისამებრ, აზრი გამოეთქვა, დედაკაცებსაც შეეძლოთ თავიანთი შეხედულება წარმოედგინათ მათ მიერ არჩეული ორატორის მეშვეობით. იროკეზებში საბოლოო გადაწყვეტილება ერთხმად უნდა ყოფილიყო მიღებული, როგორც ეს ხდებოდა გერმანიის სამარკო თემებში ზოგიერთი საკითხის გადაწყვეტის დროს. საბჭოს მოვალეობას შეადგენდა განსაკუთრებით სხვა ტომებთან ურთიერთობის მოწესრიგება; იგი იღებდა და აგზავნიდა ელჩებს, აცხადებდა ომს და ღებდა ზავს. თუ ომი ატყდებოდა, მასში უმეტეს ნაწილად მოხალისენი მონაწილეობდნენ. პრინციპულად თითოეული ტომი საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდა ყოველ სხვა ტომთან, რომელთანაც მას გარკვეული საზავო ხელშეკრულება არ ჰქონდა დადებული. საომარ ლაშქრობას ასეთი მტრების წინააღმდეგ უმეტეს ნაწილად ცალკეული გამოჩენილი მეთორბეი აწყობდნენ; ისინი გამართავდნენ ხოლმე სამხედრო ცეკვას და ვინც ამ ცეკვაში მონაწილეობას მიიღებდა, ამით აცხადებდა, რომ ის თანახმა იყო ლაშქრობაშიც მონაწილეობა მიეღო. რაზმი დაუყოვნებლივ ყალიბდებოდა და საბრძოლველად გადიოდა. ასევე ტომის იმ ტერიტორიას, რომელიც მტრის თავდასხმას განიცდიდა, უმეტეს ნაწილად მოხალისეთა რაზმები იცავდნენ. ასეთი რაზმების ლაშქრად წასვლა და ლაშქრობიდან დაბრუნება ყოველთვის იყო საბაბი საჯარო დღესასწაულთა მოსაწყობად. ტომის საბჭოს დასტური ასეთი ლაშქრობისათვის საჭირო არ იყო და მას არც მოითხოვდნენ და არც იძლეოდნენ. ეს იგივე კერძო ლაშქრობანია გერმანული რაზმებისა, როგორც მათ ტაციტუსი აგვიწერს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ გერმანელებში ლაშქარს უკვე უფრო მუდმივი ხასიათი ჰქონდა მიღებული, იგი შეადგენდა მტკიცე ბირთვის, რომელიც უკვე მშვიდობიანობის დროს ყალიბდებოდა და რომლის გარშემოც. ომის შემთხვევაში, დანარჩენი მოხალისეები იყრიდნენ თავს. ასეთი მეომარი რაზმები იშვიათად იყვნენ ხოლმე მრავალრიცხოვანნი: ინდიელების ყველაზე მნიშვნელოვანი ექსპედიციები, შორეული ექსპედიციებიც კი, უმნიშვნელო მეომარი ძალების შემწეობით ხდებოდა. როცა რამდენიმე ასეთი რაზმი რაიმე დიდი წამოწყებისათვის გაერთიანდებოდა ხოლმე, თითოეული მათგანი მხოლოდ თავის საკუთარ ბელადს ემორჩილებოდა: ლაშქრობის გეგმის ერთიანობას ასე თუ ისე ამ ბელადების საბჭო უზრუნველყოფდა. იმ აღწერის მიხედვით, რომელსაც ამიან მარცელინი იძლევა, ამავე წესით აწარმოებდნენ ომს ალამანები ზემო რაინზე IV საუკუნეში.

7. ზოგიერთ ტომს ჰყავს უმაღლესი მეთაური (Oberhäuptling). მაგრამ მისი უფლებამოსილობანი მეტად შეზღუდულია. ის ერთი სახემთაგანია, რომელმაც ისეთ შემთხვევებში, როცა გადაუდებელი მოქმედებაა საჭირო, დროებითი ღონისძიებანი უნდა მიიღოს საბჭოს

შეკრებამდე და საბოლოო გადაწყვეტილების გამოტანამდე. ეს არის აღმასრულებელი ძალაუფლებით აღჭურვილი მოხელის სუსტი ჩანასახი, რომლის შემდგომი განვითარება უმეტეს ნაწილად უნაყოფო დარჩა; აღმასრულებელი ძალაუფლება, როგორც ქვემოთ დავინახეთ, უმრავლეს შემთხვევაში, თუ ყველგან არა, უმაღლესი მხედართმთავრის (obersten Heerführer) ფუნქციიდან განვითარდა.

ტომობრივ გაერთიანებას ამერიკელი ინდიელების დიდი უმრავლესობა ვერ გასცილდა, მათი მცირერიცხოვანი ტომები, დაშორებულნი ერთმანეთისაგან ფართო მოსახლურე ზოლებით და დასუსტებულნი მუდმივი ომებით, ცოტაოდენი ხალხით უზარმაზარ ტერიტორიას იკავებდნენ. მონათესავე ტომებს შორის აქა-იქ კავშირები იქმნებოდა დროებითი გასაქირის შემთხვევაში და ამ გაჭირვების მოსპობისთანავე ეს კავშირები ირღვეოდა. მაგრამ ცალკეულ ადგილებში თავდაპირველად მონათესავე, მაგრამ დაქსაქსული ტომები კვლავ ერთიანდებოდნენ ხანგრძლივ კავშირებად და, ამრიგად, პირველ ნაბიჯს დგამდნენ ეროვნებათა შესაქმნელად. შეერთებულ შტატებში ასეთი კავშირის ყველაზე განვითარებულ ფორმას ჩვენ ვხვდებით იროკეზებში. იროკეზებმა მიატოვეს თავიანთი სამყოფელი ადგილი მისისიპის დასავლეთით, სადაც ისინი, ალბათ დიდი მონათესავე ჯგუფის—დაკოტას შტოს შეადგენდნენ და ხანგრძლივი ხეტიალის შემდეგ დასახლდნენ ახლანდელი ნიუ-იორკის შტატში; აქ ისინი გაიყვნენ ხუთ ტომად: სენეკა, კაიუგა, ონონდაგა, ონეიდა და მოჰავკი. ისინი მისდევდნენ მეთევზეობას, ნადირობას და პრიმიტიულ მეზობსტნეობას; ცხოვრობდნენ სოფლებში, რომელთაც უმეტეს ნაწილად მესერი ჰქონდათ შემოვლებული. მათი რიცხვი არასოდეს არ აღემატებოდა 20 000 სულს: ყველა, ხუთ ტომში რამდენიმე საერთო გვარი იყო; ისინი ლაპარაკობდნენ ერთი და იმავე ენის მონათესავე დიალექტზე და დასახლებულნი იყვნენ მთლიან ტერიტორიაზე, რომელიც ხუთ რომს შორის ნაწილდებოდა. რადგან ეს ტერიტორია ახლად დაპყრობილი იყო, ამიტომ ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენდა ამ ტომების ჩვეულებადქცეული მკიდროდ შეკავშირება მათ მიერ გაძევებული რომების წინააღმდეგ: სულ გვიან რომ ავიღოთ, XV საუკუნის დასაწყისში ეს შეკავშირება ნამდვილ „მუდმივ კავშირად“ — თედერაციად განვითარდა, კავშირად, რომელმაც, შექმნილი ახალი ძალის შეგნებისთანავე. დაუყოვნებლივ შეტევაზე გადასვლა დაიწყო და როცა თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია, დაახლოებით 1675 წელს, დაიპყრო მის გარშემო მდებარე მნიშვნელოვანი ტერიტორიები და იქ მცხოვრები მოსახლეობა ნაწილობრივ განდევნა, ნაწილობრივ კი მოხარკედ გაიხიდა. იროკეზების კავშირი წარმოადგენს ყველაზე განვითარებულ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, რომელსაც კი ინდიელებმა მიაღწიეს,

რამდენადაც ისინი ბარბაროსობის დაბალ საფეხურს არ გასცილებიან (მაშასადამე, მექსიკელების, ახალმექსიკელებისა და პერუანელების გამოკლებით). კავშირის ძირითადი ნიშნები ასეთი იყო:

1. ხუთი სისხლმონათესავე ტომის მუდმივი კავშირი თითოეული ტომის სრული თანასწორობისა და ყველა შინაურ საქმეში დამოუკიდებლობის საფუძველზე. ეს სისხლით ნათესაობა კავშირის ნამდვილ საფუძველს შეადგენდა. ხუთი ტომიდან სამს ერქვა მამისეული ტომი და ისინი ერთმანეთის ძმებად ითვლებოდნენ. დანარჩენ ორ ტომს ვაჟისეულ ტომებს უწოდებდნენ და ისინიც ერთმანეთს შორის ძმისეულ ტომებად ითვლებოდნენ. სამი უხნიერესი გვარი — წარმოდგენილი იყო ჯერ კიდევ ცოცხალი წევრებით ყველა ხუთ ტომში, დანარჩენი სამი გვარი კი — სამ ტომში: თითოეული ამ გვარის წევრები ძმებად ითვლებოდნენ ხუთივე ტომში. საერთო ენა, რომელიც მხოლოდ კილოკავებით განსხვავდებოდა, საერთო წარმოშობის გამოხატულება და დამადასტურებელი საბუთი იყო.

2. კავშირის ორგანო იყო საკავშირო საბჭო, რომელიც შედგებოდა მდგომარეობითა და პატივით თანასწორი 50 სახემისაგან: ამ საბჭოს გამოჰქონდა საბოლოო გადაწყვეტილება კავშირის ყველა საქმეზე.

3. ეს 50 სახეში კავშირის დაარსების დროს ტომებისა და გვარების მიხედვით იყვნენ განაწილებულნი, როგორც მატარებელნი იმ ახალ თანამდებობათა, რომელნიც სპეციალურად კავშირის მიზნებისათვის იყო შექმნილი. სახემების თანამდებობის განთავისუფლების შემთხვევაში სათანადო გვარები ახლად ირჩევდნენ შემცვლელ პირთ და ამ უკანასკნელთა გადაყენება მათ ყოველთვის შეეძლოთ; სახემის თანამდებობაზე დამტკიცების უფლება კი საკავშირო საბჭოს ეკუთვნოდა.

4. ეს საკავშირო სახემები სახემებად ითვლებოდნენ აგრეთვე თავიანთ ტომებში და ტომის საბჭოში მონაწილეობისა და ხმის უფლება ჰქონდათ.

5. საკავშირო საბჭოს ყველა გადაწყვეტილება ერთხმად უნდა ყოფილიყო მიღებული.

6. ხმის მიცემა ხდებოდა ტომების მიხედვით, ასე რომ თითოეულ ტომს და თითოეულ ტომში საბჭოს ყველა წევრს ერთსულოვნად უნდა მიეცათ ხმა, რათა გადაწყვეტილებას ძალა ჰქონოდა.

7. ტომის ხუთი საბჭოდან თითოეულს შეეძლო საკავშირო საბჭოს მოწვევა, ამ უკანასკნელს კი არ შეეძლო თავისი თაოსნობით შეკრებილიყო.

8. საბჭოს სხდომები იმართებოდა შეკრებილი ხალხის წინაშე; ყოველ იროკეზს შეეძლო სიტყვა აეღო; გადაწყვეტილება მხოლოდ საბჭოს გამოჰქონდა.

9. კავშირს არ ჰყავდა პერსონალური უმაღლესი მეთაური, აღმასრულებელი ხელისუფლების სათავეში მდგომი პირი.

10. სამაგიეროდ, კავშირს ჰყავდა ორი მთავარსარდალი თანაბარი უფლებამოსილობითა და თანაბარი ძალით (სპარტელთა ორი „მეფისა“; რომაელების ორი კონსულის მსგავსად).

ასეთი იყო ის საზოგადოებრივი წესწყობილება, რომელშიც იროკეზებმა 400 წელიწადზე მეტი იცხოვრეს და დღესაც კიდევ ცხოვრობენ. ეს წესწყობილება მე დაწერილებით ავწერე, მორგანის მიხედვით. რადგან აქ შემთხვევა გვიძლევა შევისწავლოთ იმ საზოგადოების ორგანიზაცია, რომელიც ჯერ კიდევ არ იცნობს სახელმწიფოს. სახელმწიფო გულისხმობს, რომ არსებობს განსაკუთრებული საჯარო ხელისუფლება, გამოცალკევებული სახელმწიფოს მუდმივად შემადგენელ წევრთა მთელი ერთობლიობისაგან. ამიტომ მაურერი სწორ ალღოს იჩენს, როცა აღიარებს, გერმანული სამარკო წესწყობილება სახელმწიფოსაგან არსებითად განსხვავებული წმინდა საზოგადოებრივი დაწესებულებაა, თუმცა იგი შემდეგ უმეტეს ნაწილად სახელმწიფოს საფუძველს შეადგენდაო; ამიტომ მაურერი ყველა თავის ნაწარმოებში იკვლევს საჯარო ხელისუფლების თანდათანობითს წარმოშობას მარკების, სოფლების, მამულებისა და ქალაქების თავდაპირველი ორგანიზაციიდან და ამ ორგანიზაციის გვერდით. ჩრდილო-ამერიკელი ინდიელების მაგალითზე ჩვენ ვხედავთ, როგორ ვრცელდება თანდათან უზარმაზარ კონტინენტზე ის ტომი, რომელიც თავდაპირველად მთლიანი იყო; როგორ გადაიქცევიან ტომები გათიშვის გზით ხალხებად, ტომთა მთელ ჯგუფებად; როგორ იცვლება ენები იმდენად, რომ არა თუ გაუგებარნი ხდებიან ერთმანეთისათვის, არამედ პირვანდელი ერთიანობის თითქმის ყოველ ნიშანკვალსაც კი კარგავენ; შემოვთ ჩვენ ვხედავთ, როგორ ითიშებიან ტომების შიგნით ცალკეული გვარები რამდენიმე გვარად, როგორ რჩებიან შემონახული ძველი დედისეული გვარები ფრატრიების სახით, და ამასთანავე ამ უძველესი გვარების სახელწოდებანი მაინც უცვლელი რჩება ძალიან დაშორებულ და ერთმანეთისაგან დიდი ხნის წინათ გათიშულ ტომებში — მგელი და დათვი ჯერ კიდევ ყველა ინდიელი ტომის უმრავლესობისათვის გვაროვნული სახელებია. და ყველას მათ შეესაბამება საერო და მთლიანად ზემოთ აღწერილი საზოგადოებრივი სტრუქტურა მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ბევრი მათგანი ვერ მისულა ნათესაური ტომების კავშირამდე.

მაგრამ ჩვენ ვხედავთ აგრეთვე, რომ რაკი ერთხელე მოცემულია გვარი ძირითადი საზოგადოებრივი უჯრედის სახით. ამ უჯრედიდან თითქმის გარდუვალი აუცილებლობით, — რადგან ეს სრულიად ბუნებრივია, — ვითარდება გვარების, ფრატრიებისა და ტომის მთელი

სტრუქტურა. სამივე ეს ჯგუფი სისხლით ნათესაობის სხვადასხვა საფეხურს წარმოადგენს, თითოეული მათგანი თავისთავად დამთავრებულია და თავის საკუთარ საქმეებს თვითონ აწესრიგებს, მაგრამ ამავე დროს მეორის დამატებაცაა. მათს გამგებლობაში შემავალ საქმეთა ფარგალი მოიცავს ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე მდგომი ადამიანის მთელ საზოგადოებრივ საქმიანობას. მაშასადამე როცა ჩვენ რომელიმე ხალხში გვარს ძირითადი საზოგადოებრივი უჯრედის სახით ვნახულობთ, სრული საფუძველი გვაქვს ისიც ვეძიოთ, რომ მას ტომის ისეთივე ორგანიზაცია ექნება, როგორც აქაა აღწერილი: და იქ, სადაც საკმაო წყაროები არსებობს, როგორც ეს ბერძნებსა და რომაელებს აქვთ, ჩვენ არა მარტო ვნახავთ ამ ორგანიზაციას, არამედ იმაშიც დავრწმუნდებით, რომ იმ შემთხვევებშიც კი, როცა ეს წყაროები არ გავაჩნია, შედარება ამერიკულ საზოგადოებრივ წყობილებასთან აგვიხსნის ყველა უძნელეს სადავო საკითხსა და გამოცანას.

და რა საუცხოო ორგანიზაციაა ეს გვაროვნული წყობილება, მიუხედავად მთელი მისი გულუბრყვილო სიმარტივისა! აქ არაა ჯარისკაცები, ჟანდარმები და პოლიციელები, არაა თავადაზნაურობა, მეფეები, მეფის ნაცვლები, პრეფექტები ან მსაჯულები, არაა ციხეები, არაა პროცესები, — ყველაფერი თავისი დადგენილი წესით მიმდინარეობს. ყველა უთანხმოებას და დავას წყვეტს იმათი კოლექტივი, ვისაც ეს ეხება, — გვარი ან ტომი, ანდა ცალკეული გვარები ერთმანეთს შორის; და მხოლოდ როგორც უკიდურესი და იშვიათად ხმარებული საშუალება გამოყენებულია სისხლის აღება, რომლის ცივილიზებულ ფორმას, — მხოლოდ ამ ცივილიზაციის ყველა დადებითი და უარყოფითი მხარეებით, — წარმოადგენს ჩვენში არსებული სიკვდილით დასჯა. თუმცა საერთო საქმეები მაშინდელ წყობილებაში გაცილებით მეტია, ვიდრე ამჟამადაა, — საოჯახო მეურნეობას ხომ მთელი რიგი ოჯახები ერთად და კომუნისტურად ეწევიან, მიწა მთელი ტომის საკუთრებაა, მხოლოდ პატარა ბაჩხები აქვთ მათ დროებით საარგებლობაში გადაცემული საოჯახო მეურნეობისათვის, — მაგრამ მაინც მმართველობის ჩვენი გაბერილი და რთული აპარატის ნიშან-კვალიც კი არ ჩანს. ყველა საკითხს თვითონ დაინტერესებული პირები წყვეტენ და უმრავლეს შემთხვევაში საუკუნეობრივი ადათის მიერ უკვე ყველაფერი მოწესრიგებულია. ღარიბებსა და გაჭირვებულთ შეუძლებელია იქ ადგილი ჰქონდეს — კომუნისტურმა მეურნეობამ და გვარმა იციან თავიანთი მოვალეობანი მოხუცებულთა, ავადმყოფთა და ომში დასახიჩრებულთა მიმართ. ყველანი თანასწორნი და თავისუფალნი არიან, დედაკაცებიც კი. მონები ჯერ კიდევ არ არსებობენ, ასევე, როგორც წესი, ჯერ კიდევ ადგილი არა აქვს უცხო ტომების დაპყრობას. როცა იროკეზებმა დაახლოებით 1651 წელს ერიელები და „ნეიტრალური ტომი“

დამირცხეს, მათ წინადადება მისცეს შესულიყვნენ კავშირში სწორ-
უფლებიან წევრებად; მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დამირცხებულებმა
ამაზე უარი განაცხადეს, ისინი განდევნილ იქნენ თავიანთი ტერიტო-
რიიდან. ხოლო თუ რაგვარ მამაკაცებსა და დედაკაცებს წარმოშობს
ასეთი საზოგადოება, ამას ადასტურებს ის გარემოება, რომ ყველა
თეთრკანიანი, რომელთაც კი შემთხვევა ჰქონიათ გაურყვნელ ინდიე-
ლებს შეხვედროდნენ, ალტაცებულია ამ ბარბაროსების საკუთარი
ღირსების გრძობით, გულწრფელობით, ხასიათის სიმტკიცითა და
სიმამაცით.

ამ სიმამაცის ნიმუშები სულ ცოტა ხნის წინათ აფრიკაში დავინა-
ხეთ. ზულუს-კაფრებმა ამ რამდენიმე წლის წინათ, ისე როგორც ნუ-
ბიელებმა ამ ორიოდე თვის წინათ¹, — ორივე ტომმა, რომლებშიც გვა-
როვნული წესწყობილება ჯერ კიდევ არ გამქრალა, — ისეთი რამ გა-
აკეთეს, რის შესრულებაც არც ერთ ევროპულ ჯარს არ შეუძლია. ეს
ტომები შეიარაღებულნი იყვნენ მხოლოდ შუბებით და სატყორცნი
სათხედებით, არ ჰქონდათ ცეცხლმსროლი იარაღი, მაგრამ ისინი, ინგ-
ლისის ქვეითი ჯარის — რომელიც მიჯრილი წყობილების მხრივ საყო-
ველთაოდ აღიარებული იყო როგორც პირველი ჯარი მსოფლიოში —
სწრაფადმსროლი თოფებიდან სეტყვასავით წამოსულ ტყვიის ცეცხლ-
ქვეშ ხელჩართულ ბრძოლაზე გადადიოდნენ, ხშირად არღვევდნენ მო-
წინააღმდეგის რიგებს და უკუაქცევდნენ კიდევ მას, მიუხედავად შეი-
არალების კოლოსალური უთანაბრობისა, მიუხედავად იმისა, რომ ისი-
ნი სრულიად არ იხდიან სამხედრო ბეგარას და არ იციან, რა არის
სამწყობრო სამსახური. თუ რის ატანა და შესრულება შეუძლიათ მათ,
ამას მოწმობს ინგლისელების ჩივილი, კაფრი დღე-ღამეში მეტ მან-
ძილს და უფრო ჩქარა გაიბზენს, ვიდრე ცხენიო. „კაფრის ყოველი
უწვრილესი კუნთი, მაგარი და წრთობილი, როგორც ფოლადი, წნუ-
ლი თასმის მსგავსად გამოირჩევაო“, — ამბობს ერთი ინგლისელი მხატ-
ვარი.

ასე გამოიყურებოდნენ ადამიანები და ადამიანთა საზოგადოება,
ვიდრე სხვადასხვა კლასებად საზოგადოების გათიშვა მოხდებოდა. და
თუ ჩვენ მათ მდგომარეობას თანამედროვე ცივილიზებულ ადამიანთა
დიდი უმრავლესობის მდგომარეობას შევადარებთ, დავინახავთ, რომ
განსხვავება დღევანდელ პროლეტარსა და გლეხსა, ერთი მხრივ, და
გვარის ძველ თავისუფალ წევრს შორის, მეორე მხრივ, უზარმაზა-
რია.

ესაა საქმის ერთი მხარე. მაგრამ ნუ დავივიწყებთ, რომ ეს ორგა-

¹ ლაპარაკია ინგლისელების ომზე აფრიკელი ზულუსების წინააღმდეგ 1879 წ.
და ნუბიელების წინააღმდეგ 1883 წ. რ. ე. ლ.

ნიზაცია დასაღუპავად იყო განწირული. ტომის ფარგლებს იგი არ გასცილებია; ტომთა კავშირი უკვე მისი დამხობის დასაწყისს მოასწავებს, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ და როგორც ეს უკვე გამოძღვანდა იროკეზების ცდებში — დამორჩილებინათ სხვა ტომები. ყველაფერი, რაც ტომის გარეშე იყო, ის კანონის გარეშეც იყო. სადაც ვარკვეული საზავო ხელშეკრულება არ იყო დადებული, იქ ტომებს შორის ომი იყო გაჩაღებული და ეს ომი ისეთი სისასტიკით წარმოებდა, რაც ადამიანს დანარჩენი ცხოველებისაგან განასხვავებს და რაც მხოლოდ შემდეგში მატერიალური ინტერესების ზეგავლენით რამდენადმე შერბილდა. სრულ აყვავებაში მყოფი გვაროვნული წყობილება, როგორც ჩვენ იგი ამერიკაში დავინახეთ, გულისხმობდა უაღრესად განუვითარებელ წარმოებას, მაშასადამე, უაღრესად მცირე მოსახლეობას ფართოდ გაშლილ ტერიტორიაზე, მაშასადამე, იგი გულისხმობდა, რომ ადამიანი თითქმის მთლიანად დამორჩილებული იყო მისთვის უცხო, მისდამი დაპირისპირებული, გაუგებარი გარეშე ბუნების მიერ, რაც თავის ასახვას პოულობს ბევრეფერ რელიგიურ წარმოდგენებში. ტომი ადამიანის ზღუდელ რჩებოდა, ზღუდელ, როგორც უცხო ტომის ადამიანის მიმართ, ისე თავისი თავის მიმართაც: ტომი, გვარი და მათი დაწესებულებანი წმინდა და ხელშეუხებელნი იყვნენ, ისინი წარმოადგენდნენ ბუნების მიერ მოცემულ იმ უმაღლეს ძალას, რომელსაც ცალკეული პიროვნება უცილობლად ემორჩილებოდა თავის გრძობებსა, აზრებსა და მოქმედებაში. რარიგ იმპოზანტურადაც უნდა გვეჩვენებოდნენ ამ ეპოქის ადამიანები, ისინი მაინც სრულიად არ განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან, ისინი, როგორც მარქსი ამბობს, ჯერ კიდევ მიბმულნი არიან პირველყოფილი თემის კიპზე. ამ პირველყოფილი თემის ძალაუფლება უნდა შემეუსვრილიყო და შეიმეუსრა კიდევ. მაგრამ იგი შეიმეუსრა ისეთ მოვლენათა ზეგავლენით, რომელნიც იმთავითვე გვეჩვენება დაქვეითებად, ცოდვაში ჩაყარდნად ძველი გვაროვნული საზოგადოების უბრალო მორალური სიმალლიდან. უმდაბლესი გაუმძღრობა, ტლანქი წყურვილი განცხრომისა, ბინჭური სიძუნწე, საზოგადოებრივი ქონების ეგოისტური ძარცვა, — აი ის უმდაბლესი ინტერესები, რითაც მოინათლა ახალი, ცივილიზებული, კლასობრივი საზოგადოება: ქურდობა, ძალადობა, ვერაგობა, ღალატი — აი ის სამარცხვინო საშუალებანი, რომელნიც ძირს უთხრიან ძველ უკლასო გვაროვნულ წყობილებას და ამზობენ მას. და თვით ახალი საზოგადოებაც თავისი არსებობის ორი ათას ხუთასი წლის მანძილზე სხვას არაფერს წარმოადგენდა, თუ არა უმნიშვნელო უმცირესობის განვითარებას ექსპლოატირებული და ჩაგრული დიდი უმრავლესობის ხარჯზე; და იგი დღესაც ასეთი რჩება და კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე ყოფილა.

ბერძნული გვარი

ბერძნები, ისევე როგორც პელასგები და სხვა თვისტომი ხალხები, უკვე წინაისტორიული ხანიდან იყვნენ ორგანიზებულნი იმავე ორგანული რიგის მსგავსად, როგორც ამერიკელები: გვარი, ფრატრია, ტომი, ტომების კავშირი. ფრატრია შეიძლებოდა არ არსებულებოდა, როგორც ეს დორიელებში იყო, ტომების კავშირი შესაძლოა ყველგან არ ყოფილიყო განვითარებული, მაგრამ ყველა შემთხვევაში გვარი ძირითად უჭრედს წარმოადგენდა. იმ ხანაში, როცა ბერძნები ისტორიულ არენაზე გამოდიან, ისინი ცივილიზაციის მიჭნაზე დგანან; მათსა და იმ ამერიკელ ტომებს შორის, რომელთა შესახებ ზემოთ იყო საუბარი, განვითარების თითქმის ორი დიდი პერიოდი ძეგს, რომლითაც გვირუკი ეპოქის ბერძნები იროკეზებს წინ უსწრებენ. ამიტომაც ბერძნთა გვარი უკვე სრულიადაც აღარაა იროკეზების არქაული გვარი, ჭგუფობრივი ცოლქმრობის კვალი უკვე შესამჩნევადაა წაშლილი. დედის უფლება ადგილს უთმობს მამის უფლებას; და ამით აღმავლობის გზით მიმავალმა კერძო სიმდიდრემ თავისი პირველი იერიში მიიტანა გვაროვნული წყობილების შესანგრევად. მეორე შენგრევა ბუნებრივი შედეგი იყო პირველისა: რადგან მამის უფლების შემოღების შემდეგ მდიდარი მემკვიდრე ქალის ქონება მისი გათხოვების გამო მისი ქმრის, მამასადამე, სხვა გვარის ხელში გადავიდოდა, ამიტომ დაანგრიეს მთელი გვაროვნული სამართლის საფუძველი და ახალგაზრდა ქალს არა მარტო ნება დართეს, რომ იგი თავის გვარშივე გათხოვილიყო, არამედ ასეთი შემთხვევისათვის ს ა ვ ა ლ დ ე ბ უ ლ ო დ ა ც გახადეს, რათა ამ გზით გვარისათვის მისი ქონება შეენარჩუნებინათ.

გროტეს საბერძნეთის ისტორიის მიხედვით, ათენურ გვარს, კერძოდ, აკავშირებდა შემდეგი საფუძველი:

1. საერთო რელიგიური დღესასწაულები და ქურუმების განსაკუთრებული უფლება — შეესრულებინათ საღმრთო წეს-ჩვეულებანი იმ გარკვეული ღმერთის — გვარის ნაეარაუდევი მამამთავრის — პატივსაცემად. რომელიც, როგორც ასეთი, საგანგებო მეტსახელს ატარებდა.

2. საერთო სასაფლაო, (შეად. დემოსთენეს „ეგებულები“).

3. თანაზიარი მემკვიდრეობის უფლება.

4. ძალადობის შემთხვევაში ერთმანეთისათვის დახმარების, დაცვისა და მხარდაჭერის ურთიერთვალდებულება.

5. თანაზიარი უფლება და მოვალეობა გარკვეულ შემთხვევებში გვარის წევრთან შეუღლებისა. ვანსაკუთრებით როცა საქმე ობოლ ქალიწვილებს ან მემკვიდრე ქალებს შეეხებოდა.

6. მფლობელობა, ზოგიერთ შემთხვევაში მაისც, საერთო საკუთრებისა, საკუთარი არქონტიო (გამგებლით) და ხაზინადარია.

შემდეგ რამდენიმე გვარი ერთიანდებოდა ფრატრიად, თუმცა მათი დაკავშირება ნაკლებად მკიდრო იყო; მაგრამ აქაც ჩვენ ვხედავთ მსგავსივე სახის თანაზიარ უფლებებსა და მოვალეობებს, განსაკუთრებით გარკვეული რელიგიური ცერემონიების ერთობლივ შესრულებას და დენის უფლებას ფრატრიის წევრის მკვლელობის შემთხვევაში. ერთ ტომში შემავალ ყველა ფრატრიას, თავის მხრივ, საერთო საღმრთო დღესასწაულები ჰქონდა, რომლებიც რეგულარულად მეორდებოდა; ეს დღესასწაულები ტარდებოდა კეთილშობილთა (ეპატრიდთა) წრიდან არჩეული ფილობასილევსის (ტომის უხუცესის) თავმჯდომარეობით.

ასე ლაპარაკობს გროტე. მარქსი კი უმატებს: „მაგრამ ბერძნულ გვარშიც აშკარად გამოიყურება ველური (მაგალითად, იროკეზი)“. მას კიდევ უფრო ნათლად დავინახავთ, თუ ჩვენს გამოკვლევას განვაგრძობთ.

სახელდობრ, ბერძნული გვარის დამახასიათებელია კიდევ შემდეგი ნიშნები:

7. წარმოშობა ითვლება მამის უფლების მიხედვით.

8. დაქორწინების აკრძალვა გვარის შიგნით, გარდა იმ შემთხვევისა, როცა დასაქორწინებელი ქალი მემკვიდრეა. ეს გამონაკლისი და მისი ფორმულირება კანონის სახით ადასტურებს, რომ ძველი წესი ჯერ კიდევ ძალაში იყო. ეს გამომდინარეობს აგრეთვე იმ საყოველთაოდ სავალდებულო წესიდან, რომ ქალი, როცა თხოვდებოდა, უარს ამბობდა თავისი გვარის რელიგიურ წეს-ჩვეულებებზე და გადადიოდა თავისი ქმრის რელიგიურ წეს-ჩვეულებებზე, რომლის ფრატრიაშიც იგი ეწერებოდა. ამის მიხედვით, და ასევე დიკეარქუსის ერთი ცნობილი ადგილის თანახმად, შეუღლება სხვა გვარის წევრებთან ჩვეულებრივი წესი იყო, ხოლო ბეკერი „ხარიკლში“ პირდაპირ ამბობს, არავის ჰქონდა უფლება თავისი გვარის წევრებს შეუღლებოდაო.

9. უფლება გვარის მიერ უცხო პირის შვილად აყვანისა; ეს უფლება ხორციელდებოდა იმ გზით, რომ ამ პირს ოჯახი იშვილებდა ხოლმე, მაგრამ საჯარო ფორმალობათა დაცვით და მხოლოდ გამონაკლისის სახით.

10. უხუცესთა არჩევისა და გადაყენების უფლება. ყოველ გვარს რომ თავისი არქონტი ჰყავდა, ეს ჩვენთვის ცნობილია. იმის შესახებ კი, რომ ეს თანამდებობა გარკვეულ ოჯახებში მემკვიდრეობით გადადიოდაო, არსად არაფერია ნათქვამი. მუდამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბარბაროსობის ეპოქის დასასრულამდე არ იყო მტკიცედ დაცული თანამდებობათა მემკვიდრეობით გადაცემა, რომელიც სრულიად შეუ-

თავსებელია იმ წესწყობილებასთან, როცა მდიდრებსა და ღარიბებს გვარის ფარგლებში სრულიად თანასწორი უფლებები ჰქონდათ.

არა მარტო გროტემ, არამედ ნიბურმაც, მომზენმაც და კლასიკური ეპოქის ყველა სხვა ისტორიკოსმაც დღემდე ვერ გაართვეს თავი გვარის საკითხს. მართალია, მათ გვარის მრავალი ნიშანი სრულიად მართებულად აღნიშნეს, მაგრამ გვარში ისინი მუდამ ხედავდნენ ოჯახთა ჯგუფს და ამის გამო მათთვის შეუძლებელი იყო გვარის ბუნებისა და წარმოშობის გაგება. გვაროვნული წყობილების პირობებში ოჯახი არასოდეს არ ყოფილა და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო ორგანიზაციული უჯრედი, რადგან ქმარი და ცოლი აუცილებლად ორ სხვადასხვა გვარს ეკუთვნოდნენ. გვარი მთლიანად შედიოდა ფრატრიაში, ფრატრია — ტომში; ოჯახი სანახევროდ ქმრის გვარში შედიოდა, სანახევროდ კი — ცოლის გვარში. არც სახელმწიფოს საჯარო სამართალი სცნობს ოჯახს; დღემდე ოჯახი მხოლოდ სამოქალაქო სამართლისათვის არსებობს. მიუხედავად ამისა, მთელი ჩვენი ისტორიული მეცნიერება დღემდე იმ უაზრო ვარაუდიდან გამოდის, რომელიც განსაკუთრებით XVIII საუკუნეში გახდა უცილობელი და რომელიც ამბობს, მონოგამიური ინდივიდუალური ოჯახი, რომელიც საეკვოა ცივილიზაციაზე უფრო ხნიერი იყოს, ის ბირთვია, რომლის გარშემო საზოგადოებისა და სახელმწიფოს თანდათანობითი კრისტალიზება მოხდაო.

„ბატონ გროტეს უნდა შევნიშნოთ, — უმატებს მარქსი, — რომ თუმცა ბერძნებს თავიანთი გვარები მითოლოგიიდან გამოჰყავდათ, მაგრამ ეს გვარები უფრო ხნიერი არიან, ვიდრე თვით მათ მიერვე შექმნილი მითოლოგია თავისი ღმერთებითა და ნახევარღმერთებით“.

მორგანი ხშირად იმოწმებს გროტეს, რადგან იგი ავტორიტეტული და თანაც სრულიად საიმედო მოწმეა. გროტე მოგვითხრობს შემდეგ, რომ თითოეული გვარი ათენში იმ სახელს ატარებდა, რომელიც მას ნაგულისხმევი მამამთავრიდან გადმოეცემოდა, რომ სოლონამდე საერთოდ, და სოლონის შემდეგაც, როცა ანდერძი არ არსებობდა, — მიცვალებულის მოგვარეები (genêtes), მის ქონებას მემკვიდრეობით ლეზულობდნენ და მკვლელობის შემთხვევაში პირველად მოკლულის ნათესავების, შემდეგ დანარჩენი მოგვარეების, და, ბოლოს, ფრატრიის წევრების უფლებასა და მოვალეობას შეადგენდა დამნაშავეის დევნა სასამართლოს წესით. „ყოველივე ის, რაც ჩვენ უძველესი ათენური კანონების შესახებ ვიცით, გვარებად და ფრატრიაებად დანაწილებაზეა დაფუძნებული“.

საერთო წინაპრებისაგან გვარის წარმოშობის ახსნა „სკოლაში განსწავლული ფილისტერებისათვის“ (მარქსი) თავსამტკრევი საკითხი იყო; რადგან ისინი, რა თქმა უნდა, ამ წინაპრებს წმინდა მითად თელი-

ან, მათ პირდაპირ ვერასგზით ვერ აუხსნიათ, თუ როგორ წარმოიშვა გვარი განცალკევებული ოჯახებისაგან, რომელიც თავდაპირველად ერთმანეთის ნათესავეებიც კი არ იყვნენ, ამასთანავე კი ამ ამოცანის გადაწყვეტა საპირთა იმისათვის, რათა ახსნილი იქნას მხოლოდ გვარის არსებობა. და აი, სიტყვების კორიანტელის მოჯადოებული წრიდან ისინი ვერ გასცილებიან შემდეგ დებულებას: მართალია, გენეალოგია მითია, მაგრამ გვარი არსებობს სინამდვილეში და, ბოლოს, გროტეს მიხედვით ვლბებულობთ შემდეგს (ფრჩხილებში მარქსის ჩანართთა): „ამ გენეალოგიაზე ჩვენ იშვიათად თუ გვესმის რამე, იმიტომ რომ მას საჭაროდ მხოლოდ გარკვეული, განსაკუთრებულად საზეიმო შემთხვევებში იხსენიებენ. მაგრამ უფრო უმნიშვნელო გვარებსაც თავიანთი საერთო რელიგიური წეს-ჩვეულებანი ჰქონდათ (უცნაურია, ბ-ნო გროტე!), საერთო ზეადამიანური მამამთავარიც ჰყავდათ, საერთო გენეალოგიაც გააჩნდათ, სრულიად ისევე, როგორც უფრო სახელგანთქმულ გვარებს (რა ძალიან უცნაური ამბავია ყოველივე ეს, ბატონო გროტე, უფრო უმნიშვნელო გვარებისათვის!); ძირითადი გეგმა და იდეალური საფუძველი (მოწყალეო ხელმწიფევე, არა იდეალური, არამედ კარნალური, უბრალოდ — ხორციელი!) ერთნაირი იყო ყველა გვარისათვის“.

მორგანის პასუხს ამ საკითხზე მარქსი დასკვნის სახით შემდეგნაირად გადმოსცემს: „სისხლით ნათესაობის სისტემა, რომელიც გვარის პირველყოფილ ფორმას შეესაბამება, — ბერძნებს კი, სხვა მოკვდავთა მსგავსად, ეს ფორმა ოდესღაც ჰქონდათ, — უზრუნველყოფდა გვარების წევრთა ერთმანეთს შორის ნათესაურ ურთიერთობათა ცოდნას. ისინი ბავშვობიდანვე პრაქტიკულად ითვისებდნენ ამ მათთვის უალრესად მნიშვნელოვან ცოდნას. მონოგამიური ოჯახის წარმოშობისთანავე ყოველივე ეს დავიწყებას მიეცა. გვარის სახელწოდება ქმნიდა ისეთ გენეალოგიას, რომლის გვერდით ცალკეული ოჯახის გენეალოგია უმნიშვნელოდ მოჩანდა. ამიერიდან ამ სახელწოდებას უნდა დაედასტურებინა მის მატარებელთა საერთო წარმოშობის ფაქტი; მაგრამ გვარის გენეალოგია ისე შორს მიდიოდა დროთა სიღრმეში, რომ მის წევრებს უკვე აღარ შეეძლოთ თავიანთი ნამდვილი ნათესაობის დამტკიცება, გარდა მცირეოდენი შემთხვევებისა, როცა მათ უფრო უახლოესი საერთო წინაპრები ჰყავდათ. თვით სახელწოდება საერთო წარმოშობის დამამტკიცებელი საბუთი იყო და თანაც უდავო დამამტკიცებელი საბუთი, თუ არ ჩავთვლით შეილად აყვანის შემთხვევებს. პირიქით, ფაქტიური უარყოფა ყოველგვარი ნათესაობისა გვარის წევრთა შორის, როგორც ამას გროტე და ნიბური ჩაიდა, უარყოფა, რომელიც გვარს წმინდა გამონაგონისა და პოეტური შემოქმედების ნაყოფად აქცევს, ღირსია „იდეალური“, ე. ი. კაბინეტში ჩაკეტილი

მწიგნობარი სწავლულებისა. რადგან თაობათა ურთიერთკავშირი, განსაკუთრებით მონოგამიის წარმოშობის შემდეგ, შორეულ წარსულში გადადის და განვლილი სინამდვილე მითოლოგიის ფანტასტიკურ გამოხატულებებში პოულობს თავის ასახვას, ამიტომ გულუბრყვილო ფილისტერებს დასკვნა გამოჰქონდათ და დღესაც გამოაქვთ, ნამდვილი გვარები ფანტასტიკურმა გენეალოგიამ შექმნაო“.

ფ რ ა ტ რ ი ა, ისევე როგორც ამერიკელებში, წარმოადგენდა რამდენიმე ქალიშვილისეულ გვარად დანაწევრებულ დედაგვარს, რომელიც აერთიანებდა ამ გვარებს და რომელსაც ყველა ისინი ხშირად ჯერ კიდევ საერთო მამამთავრიდან გამოჰყავდა. მაგალითად, გროტეს მიხედვით, „ჰეკატეოსის ყველა წევრი — ასაკით ტოლნი — მთებქესმეტე მუხლში ერთსა და იმავე ღმერთს აღიარებდა თავის მამამთავრად“; მაშასადამე, ამ ფრატრიის გვარები ყველანი ძმისეული გვარები იყვნენ ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით. ფრატრია ჯერ კიდევ პომეროსს ჰყავს გამოყვანილი სამხედრო ერთეულის სახით იმ ცნობილ ადგილას, სადაც ნესტორი აგამემნოს ურჩევს: „დააწყვე ადამიანები ტომებად და ფრატრიებად ისე, რომ ფრატრია ფრატრიას მიეშველოს, ტომი კი — ტომს“. ფრატრიას, გარდა ამისა, უფლება ჰქონდა და ვალდებულიც იყო შური ეძია ფრატრიის წევრის მკვლელობისათვის; მაშასადამე, უფრო ადრინდელ ხანაში მას სისხლის აღების ვალდებულება ეკისრებოდა. შემდეგ, მას ჰქონდა საერთო სალოცავები და დღესასწაულები, და საერთოდ მთელი ბერძნული მითოლოგიის განვითარება ბუნების ძველარიული კულტიდან, რაც მან თან მოიტანა. არსებითად გაპირობებული იყო გვარებითა და ფრატრიებით და ამ უკანასკნელთა ფარგლებში ხდებოდა. შემდეგ, ფრატრიას ჰყავდა უხუცესი (ფრატრიარქი) და, დე კულანეის მიხედვით, საერთო კრებებს იწვევდა, სავალდებულო გადაწყვეტილებებს ღებულობდა, მის ხელში იყო სასამართლო და ადმინისტრაციული ხელისუფლება. მერმინდელმა სახელმწიფომაც კი, რომელიც გვარს უგულუბელყოფდა, ფრატრიას ადმინისტრაციული ხასიათის ზოგიერთი საზოგადოებრივი ფუნქცია დაუტოვა.

რამდენიმე მონათესავე ფრატრია შეადგენს ტომს. ატიკაში არსებობდა ოთხი ტომი, თითოეულ ტომში იყო სამ-სამი ფრატრია, ხოლო თითოეულ ფრატრიაში ოცდაათი გვარი შედიოდა. ჯგუფების ასეთი ზუსტი შემოფარგვლა გულისხმობს შეგნებულ და გეგმაშეწონილ ჩარევას სტიქიურად შექმნილ წყობილებაში. თუ როგორ, როდის და რატომ მოხდა ეს, — ამაზე საბერძნეთის ისტორია ღუშს, ამაზე თვით ბერძნებსაც მხოლოდ გმირულ ეპოქამდე შერჩათ მოგონებანი.

განსხვავება ენის დიალექტთა შორის ბერძნებში, რომელნიც მკიდროდ იყვნენ დასახლებულნი შედარებით პატარა ტერიტორიაზე, უფ-

რო ნაკლებად იყო განვითარებული, ვიდრე ამერიკის უზარმაზარ ტყეებში გაფანტულ ტომებში; მაგრამ საბერძნეთშიც ჩვენ ვხედავთ, რომ ერთ დიდ ერთეულად გაერთიანებულნი არიან მხოლოდ ის ტომები, რომელნიც ერთსა და იმავე ძირითად დიალექტზე ლაპარაკობენ; პატარა ატიკაშიც კი ვხვდებით განსაკუთრებულ დიალექტს, რომელიც შემდეგში ვაბატონდა, როგორც ბერძნული პროზის საყოველთაო ენა.

პომეროსის პომეებში ჩვენ ვხედავთ, რომ ბერძნული ტომები უმეტეს ნაწილად უკვე გაერთიანებული არიან პატარა ხალხებად, რომელთა ფარგლებშიც გვარები, ფრატრიები და ტომები მაინც ჭერ კიდევ მთლიანად ინარჩუნებენ თავიანთ დამოუკიდებლობას. ისინი უკვე გალაენით გამაგრებულ ქალაქებში ცხოვრობდნენ; მოსახლეობის რიცხვი იზრდებოდა ჯოგების გამრავლებასა, მიწათმოქმედების გაფართოებასა და ხელოსნობის წარმოშობასთან ერთად; ამასთან ერთად, იზრდებოდა ქონებრივი განსხვავებანი და ამასთან დაკავშირებული არისტოკრატიული ელემენტიც ძველი, ბუნებრივად აღმოცენებული დემოკრატიის შიგნით. ცალკეული ხალხები დაუსრულებელ ომებს აწარმოებდნენ ერთმანეთში საუკეთესო მიწის ნაკვეთების ხელში ჩასაგდებად და აგრეთვე, რა თქმა უნდა, ნადავლის მოსაპოვებლად; სამხედრო ტყვეების დამონება უკვე მიღებული წესი იყო.

ამ ტომებისა და ხალხების წესწყობილება ასეთი იყო:

1. ხელისუფლების მუდმივი ორგანო იყო ს ა ბ ჰ ო, ხαιῆ, რომელიც თავდაპირველად, ეტყობა, გვარების უზუცესებისაგან შედგებოდა, ხოლო შემდეგში, როცა მათი რიცხვი მეტად გაიზარდა, — საგანგებოდ შერჩეული პირებისაგან; ასეთი შერჩევა კი არისტოკრატიული ელემენტის შექმნისა და გაძლიერების საბაზად იქცა; სწორედ ასეც გვიხატავს დიონისე გმირული ეპოქის საბჭოს, რომ იგი წარჩინებულთაგან (kratistoi) შედგებოდაო. საბჭოს გამოჰქონდა საბოლოო გადაწყვეტილება მნიშვნელოვან საკითხებზე, მაგალითად, ესქილეს ცნობის მიხედვით, თებელთა საბჭოს გამოაქვს არსებული სიტუაციის პირობებში გადამწყვეტი დადგენილება — ეთოკლე პატივისცემით დაასაფლაონ, პოლინიკეს გვამი კი ძაღლებს გადაუგდონ შესაქმელად. შემდეგში, როცა სახელმწიფო შეიქმნა, ეს საბჭო სენატად გადაიქცა.

2. ს ა ხ ა ლ ხ ო კ რ ე ბ ა (agora). იროკეზებში ჩვენ ვნახეთ, რომ ხალხი — მამაკაცები და დედაკაცები — გარს ეხვევა საბჭოს კრებას, მონაწილეობს დადგენილი წესრიგის მიხედვით საკითხების განხილვაში და, ამრიგად, საბჭოს კრების გადაწყვეტილებაზე გავლენას ახდენს. პომეროსის დროის ბერძნებში ეს „გარშემოხვევა“ („Umstand“), ძველი გერმანული სასამართლოს ტერმინი რომ ვიხმაროთ, უკვე ნამდვილ სახალხო კრებად განვითარდა, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე ძველ გერმანელებში. საბჭო კრებას იწვევდა მნიშვნელოვანი საკითხე-

ბის გადასაწყვეტად; ყოველ მამაკაცს შეეძლო სიტყვა აელო. გადაწყვეტილების მიღება ხდებოდა ხელის აწევით (ესქილეს „მფარველობის მთხოვნელნი“) ან შეძახილით. კრებას ეკუთვნოდა საბოლოო ინსტანციაში სუვერენული ხელისუფლება, რადგან, როგორც შემანი ამბობს („საბერძნეთის სიძველენი“), „როცა ლაპარაკია ისეთ საქმეზე, რომლის შესასრულებლად ხალხის დახმარებაა საჭირო, პომეროსი ვერ მიგვითითებს ვერც ერთ საშუალებაზე, რომელიც ხალხს თავისი სურვილის წინააღმდეგ ამას იძულებითი წესით გააკეთებინებს“. ვინაიდან იმ ხანაში, როცა ყოველი სრულსაკოვანი მამაკაცი ტომში მეომრად ითვლებოდა, ჯერ კიდევ არ არსებობდა ხალხისაგან გამოცალკევებული საჯარო ხელისუფლება, რომელიც შეიძლებოდა მას დაპირისპირებოდა. პირველყოფილი დემოკრატია ჯერ კიდევ სრულ აყვავებას განიცდიდა და აქედან უნდა გამოვდიოდეთ, როცა მსჯელობა გვაქვს როგორც საბჭოს, ისე ბასილევსის ხელისუფლებასა და მდგომარეობაზე.

3. მ ხ ე დ ა რ თ მ თ ა ვ ა რ ი (basileus). მარქსი შენიშნავს ამის გამო: „ვეროპის მეცნიერნი, რომელნიც მეტწილად სამეფო კარის ლაქიები არიან დაბადებიდანვე, ბასილევსს აქცევენ მონარქად, ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით. ამის წინააღმდეგ პროტესტს აცხადებს იანკი — რესპუბლიკელი მორგანი. იგი მეტად ირონიულად, მაგრამ სრულიად სამართლიანად ლაპარაკობს დაშაქრულ გლადსტონზე და მის „ქვეყნიერების სიჭაბუკეზე“²: „ბატონი გლადსტონი გმირული ეპოქის ბერძენ სარდლებს გვიხატავს როგორც მეფეებსა და მთავრებს და თანაც უმატებს, ისინი ჯენტლმენებიც იყვნენო; მაგრამ თვითონვე იძულებულია აღიაროს: საერთოდ ჩვენ ვხედავთ, რომ პირმშოს მემკვიდრეობის უფლება მათს ზნე-ჩვეულებასა თუ კანონში თითქოს საკმაოდ, მაგრამ არცთუ ძალიან მკვეთრადაა გამოხატული“, — უნდა ვიფიქროთ, თვით ბატონ გლადსტონსაც პირმშოს მემკვიდრეობის უფლება, რასაც თან ახლავს ასეთი დანატყებები, ისეთად მოეჩვენება, რომელიც საკმარისად, თუმცა არც ისე მკვეთრად, მოკლებულია ყოველგვარ მნიშვნელობას.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, როგორი მდგომარეობა იყო უხუცესთა ხელისუფლების მემკვიდრეობით გადაცემის მხრივ იროკეზებსა და სხვა ინდიელებში. ყველა თანამდებობა არჩევითი იყო უმეტეს ნაწილად გვარის შიგნით და ამდენად მემკვიდრეობითი ამ გვარის ფარგლებში. განთავისუფლებულ თანამდებობათა დაკავებისას თანდათან უპირატესობა ეძლეოდა უახლოეს მოგვარე-ნათესავს — ძმას ან დის ვაჟს, თუკი

¹ Schoemann G. F., Griechische Alterthümer. Bd. I—II. Berlin, 1855—1859. რ ე დ.

² Cladstone W. E., Juverlus mundi. The gods and men of the heroic age. London, 1869. რ ე დ.

რაიმე საფუძველი არ არსებობდა მისთვის გვერდი აევლოთ. მაშასადამე, თუ ბერძნებში მამის უფლების ბატონობისას ბასილევსის თანამდებობა, ჩვეულებრივ, ვაჟზე ან ერთ-ერთ ვაჟზე გადადიოდა, ეს მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ვაჟებს უფრო მეტი იმედი ჰქონდათ სახალხო არჩევნების გზით მემკვიდრენი გამხდარიყვნენ, და სრულიადაც არ ადასტურებს იმას, თითქოს ასეთი სახალხო არჩევნების გარეშე კანონიერი მემკვიდრეობის წესი არსებობდა. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვხედავთ, რომ იროკეზებსა და ბერძნებს შორის გვარის ფარგლებში საგანგებო წარჩინებულ ოჯახთა პირველი ჩანასახი ჩნდება, ხოლო ბერძნებში, გარდა ამისა კიდევ, მომავალი მემკვიდრეობითი წინამძღოლების, ანუ მონარქიის პირველი ჩანასახი ვითარდება. მაშასადამე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბერძნებში ბასილევსს ან ხალხი ირჩევდა ანდა იგი ხალხის მიერ აღიარებულ ორგანოებს — საბჭოს ან აგორას — უნდა დაემტკიცებინა როგორც ეს რომის „მეფის“ (rex) მიმართ წესად იყო შემოღებული.

„ილიადაში“ მამაკაცთა მბრძანებელი აგამემნონი გვევლინება არა როგორც უზენაესი მეფე ბერძნებისა, არამედ როგორც მთავარსარდალი მოკაეშირე ჭარისა ალყაშემორტყმული ქალაქის წინაშე. მის ამ მდგომარეობაზე მიუთითებს პოემის ცნობილ ადგილას ოდისევსი, როცა ბერძნებს შორის შულლმა იჩინა თავი: არაა კარგი მრავალთა უფროსობა, ერთი უნდა იყოს მხედართმთავარიო და ა. შ. (ამას მოსდევს პოპულარული, შემდეგში ჩამატებული ლექსი, სადაც მოხსენიებულია სამეფო კვერთხი). „ოდისევსი აქ ლექციას როდი კითხულობს მმართველობის ფორმის შესახებ, არამედ მთავარსარდლისადმი მორჩილებას მოითხოვს ომის დროს. ბერძნებს, რომელნიც ტროის გალავანთან მხოლოდ ჭარს წარმოადგენდნენ, სახალხო კრებაზე (agora) საკმაოდ დემოკრატიული წესები ჰქონდათ: აქილევსი, როცა ის საჩუქრებზე, ე. ი. ნადავლის განაწილებაზე ლაპარაკობს, ამ ამოცანას ყოველთვის აკისრებს არა აგამემნონს ან რომელიმე სხვა ბასილევსს, არამედ „აქაველების ვაჟებს“, ე. ი. ხალხს. ეპითეტები: „ზევისისაგან შობილი“, „ზევისისაგან ნასაზრდოები“, არაფერს არ ამტკიცებს, რადგან ყოველი გვარი წარმოდგება ერთ-ერთი ღმერთიდან, ხოლო ტომის მეთაურის გვარი — უკვე „უფრო წარჩინებული“ ღმერთიდან, ამ შემთხვევაში — ზევსიდან. პირადად არათავისუფალი ადამიანებიც კი, როგორც, მაგალითად, ლორების მწყემსი ევმეოსი და სხვ. „ღვთაებრივნი“ (dioi და theioi) არიან, და ეს ასეა „ოდისეაში“, მაშასადამე, ბევრად უფრო გვიან იმ დროსთან შედარებით, რომელიც აღწერილია „ილიადაში“; იმავე „ოდისეაში“ „გმირის“ სახელი ეწოდება კიდევ ჰეროდოლ მილიოსს, ისევე როგორც უსინათლო მომღერალ დემოდოკოსაც. მოკლედ. სიტყვა basileia, რომელსაც ბერძენი მწერლები ჰომეროსის ეგ-

რეთ წოდებული სამეფო ხელისუფლების აღსანიშნავად ხმარობენ, როცა მის გვერდით მეთაურთა საბჭო და სახალხო კრება არსებობს, მხოლოდ სამხედრო დემოკრატიას ნიშნავს (იმიტომ, რომ ამ ხელისუფლების მთავარ განმასხვავებელ ნიშანს წარმოადგენს სამხედრო ხელმძღვანელობა)" (მარქსი).

ბასილევსს, გარდა სამხედრო უფლებებისა, ქურუმისა და მსაჯულის სამსახურებრივი უფლებებიც ჰქონდა; უკანასკნელი არ იყო ზუსტად გარკვეული, პირველი კი მინიჭებული ჰქონდა მას როგორც ტომის ან ტომთა კავშირის უმაღლეს წარმომადგენელს. მოქალაქეობრივ უფლებებზე, მმართველობის უფლებებზე არასოდეს ლაპარაკიც კი არაა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ბასილევსი თანამდებობის ძალით საბჭოს წევრად ითვლებოდა. ამრიგად, ეტიმოლოგიურად სრულიად მართებულია სიტყვა „ბასილევსი“ ითარგმნოს გერმანული სიტყვით „König“, რადგან „König“ (Kuning) წარმოდგება Kuni, Künne სიტყვიდან და ნიშნავს „გვარის უზუცესს“. მაგრამ სიტყვა „König“-ის (მეფე) თანამედროვე მნიშვნელობას ძველი ბერძნული „ბასილევსი“ სრულიადაც არ შეესაბამება. თუკიდიდე ძველ basileia-ს გარკვევით უწოდებს patrikê-ს, ე. ი. გვარებისაგან წარმოშობილს და ამბობს, მას მტკიცედ განსაზღვრული, მაშასადამე, შეზღუდული უფლებები ჰქონდაო. არისტოტელე კი ლაპარაკობს, გმირული ეპოქის basileia თავისუფალ ადამიანთა წინამძღოლობას ნიშნავდა, ხოლო ბასილევსი მხედართმთავარი, მსაჯული და უზენაესი ქურუმი იყო; მაშასადამე, მთავრობის ხელისუფლება, ამ სიტყვის მერმინდელი გაგებით, მას არ ჰქონია¹.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ გმირული ეპოქის ბერძენთა წყობილებაში ძველ გვაროვნულ ორგანიზაციას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა სასიცოცხლო ძალა, მაგრამ ვხედავთ უკვე მისი დარღვევის დასაწყისსაც; ეს იყო: მამის უფლება და შვილების მიერ ქონების მემკვიდრეობით მიღება, რაც ხელს უწყობდა სიმდიდრის დაგროვებას ოჯახში და ოჯახის გაძლიერებას გვარის წინააღმდეგ; ქონებრივ განსხ-

¹ როგორც ბერძენების ბასილევსი, ისე ატეკების მთავარსარდალიც თანამედროვე მთავრით შეცვალეს.

მორიგანი პირველია, რომელიც ისტორიული თვალსაზრისით აკრიტიკებს ესპანელთა თავდაპირველად გაუგებრობაზე დამყარებულ და გაზუიადებულ, შემდეგში კი აშკარა მტკიცებულებებს და ამტკიცებს, რომ მექსიკელები ბარბაროსობის შუა საფეხურზე იდგნენ, — მაგრამ უფრო მალა, ვიდრე ახალმექსიკელი პუებლო-ინდიელები, — და რომ მათი საზოგადოებრივი წყობილება, რამდენადაც დამახინჯებული ცნობებიდან შეიძლება დაეასკვნათ, შემდეგნაირი იყო არსებობდა სამი ტომის კავშირი, რომელსაც რამდენიმე სხვა ტომი დაუპყრია და მათთვის ხარკი დაუდგია; ამ კავშირს მართავდა საკავშირო საბჭო და საკავშირო მთავარსარდალი; ეს უკანასკნელი ესპანელებმა „იმპერატორად“ აქციეს. (ე ნ გ ე ლ ს ი ს უ ე ნ ი შ ე ნ ა)

ვაგებათა უკუგავლენა საზოგადოებრივ წყობილებაზე მემკვიდრეობითი დიდკაცობისა და სამეფო ხელისუფლების პირველი ჩანასახების შექმნის შემწეობით; მონობა, რომელიც თავდაპირველად მხოლოდ სამხედრო ტყვეებზე ვრცელდებოდა, მაგრამ რომელიც უკვე იმის შესაძლებლობას იძლეოდა, რომ დაემონებინათ საკუთარი თანამეტომენი და თანამოგვარენიც კი; უკვე დაწყებული გადაგვარება ტომებს შორის არსებული ძველებური ომისა სისტემატურ ძარცვა-გლეჯად ხმელეთსა და ზღვაზე პირუტყვის, მონებისა და განიეულობის ხელში ჩასაგდებად და მისი რეგულარული შემოსავლის წყაროდ გადაქცევა; ერთი სიტყვით, სიმდიდრის, როგორც უმაღლესი სიყვითის, შექება და თაყვანისცემა და ამ სიმდიდრის ნაძალადევი დატაცების გასამართლებლად ძველი გვაროვნული წესწყობილების ბოროტად გამოყენება. ამ ეპოქას მხოლოდ ერთი რამ აკლდა: ისეთი დაწესებულება, რომელიც გვაროვნული წყობილების კომუნისტური ტრადიციების საწინააღმდეგოდ არა მარტო დაიკავდა ცალკეულ პირთა მიერ ახლად შეძენილ სიმდიდრეს, რომელიც წინათ ესოდენ ნაკლებად დაფასებულ კერძო საკუთრებას არა მარტო აკურთხებდა და ამ კურთხევას ადამიანთა ყოველი საზოგადოების უმაღლეს მიზნად გამოაცხადებდა, არამედ, რომელიც აგრეთვე საყოველთაო საზოგადოებრივი აღიარების ბეჭედსაც დაასვამდა საკუთრების შეივნის, მამასადამე, სიმდიდრის განუწყვეტლად გააღიერებული დაგროვების იმ ახალ ფორმებს, რომელნიც ერთიმეორეზე ვითარდებიან; არ იყო ისეთი დაწესებულება, რომელიც გაამარადისებდა არა მარტო საზოგადოების ახლად დაწყებულ გათიშვას კლასებად, არამედ შეძლებული კლასის უფლებასაც — ექსპლოატაცია გაეწია ლარბთა კლასისათვის, და შეძლებული კლასის ბატონობასაც ლარბთა კლასზე.

და ასეთი დაწესებულებაც გაჩნდა. გამოგონებულ იქნა ს ა ხ ე ლ - მ წ ი ფ ო .

▼

ათენის სახელმწიფოს წარმოშობა

ძველი ათენის მაგალითზე ყველაზე კარგად შეიძლება შევისწავლოთ, დაწყებით სტადიაში მაინც, თუ როგორ განვითარდა სახელმწიფო, გვაროვნული წყობილების ორგანოების ერთი ნაწილის გარდაქმნის, ნაწილის ნაცვლად ახალი ორგანოების დამკვიდრების, ხოლო, ბოლოს, მათი მთლიანად სახელმწიფო ხელისუფლების ნამდვილი ორგანოებით შეცვლის გზით; როგორ დაიკავა ამ სახელმწიფო ორგანოე-

ბის ხელქვეითმა და, მაშასადამე, აგრეთვე ხალხის წინააღმდეგ მიმართულმა შეიარაღებულმა „საჯარო ხელისუფლებამ“ იმ ნამდვილი „შეიარაღებული ხალხის“ ადგილი, რომელიც დამოუკიდებლად იცავდა თავს თავის გვარებსა, ფრატრიებსა და ტომებში. ფორმათა ცვლა ძირითადად გადმოცემულია მოვანის მიერ, ანალიზი კი იმ ეკონომიკური შინაარსისა, რომელიც ფორმათა ამ ცვლას წარმოშობს, უმეტეს ნაწილად მე უნდა დაევმატო.

გმირულ ეპოქაში ათენელთა ოთხ ტომს ატიკის ჯერ კიდევ განცალკევებული ტერიტორიები ეჭირა; მათ შემადგენელ თორმეტ ფრატრიასაც კი, როგორც ჩანს, ცალ-ცალკე საცხოვრებელი ადგილი ჰქონდა ეკროპის თორმეტ ქალაქში. მმართველობის ორგანიზაცია ავივე იყო, რაც გმირულ ეპოქაში: სახალხო კრება, სახალხო საბჭო, ბასილევსი. იმ ხანაში, საიდანაც წერილობითი ისტორია იწყება, უკვე დაყოფილი მიწა კერძო საკუთრებაში იყო გადასული, როგორც ეს ბარბაროსობის უმაღლესი საფეხურის დასასრულს უკვე შედარებით განვითარებულ საქონელწარმოებას და ამ წარმოების შესაბამის საქონლით ვაჭრობას შეეფერება. ხორბლეულის გვერდით აწარმოებდნენ აგრეთვე ღვინოს და მცენარეულ ზეთს; საზღვაო ვაჭრობა ეგეოსის ზღვაზე სულ უფრო და უფრო ეცლებოდათ ხელიდან ფინიკიელებს და იგი მეტნაწილად ატიკელი ბერძნების ხელში გადადიოდა. მიწის ნაკვეთებით ყიდვა-გაყიდვის შემწეობით, მიწათმოქმედებასა და ხელოსნობას, ვაჭრობასა და ნაოსნობას შორის შრომის დანაწილების შემდგომი განვითარების შემწეობით გვართა, ფრატრიათა და ტომთა წევრები სულ მალე უნდა შერეულიყვნენ ერთმანეთში, ფრატრიისა და ტომის ტერიტორიაზე უნდა დასახლებულიყვნენ ისეთი მცხოვრებლები, რომელნიც მართალია თანამემამულენი იყვნენ, მაგრამ მაინც ამ ორგანიზაციებს არ ეკუთვნოდნენ, მაშასადამე, თავიანთ საკუთარ საცხოვრებელ ადგილზე უცხოელებად ითვლებოდნენ. ყოველი ფრატრია და ყოველი ტომი ხომ მშვიდობიან დროს თვითონ განაგებდა თავის საქმეებს და ამისათვის ათენის სახალხო საბჭოს ან ბასილევსს არ მიმართავდა. ზოლო ვინც ფრატრიის ან ტომის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა, მაგრამ მათი წევრი არ იყო, მას, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო ფრატრიისა და ტომის ამ მართვა-გამგეობაში მონაწილეობა მიეღო.

ჩამან ისე დაარღვია გვაროვნული წყობილების ორგანოების ნორმალური მოქმედება, რომ უკვე გმირულ ეპოქაში საჭირო გახდა ღონისძიებათა მიღება ამის თავიდან ასაცილებლად. შემოღებულ იქნა კონსტიტუცია, რომელსაც თეზეუსს მიაწერენ. ცვლილება, უწინარეს ყოვლისა, იმაში მდგომარეობდა, რომ ათენში დაწესდა ცენტრალური მმართველობა, ე. ი. ნაწილი იმ საქმეებისა, რომელთაც მანამდე ტომები დამოუკიდებლად განაგებდნენ, საერთო მნიშვნელობის მქონე საქმე-

ებად გამოცხადდა და იმ საერთო საბჭოს გადაეცა, რომლის სხდომები ათენში იმართებოდა. ამით ათენელებმა თავიანთ განვითარებაში ისეთი ნაბიჯი გადადგეს წინ, როგორიც არასოდეს არ გადაუდგამს ამერიკის არც ერთ ადგილობრივ ხალხს: ერთიმეორის გვერდით მცხოვრები ტომების უბრალო კავშირის ნაცვლად მოხდა მათი ერთიან ხალხად შედუღება. ამასთან დაკავშირებით, წარმოიშვა ათენის საყოველთაო-სახალხო სამართალი, რომელიც ცალკეული ტომებისა და გვარების ადათობრივ სამართალზე უფრო მაღლა იდგა; ათენელმა მოქალაქემ, როგორც ასეთმა, მიიღო გარკვეული უფლებები და ახალი იურიდიული მფარველობა იმ ტერიტორიაზეც, სადაც იგი უცხო ტომიდან მოსულად ითვლებოდა. მაგრამ ამით პირველი ნაბიჯი გადაიდგა გვაროვნული წყობილების დასანგრევად, რადგან ეს პირველი ნაბიჯი იყო, რომელსაც უნდა მოჰყოლოდა შემდეგში ისეთი მოქალაქეების დაშვება, რომელნიც მთელს ატიკაში უცხო ტომის ადამიანებად ითვლებოდნენ და მთლიანად იმყოფებოდნენ და რჩებოდნენ ათენური გვაროვნული წყობილების გარეშე. მეორე ახალი საქმე, რომელიც თეზეუსს მიეწერება, ეს იყო მთელი ხალხის — განურჩევლად გვარისა, ფრატრიისა და ტომისა — დაყოფა სამ კლასად: ევბატრიდებად. ანუ კეთილშობილებად, გეომორებად, ანუ მიწის მწარმოებლებად და დემიურგებად, ანუ ხელოსნებად, და თანამდებობათა მიღების უფლების მინიჭება მართოდენ კეთილშობილთათვის. თუმცადა ეს დაყოფა, გარდა კეთილშობილთა მიერ თანამდებობათა დაკავებისა, უშედეგოდ რჩებოდა, რადგან იგი სხვა მხრივ არავითარ უფლებრივ განსხვავებას კლასებს შორის არ აწესებდა. მაგრამ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ნათლად ამჟღავნებს იმ ახალ საზოგადოებრივ ელემენტებს, რომელნიც შეუმჩნეველად განვითარდნენ. იგი გვიჩვენებს, რომ გარკვეულ ოჯახთა წევრების მიერ გვაროვნულ თანამდებობათა მიღება ჩვეულების მიხედვით უკვე გადაიქცა ამ ოჯახთა თითქმის უცილობელ უფლებად, საზოგადოებრივ თანამდებობათა მიღების უფლებად, რომ ამ ოჯახებმა, უამისოდაც ძლიერებმა თავიანთი სიმდიდრის წყალობით, თავიანთი გვარების გარეშე იწყეს განსაკუთრებულ პრივილეგიურ კლასად ჩამოყალიბება და რომ მათს ამ პრეტენზიებს ლოცვა-კურთხევა უწყალობა სახელმწიფომ, რომელიც ჯერ მხოლოდ ჩანასახის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. შემდეგ იგი გვიჩვენებს, რომ შრომის დანაწილება მიწათმოქმედთა და ხელოსნებს შორის უკვე საკმაოდ განმტკიცებული იყო იმისათვის, რათა ეს დანაწილება საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მხრივ შედავებოდა პირველობაში ძველ დანაწილებას გვარებისა და ტომების მიხედვით. დასასრულ, იგი საჭაროდ აცხადებს შეურიგებელ წინააღმდეგობას გვაროვნულ საზოგადოებასა და სახელმწიფოს შორის; სახელმწიფოს შექმნის პირველი ცდა მდგო-

მარეობს გვაროვნული კავშირის გაწყვეტაში, რაც იმ გზით ხდება, რომ ყოველი გვარის წევრები ითიშებიან პრივილეგიებულ და აპა-პრივილეგიებულ წევრებად, ხოლო ეს უქანასკნელნი, თავის მხრივ, ორ კლასად, მათი ხელობის შესაბამისად და, ამრიგად, ისინი ერთმანეთს უპირისპირდებიან.

ათენის შემდგომი პოლიტიკური ისტორია სოლონამდე საკმაოდ როდია ცნობილი. ბასილევსის თანამდებობამ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა: სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგნენ კეთილშობილთა წრიდან არჩეული არხონტები. წარჩინებულთა ხელისუფლება სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა, ვიდრე იგი, დაახლოებით 600 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, აუტანელი არ გახდა. ამასთან ხალხის თავისუფლების დასათრგუნავად მთავარ საშუალებას წარმოადგენდა ფული და მეკახშეობა. წარჩინებულთა მთავარი ადგილსამყოფელი ათენსა და მის მიდამოებში იყო, სადაც საზღვაო ვაჭრობა და ამასთან ერთად მეკობრეობა, რასაც შემთხვევის დროს ჯერ კიდევ მისდევდნენ, ამდიდრებდა მათ და ფულად სიმდიდრეს თავს უყრიდა მათს ხელში. აქედან განვითარებას გზაზე შემდგარი ფულადი მეურნეობა იჭრებოდა სოფლის თემების ძველისძველ, ნატურალურ მეურნეობაზე დამყარებულ ყოფაცხოვრებაში და მას აზოტის მკაფასავით შლიდა. გვაროვნული წყობილება აბსოლუტურად შეუთავსებელია ფულად მეურნეობასთან; ატიკის წვრილი გლეხების გაპარტახება დაემთხვა იმ ძველი გვაროვნული კავშირის შესუსტებას, რომელიც მათ იცავდა. ვალის ხელწერილი და მიწის დაგირავება (რადგან ათენელებმა უკვე ჰიპოთეკაც გამოიგონეს) არც გვარს, არც ფრატრიას ანგარიშს არ უწევდა. ძველი გვაროვნული წყობილება კი არ იცნობდა არც ფულს, არც ბეს, არც ფულად ვალს. ამიტომ წარჩინებულთა ფულადმა ბატონობამ, რომელიც სულ უფრო და უფრო ფართოვდებოდა, შეიმუშავა აგრეთვე ახალი ადათობრივი სამართალი, რათა უზრუნველყო მევალე მოვალის წინააღმდეგ, რათა ეკურთხებინა წვრილი გლეხის ექსპლოატაცია ფულის მფლობელთა მიერ. ატიკის მინდერებში ყველგან ბოძები იდგა, რომლებზეც წარწერა იყო გაკეთებული, ესა და ეს მიწის ნაკვეთი ამა და ამ პირს აქვს დაგირავებული ამა და ამ თანხაშიო. მიწა, რომელსაც ასეთი წარწერა არ ჰქონდა, უმეტეს ნაწილად უკვე გაყიდული იყო ჰიპოთეკის ან პროცენტების ვადაზე გადაუხდელობის გამო და მეკახშე-არისტოკრატის საკუთრებას წარმოადგენდა; გლეხს შეეძლო კმაყოფილი ყოფილიყო, თუ მას ნებას დართავდნენ მიწის ნაკვეთზე დარჩენილიყო როგორც მოიჯარე და თავისი შრომის პროდუქტის ერთი მეექვსედი ით ეცხოვრა, ხოლო დანარჩენი ხუთი მეექვსედი ახალი ბატონისათვის ეწლია საიჯარო ჭირის სახით. კიდევ მეტი. თუ მიწის ნაკვეთის გაყიდვით ამოგებულნი თანხა ვალს არ ფარავდა

ან თუ ვალი გირაოთი უზრუნველყოფილი არ იყო, მაშინ მოვალეს თავისი შეილება მონებად უნდა გაეყიდა უცხოეთში, რათა მევალე გაესტუმრებინა. შეილების გაყიდვა მამის მიერ — ასეთი იყო მამის უფლებისა და მონოგამიის პირველი ნაყოფი! ხოლო თუ სისხლის-მწოველი ამით მაინც არ დაკმაყოფილდებოდა, მას შეეძლო თვით მოვალეც მონასაყით გაეყიდა. ასეთი იყო ცივილიზაციის საამური განთიადი ათენელი ხალხისათვის.

წინათ, როცა ხალხის ცხოვრების პირობები ჯერ კიდევ გვაროვნულ წყობილებას შეესაბამებოდა, ასეთი გადატრიალება შეუძლებელი იყო; ახლა კი იგი მოხდა, მაგრამ არაეინ იცის როგორ. დაუბრუნდეთ ერთი წუთით ჩვენს იროკეზებს. იქ წარმოუდგენელი იყო ის მდგომარეობა, რომელიც ახლა თავს მოახვიეს ათენელებს, ასე ვთქვათ, მათი მონაწილეობის გარეშე და უეჭველად მათი სურვილის წინააღმდეგ. საარსებო საშუალებათა წარმოების იმ წესს, რომელიც იქ წლიდან წლამდე უცვლელი რჩებოდა, არასოდეს არ შეეძლო წარმოეშვა ასეთი თითქოს გარედან თავს მოხვეული კონფლიქტები, ასეთი ანტაგონიზმი მდიდრებსა და ღარიბებს შორის, ექსპლოატატორთა და ექსპლოატირებულთა შორის. იროკეზები ჯერ კიდევ ძალიან დაშორებულნი იყვნენ ბუნებაზე ბატონობას. მაგრამ ბუნების გარკვეულ საზღვრებში, რომელთაც მათთვის მნიშვნელობა ჰქონდათ, ისინი თავიანთი საკუთარი წარმოების ბატონ-პატრონნი იყვნენ. თუ არ ჩავთვლით მოუსაველიანობას მათს ბალებში, თევზის მარაგის გამოლევის მათს ტბებსა და მდინარეებში და გარეული ფრინველისა და ნადირის გაქრობას მათს ტყეებში, — მათ წინასწარ იცოდნენ, რისი მიღების იმედი შეეძლოთ ჰქონოდათ თავიანთ საარსებო საშუალებათა მოპოვების იმ წესის პირობებში, რომელიც მათ გააჩნდა. მათ იცოდნენ, რომ მიიღებდნენ საარსებო საშუალებებს — ხან მცირე, ხან უხვი რაოდენობით: მაგრამ გაუთვალისწინებელი საზოგადოებრივი გადატრიალებანი შეუძლებელი იყო მაშინ, შეუძლებელი იყო გვაროვნული კავშირის დარღვევა. თანამოგვარეთა და თანამეტომეთა გათიშვა ერთმანეთისადმი დაპირისპირებულ, ერთიმეორის წინააღმდეგ მებრძოლ კლასებად. წარმოება მერად ვიწრო ფარგლებში ტრიალებდა, მაგრამ მწარმოებლები მთლიანად ფლობდნენ თავიანთ პროდუქტს. ეს იყო ბარბაროსული წარმოების უდიდესი უპირატესობა, რომელიც ცივილიზაციის წარმოშობისთანავე გაქრა. და უახლეს თაობათა ამოცანა იქნება ამ უპირატესობის ხელახლა მოპოვება. მაგრამ უკვე ადამიანის მიერ ბუნების იმ მძლავრი დამორჩილების საფუძველზე. რომელიც ამჟამადაა მიღწეული. და იმ თავისუფალი ასოციაციის საფუძველზე. რაც ახლა გახდა შესაძლებელი.

სულ სხვანაირი იყო ბერძნების მდგომარეობა. ჯოგების. მდიდრუ-

8. თ. ენგელსი

ლი ავეჯეულობისა და ქურქლეულობის კერძო საკუთრების წარმოშობამ გამოიწვია ცალკეულ პირთა შორის პროდუქტების გაცვლა, პროდუქტების საქონლად გადაქცევა. და აქაა მთელი შემდგომი გადატრიალების ჩანასახი. როგორც კი ისეთი მდგომარეობა შეიქნა, რომ მწარმოებლები თვითონ კი აღარ ხმარობდნენ უშუალოდ თავიანთ პროდუქტს, არამედ მისი გასხვისება იწყეს გაცვლის გზით, მათ დაკარგეს თავიანთი ბატონობა მასზე. მათ უკვე აღარ იცოდნენ რა მოუვიდოდა პროდუქტს. წარმოიშვა იმის შესაძლებლობა, რომ პროდუქტი დროთა ვითარებაში გამოყენებული იქნებოდა მწარმოებლის წინააღმდეგ. მის საექსპლოატაციოდ და დასაჩაგრავად. ამიტომ არც ერთ საზოგადოებას არ შეუძლია ხახგრძლივად შეინარჩუნოს ბატონობა თავის საკუთარ წარმოებაზე და კონტროლი თავისი წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი შედეგების მიმართ, თუ იგი არ მოსპობს პროდუქტების გაცვლას ცალკეულ პირებს შორის.

ხოლო თუ როგორ სწრაფად იჩენს თავს პროდუქტის ბატონობა მის მწარმოებელზე, როცა ცალკეულ პირთა შორის გაცვლა მყარდება და პროდუქტი კი საქონლად იქცევა, — ეს ათენელებმა საკუთარ თავზე განიცადეს. საქონლის წარმოებასთან ერთად გაჩნდა ცალკეულ პირთა მიერ თავიანთ ხარჯზე მიწის დამუშავება, ხოლო ამას სულ მალე ცალკეულ პირთა მიწის საკუთრებაც მოჰყვა. შემდეგ გაჩნდა ფული, საყოველთაო საქონელი, რომელზედაც ყველა სხვა საქონლის გაცვლა შეიძლებოდა. მაგრამ როცა ადამიანები ფულს იგონებდნენ, მათ ფიქრადაც კი არ მოსდიოდათ, რომ ისინი ამით კვლავ ახალ საზოგადოებრივ ძალას ქმნიდნენ, ერთიან, საყოველთაო მნიშვნელობის მქონე ძალას, რომლის წინაშე მთელ საზოგადოებას ქედი უნდა მოეხარა. და ამ ახალმა ძალამ. რომელიც მის საკუთარ შემქმნელთა დაუკითხავად და მათი ნების წინააღმდეგ უეცრად აღმოცენდა, მთელი თავისი ახალგაზრდული სიტლანქით აგრძნობინა ათენელებს თავისი ბატონობა.

რა უნდა ექნა ხალხს? ძველი გვაროვნული წყობილება არამარტო უძლური აღმოჩნდა ფულის ძლევამოსილი მსვლელობის წინაშე; მას აგრეთვე აბსოლუტურად არც იმის უნარი შესწევდა, რომ თავის ფარგლებში თუნდაც ადგილი მიეჩინა ისეთი რამეებისათვის, როგორიცაა ფული, მევალებები და მოვალებები, ვალების იძულებითი გადახდევინება. მაგრამ ახალი საზოგადოებრივი ძალა უკვე არსებობდა და კეთილსურვილებს, დალოცვილი ძველი დროის დაბრუნების მხურვალე წყურვილს აღარ შეეძლო არც ფულის, არც მევაწმუობის აღგვა პირისაგან მიწისა. გარდა ამისა, გვაროვნული წყობილების კედლებში მთელი რიგი სხვა, ნაკლებმნიშვნელოვანი ბზარიც გაჩნდა. თაობიდან თაობაში სულ უფრო და უფრო ირეოდნენ ერთმანეთში სხვადასხვა გვარებისა და ფრატრიების წევრები ატიკის მთელ ტერიტორიაზე, განსა-

კუთრებით თვით ქალაქ ათენში, მიუხედავად იმისა, რომ ახლაც ათენელს შეეძლო გაეყიდა უცხო გვარის წევრებზე თავისი მიწის ნაკვეთები, მაგრამ არა თავისი საცხოვრებელი სახლი. მრეწველობისა და სავაჭრო ურთიერთობის შემდგომ განვითარებასთან ერთად სულ უფრო სრულად ვითარდებოდა შრომის დანაწილება წარმოების სხვადასხვა დარგებს შორის: მიწათმოქმედებასა, ხელოსნობასა, ხოლო თვით ხელოსნობის შიგნით — მის ურიცხვ ქვედარგებსა: ვაჭრობასა, ნაოსნობასა და სხვ. შორის; მოსახლეობა ახლა თავისი მოსაქმეობის მიხედვით საკმაოდ მტკიცედ ჩამოყალიბებულ ჯგუფებად იყოფოდა: თითოეულ ამ ჯგუფს მთელი რიგი ისეთი ახალი საერთო ინტერესები ჰქონდა, რომელთათვისაც გვარისა და ფრატრიის ფარგლებში არ იყო ადგილი და რომელთა მომსახურებაც, მაშასადამე, ახალ თანამდებობათა შექმნას მოითხოვდა. მონების რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და იმ დროს, ალბათ, მან უკვე ბევრად გადააჭარბა თავისუფალი ათენელების რიცხვს. გვაროვნული წყობილება თავდაპირველად სრულიად არ იცნობდა მონობას და, მაშასადამე, არც იმ საშუალებას, რომლითაც მას შეეძლო ამ არათავისუფალ ადამიანთა მასა ლაგამამოდებული ჰყოლოდა. და, დასასრულ, ვაჭრობა უამრავ უცხოელს იზიდავდა ათენში. სადაც ეს უცხოელები ფულის ადვილად შეძენის მიზნით სახლდებოდნენ: ძველი წესწყობილების ძალით ეს უცხოელებიც ოფლებონი და უმწეონი იყვნენ და, მიუხედავად ტრადიციული შემწყნარებლობისა, ისინი შემაწუხებელ, გარეშე ელემენტს წარმოადგენდნენ ხალხში.

ერთი სიტყვით, გვაროვნული წყობილება დასასრულს უახლოვდებოდა. საზოგადოება დღითი დღე ველარ ეტეოდა მის ჩარჩოებში: ყველას თვალწინ შექმნილი უსამაგლესი ბოროტებანიც კი არ შეეძლო მას არც შეეჩერებინა, არც მოესპო. ამასობაში კი შეუომჩნევლად განვითარდა სახელმწიფო. ახალმა ჯგუფებმა, რომლებიც შრომის დანაწილებამ წარმოშვა ჯერ ქალაქსა და სოფელს შორის, შემდეგ კი ქალაქად შრომის სხვადასხვა დარგს შორის, ახალი ორგანოები შექმნეს თავიანთი ინტერესების დასაცავად: დაწესდა ყოველი სახის თანამდებობა. შემდეგ კი ახალგაზრდა სახელმწიფოს დასჭირდა, უწინარეს ყოვლისა, საკუთარი სამხედრო ძალა, რომელიც მეზღვაურ ათენელებში, პირველ ყოვლისა, შეიძლებოდა მხოლოდ საზღვაო ძალა ყოფილიყო. ცალკეული პატარა ომების საწარმოებლად და სავაჭრო გემების დასაცავად, სოლონამდე, მაგრამ არაუკიდრის იცის როდის, დაარსებულ იქნა ნავსარჩები. პატარა ტერიტორიული ოლქები, რიცხვით თორმეტი თითოეულ ტომში: თითოეულ ნავსარჩიას უნდა აეგო. იარაღით აღეკურვა და ეკიპაჟით დაეკომპლექტებინა თითო სამხედრო გემი და, გარდა ამისა, მოეცა ორი მხედარი. ეს დაწესებულება ორნაირად უთხრიდა ძირს გვაროვნულ წყობილებას: ჯერ ერთი იმით, რომ იგი ქმნიდა

საჯარო ხელისუფლებას¹, რომელიც უკვე აღარ ემთხვეოდა უბრალოდ შეიარაღებული ხალხის ერთობლიობას; მეორე კი, იმით, რომ იგი საზოგადოებრივი მიზნით პირველად ჰყოფდა ხალხს არა ნათესაური ჯგუფების, არამედ ტერიტორიული ბინადრობის მიხედვით. თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამას, ქვემოთ დაინახავთ.

რადგან გვაროვნულ წყობილებას ექსპლოატირებული ხალხისათვის არავითარი დახმარების გაწევა აღარ შეეძლო, ამიტომ მხოლოდ ახლად წარმოშობილი სახელმწიფოს იმედილა რჩებოდა. ამ უკანასკნელმაც მართლაც გაუწია დახმარება ხალხს სოლონის კონსტიტუციის სახით და, ამავე დროს, თვითონაც გაძლიერდა ძველი წყობილების ხარჯზე. სოლონმა, — ჩვენ აქ არ გვიანტერესებს ის წესი, რითაც გატარდა მისი რეფორმა, რომელიც მიეკუთვნება 594 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, — საკუთრების სფეროში შექრით მოახდინა მთელი რიგი ეგრეთ წოდებული პოლიტიკური რევოლუციებისა. ყველა აქამდე მომხდარი რევოლუცია — ეს ისეთი რევოლუციები იყო, რომელნიც იცავდნენ საკუთრების ერთ რომელიმე სახეს საკუთრების მეორე სახის წინააღმდეგ. მათ არ შეუძლიათ ერთი სახის საკუთრება დაიკვან, თუ მეორე სახის საკუთრება არ შებღალეს. საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს ფეოდალური საკუთრება მსხვერპლად შეეწირა ბურჟუაზიული საკუთრების გადარჩენას; რევოლუციაში, რომელიც სოლონმა მოახდინა, უნდა დაზარალებულიყო კრედიტორთა საკუთრება მოვალეთა საკუთრების ინტერესების სასარგებლოდ. ვალები უბრალოდ გაუქმებულად იქნა გამოცხადებული. დაწვრილებითი ცნობები ზუსტად არ მოგვეპოვება. მაგრამ სოლონი თავის ლექსებში ტრახახობს: დავალიანებული მიწის ნაკვეთებიდან საგირავნო ბოძები ავაყრევი და ვალების გამო უცხოეთში გაყიდული და გაქცეული ადამიანები უკან დავაბრუნეო. ეს შესაძლებელი იყო მხოლოდ საკუთრების უფლების აშკარა შებღალვის საშუალებით. და, მართლაც, ყველა ეგრეთ წოდებული პოლიტიკური რევოლუცია, პირველიდან უკანასკნელამდე, იმის გულისათვის მოხდა, რომ დაცული და განხორციელებული ყოფილიყო ერთი სახის საკუთრება საკუთრების მეორე სახის კონფისკაციის — რასაც აგრეთვე ქურდობა ეწოდება — გზით. ამრიგად, ექვს გარეშეა, რომ კერძო საკუთრებამ ორი ათას ხუთასი წლის მანძილზე გაძლო მხოლოდ საკუთრების უფლების შებღალვის საშუალებით.

¹ გამოთქმას „*Offentliche Gewalt*“ ლენინი თარგმნის ტერმინით „საჯარო ხელისუფლება“ (იხ. ლენინის კრებული XIV, გვ. 332, რუს. გამოც.). ჩვენ ყველგან ვტოვებთ ლენინის ამ თარგმანს, თუმცა სხვა ადგილას (იხ. ლენინი, თხზ., მე-4 გამოც., ტომი 25, გვ. 474—475). ლენინი პოპულარობის გულისათვის ამ გამოთქმას თარგმნის ტერმინით „საზოგადოებრივი ხელისუფლება“. რ ე დ.

მაგრამ ახლა აუცილებელი იყო თავისუფალი ათენელების ასეთი ხელახალი დამონებისათვის ხელი შეემაღათ. ამას აღწევდნენ, უწინარეს ყოვლისა, საერთო ღონისძიებათა შემწევობით, მაგალითად, ისეთ საჯარო ხელშეკრულებათა აკრძალვით, რომლებითაც მოვალის პირღვნება გირავდებოდა. შემდეგ დაწესდა მაქსიმალური ოდენობა იმ მიწის საკუთრებისა, რომლის ფლობაც ცალკეულ პირს შეეძლო, რათა ამით ერთგვარი საზღვარი მაინც დასდებოდა წარჩინებულ პირთა გაუმადლარ სიხარბეს გლესთა მიწისადმი. ხოლო შემდეგში ამას მოჰყვა თვით კონსტიტუციის (Verfassung) ცვლილებანი; ჩვენთვის აქ ყველაზე მნიშვნელოვანია შემდეგი:

საბჭოს შემადგენლობა განისაზღვრა ოთხასი წევრის რაოდენობით, ას-ასი წევრით თითოეული ტომიდან; მაშასადამე, აქ საფუძველად ჭერ კიდევ ტომი რჩებოდა. მაგრამ ეს იყო აგრეთვე ერთადერთი მხარე, საიდანაც ძველი წესწყობილების ნაშთი ახალ სახელმწიფო ორგანიზმში შევიდა. რაც შეეხება ყოველივე დანარჩენს, სოლონმა მოქალაქენი ოთხ კლასად დაყო მათი მიწათმფლობელობისა და ამ მიწათმფლობელობიდან მიღებული შემოსავლის მიხედვით; 500, 300 და 150 მედიმნი ხორბალი (1 მედიმნი უდრის დაახლოებით 41 ლიტრს) მინიმალური მოცულობის შემოსავალი იყო პირველი სამი კლასისათვის; ვისაც ნაკლები ჰქონდა ან სრულიად არ გააჩნდა მიწის საკუთრება, ის მეოთხე კლასში შედიოდა. ყველა თანამდებობის მიღება მხოლოდ უმაღლესი სამი კლასის წარმომადგენლებს შეეძლოთ, ხოლო უმაღლეს თანამდებობებს მხოლოდ პირველი კლასის წარმომადგენლები იკავებდნენ; მეოთხე კლასს კი მხოლოდ კოებაზე ლაპარაკისა და ხმის მიცემის უფლება ჰქონდა, მაგრამ აქ ირჩევდნენ ყველა მოხელეს, აქ უნდა ჩაებარებინათ მათ თავიანთი მოღვაწეობის ანგარიში, აქ მუშავდებოდა ყველა კანონი და აქ მეოთხე კლასი უმრავლესობას შეადგენდა. არისტოკრატიული პრივილეგიები ნაწილობრივ განახლებულ იქნა სიმდიდრის პრივილეგიათა სახით, მაგრამ ხალხი ინარჩუნებდა გადამწყვეტ ძალაუფლებას. შემდეგ, ოთხი კლასი ჯარის ახალი ორგანიზაციის საფუძველს წარმოადგენდა. პირველი ორი კლასი იძლეოდა ცხენოსან ჯარს; მესამეს უნდა ემსახურნა მძიმედ შეიარაღებული ქვეითი ჯარის სახით; მეოთხეს კი უნდა შეედგინა მსუბუქად შეიარაღებული მოძრავი ქვეითი ჯარი ანდა ფლოტში ემსახურნა და თანაც იგი. ალბათ. სამსახურისათვის ჯამაგირსაც ლებულობდა.

მაშასადამე, აქ კონსტიტუციაში შედის სრულიად ახალი ელემენტი: კერძო საკუთრება. სახელმწიფოს მოქალაქეების უფლებათა და მოვალეობათა განსაზღვრა ხდება მათი მიწის საკუთრების სიდიდის მიხედვით და რამდენადაც ქონების მქონე კლასები გავლენას პოულობენ, იმდენად იღვენება სისხლით ნათესაობაზე დამყარებული ძველი

გაერთიანებანი: გვაროვნულმა წყობილებამ ახალი დამარცხება განიცადა.

მაგრამ პოლიტიკურ უფლებათა გაზომვა ქონების შესაბამისად სრულიადაც არ წარმოადგენდა ერთ-ერთ ისეთ ღონისძიებათაგანს, ურომლისოდაც სახელმწიფოს არ შეეძლო არსებობა. თუმცა ეს ღონისძიება მართლაც დიდ როლს ასრულებდა სახელმწიფოთა კონსტიტუციების ისტორიაში, მაგრამ მაინც ძალიან ბევრ სახელმწიფოს, და სწორედ ყველაზე უფრო განვითარებულთ, არ დასჭირვებია იგი. ათენშიც მან მხოლოდ წარმავალი როლი შეასრულა: არისტიდეს დროიდან თითოეულ მოქალაქეს თავისუფლად შეეძლო ყველა თანამდებობის დაკავება.

უახლოესი ოთხმოცი წლის განმავლობაში ათენის საზოგადოების განვითარებამ თანდათან ისეთი მიმართულება მიიღო, რომლითაც ეს განვითარება შემდგომი საუკუნეების მანძილზე კვლავ გრძელდებოდა. სოლონის წინადროინდელ ეპოქაში აყვავებულ მიწის მევენახეობას ბოლო მოეღო, ისევე როგორც მიწათმფლობელობის უსაზღვრო კონცენტრაციასაც. ვაჭრობა და ხელოსნობა მხატვრულ ხელოსნობასთან ერთად, რაც მონური შრომის საფუძველზე სულ უფრო და უფრო დიდი მასშტაბით ვითარდებოდა, მოსაქმეობის მთავარ დარგებად იქცა. ადამიანები უფრო განათლებულნი გახდნენ. ნაცვლად იმისა, რომ უწინდებული მკაცრი წესით ექსპლოატაცია გაეწიათ საკუთარი თანამოქალაქეებისათვის, ახლა ექსპლოატაციას უწევდნენ უმთავრესად მონებს და არაათენელ მყიდველებს. მოძრავი ქონება, ფულადი სიმდიდრე და სიმდიდრე მონებისა და გემების სახით სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა, მაგრამ ახლა იგი უკვე აღარ წარმოადგენდა მარტო საშუალებას მიწის საკუთრების შესაძენად, როგორც ეს საერთო შეზღუდულობის პირველ ხანებში იყო, არამედ იგი თვითმიზანი გახდა. ამით, ერთი მხრივ, წარჩინებულთა ძველ ძალაუფლებას ძლევამოსილი მეტოქე გაუჩნდა მდიდარი მრეწველებისა და ვაჭრების ახალი კლასის სახით, ხოლო, მეორე მხრივ, ძველი გვაროვნული წყობილების ნაშთებს უკანასკნელი ნიადაგი გამოეცალა. გვარები, ფრატრიები და ტომები, რომელთა წევრები ახლა მთელს ატიკაში იყვნენ გაფანტულნი და ერთმანეთში არეულნი, ამით სრულიად გამოუსადეგნი გახდნენ პოლიტიკური გაერთიანებებისათვის; ათენელ მოქალაქეთა დიდი რაოდენობა არც ერთ გვარს არ ეკუთვნოდა; ესენი იყვნენ ჩამოსახლებულნი, რომლებმაც თუმცა მოქალაქეობის უფლებები მიიღეს, მაგრამ რომელნიც არც ერთ ძველ გვაროვნულ კავშირში არ მიუღიათ; მათ გვერდით იყვნენ აგრეთვე უცხოელი ემიგრანტები, რომელთა რიცხვი განუწყვეტლად იზრდებოდა და რომელნიც მხოლოდ მფარველობით სარგებლობდნენ.

ამავე დროს პარტიათა ბრძოლა გრძელდებოდა: წარჩინებულნი ცდილობდნენ თავიანთი წინანდელი პრივილეგიები კვლავ დაებრუნებინათ და მოკლე ხნით კიდევ მიაღწიეს გამარჯვებას, ვიდრე კლისთენეს რევოლუციამ (509 წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) საბოლოოდ არ დაამხო იგი და მასთან ერთად გვაროვნული წუობილების უკანასკნელი ნაშთებიც.

კლისთენე თავის ახალ კონსტიტუციაში სრულიად უგულვებლყოფა და გვარებსა და ფრატრიებზე დაფუძნებულ ოთხ ძველ ტომს. მათი ადგილი დაიკავა სრულიად ახალმა ორგანიზაციამ, რომელსაც საფუძვლად დაედო უკვე ნაეკარაობში ნაცადი დანაწილება მოქალაქეების მხოლოდ მათი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით. გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა უკვე არა გვაროვნული კავშირების წყობობას, არამედ მხოლოდ მუდმივი ბინადრობის ადგილს: ხალხი კი აღარ ნაწილდებოდა, არამედ ტერიტორია: მცხოვრებლები პოლიტიკურად ტერიტორიის უბრალო დანამატი ხდებოდნენ.

მთელი ატიკა დაყოფილ იქნა ას თვითმმართველ სათემო ოლქად. დემად. ყოველ დემში მცხოვრები მოქალაქეები (დემოტები) ირჩევდნენ თავიანთ უხუცესს (დემარხს) და ხაზინადარს, აგრეთვე ოცდაათ მსაჯულს, რომელთაც პატარა სადავო საკითხების გარჩევის უფლება ჰქონდათ. დემები ლებულობდნენ აგრეთვე საკუთარ ტაძარს და მფარველ დემერტს ან გმირს, რომლისთვისაც ისინი ირჩევდნენ მოგვებს. უმაღლესი ხელისუფლება დემში დემოტების კრებას ეკუთვნოდა. როგორც მორგანი სამართლიანად შენიშნავს, ეს იყო აპერიკული თვითმმართველი საქალაქო თემის პირველსახე. ახლად წარმოშობილმა სახელმწიფომ ათენში იმავე ერთეულიდან დაიწყო, რომელთანაც მიდის თანამედროვე სახელმწიფო თავისი უმაღლესი განვითარების შედეგად.

ათი ასეთი ერთეული, დემი, შეადგენდა ტომს, რომელსაც, ძველი გვაროვნული ტომისაგან (Geschlechtsstamm) განსხვავებით, ახლა ტერიტორიული ტომი (Ortsstamm) ეწოდებოდა ეს ტომი იყო არა მარტო თვითმმართველი პოლიტიკური ორგანიზაცია, არამედ სამხედრო ორგანიზაცია; იგი ირჩევდა ფილარქს, ანუ ტომის უხუცესს. რომელიც ცხენოსან ჯარს მეთაურობდა, ტაქსიარქს, რომელიც ქვეითი ჯარის უფროსი იყო, და სტრატეგს, რომელიც ტომის ტერიტორიაზე შეკრებილი მთელი შეიარაღებული ჯარის მთავარსარდლად ითვლებოდა. შემდეგ, იგი იძლეოდა ხუთ სამხედრო გემს მისი ეკიპაჟითა და მეთაურით და თავის მფარველად ლებულობდა რომელიმე ატიკელ გმირს, რომლის სახელსაც თვითონ ირჩევდა. ბოლოს, იგი ირჩევდა ორმოცდაათ წევრს ათენის საბჭოში.

ყოველივე ამის დაგვირგვინება იყო ათენის სახელმწიფო: მას მართავდა საბჭო, რომელიც შედგებოდა ათი ტომიდან არჩეული ხუთასი

წარმოადგენლისაგან, ხოლო საბოლოო ანგარიშით — სახალხო კრება, სადაც ყოველ ათენელ მოქალაქეს შეეძლო მოსულიყო და ხმის უფლებით ესარგებლნა: ამასთანავე ერთად არქონტები და სხვა მოხელეები მმართველობის სხვადასხვა დარგსა და სამოსამართლო საქმეებს განაგებდნენ. აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაური ათენში არ არსებობდა.

ამ ახალი კონსტიტუციისა და იმ გარემოების წყალობით, რომ მოქალაქეებად მიღებულ იქნა არასრულწლოებიან მცხოვრებთა დიდი რაოდენობა — ნაწილობრივ შემოხიზნული უცხოელები, ნაწილობრივ კი განთავისუფლებული მონები — გვაროვნული წყობილების ორგანოები საზოგადოებრივი საქმეების ხელმძღვანელობიდან განიდევნა; ისინი კერძო ხასიათის კავშირებად და რელიგიურ ამხანაგობებად გადაკვარდნენ. მაგრამ ძველი გვაროვნული ეპოქის მორალური გავლენა, მემკვიდრეობით მიღებული შეხედულებანი და აზროვნების წესი ჯერ კიდევ დიდხანს ცოცხლობდა ტრადიციებში და მხოლოდ თანდათან ისპობოდა. ამან თავი იჩინა ერთ-ერთი მერმინდელი სახელმწიფოებრივი დაწესებულების შექმნის დროს.

ჩვენ დავინახეთ, რომ სახელმწიფოს არსებითი დამახასიათებელი ნიშანი ისაა, რომ საჯარო ხელისუფლება ჩამოშორებულია ხალხის მასას. ათენს იმ ხანაში ჰყავდა მხოლოდ სახალხო ჯარი და ფლოტი, რომელიც უშუალოდ ხალხს გამოჰყავდა: ჯარი და ფლოტი იცავდა მას გარეშე მტრისაგან და მორჩილებაში ჰყავდა მონები, რომელნიც უკვე მაშინ მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ. მოქალაქეთა მიმართ საჯარო ხელისუფლება თავდაპირველად არსებობდა მხოლოდ პოლიციის სახით, რომელიც ისევე ძველია, როგორც სახელმწიფო: ამიტომაც იყო, რომ XVIII საუკუნის გულუბრყვილო ფრანგები ლაპარაკობდნენ არა ცივილიზებულ, არამედ პოლიციზებულ ხალხებზე (nations policées). მაშასადამე, ათენელებმა თავიანთ სახელმწიფოსთან ერთად დააარსეს პოლიციაც, ნამდვილი ჟანდარმერია ცხენოსანი და ქვეითი მშვილდოსნებისა — ლანდიეგერებისა, როგორც სამხრეთ გერმანიაში და შვეიცარიაში უწოდებენ ხოლმე. მაგრამ ამ ჟანდარმერიას მონები სიგანად ადგენდნენ. პოლიციაში სამსახური თავისუფალ ათენელს ისე დამამცირებლად მიაჩნდა, რომ ერჩია შეიარაღებულ მონას დაეპატიმრებინა იგი, ვიდრე თვით მოეციდნა ხელი ასეთი სამარცხვინო საქმისათვის. აქ ჯერ კიდევ ჩანდა ძველ გვაროვნულ შეხედულებათა გავლენა. სახელმწიფოს არ შეეძლო უპოლიციოდ არსებობა, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იყო და საკმაო მორალური ავტორიტეტით არ სარგებლობდა, რათა პატივსადები გაეხადა ის ხელობა, რომელიც გვაროვნული საზოგადოების ყოფილ წევრებს აუცილებლად საძაგელ რამედ ეჩვენებოდათ.

თუ რამდენად შეესაბამებოდა ათენელების ახალ საზოგადოებრივ მდგომარეობას სახელმწიფო, რომელიც ახლა თავისი მთავარი ნიშნების მიხედვით უკვე ჩამოყალიბებული იყო, ამას მოწმობს სიმდიდრის, ვაჭრობისა და მრეწველობის სწრაფი გაფურჩქვნა. კლასობრივი ანტაგონიზმი, რომელსაც ემყარებოდნენ საზოგადოებრივი და პოლიტიკური დაწესებულებანი, უკვე აღარ იყო ანტაგონიზმი წარჩინებულთა და მდაბიოთა შორის, არამედ ეს იყო ანტაგონიზმი მონებსა და თავისუფალ მოქალაქეებს შორის, შეხიზნულებსა და მკვიდრ მოქალაქეთა შორის. უმაღლესი აყვავების ხანაში ათენის თავისუფალ მოქალაქეთა საერთო რაოდენობა, ქალებისა და ბავშვების ჩათვლით, დაახლოებით 90 000 სულსაგან შედგებოდა; გარდა ამისა, ქალაქში ცხოვრობდა 365 000 მონა ორივე სქესისა და 45 000 შეხიზნული უცხოელი და განთავისუფლებული მონა. ამრიგად, თითოეულ სრულსაკოვან მამაკაც მოქალაქეზე, სულ ცოტა, 18 მონა და 2-ზე მეტი შეხიზნული მოდიოდა. მონების სიმრავლე იმით აიხსნება, რომ ბევრი მათგანი მანუფაქტურებში, დიდ შენობებში, ზედამხედველობის ქვეშ ერთად მუშაობდა. მაგრამ ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებასთან ერთად ხდებოდა სიმდიდრეთა დაგროვება და კონცენტრაცია რამდენიმე კაცის ხელში და მასობრივად გლათაკება თავისუფალი მოქალაქეებისა, რომელთაც მხოლოდ შემდეგი არჩევანი რჩებოდათ: ან ხელი მოეკიდნათ ხელოსნობისათვის და ამით კონკურენცია გაეწიათ მონური შრომისათვის, რაც სამარცხვინოდ, დამამცირებლად ითვლებოდა და თანაც ნაკლები წარმატების იმედს იძლეოდა, ანდა ბოგანობად გადაქცეულიყვნენ. ისინი არსებულ პირობებში აუცილებლად უკანასკნელ გზას ირჩევდნენ, და რადგან ისინი მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ, ამით მათ ათენის მთელი სახელმწიფო დალუპეს. ათენი დემოკრატიამ კი არ დალუპა, როგორც ამას ევროპელი სკოლის პედანტები, მონარქების წინაშე მოლაქუცე მწიგნობრები ამტკიცებენ, არამედ მონობამ, რომელმაც თავისუფალი მოქალაქის შრომა საძულველი გახადა.

ათენელთა სახელმწიფოს წარმოშობა საერთოდ სახელმწიფოს შექმნის განსაკუთრებულად ტიპიური ნიმუშია, ჯერ ერთი, იმიტომ რომ მისი შექმნა ხდება წმინდა სახით, შინაგანი თუ გარეგანი ძალდატანების ყოველგვარი ჩარევის გარეშე, — პიზისტრატეს მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას თავისი ხანმოკლე არსებობის არავითარი კვალი არ დაუტოვებია, — მეორეც, იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს მეტად განვითარებული ფორმა, დემოკრატიული რესპუბლიკა, უშუალოდ გვაროვნული საზოგადოებიდან წარმოიშვება და, ბოლოს, იმიტომ რომ ჩვენ საკმაოდ ვიცით ამ სახელმწიფოს შექმნის ყველა არსებითი დეტალი.

გვარი და სახელმწიფო რომში

რომის დაარსების შესახებ არსებული თქმულებიდან ჩანს, რომ პირველად იქ დასახლებულან ერთ ტომად გაერთიანებული მთელი რიგი ლათინური გვარები (თქმულების თანახმად ასი გვარი); მალე ამ გვარებს შეერთებიან საბელგების ერთი ტომი, რომელიც აგრეთვე ას გვარს ითვლიდაო, და შემდეგ კი სხვადასხვა ელემენტისაგან შემდგარი მესამე ტომი, რომელსაც, თქმულების თანახმად, აგრეთვე ასი გვარი ჰყოლია. მთელი ეს ნაამბობი, პირველი შეხედვით, იმას მოწმობს, რომ აქ ბუნებრივად ჩამოყალიბებული არაფერი არ ყოფილა, გარდა გვარისა, და თვით ეს უკანასკნელიც ზოგიერთ შემთხვევაში მხოლოდ იმ ძველი დედისეული გვარის განშტოებას წარმოადგენდა, რომელიც ძველ სამშობლოში არსებობას განაგრძობდა. ტომებს ზედ აჩნიათ იმის დაღი, რომ ისინი ხელოვნურად არიან წარმოქმნილნი, მაგრამ უმეტეს ნაწილად მათი მონათესავე ელემენტებისაგან და ძველი, ბუნებრივად აღმოცენებული, და არა ხელოვნურად შექმნილი ტომის ნიმუშის ყაიდაზე; თანაც გამორიცხული არაა იმის შესაძლებლობა, რომ თითოეული ამ სამი ტომის ბირთვი ნამდვილი, ძველი ტომი ყოფილიყოს. შუალედი რგოლი, ფრაქტრია, ათი გვარისაგან შედგებოდა და მას ეწოდებოდა კურია; მაშასადამე, მათი რიცხვი ოცდაათს უდრიდა.

რომაული გვარი რომ ისეთივე ინსტიტუტი იყო, როგორიც ბერძნული გვარი, — ეს საყოველთაოდ აღიარებულია; თუ ბერძნული გვარი იმ საზოგადოებრივი უჯრედის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს, რომლის პირველყოფილ ფორმას ჩვენ ამერიკელ წითელკანიანებში ვხვდებით, იგივე ითქმის მთლიანად რომაულ გვარზეც. მაშასადამე, ჩვენ შეგვიძლია აქ მოკლედ მოვუკრათ.

რომაულ გვარს, ყოველ შემთხვევაში ქალაქის არსებობის უძველეს ხანაში, შემდეგი წესწყობილება ჰქონია:

1. გვარის წევრების მემკვიდრეობის თანაზიარი უფლება; ქონება გვარის შიგნით რჩებოდა. რადგან რომაულ გვარში, ისევე როგორც გერმანულშიც, უკვე მამის უფლება ბატონობდა, მდებარეობითი ხაზის შთამომავლობა გამორიცხული იყო მემკვიდრეობიდან. თორმეტი ცხრილის კანონით, რომის სამართლის იმ უძველესი წერილობითი ძეგლის მიხედვით, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ, პირველ რიგში მემკვიდრეობას ღებულობდნენ შვილები, როგორც პირდაპირი მემკვიდრენი: თუ შვილები არ იყვნენ, მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ აგნატები (ნათესავეები მამრობითი ხაზით); ხოლო თუ არც აგნატები აღმოჩნდებოდნენ, მემკვიდრეობა რჩებოდა თანამოგვარეებს. ყველა შემთხვე-

ვაში ქონება გვარშივე რჩებოდა. ჩვენ აქ ვხედავთ, რომ გვაროვნულ ზნე-ჩვეულებებში თანდათან იჭრება სიმდიდრის ზრდითა და მონოგამიით წარმოშობილი ახალი უფლებრივი ნორმები: მემკვიდრეობის უფლება, რომელიც თავდაპირველად თანაბარი იყო ყველა თანამოგვარისათვის, შემოფარგლული ხდება ჯერ — ალბათ, ადრევე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ — პრაქტიკულად აგნატებით, ბოლოს კი შეიღებოდა და მათი მამრობითი ხაზის შთამომავლობით; თორმეტ ცხრილში კი ეს, რასაკვირველია, შებრუნებული სახით გვევლინება.

2. გვარს ჰქონდა საერთო სასაფლაო. კლავდიების პატრიციულმა გვარმა ქალაქ რეგილიდან რომში გადასახლებისას მიიღო მისთვის განკუთვნილი მიწის ნაკვეთი და, გარდა ამისა, ქალაქში საერთო სამარხი ადგილი. ჯერ კიდევ ავგუსტუსის დროს ტევტობურგის ტყეში დაღუპული ვარუსის თავი რომში მიიტანეს და საგვარეულო ყორღანში (*gentilitius tumulus*) დაასაფლავეს; მაშასადამე, გვარს (ქონქტილიებისა) ჯერ კიდევ განსაკუთრებული სასაფლაო ყორღანი ჰქონდა.

3. საერთო რელიგიური დღესასწაულები. ეს დღესასწაულები, *sacra gentilitia*, ცნობილია.

4. ვალდებულება, რომლის თანახმად არ შეიძლებოდა გვარის შიგნით დაქორწინება. ეს ვალდებულება, ეტყობა, არასდროს არ გადაქცეულა დაწერილ კანონად რომში, მაგრამ ჩვეულებად კი დარჩენილა. იმ უამრავი რომაელი ცოლ-ქმრიდან, რომელთა სახელები და გვარები ჩვენამდე შემონახული დარჩა, არც ერთი არ ატარებს ისეთ საგვარეულო სახელს, რომელიც ერთნაირი იყოს ორივესთვის — ქმრისთვის და ცოლისთვის. მემკვიდრეობის უფლებაც ამასვე ადასტურებს. ქალი გათხოვებისთანავე კარგავს თავის აგნატურ უფლებებს, გამოდის თავისი გვარიდან; არც მას, არც მის შვილებს არ შეუძლიათ მემკვიდრეობა მიიღონ მისი მამისაგან ან მამის ძმებისაგან, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში მამის გვარის სამემკვიდრეო ნაწილი დაიკარგებოდა. ამას აზრი აქვს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ქალს არ შეუძლია თანამოგვარეზე გათხოვება.

5. საერთო მიწათმფლობელობა. ეს უკანასკნელი პირველყოფილ ეპოქაში მუდამ არსებობდა იმ დროიდან, როგორც კი დაიწყო სატომო მიწის დაყოფა. ლათინურ ტომებს შორის ჩვენ ვნახულობთ, რომ მიწა ნაწილობრივ ტომის, ნაწილობრივ გვარის მფლობელობაშია, ნაწილობრივ კი იგი საოჯახო მეურნეობათა ხელშია, რომელნიც საექვოა, რომ იმ ხანაში ინდივიდუალური ოჯახები ყოფილიყვნენ. ამბობენ, მიწის პირველი დაყოფა ცალკეულ პირებს შორის რომულუსმა მოახდინაო და თითოეულს დაახლოებით თითო ჰექტარი (ორი იუგერა) შეხვდაო. მაგრამ ჩვენ მოგვიანებითაც ვნახულობთ, რომ მიწა გვარების საერთო მფლობელობაშია, თუ არაფერს ვიტყვით იმ სახელმწიფო მი-

წასე, რომლის გარშემოც რესპუბლიკის მთელი შინაისტორია ტრიალებს.

6. თანამოგვარეები ვალდებულნი იყვნენ ერთმანეთისათვის მფარველობა და დახმარება გაეწიათ. წერილობით ისტორიაში ამის შესახებ მხოლოდ ნაშთებიღაა დარჩენილი; რომის სახელმწიფო იმთავითვე ისეთი უპირატესი ძალით გამოვიდა არენაზე, რომ უსამართლობისაგან დაცვის უფლება მის ხელში გადავიდა. როცა აპიუს კლავდიუსი დააპატიმრეს, მთელმა მისმა გვარმა სამგლოვიარო ტანსაცმელი ჩაიცვა, იმათაც კი, ვინც მისი პირადი მტერი იყო. მეორე პუნიკურ ომის¹ დროს გვარები გაერთიანდნენ თავიანთი დატყვევებული თანამოგვარეების გამოსახსნელად; სენატმა მათ ეს ა უ კ რ ძ ა ლ ა.

7. უფლება საგვარეულო სახელის ტარებისა. ეს უფლება იმპერიის ხანამდე შემოინახა: განთავისუფლებულ მონებს ნება ეძლეოდათ თავიანთი ყოფილი ბატონების საგვარეულო სახელი მიეღოთ, მაგრამ ამით მათ გვარის უფლებები არ ენიჭებოდათ.

8. უფლება უცხოელების გვარში მიღებისა. ეს ხდებოდა ერთ-ერთი ოჯახის მიერ შვილად აყვანის გზით (ისევე როგორც ინდიელებში), რასაც თან მოსდევდა გვარში მიღება.

9. უფლება უხუცესის არჩევა-გადაყენებისა არსად არაა მოხსენიებული. მაგრამ რადგან რომის არსებობის პირველ პერიოდში ყველა თანამდებობის დაკავება, დაწყებული არჩეული მეფიდან, არჩევით ან დანიშვნით ხდებოდა, და რადგან კურიათა ქურუმებსაც კურიები ირჩევდნენ, ამიტომ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ გვარების უხუცესთა (principes) მიმართაც ასეთივე მდგომარეობა იყო, თუმცა შესაძლებელია არჩევა ერთი და იმავე ოჯახიდან გვარში უკვე წესად იყო გადაქცეული.

ასეთი იყო რომაული გვარის უფლებები. იმ გარემოების გამოკლებით, რომ აქ უკვე დასრულებული იყო გადასვლა მამის უფლებაზე, ეს უფლებები ზედმიწევნით ასახავენ იროკეზული გვარის უფლებებსა და ვალდებულებებს; აქაც „ნათლად გამოიყურება იროკეზი“.

მხოლოდ ერთი მაგალითით ნათელვყოთ, თუ როგორი არევიანებაა გაბატონებული დღესაც კიდევ ჩვენს ყველაზე ცნობილ ისტორიკოსებშიც რომაული გვაროვნული წყობილების ცნებათა ირგვლივ. მომზენის ნაშრომში რესპუბლიკისა და ავგუსტუსის ეპოქის რომაული საკუთარი სახელების შესახებ („რომაული გამოკვლევანი“, ბერლინი, 1864, ტ. I²) ნათქვამია შემდეგი: „გარდა მამრობითი სქესის ყველა

¹ პუნიკური ომები — რომის ომები პუნებს, ე. ი. კართაგენის — ჩრდილო აფრიკაში ფინიკელთა კოლონიის — მცხოვრებთა წინააღმდეგ; ეს ომები ხდებოდა 264 წლიდან 146 წლამდე ჩვენს ერამდე. რ ე დ.

² Mommsen Th., Römische Forschungen. Ausg. 2. Bd. I—II. Berlin, 1864—1878. რ ე დ.

თანამოგვარისა, მონების გამოკლებით, რასაკვირველია, მაგრამ შეი-
 ლობილთა და გვარის მფარველობის ქვეშ მყოფი პირების ჩათვლით,
 საგვარეულო სახელი ქალებზეც ვრცელდება... ტომი (Stamm. რო-
 გორც მომზენი აქ სიტყვას gens თარგმნის) — ეს... არის კოლექტივი,
 წარმომდგარი საერთო — ნამდვილი ან სავარაუდო ანდა აგრეთვე ფიქ-
 ტიური — წინაპრებიდან, გაერთიანებული საერთო დღესასწაულებით,
 სასაფლაოთი და მემკვიდრეობით. კოლექტივი, რომელშიც ყველა პი-
 როვნულად თავისუფალ ინდივიდს, მაშასადამე, ქალებსაც, შეუძლიათ
 და ვალდებულიც არიან ჩაირიცხონ. სიძნელეს წარმოადგენს მხო-
 ლოდ გათხოვილი ქალების საგვარეულო სახელის გამორკვევა. ეს
 სინნლე, რასაკვირველია, არ არსებობდა; სანამ ქალს არ შეეძლო სხვა-
 ნაირად გათხოვება, თუ არა თავისი გვარის წევრზე; ხოლო, როგორც
 დაპტკიცებულია, დიდი ხნის განმავლობაში ქალისათვის უფრო ძნე-
 ლი იყო თავისი გვარის ფარგლებს გარეთ, ვიდრე გვარის ფარგლებში
 გათხოვება, რადგან ეს უფლება გვარის გარეთ გათხოვებისა (gentis
 enuptio) მას ხომ ჯერ კიდევ VI საუკუნეში ჯილდოდ ეძლეოდა პირა-
 დი პრივილეგიის სახით... მაგრამ იქ, სადაც გვარის გარეთ ასეთ
 გათხოვებას ჰქონდა ადგილი, ქალი უძველეს დროში, ეტყობა, ქმრის
 ტომში უნდა გადასულიყო. უეჭველია, რომ ქალი ძველებური რელი-
 გიური დაქორწინების დროს მთლიანად ქმრის უფლებრივ და საკრა-
 ლურ თემში გადადის, ხოლო თავისი თემიდან გამოდის. ვინ არ იცის,
 რომ გათხოვილი ქალი თავის გვარში კარგავს მემკვიდრეობის აქტი-
 ურსა და პასიურ უფლებას. მაგრამ მემკვიდრეობითს კავშირში შედის
 თავის ქმართან, თავის შვილებთან და საერთოდ ქმრის მოგვარებთან
 ერთად? და თუ იგი, ასე ვთქვათ, თავისი ქმრის შეილობილი ხდება და
 მის ოჯახში შედის, მაშინ როგორღა "შეუძლია მას ქმრის გვარის მი-
 მართ უცხო დარჩენა?" (გვ. 9—11).

ამრიგად, მომზენი ამტკიცებს, რომაელ ქალებს, რომელნიც ამა თუ
 იმ გვარს ეკუთვნოდნენ, თავდაპირველად მხოლოდ თავისი გვარის
 შიგნით შეეძლოთ გათხოვებაო, რომაული გვარი, მაშასადამე, ენდო-
 გამიური იყო და არა ეგზოგამიურიო. ეს შეხედულება, რომელიც
 ეწინააღმდეგება ყოველივე იმას, რაც სხვა ხალხების გამოცდილების
 საფუძველზე ცნობილია, ემყარება, თუ მთლიანად არა, უმთავრესად
 მაინც, ლივიუსის იმ ერთადერთ ადგილს (წიგნი XXXIX, თავი 19),
 რომელმაც დიდი დავა გამოიწვია და რომლის თანახმად სენატს 568
 წელს ქალაქის დაარსებიდან, ე. ი. 186 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე,
 დაუდგენია uti Feceniae Hispaniae datio, deminutio, gentis enuptio,
 tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique
 ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id
 fraudi ignominiaeve esset, — რომ ფეცენია ჰისპალას უფლება აქვს

თავისი ქონება სურვილისამებრ მოიხმაროს, დახარჯოს იგი, გათხოვდეს გვარის გარეშე და აირჩიოს თავისთვის მეურვე, ისე, თითქოს მის ქმარს (განსვენებულს) ანდერძით გადაეცეს მისთვის ეს უფლება; რომ მას შეუძლია თავისუფალ მოქალაქეზე გათხოვდეს და რომ იმას, ვინც მას შეირთავს, ეს არ უნდა ჩაეთვალოს ცუდ საქციელად ან სამარცხვინო საქმედ.

ამრიგად, უეჭველია, რომ აქ ფეცენიას, განთავისუფლებულ მხევალს, უფლება ეძლევა გვარის გარეშე გათხოვდეს. ასევე უეჭველად გამომდინარეობს აქედან ისიც, რომ ქმარს უფლება ჰქონდა თავისი ცოლისთვის ეანდერძებინა, ჩემი სიკვდილის შემდეგ შეგიძლია გვარის გარეშე გათხოვდეო. მაგრამ რ რ მ ე ლ ი გ ვ ა რ ი ს გ ა რ ე შ ე ?

თუ ქალი ვალდებული იყო თავის გვარშივე გათხოვილიყო, როგორც ამას მომზენი ვარაუდობს, მაშინ იგი გათხოვების შემდეგაც ამ გვარში რჩებოდა. მაგრამ, ჯერ ერთი, დასამტკიცებელია სწორედ ეს ვარაუდი გვარის ენდოგამიის შესახებ. მეორე, თუ ქალი თავის გვარში უნდა გათხოვილიყო, მამაკაციც ხომ, რასაკვირველია, თავის გვარშივე უნდა დაქორწინებულიყო, რადგან სხვანაირად ის ცოლს ვერ შეირთავდა. მაგრამ მაშინ გამოდის, რომ ქმარს შეეძლო თავისი ცოლისათვის ანდერძის წესით გადაეცა ისეთი უფლება, რომელიც თვითონ მას თავისთვის არ გააჩნდა: ეს კი იურიდიული თვალსაზრისით უაზრობაა. მომზენიც გრძნობს ამას და ამიტომ შემდეგს ვარაუდობს: „გვარის გარეშე გათხოვებისათვის იურიდიულად, ალბათ, საჭირო იყო არა მარტო იმის ნებართვა, ვის ხელშიც ძალაუფლება იყო, არამედ ყველა თანამოგვარის ნებართვაც“ (გვ. 10, შენიშვნა). ეს, ჯერ ერთი, ძალიან გაბედული ვარაუდია, მეორე კი, იგი ეწინააღმდეგება მოყვანილი ადგილის ნათელ ტექსტს: სენატი აძლევს ქალს ამ უფლებას ქმარის მ ა გ ი ვ რ ა დ. იგი აძლევს მას გარკვევით არც მეტს, არც ნაკლებს იმაზე, რის მიცემაც მისთვის ქმარს შეეძლო, მაგრამ რასაც სენატი ქალს აძლევს, ეს არის ა ბ ს ო ლ უ ტ უ რ ი უფლება, სრულიად თავისუფალი სხვა შეზღუდვებისაგან: ასე რომ, თუ ქალი ამ უფლებას გამოიყენებს, მაშინ ამან მის ახალ ქმარსაც ზიანი არ უნდა მიაყენოს; სენატი ახლანდელ და მომავალ კონსულებსაც და პრეტორებსაც კი ავალლებს იზრუნონ იმისათვის, რომ ქალისათვის აქედან რაიმე უსამართლობა არ შეიქმნას. მაშასადამე, მომზენის მოსაზრება, ჩანს, სრულიად მიუღებელია.

ანდა დავუშვათ შემდეგი: ქალი თხოვდებოდა სხვა გვარის მამაკაცზე; მაგრამ თვითონ თავის წინანდელ გვარში რჩებოდა. მაშინ, ზემოთ (იტირებული ადგილის თანახმად, მის ქმარს უფლება ექნებოდა ცოლისათვის ნება დაერთო მისივე საკუთარი გვარის გარეშე გათხოვილიყო. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მას უფლება უნდა ჰქონოდა იმ გვა-

რის საქმეთა გამგებლობა-განკარგულებისა, რომელსაც თვითონ სრულიადაც არ ეკუთვნოდა. ეს ისეთი უაზრობაა, რომ ამაზე ლაპარაკიც კი არა ღირს.

მაშასადამე, დაგვრჩენია მხოლოდ ვივარაუდოთ, რომ ქალი პირველი დაქორწინებისას სხვა გვარის მამაკაცზე გათხოვილა და ამ გათხოვების შემწეობით უცილობლად ქმრის გვარში გადასულა, როგორც ეს მომზენს მართლაც შესაძლებლად მიაჩნია ასეთი შემთხვევებისათვის. მაშინ საქმის მთელი ვითარება ერთბაშად ნათელი ხდება. ქალს, რომელიც გათხოვების გამო თავის ძველ გვარს ეთიშება და ქმრის ახალ გვაროვნულ კავშირში შედის, სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უკავია ამ კავშირში. მართალია, ის გვარის წევრია, მაგრამ ამ გვართან არ არის სისხლით ნათესაობით დაკავშირებული; თვით ხასიათი მისი მიღებისა იმთავითვე გამორიცხავს მის მიმართ დაქორწინების ყოველგვარ აკრძალვას იმ გვარის ფარგლებში, რომელშიც ის სწორედ გათხოვების გზით შევიდა; შემდეგ, იგი მიღებულია გვარის საქორწინო კავშირში, მემკვიდრეობით ღებულობს ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში ამ უკანასკნელის ქონებას, ე. ი. გვარის წევრის ქონებას. რა შეიძლება იყოს იმ წესზე უფრო ბუნებრივი, რომ ქონება დარჩეს გვარში და ამ მიზნით, მაშასადამე, ქალი ვალდებული იყოს თავისი პირველი ქმრის თანამოგვარეზე გათხოვდეს და არა სხვაზე? ხოლო თუ გამონაკლისი უნდა მოხდეს, მაშინ ვინ შეიძლება იყოს საკმაოდ კომპეტენტური იმისათვის, რომ მას ამის უფლებამოსილობა მისცეს, თუ არა მისი პირველი ქმარი, რომელმაც მას ეს ქონება უანდერძა? იმ მომენტში, როცა ქმარი ცოლს ქონების ნაწილს ანდერძით უტოვებს და ამავე დროს ნებას აძლევს ქონების ეს ნაწილი გათხოვების გზით ან გათხოვების შედეგად სხვა გვარში გადაიტანოს, ეს ქონება ჩერ კიდევ ქმარს ეკუთვნის; მაშასადამე, ქმარი ნამდვილად მხოლოდ თავის საკუთრებას განაგებს. რაც შეეხება თვითონ ცოლს და მის დამოკიდებულებას თავისი ქმრის გვარისადმი, ის ხომ ამ გვარში სწორედ მისმა ქმარმა შეიყვანა თავისუფალი ნების აქტით — დაქორწინებით. მაშასადამე, ასევე ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს ისიც, რომ სწორედ ქმარია ის შესაფერი პიროვნება, რომელსაც შეუძლია უფლება მისცეს მას გავიდეს ამ გვარიდან მეორე დაქორწინების შემწეობით. ერთი სიტყვით, საქმე მარტივი და თავისთავად გასაგები აღმოჩნდება, როგორც კი უკუვაგდებთ უცნაურ წარმოდგენას ენდოგამიური რომაული გვარის შესახებ და მორგანთან ერთად ვალიარებთ, რომ რომაული გვარი თავდაპირველად ეგზოგამიური იყო.

რჩება კიდევ ერთი უკანასკნელი მოსაზრება, რომელმაც აგრეთვე თავისი მომხრეები პოვა, და, შეიძლება ითქვას, ყველაზე მეტი მომხრეებიც: ციტირებული ადგილი თითქოს მხოლოდ იმას ლაპარაკობს,

„რომ განთავისუფლებულ მოახლე ქალებს (*libertae*) სპეციალური ნებართვის მიუღებლად არ შეეძლოთ გვარის გარეშე გათხოვილიყვნენ (*e gente enubere*) ანდა სხვა რაიმე აქტი ჩაედინათ. რომელიც დაკავშირებული იყო ოჯახური უფლებების დაკარგვასთან (*capitis deminutio minima*) და გამოიწვევდა *liberta*-ს გასვლას გვაროვნული კავშირიდან“ (ლანგე, „რომის სიძველენი“, ბერლინი, 1856, I, გვ. 195, სადაც ჩვენ მიერ ლივიუსიდან ციტირებული ადგილის გამო დამოწმებულია ჰუშკე). თუ ეს მოსაზრება სწორია, მაშინ აღნიშნული ციტატა უკვე სრულიად არაფერს არ ამტკიცებს თავისუფალი რომაელი ქალების მდგომარეობის შესახებ, და მაშინ, მით უმეტეს, ლაპარაკიც კი არ შეიძლება იმაზე, რომ რომაელი ქალები ვალდებულნი იყვნენ გვარის ფარგლებში გათხოვილიყვნენ.

გამოთქმა *enuplio gentis* მხოლოდ ამ ერთ ადგილას გვხვდება ლივიუსის თხზულებაში და სხვაგან არსად მთელს რომაულ ლიტერატურაში; სიტყვა *enubere* (გარეთ დაქორწინება) მხოლოდ სამჯერ გვხვდება, ასევე ლივიუსის თხზულებაში, და ისიც არა გვართან დაკავშირებით. ის ფანტასტიკური აზრი, თითქოს რომაელ ქალებს მხოლოდ თავისი გვარის შიგნით შეეძლოთ გათხოვება, წარმოშობილია მარტოოდენ ამ ერთი ადგილის წყალობით. მაგრამ ეს აზრი აბსოლუტურად ვერ უძლებს კრიტიკას. მართლაც, ან ეს ადგილი შეეხება განთავისუფლებული მოახლე ქალებისათვის გათვალისწინებულ განსაკუთრებულ შეზღუდვებს, და მაშინ ის არაფერს ამტკიცებს თავისუფალი ქალების (*ingenuae*) მიმართ; ანდა მას ძალა აქვს თავისუფალი ქალების მიმართაც, და მაშინ იგი უფრო იმას ადასტურებს, რომ ქალი, როგორც წესი, თავისი გვარის გარეთ თხოვდებოდა, მაგრამ გათხოვებისთანავე ქმრის გვარში გადადიოდა: მაშასადამე, იგი ლაპარაკობს მომზენის წინააღმდეგ და მორგანის სასარგებლოდ.

ჯერ კიდევ თითქმის სამასი წლის შემდეგ რომის დაარსებიდან, გვაროვნული კავშირი ისე მტკიცე იყო, რომ ერთმა პატრიციულმა გვარმა, სახელდობრ, ფაბიელთა გვარმა, სენატის ნებართვით შეძლო საკუთარი ძალებით სამხედრო ლაშქრობა დაეწყო მეზობელი ქალაქის რეის წინააღმდეგ. 306 ფაბიელი გასულა სალაშქროდ და ყველანი ჩასაფრებულ რაზმს დაუხოცავსო; ერთადერთი ყრმა გადარჩენილა, რომელმაც ფაბიების გვარი განაგრძო.

ათი გვარი შეადგენდა, როგორც ზემოთ ვთქვით, ფრატრიას, რომელსაც აქ კურია ერქვა: კურიას უფრო მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ფუნქციები ჰქონდა, ვიდრე ბერძნულ ფრატრიას. თითოეულ კურიას საკუთარი რელიგიური წესები, სალოცავეები ჰქონდა და თავისი

¹ Lange L., Römische Altertümer. Bd. I—III. Berlin, 1856—1871. რ. ე. დ.

ქურუმები ჰყავდა; ეს უკანასკნელი, მთლიანად აღებულნი, რომელი ქურუმების ერთ-ერთ კოლეგიას შეადგენდნენ. ათი კურია შეადგენდა ერთ ტომს, რომელსაც, ალბათ, დანარჩენი ლათინური ტომების მსგავსად. თავდაპირველად ერთი არჩეული უხუცესი — მხედართმთავარი და უმაღლესი ქურუმი ჰყავდა. სამივე ტომი, მთლიანად აღებული, შეადგენდა რომაელ ხალხს — *populus romanus*.

ამრიგად, რომაელ ხალხს მხოლოდ ის მიეკუთვნებოდა, ვინც რომელიმე გვარის და ამ გვარის შემწეობით რომელიმე კურიის და ტომის წევრი იყო. ამ ხალხის თავდაპირველი საზოგადოებრივი წყობილება შემდეგი სახის იყო: საზოგადოებრივ საქმეებს თავდაპირველად განაგებდა სენატი, რომელიც, როგორც ეს პირველად სწორად შეამჩნია ნიბურმა, სამასი გვარის უხუცესთაგან შედგებოდა: სწორედ ამიტომ მათ, როგორც გვარების უხუცესთ, ერქვათ მამები, *patres*, ხოლო მათ კრებულს — სენატი (უხუცესთა საბჭო, სიტყვისაგან *senex* — მოხუცი). იმ გარემოებამ, რომ ჩვეულებად იქცა უხუცესთა არჩევა მუდამ ყოველი გვარის ერთი და იმავე ოჯახიდან, აქაც შექმნა პირველი გვაროვნული არისტოკრატია; ეს ოჯახები თავიანთ თავს პატრიციებს უწოდებდნენ და იმის პრეტენზიას ჩემულობდნენ, რომ მხოლოდ და მხოლოდ მათ ჰქონდათ სენატში შესვლისა და ყველა სხვა თანამდებობის მიღების უფლება. იმ ამბავმა, რომ დროთა მსვლელობაში ხალხი შეურიგდა ამ პრეტენზიას და ეს უკანასკნელი მოქმედ სამართლად იქცა, თავისი გამოხატულება პოვა ლეგენდაში, რომელიც გადმოგვცემს, რომ პირველ სენატორებსა და მათ შთამომავლობას პატრიციები მთელი მისი პრივილეგიებით რომულმა უბოძაო. სენატს, ათენის *hulē*-ს მსგავსად. გადამწყვეტი ხმა ჰქონდა ბევრ საქმეში და იგი ყველაზე მნიშვნელოვან საქმეებს. განსაკუთრებით ახალ კანონებს წინასწარ განიხილავდა და ამზადებდა. ახალ კანონებს საბოლოოდ ლებულობდა სახალხო კრება. რომელსაც ეწოდებოდა *comitia curiata* (კურიების კრება). ხალხი შეკრების დროს კურიებად იყო დაჯგუფებული, თითოეულ კურიაში კი დაჯგუფება. ალბათ, გვარების მიხედვით ხდებოდა: საკითხების გადაწყვეტისას ოცდაათი კურიიდან თითოეულს თითო ხმა ჰქონდა. კურიათა კრება ლებულობდა ან უარყოფდა ყველა კანონს. ირჩევდა ყველა უმაღლესი თანამდებობის პირს *rex*-ის (ეგრეთ წოდებული მეფის) ჩათვლით, აცხადებდა ომს (მაგრამ ზავს სენატი ღებდა) და, როგორც უმაღლეს სამსჯავრო ინსტანციას. საბოლოო გადაწყვეტილება გამოჰქონდა მხარეთა აპელაციის შესახებ ყველა შემთხვევაში, როცა საქმე რომელიმე რომელი მოქალაქის მიმართ გამოჩანილ სასიკვდილო განაჩენს შეეხებოდა. დასასრულ, სენატისა და სახალხო კრების გვერდით იდგა *rex*-ი, რომელიც სავსებით შესაბამებოდა ბერძნულ ბასილევს და სრულიადაც არ წარმოადგენდა თითქმის თვით-

მპყრობელ მეფეს, როგორადაც მას მომზენი გვიხატავს¹. ისიც მხედართმთავარი იყო, უმაღლესი ქურუმი და თავმჯდომარე ზოგიერთ სასამართლოში. სამოქალაქო მმართველობის დარგში უფლებები ანუ ძალაუფლება მოქალაქეთა სიცოცხლის თავისუფლებისა და საკუთრების მიმართ მას სრულიადაც არ ჰქონია, თუკი მხოლოდ ეს უფლებები არ გამომდინარეობდა მხედართმთავრის დისციპლინარული ძალაუფლებიდან ანდა სასამართლოს თავმჯდომარის იმ ძალაუფლებიდან, რაც მას მინიჭებული ჰქონდა განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად. rex-ის თანამდებობა მემკვიდრეობითი როდი იყო: პირიქით, მას, ალბათ, წინამორბედის წინადადებით, ჯერ კურთების პირველი კრება ირჩევდა, ხოლო შემდეგ მეორე კრებაზე ზეიმით ჩააბარებდნენ თანამდებობას. რომ მისი გადაყენებაც შეიძლებოდა, ამას ადასტურებს ტარკვინიუს ამაყის ბედი.

მაშასადამე, როგორც გვიჩულებს ეპოქის ბერძნებს, ასევე ეგრეთ წოდებული მეფეების დროს რომაელებსაც ჰქონიათ სამხედრო დემოკრატია, რომელიც გვარებსა, ფრატრიებსა და ტომებზე ყოფილა დამყარებული და მათგან განვითარებულა. მართალია, კურთები და ტომები ნაწილობრივ ხელოვნურ ქმნილებებს წარმოადგენდნენ, მაგრამ შექმნილნი იყვნენ იმ საზოგადოების ნამდვილი, ბუნებრივად აღმოცენებული ნიმუშების მიხედვით, რომლიდანაც ისინი წარმოიშვნენ და რომელიც მათ ყოველი მხრიდან გარს ერტყა. მართალია, ბუნებრივად განვითარებულმა პატრიციულმა არისტოკრაციამ უკვე მკვიდრი ნიადაგი მოიპოვა, მართალია, მეფეები ცდილობდნენ თანდათანობით გაეფართოებინათ თავიანთი უფლებამოსილებანი, მაგრამ ყოველივე ეს ვერ ცვლის კონსტიტუციის თავდაპირველ ძირითად ხასიათს, გადამწყვეტი კი სწორედ ესაა.

ამავე დროს კი როგორც ქალაქ რომის, ისე დაპყრობის გზით გაფართოებული რომის ოლქის მოსახლეობა იზრდებოდა ნაწილობრივ ახალ ჩამოსახლებულთა შემწეობით, ნაწილობრივ კი დაპყრობილი, უმთავრესად ლათინური, ოლქების მცხოვრებთა შემატებით. ეს ახა-

¹ ლათინური rex იგივეა, რაც კელტურ-ირლანდიური righ (ტომის უხუცესი და გოთური reiks, რომ ეს უკანასკნელი სიტყვა, ისევე როგორც თავდაპირველად ჩვენს Fürst-იც (ე. ი. ინგლისურად — first, დანიურად — første, პირველი), აგრეთვე გვარის ან ტომის უხუცესს ნიშნავდა. ნათლად ჩანს იქიდან, რომ გოთებს უკვე IV საუკუნეში ჰქონიათ შემდგომი დროის შეფის, მთელი ხალხის მხედართმთავრის აღსანიშნავად განსაკუთრებული სიტყვა: thiudans. უღვილას ბიბლიის თარგმანში არტაქსერქსსა და იროდს არასოღეს ეწოდება reiks, არამედ მხოლოდ thiudans. იმპერატორ ტიბერიუსის სახელმწიფოს კი ეწოდება არა reiki, არამედ thiudinassus. გოთური თიუდანსის სახელში ანუ, როგორც ჩვენ არაზუსტად ვთარგმნით, მიფე თოლდარეიქსის, თეოდორიხის, ე. ი. დიტრიხის სახელში, ორივე ეს სახელწოდება შეერთებულია. (ე ნ გ ე ს ი ს შ ე ნ ი შ ვ ნ ა.)

ლი ქვეშევრდომნი ყველანი (კლიენტების საკითხს აქ არ ვეხებით) ძველი გვარების, კურიებისა და ტომების გარეშე იდგნენ და, მაშასადამე, *populus romanus*-ის, საკუთრივ რომელი ხალხის, ნაწილს არ შეადგენდნენ. ისინი პიროვნულად თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, შეეძლოთ მიწის საკუთრების შეტენა, უნდა ეხადათ გადასახადი და შეესრულებინათ სამხედრო სამსახური, მაგრამ მათ არ შეეძლოთ რაიმე თანამდებობის დაკავება, არ შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება არც კურიების კრებაზე, არც დაპყრობილი სახელმწიფო მიწების დაყოფაში. ისინი წარმოადგენდნენ პლებსს, რომელიც მოკლებული იყო ყოველგვარ საჯარო უფლებას. თავიანთი განუწყვეტლად მზარდი რიცხვის, თავიანთი სამხედრო გაწვრთნისა და შეიარაღების შემწეობით ისინი გადაიქცნენ საშიშ ძალად, რომელიც დაუპირისპირდა ძველ *populus*-ს, ახლა მტკიცედ დატულს ყოველგვარი გარედან მოსული ნამატრისაგან. ამას ისიც ემატებოდა, რომ მიწათმფლობელობა, როგორც ჩანს, თითქმის თანაბრად ყოფილა განაწილებული *populus*-სა და პლებსს შორის, მაშინ როდესაც სავაჭრო და სამრეწველო სიმდიდრე, რომელიც, მართალია, ჯერ კიდევ არ იყო ძლიერად განვითარებული, უმთავრესად პლებსის ხელში იყო დაგროვილი.

იმ დიდი წყვედიადის გამო, რომლითაც მოცულია რომის მთელი ლეგენდარული უძველესი ისტორია, წყვედიადისა, რასაც მნიშვნელოვნად აძლიერებენ შემდგომი დროის იურიდიულად განათლებული მწერლების რაციონალისტურ-პრაგმატული განმარტების ცდები და ცნობები, მწერლებისა, რომელთა ნაწარმოებებს წყაროებად ვიყენებთ, — შეუძლებელია რაიმეს გარკვევით თქმა იმ რევოლუციის დროსა, მსვლელობასა და მიზეზებზე, რომელმაც ბოლო მოუღო ძველ გვაროვნულ წყობილებას. უეჭველია მხოლოდ ის, რომ ამ რევოლუციის მიზეზი პლებსსა და *populus*-ს შორის არსებული ბრძოლა იყო.

ახალმა კონსტიტუციამ, რომელსაც მეფე სერვიუს ტულიუსს მიაწერენ და რომელიც ბერძნულ ნიმუშებს, განსაკუთრებით სოლონის კანონმდებლობას, ეყრდნობოდა, შექმნა ახალი სახალხო კრება. სადაც მონაწილეობდნენ ან საიდანაც გამორიცხული იყვნენ განუჩევლად *populus*-ი და პლებეები, იმისდა მიხედვით, ასრულებდნენ ისინი სამხედრო სამსახურს თუ არა. მთელი სამხედროვალდებული მოსახლეობა მამრობითი სქესისა თავისი ქონების მიხედვით დაყოფილი იყო ექვს კლასად. ხუთი კლასიდან თითოეულისათვის ქონების მინიმუმი იყო: I — 100 000 ასსი, II — 75 000, III — 50 000, IV — 25 000, V — 11 000 ასსი, რაც, დიურო დე ლა მალიუსის გამოანგარიშებით, დაახლოებით უდრიდა 14 000, 10 500, 7 000, 3 600 და 1 570 მარკას. მეექვსე კლასი, პროლეტარები, შედგებოდა მცირე შეძლების მქონე პირთაგან, რომელნიც თავისუფალნი იყვნენ სამსახურისაგან და გადა-

სახადებისაგან. ცენტურიათა ახალ სახალხო კრებაზე (comitia centuriata) მოქალაქენი სამხედრო ყაიდაზე ეწყობოდნენ, რაზმებად ლაგდებოდნენ თავიანთ ცენტურიებში ას-ას კაცად, მასთან თითოეულ ცენტურიას თითო ხმა ჰქონდა. მაგრამ პირველ კლასს გამოჰყავდა 80 ცენტურია, მეორეს — 22, მესამეს — 20, მეოთხეს — 22, მეხუთეს — 30, მეექვსე, თავაზიანობის გულისთვის, ასევე ერთ ცენტურიას აღგენდა. ამას ემატებოდნენ კიდევ ყველაზე მდიდარი მოქალაქეებისაგან შედგენილი ცხენოსნები, რომელთაც 18 ცენტურია გამოჰყავდათ; ცენტურიათა რიცხვი უდრიდა 193; ხმების უმრავლესობას ქმნიდა 97 ცენტურია. მაგრამ ცხენოსნებსა და პირველ კლასს ერთად ჰქონდათ 98 ხმა, ე. ი. უმრავლესობა: როცა ისინი ერთსულოვნად გამოდიოდნენ, დანარჩენებს არც კი ეკითხებოდნენ, საბოლოო გადაწყვეტილება მიღებულად ითვლებოდა.

ცენტურიათა ამ ახალ კრებაზე გადავიდა ახლა კურიების წინანდელი კრების ყველა პოლიტიკური უფლება (ზოგიერთი ნომინალური უფლების გამოკლებით); ამით კურიები და მათი შემადგენელი გვარები, ისევე როგორც ათენშიც, დაყვანილ იქნენ უბრალო კერძო რელიგიურ გაერთიანებათა მდგომარეობამდე და ასეთი გაერთიანებების სახით ისინი ჯერ კიდევ კარგა ხანს ლაფავდნენ სულს, მაშინ როდესაც კურიების კრებამ სულ მალე მთლიანად შეწყვიტა თავისი არსებობა. იმისათვის, რომ სამი ძველი გვაროვნული ტომიც სახელმწიფო მართვა-გამგეობიდან გაეძევინათ, შედგენილ იქნა ოთხი ტერიტორიული ტომი; აქედან თითოეული ტომი ქალაქის ერთ-ერთ უბანში ცხოვრობდა და აღქურვილი იყო მთელი რიგი პოლიტიკური უფლებებით.

ასე დაინგრა რომშიც, ჯერ კიდევ ეგრეთ წოდებული სამეფო ხელისუფლების გაუქმებამდე, ის ძველი საზოგადოებრივი წყობილება, რომელიც დაფუძნებული იყო პირადი სისხლით ნათესაობის კავშირზე, და მის ნაცვლად შეიქმნა ახალი, ნამდვილი სახელმწიფოებრივი წესწყობილება, რომელსაც საფუძვლად დაედო ტერიტორიული დაყოფა და ქონებრივი სხვაობა. საჯარო ხელისუფლება აქ თავმოყრილი აღმოჩნდა სამხედროვალდებული მოქალაქეების ხელში და იგი მიმართული იყო არა მარტო მონების წინააღმდეგ, არამედ სამხედრო სამსახურიდან და შეიარაღებიდან გამორიცხული ეგრეთ წოდებული პროლეტარების წინააღმდეგაც.

ამ ახალი წყობილების ფარგლებში, რამაც თავისი შემდგომი განვითარება მხოლოდ მაშინ მიიღო, როცა გაძევებულ იქნა უკანასკნელი მეფე, ნამდვილი სამეფო ხელისუფლების უზურპატორი, ტარკვინიუს ამაყი, და როცა მეფე შეცვალა (ისევე როგორც იროკეზებში), ორმა თანაბარი ძალაუფლებით აღქურვილმა მხედართმთავარმა (კონ-

სულმა), — ამ წყობილების ფარგლებში მოძრაობს რომის რესპუბლიკის მთელი ისტორია ყველა მისი ბრძოლით პატრიციებსა და პლებებს შორის თანამდებობათა მიღებისა და სახელმწიფო მიწებით სარგებლობისათვის, პატრიციული არისტოკრატიის საბოლოო გათქვეფით იმ მსხვილი მიწათმფლობელებისა და ფულის მაგნატების ახალ კლასში, რომელთაც თანდათანობით შთანთქმეს სამხედრო სამსახურით გაჩანაგებული გლეხების მიწათმფლობელობა, რომელნიც მონების შემწეობით აძულებდნენ ამ გზით შექმნილ უზარმაზარ მამულებს, რომელთაც გააუკაცურეს იტალია და ამით გზა გაუკაფეს არა მარტო იმპერატორის ხელისუფლებას, არამედ მის მემკვიდრეებსაც — გერმანელ ბარბაროსებს.

VII

გვარი კელტებსა და გერმანელებში

ადგილის სიმცირე ნებას არ გვაძლევს დაწვრილებით განვიხილოთ ის გვაროვნული დაწესებულებანი, რომელნიც დღესაც არსებობენ კიდევ სხვადასხვა ველურ და ბარბაროსულ ხალხებში უფრო წმინდა თუ უფრო შერეული ფორმით, ანდა განვიხილოთ მათი კვალი აზიის კულტურული ხალხების ძველ ისტორიაში. ისინი ამა თუ იმ სახით ყველგან გვხვდება. საკმარისია რამდენიმე მაგალითი; ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ გავიგებდით, რა არის გვარი, მაკ-ლენანმა, რომელმაც ყველაზე მეტი ჯაფა გასწია იმისათვის, რომ იგი შემცდარად გაეგო, დაამტკიცა გვარის არსებობა და საერთოდ სწორად აღწერა იგი კალმიკებსა, ჩერქეზებსა, ნენცებსა (Samojeden) და სამ ინდოელ ხალხში: ვარალებსა, მაგარებსა და მუნიპურიებში. ამ ცოტა ხნის წინათ მ. კოვალევსკიმ იგი აღმოაჩინა და აღწერა ფშავებსა, ხევსურებსა, სვანებსა და სხვა კავკასიურ ტომებში. აქ ჩვენ დავკმაყოფილდებით მხოლოდ ზოგიერთი მცირე შენიშვნით კელტებსა და გერმანელებში გვარის არსებობის შესახებ.

დღემდე შემონახულ უძველეს კელტურ კანონებში გვარი ჯერ კიდევ სიკოცხლით სავსეა; ირლანდიაში ის დღესაც კი ცოცხლობს, ინსტინქტურად მაინც, ხალხის შეგნებაში, მას შემდეგ, რაც ინგლისელებმა იგი ძალდატანებით დაშალეს; შოტლანდიაში გასული საუკუნის შუა წლებშიც კი მისი სრული აყვავების ხანა იყო და აქაც იგი მხოლოდ ინგლისელების იარაღმა, კანონმდებლობამ და სასამართლოებმა მოსპეს.

ძველი უელსური კანონები, დაწერილი მრავალი საუკუნის წინათ,

ვიდრე იხგლისელები უელსს დაიპყრობდნენ, მაგრამ არა უგვიანეს XI საუკუნისა, მოწმობენ, რომ მთელი სოფლები მიწას ჭერ კიდევ ერთად ამუშავებდნენ, თუმცაღა ეს მხოლოდ წინათ საყოველთაოდ გავრცელებული ადათ-წესის იშვიათ ნაშთს წარმოადგენდა; თითოეულ ოჯახს ჰქონდა ხუთი აკრი, რასაც დამოუკიდებლად ამუშავებდა; გარდა ამისა, ერთ ნაკვეთს ერთად ამუშავებდნენ და მოსავალს ინაწილებდნენ. ირლანდიისა და შოტლანდიის ანალოგიური მოვლენების მიხედვით ეკვს გარეშეა, რომ ეს სოფლის თემები წარმოადგენენ გვარებს ან გვარების ქვეგანყოფილებებს, თუნდაც უელსის კანონების ხელახალმა შემოწმებამ, რისთვისაც მე დრო არა მაქვს (ჩემი ამონაწერები ეკუთვნიან 1869 წელს). ეს პირდაპირ არ დაადასტუროს. მაგრამ უელსური წყაროები, და მათთან ერთად ირლანდიურიც, პირდაპირ ამტკიცებენ, რომ კელტებში წყვილადი ცოლქმრობა მეთერთმეტე საუკუნეში ჭერ კიდევ სრულიადაც არ ყოფილა განდევნილი მონოგამიის მიერ. უელსში მხოლოდ შვიდი წლის ერთად ცხოვრების შემდეგ აღარ შეიძლებოდა განქორწინება ან. უკეთ რომ ვთქვათ, გაფრთხილების მიცემა განქორწინების შესახებ. თუ შვიდ წელიწადს მხოლოდ სამი ღამე აკლდა, ცოლქმარს კიდევ შეეძლო გაყრილიყო. მაშინ ხდებოდა ქონების გაყოფა: ცოლი ყოფდა, ქმარი კი ირჩევდა თავის ნაწილს. ავეჩუელობის გაყოფა ხდებოდა გარკვეული, მეტად კურობული წესების მიხედვით. თუ განქორწინებას ქმარი მოითხოვდა, მას ცოლისათვის უნდა დაებრუნებინა მისი მზითვეი და ზოგიერთი სხვა საგანიც; ხოლო თუ ამას ცოლი მოითხოვდა, მაშინ იგი ნაკლებს ღებულობდა. შვილებიდან ქმარს რჩებოდა ორი ბავშვი, ცოლს — ერთი, სახელდობრ, საშუალო. თუ ცოლი გაყრის შემდეგ სხვაზე გათხოვდებოდა, ხოლო პირველი ქმარი მის ისევ უკან დაბრუნებას მოითხოვდა, იგი მასთან უნდა დაბრუნებულიყო, თუნდაც მას ცალი ფეხი უკვე შედგმული ჰქონოდა ახალ საქორწინო სარეცელზე. მაგრამ თუ ქალ-ვაჟი შვიდ წელიწადს ერთად იცხოვრებდა, ისინი ცოლ-ქმარი ხდებოდნენ იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მათი ქორწინება წინასწარ გაფორმებული არ იყო. ქალიშვილების უბიწოება დაქორწინებამდე სრულიადაც არ იყო მკაცრად დაცული და მას არც მოითხოვდნენ; წესები ამის შესახებ მეტად ფრივოლური ხასიათისაა და სრულიად არ შეესაბამება ბურჟუაზიულ მორალს. თუ ქალი დაარღვევდა ცოლქმარულ ერთგულებას, ქმარს შეეძლო იგი გაელახა (სამიდან ეს ერთი შემთხვევა იყო, როცა მას ამის უფლება ეძლეოდა, სხვა შემთხვევებში იგი ამისთვის დაისჯებოდა), მაგრამ ამის შემდეგ მას სხვა მოთხოვნის დაკმაყოფილების უფლება უკვე აღარ ჰქონდა, რადგან „ერთი და იმავე დანაშაულისათვის დაწესებულია ან დანაშაულის გამოსყიდვა, ან შურისძიება, მაგრამ არა ორივე ერთად“. მიზეზები, რომლის ძალითაც ცოლს უფლება ჰქონდა

განქორწინება მოეთხოვა ისე, რომ თავისი უფლებებიდან არაფერი დაკარგოდა გაყოფის დროს, მეტად სხვადასხვაგვარი იყო: საკმარის მიზეზად ითვლებოდა, თუ ქმარს ცუდი სუნი ჰქონდა პირში. პირველი ლამის უფლების გამოსასყიდი ფული (gobr merch, საიდანაც წარმოდგება შუა საუკუნეების სახელწოდება marcheta, ფრანგულად — marquette), რომელსაც ტომის მეთაურს ან მეფეს აძლევდნენ, დიდ როლს ასრულებს კანონთა კოდექსში. ქალები ხმის უფლებით სარგებლობდნენ სახალხო კრებებზე. ამას დავუმატებთ, რომ ირლანდიაშიც დადასტურებულია ასეთივე წესების არსებობა, რომ იქაც ასევე ფართოდ გავრცელებული ყოფილა დროებითი შეუღლება და, რომ ცოლისათვის განქორწინების დროს უზრუნველყოფილი იყო ზუსტად განსაზღვრული, დიდი უპირატესობანი, სანაზღაუროც კი მის მიერ სახლში გაწეული სამსახურისათვის; რომ იქაც გვხვდება „პირველი ცოლი“ სხვა ცოლების გვერდით და მემკვიდრეობის გაყოფის დროს არაერთად განსხვავებას არ ჰქონდა ადგილი დაქორწინებულ და დაუქორწინებელ მშობელთა შვილებს შორის. ამრიგად, ჩვენ ვღებულობთ ისეთი წყვილადი ცოლქმრობის სურათს, რომ მასთან შედარებით ჩრდილო ამერიკაში არსებული წყვილადი ცოლქმრობის ფორმა მკაცრი გვეჩვენება, რაც, სხვათა შორის, XI საუკუნეში გასაკვირველ მოვლენად არ უნდა ჩაითვალოს იმ ხალხში, რომელიც ჯერ კიდევ იულიუს კეისრის დროს ჯგუფობრივ ცოლქმრობას მისდევდა.

ირლანდიური გვარის (sept, ტომს ერქვა clainne, კლანი) არსებობას ადასტურებენ და აგვიწერენ არა მარტო ძველი კანონთა კრებულები, არამედ XVII საუკუნის ინგლისელი იურისტებიც, რომელნიც გაგზავნილნი იყვნენ ირლანდიაში იმისათვის, რომ კლანების მიწები ინგლისის მეფის დომენებად (საუფლისწულო მიწებად) ექციათ. მიწა ამ უკანასკნელ დრომდე კლანის ან გვარის საერთო საკუთრება იყო, რამდენადაც იგი უკვე მეთაურებს თავიანთ კერძო დომენებად არ ჰქონდათ გადაქცეული. როცა გვარის რომელიმე წევრი კვდებოდა, მამასადამე, ერთ-ერთი მეურნეობა ისპობოდა, უზუცესი (caput cognationis, როგორც მას ინგლისელი იურისტები უწოდებდნენ) მთელ მიწას ხელახლა ანაწილებდა დარჩენილ მეურნეობებს შორის. ეს ხელახალი გადანაწილება საერთოდ, როგორც ეტყობა, გერმანიაში მოქმედი წესების მიხედვით ხდებოდა. დღესაც აქა-იქ კიდევ გვხვდება სოფლის მინდვრები, რომელნიც ე. წ. „rundale“-ს სისტემას ექვემდებარებიან, ორმოცი-ორმოცდაათი წლის წინათ კი ასეთი მინდვრები ძალიან ბევრი იყო. გლეხები, ცალკეული მოიჯარენი იმ მიწისა, რომელიც წინათ მთელ გვარს ეკუთვნოდა, შემდეგ კი ინგლისელმა დამპყრობლებმა იგდეს ხელთ, იჯარას იხდიან სათითაოდ თავიანთი ნაკვეთისათვის. მაგრამ თავიანთი ნაკვეთების მთელ სახნავ-სათეს მიწას და

სათიბებს აერთიანებენ, ანაწილებენ მათ ადგილმდებარეობისა და ხარისხის მიხედვით კონებად, „Gewanne“-ბად, როგორც მათ მოზელის ხეობაში უწოდებენ, და თვითოეულ წევრს მის კუთვნილ ხვედრს აძლევენ თითოეულ კონში; ჰაობიანი ადგილები და საძოვრები საერთო სარგებლობაში რჩება. ჭერ კიდევ ორმოცდაათი წლის წინათ დროგამომწებით, ხანდახან ყოველწლიურად, მიწების გადანაწილება ხდებოდა. „rundale“-ს სისტემისადმი დაქვემდებარებული ასეთი სოფლის სამიჯნო გეგმა სრულიად ისე გამოიყურება, როგორც რომელიმე გერმანული საკომლო თემის (Gehöferschaft) რუკა მოზელის ნაპირას ან ჰოხვალდში. გვარი „factions“-შიც განაგრძობს სიცოცხლეს. ირლანდიელი გლეხები ხშირად იყოფიან ისეთ პარტიებად, რომელნიც ერთი შეხედვით თითქოს სრულიად უაზრო განსხვავებებზე არიან დაფუძნებულნი, ინგლისელებისათვის სავსებით გაუგებარნი არიან, და რომელთაც თითქოს არაერთი სხვა მიზანი არა აქვთ, გარდა მათთვის საყვარელი საზეიმო ცემა-ტყუებისა, რითაც ერთი პარტია მეორეს უმასპინძლდება. ეს არის დაშლილი გვარების ხელოვნური გამოცოცხლება, მათი მეტად გვიანდელი შეცვლა, რაც თავისებურად ადასტურებს მემკვიდრეობით მიღებული გვაროვნული ინსტინქტის გამძლეობას. სხვათა შორის, ზოგიერთ ადგილებში თანამოგვარეები დღესაც კიდევ საკმაო რაოდენობით ცხოვრობენ ერთად თავიანთ ძველ ტერიტორიაზე; მაგალითად, ჭერ კიდევ ოცდაათიან წლებში მონაჰანის საგრაფოს მცხოვრებთა უმრავლესობა მხოლოდ ოთხს გვარს ატარებდა, ე. ი. ოთხი გვარისაგან ანუ კლანისაგან² წარმოდგებოდა.

¹ „პარტიებში“. რ ე ღ.

² რამდენიმე დღის განმავლობაში, რაც მე ირლანდიაში გაეატარე, კვლავ ნათლად დავინახე, თუ როგორ ღრმადაა ჭერ კიდევ გამსქველული იქ სოფლის მოსახლეობა გვაროვნული ეპოქის წარმოდგენებით; მიწათმფლობელი, რომლის მოიჭარეც გლეხია, ამ უკანასკნელს ჭერ კიდევ კლანის ერთგვარ მეთაურად მიაჩნია, მეთაურად, რომელიც ვალდებულია მიწა ყველას ინტერესების სასარგებლოდ განაგოს; გლეხი უხდის მას ხარკს საიჭარო ქირის სახით, მაგრამ გაკირების შემთხვევაში გლეხმაც მისგან დახმარება უნდა მიიღოს. ასევე საეაღლებულოდაა იქ მიჩნეული, რომ ყოველი უფრო შეძლებული ადამიანი უნდა ეხმარებოდეს უფრო ნაკლებ შეძლების მქონე მეზობლებს, როცა ისინი გაკირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან. ასეთი დახმარება მოწყალეობა როდია, იგი კანონის ძალით ეკუთვნის კლანის უფრო ღარიბ წევრს უფრო მდიდარი თანამოგვარისაგან ან მეთაურისაგან. გასაგებია ეკონომისტებისა და იურისტების ჩივილი, შეუძლებელია ირლანდიელ გლეხს თანამედროვე ბურჟუაზიული საკუთრების იდეა ჩაეგონოთ; საკუთრება, რომელსაც მხოლოდ უფლებები აქვს, ხოლო ვალდებულებანი კი არაერთი, პირდაპირ ვერ თავსდება ირლანდიელის თავში. მაგრამ გასაგებია ისიც, თუ რატომ ხდება, რომ ირლანდიელები, როცა ისინი ასეთი გულუბრყვილო გვაროვნული წარმოდგენებით უეცრად ინგლისისა ან ამერიკის დიდ ქალაქებში ამოჰყოფენ თავს და ისეთ წრეში აღმოჩნ-

შოტლანდიაში გვაროვნული წყობილების დაღუპვა ემთხვევა 1745 წლის აჯანყების ჩახშობას. ჯერ კიდევ გამოსაკვლევი რჩება ის, თუ ამ წყობილების მაინც რომელ რგოლს წარმოადგენს შოტლანდიური კლანი; მაგრამ იგი რომ ასეთ რგოლს შეადგენს, ეს ეჭვს გარეშეა. ვალტერ სკოტის რომანებში ძთიანი შოტლანდიის ეს კლანი ცოცხლად გვიდგება თვალწინ. ეს კლანი, — ამბობს მორგანი, „გვარის საუცხოო ხიმუშია თავისი ორგანიზაციით და თავისი სულით, საოცარი მაგალითია გვაროვნული ცხოვრების ბატონობისა გვარის წევრებზე... მათს შულსა და მათს სისხლის აღებაში, ტერიტორიის დაყოფაში კლანების მიხედვით, მათს საერთო მიწათსარგებლობაში, კლანის წევრების ერთგულებაში მეთაურისა და ერთმანეთის მიმართ ჩვენ ვხედავთ ყველგან გვაროვნული საზოგადოების ნიშნებს, რომელნიც კვლავ ელინდებიან ხოლმე... წარმოშობის გამორკვევა ხდებოდა მამის უფლების მიხედვით, ასე რომ მამაკაცების შვილები კლანში რჩებოდნენ, მაშინ როდესაც დედაკაცის შვილები მათი მამების კლანებში გადადიოდნენ“. მაგრამ შოტლანდიაში რომ წინათ დედის უფლება ყოფილა გაბატონებული, ამას ის ფაქტი ამტკიცებს, რომ, ბედას სიტყვებით, პიქტების სამეფო გვარში მემკვიდრეობის გადაცემა დედის ხაზით ხდებოდა. პუნალუა ოჯახის გადანაშთიც კი შემონახული დარჩა როგორც უელსელებში, ისე სკოტებშიც შუა საუკუნეებამდე პირველი ღამის უფლების სახით; ამ უფლებით სარგებლობა შეეძლო, თუ იგი გამოსყიდული არ იყო, ყოველი პატარძალის მიმართ კლანის მეთაურს ან მეფეს როგორც წინანდელი საერთო ქმრების უკანასკნელ წარმომადგენელს.

ეჭვს გარეშეა, რომ ხალხთა გადასახლების ხანამდე გერმანელები გვარებად ყოფილან ორგანიზებულნი. როგორც ეტყობა, ტერიტორია დუნაისა, რაინსა, ვისლასა და ჩრდილოეთის ზღეებს შორის მათ დაიკავეს მხოლოდ რამდენიმე საუკუნით ადრე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე; კიმბრები და ტევტონები ჯერ კიდევ გადასახლების პროცესში იმყოფებოდნენ, სვეეები კი მტკიცედ დაბინაებულან გარკვეულ მიწა-წყალზე მხოლოდ იულიუს კეისრის დროს. უკანასკნელთა შესახებ იულიუს კეისარი გარკვევით ლაპარაკობს, ისინი გვარებად და მონათესავე ჯგუფებად (*gentibus cognationibusque*) დასახლდნენო: იული-

დებიან, სადაც სულ სხვა შეხედულებები არსებობს მორალსა და სამართალზე. ასეთ ირლანდიელებს სულ ადვილად სავსებით ეხნევათ თავგზა მორალისა და სამართლის საკითხების გაგებაში, ყოველგვარი ნიადაგი ეცლებათ ფეხქვეშ და ხშირად ისინი მასობრივად ხდებიან დემორალიზაციის მსხვერპლნი. (ცნ გ ე ლ ს ი ს შ ე ნ ი შ ე ნ ა მ ე ო თ ხ ე გ ა მ ო ც ე მ ი ს ა თ ე ი ს.)

უსსა გვარის (gens Julia) რომაელისთვის კი ამ სიტყვას gentibus სრულიად გარკვეული და უდავო მნიშვნელობა აქვს. ეს შეეხებოდა ყველა გერმანელს; დაპყრობილ რომაულ პროვინციებში დასახლებაც კი, ეტყობა, ჯერ კიდევ გვარების მიხედვით ხდებოდა. „ალამანურ სახალხო კანონებში“ დადასტურებულია, რომ დაპყრობილ მიწაზე დუნაის სამხრეთით ხალხი გვარების (genealogiae) მიხედვით დასახლებულა: genealogiae აქ ნახმარია სრულიად იმავე მნიშვნელობით, როგორც შემდეგში მარკა ან სოფლის თემი. ამას წინათ კოვალევსკიმ აზრი გამოთქვა, ეს genealogiae წარმოდგენდნენ დიდ სახლისეულ თემებს, რომელთა შორის მიწა განაწილებული იყო და რომლებიდანაც მხოლოდ შემდეგში სოფლის თემი განვითარდაო. მაშინ ხომ იგივე შეიძლებოდა გვეთქვა fara-ზეც, იმ გამოთქმაზე, რომლითაც ბურგუნდები და ლანგობარდები, — მაშასადამე, ერთი გოთური და ერთი ჰერმინონიული ანუ ზემოგერმანული ტომი, — აღნიშნავენ, თუ ზედმიწევნით არა, დაახლოებით მაინც, იმავეს, რასაც სიტყვა genealogiae „ალამანურ კანონთა კრებულში“ ნიშნავს. ის, თუ რას ვხედავთ აქ სინამდვილეში: გვარს თუ სახლისეულ თემს — ჯერ კიდევ უფრო დაწვრილებით გამოსაკვლევიან.

კითხვაზე: ჰქონდა თუ არა ყველა გერმანელს გვარის აღმნიშვნელი საერთო სახელი, და თუ ჰქონდა, სახელდობრ, როგორი, — ენობრივი ძეგლები დადებითს პასუხს არ იძლევიან. ეტიმოლოგიურად ბერძნულ genos-ს, ლათინურ gens-ს შეესაბამება გოთური kuni, შუა ზემოგერმანული kunne, და ეს სიტყვა იმავე აზრით იხმარება. დედის უფლების ეპოქაზე მიგვივითებს ის გარემოება, რომ დედაკაცის აღმნიშვნელი სახელი იმავე ძირიდან წარმოდგება: ბერძნულად gyne, სლავურად žena, გოთურად qvino, ძველსკანდინავურად kona, kuna. — ლანგობარდებსა და ბურგუნდებში გვხვდება, როგორც უკვე ვთქვით, სიტყვა fara, რომელიც გრიმს გამოჰყავს ჰიპოთეზური ძირიდან fisan, რაც შობას ნიშნავს. მე ვამჯობინებდი იგი გამომეყვანა — და ეს უფრო ნათელი იქნებოდა — faran-იდან, რაც ნიშნავს სვლას, ხეტიალს, უკანდაბრუნებას, სიტყვიდან, რაც მოხეტიალე ხალხის იმ გარკვეულ ნაწილს აღნიშნავს, რომელიც, თავისთავად იგულისხმება, მხოლოდ ნათესავეებისაგან შედგებოდა, — სიტყვიდან, რომელიც მრავალსაუკუნოვანი ხეტიალის დროს ჯერ აღმოსავლეთისაკენ, შემდეგ დასავლეთისაკენ თანდათანობით თვით გვაროვნულ კოლექტივზე გადავიდა. — შემდეგ, გოთური sibja, ანგლო-საქსური sib, ძველი ზემოგერმანული sippia, sippa — ნათესავეები (Sippe). ძველსკანდინავურ ენაში გვხვდება მხოლოდ მრავლობითი რიცხვი sijar — ნათესავეები; მხოლოდობითში ეს სიტყვა გვხვდება მხოლოდ როგორც ქალღმერთის სახელი — Sif. — დასასრულ, ჰილდებრანდის სიმღერაში კიდევ ერთი სხვა გამოთქმა

გვხვდებო, სახელდობრ, იმ ადგილას, სადაც ჰილდებრანდი ჰადუბრანდს ეკითხება: „ვინაა მამაშენი ამ ხალხის მამაკაცებს შორის... ან რომელი გვარიდან ხარ?“ („eddo huêlihtes cnuosles du sis“). თუკი გვარის ცნების გამოსახატავად საერთო გერმანული სიტყვა არსებობდა, ასეთი იყო, ალბათ, გოთური kuni; ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს არა მარტო იგივეობა მონათესავე ენების შესაბამის გამოთქმასთან, არამედ ის გარემოებაც, რომ მისგან წარმოდგება სიტყვა kuning — მეფე, რომელიც თავდაპირველად გვარის ან ტომის უხუცესს აღნიშნავს. Sibja (ნათესავეები), როგორც ეტყობა, აქ სათვალავში მისაღები არაა; ყოველ შემთხვევაში sifjar ჰველსკანდინავურ ენაზე ნიშნავს არა მარტო სისხლით ნათესავეებს, არამედ მოყვრებებსაც, ე. ი. სულ ცოტა ორი გვარის წევრებს მაინც გულისხმობს; მაშასადამე, თვით სიტყვა sif შეუძლებელია გვარის გამომხატველი ყოფილიყო.

როგორც მექსიკელებსა და ბერძნებში, ასევე გერმანელებშიც ცხენოსანთა ესკადრონიც და ქვეითი ჯარის სოლისებრი რაზმეულიც საბრძოლო წესით დაწყობის დროს გვაროვნული ჯგუფების მიხედვით ნაწილდებოდნენ; როცა ტაციტუსი ლაპარაკობს: ოჯახებისა და ნათესაური ჯგუფების მიხედვითო, ეს გარკვეული გამოთქმა იმით აიხსნება, რომ მის დროს გვარი რომში უკვე დიდი ხანია აღარ წარმოადგენდა ცოცხალ გაერთიანებას.

გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ტაციტუსის ერთ ადგილს, სადაც ნათქვამია: დედის ძმა ისე უყურებს თავის დისწულს, როგორც თავის ვაჟს; კიდევ მეტი, ზოგიერთს ნათესაობა, რომელიც ბიძასა და დისწულს აკავშირებს, უფრო წმინდად და მკიდროდ მიაჩნია, ვიდრე კავშირი მამასა და შვილს შორის, ასე რომ როცა მძევლებს თხოულობენ, დისწული უფრო დიდ საწინდარს წარმოადგენს, ვიდრე საკუთარი ვაჟი იმ ადამიანისა, რომლის შემოქცაც საწინდრით სურთო. აქ ჩვენ გვაქვს ცოცხალი ნიმუში დედის უფლების მიხედვით ორგანიზებული, მაშასადამე, თავდაპირველი გვარისა, და თანაც რაღაც ისეთი, რაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია გერმანელებისათვის¹. თუ ასეთი

¹ თავისი ბუნებით განსაკუთრებულად მკიდრო კავშირი ბიძასა და დისწულს შორის, — კავშირი, რომელიც დედის უფლების დროიდან მომდინარეობს და ბევრ ხალხში გვხვდება, — ბერძნებისათვის ცნობილია მხოლოდ გმირული პერიოდის მითოლოგიაში. დიოდორეს მიხედვით (IV, 34), მელეაგროსი ჰკლავს თესტიოსის ვაჟს. თავისი დედის — ალთეას ძმებს. ალთეა ამ საქციელში ისეთ მძიმე დანაშაულს ხედავს, რომ მკვლელს, ე. ი. თავის საკუთარ შვილს, წყევლის და სიკვდილს უსურვებს. „ღმერთუჰმა“, როგორც ვადმოგვეცემენ, „შეისმინეს მისი თხოვნა და მელეაგრეს სიცოცხლეს ბოლო მოუღეს“. იმავე დიოდორეს ვადმოცემით (10, 44), არგონავტები ჰერაკლეს წინამძღოლობით თრაკიის სანაპიროზე ვადმოსხდებიან და იქ აღმოაჩენენ, რომ ფინეუსი, წაქეზებული თავის ახალი ცოლის მიერ, საშინლად სტან-

გვარის წევრი საკუთარ ვაჟს რაიმე საზღიშნო აღთქმის საწინდრად მისცემდა და ეს ვაჟი მამის მიერ ხელშეკრულების დარღვევის მსხვერპლი გახდებოდა, ეს მხოლოდ თვითონ მამის საქმე იყო. მაგრამ თუ მსხვერპლი დისწული აღმოჩნდებოდა, ამით უკვე შეიბღალებოდა უწმინდესი გვაროვნული სამართალი. ზავშვისა თუ ჭბბუკის უახლოესი ნათესავი გვარიდან, რომელიც უმთავრესად — სხეებთან შედარებით — ვალდებული იყო იგი დაეცვა, მისი სიკვდილის მიზეზი იქნებოდა; მას არ უნდა მიეცა იგი მძევლად ანდა ხელშეკრულება უნდა შეესრულებინა. გერმანელებში რომ ჩვენ გვაროვნული წყობილების სხვა კვალიც არ აღმოგვეჩინა, ეს ერთი ადგილი საკმარისი იქნებოდა.

ერთ ადგილს ძველსკანდინავური „Völuspá“-დან — სიმღერიდან ღმერთების მწუხრსა და სამყაროს დაღუპვის შესახებ — კიდევ უფრო გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი 800 წლით უფრო გვიანაა შექმნილი. ამ „წინასწარმეტყველი ქალის ხილვაში“, სადაც, როგორც ახლა ბანგმა და ბუგემ დაამტკიცეს, ქრისტიანობის ელემენტებიცაა ჩაქსოვილი, იმ საყოველთაო გადაგვარებისა და ზნეობრივი დაქვეითების ეპოქის აღწერისას, რომელიც დიდი კატასტროფის შესავალს წარმოადგენს, ნათქვამია:

Broedhr munu herjask
munu systungar

ok at bönum verdask,
sifjum spilla

„ძმები ერთმანეთს მტრობას დაუწყებენ და ერთიმეორეს დახოცვენ, დების შვილები ნათესაობის კავშირს გასწყვეტენ“. Systungar — ნიშნავს დედის ვაჟს და ის გარემოება, რომ ისინი, დეიდაშვილები, სისხლის ნათესაობას ერთმანეთს შორის უარყოფენ, პოეტს კიდევ უფრო დიდ დანაშაულად მიაჩნია, ვიდრე ძმის მკვლელობა. დანაშაულის ეს გაძლიერება გამოხატულია სიტყვით systungar, რომელიც ხაზგასმით აღნიშნავს ნათესაობას დედის მხრიდან. ამის ნაცვლად რომ syskina-börn — და-ძმის შვილები ან syskina-synir — და-ძმის ვაჟები ყოფილიყო, მაშინ მეორე სტრიქონი პირველის მიმართ გაძლიერება კი არა, არამედ შერბილება იქნებოდა. მაშასადამე, ვიკინგების დროსაც კი, როცა „Völuspá“ წარმოიშვა, სკანდინავიაში ჭერ კიდევ მოსპობილი არ ყოფილა დედის უფლების მოგონება.

წინა მხრივ ტაციტუსის დროს, იმ გერმანელებში მაინც, რომელთაც იგი ყველაზე ზხლოს იცნობდა, დედის უფლებას უკვე დათმო-

ჩავს თავის ორ ვაჟს, რომლებიც მას გაყრილი ცოლისაგან, ბორეადელი კლეოპატრასაგან ჰყავდა. მაგრამ არგონავტებს შორის აღმოჩნდებიან ბორეადელებიც, კლეოპატრას ძმები, მაშასადამე, წაშებულთა დედის ძმები. ისინი მაშინვე გამოესარჩლებიან თავიანთ დისწულებს, ანთავისუფლებენ მათ და ხოცავენ დარაჯებს. (ენ გ ე ლ ს ი ს შ ე ნ ი შ ე ნ ა.)

ბილი ჰქონდა ადგილი მამის უფლებისათვის; მემკვიდრეობა მამიდან შეილებზე გადადიოდა: ვისაც შეილები არ ჰყავდა, მის მემკვიდრეობად ითვლებოდნენ ძმები და ბიძები მამისა და დედის ხაზით. დედის ამის დაშვება მემკვიდრეობის მონაწილედ დაკავშირებულია ზემოაღნიშნულ ზნე-ჩვეულებასთან და ამტკიცებს აგრეთვე, თუ როგორი ახალი მოვლენა იყო ჯერ კიდევ იმ დროს მამის უფლება გერმანელებში. დედის უფლების კვალი შუა საუკუნეების გვიანდელ ხანაშიც კი გვხვდება. იტყობა, ჯერ კიდევ იმ ეპოქაში, განსაკუთრებით როცა საკითხი ყმას ეხებოდა, არც ისე ძალიან სარწმუნოდ და გამორკვეულად მიაჩნდათ მამიდან წარმოშობა; ამიტომ, როცა ფეოდალი რამდენიმე ქალაქისაგან მოითხოვდა გაქცეული ყმის უკან დაბრუნებას, მოპასუხის ყმობა. მაგალითად, აუგსბურგში, ბაზელსა და კაიზერსლაუტერანში. ფიცით უნდა დაედანტურებინა მის ექვს უახლოეს სისხლით ნათესავს, თანაც ექვსივენი მხოლოდ დედის მხრიდან უნდა ყოფილიყვნენ (მაურერი, „ქალაქის წყობილება“, I¹, გვ. 381).

კვდომის პროცესში მყოფი დედის უფლების კიდევ ერთ ნაშთს წარმოადგენს აგრეთვე გერმანელების ის პატივისცემა მღვდრობითი სქესისადმი, რომელიც რომაელებისათვის თითქმის გაუგებარი იყო. გერმანელებთან ხელშეკრულების დადების დროს კეთილშობილი ოჯახის ქალიშვილები ყველაზე საიმედო მძევლებად იყვნენ მიჩნეულნი: აზრი იმის შესახებ, რომ მათი ცოლები და ქალიშვილები შეიძლება ტყვეობაში ან მონობაში ჩავარდნენ, გერმანელებისათვის საშინელია და ყველაფერზე უფრო მეტად აღვივებს მათს ვაჟკაცობას ბრძოლაში: ქალში ისინი რაღაც წმინდასა და წინასწარმეტყველურს ხედავენ: ქალის რჩევა-დარიგებას ისინი ანგარიშს უწევენ უმნიშვნელოვანეს საქმეებშიც კი: მაგალითად, ველედა. ბრუქტერების ქურუმი ქალი ლიპეს კუთხიდან, ბატავიელთა მთელი იმ ამბოხების სულისჩამდგმელი იყო. რომლის დროსაც ბატავიელთა ბელადი ცივილისი გერმანელებსა და ბელგებს სათავეში ჩაუდგა და რომაელთა ბატონობა მთელს გალიაში შეარყია. სახლში ცოლის ბატონობა, როგორც იტყობა, აუცილებელია, რასაკვირველია, ყველა საოჯახო სამუშაოს შესრულება მას. მოხუცებსა და ბავშვებს ეკისრებათ; ქმარი ნადირობს. სვამს ან უსაქმოდ ატარებს დროს. ასე ლაპარაკობს ტაციტუსი: მაგრამ რადგან იგი არ ამბობს, ვინ ამუშავებს მიწას, და გარკვევით აცხადებს. მონები მხოლოდ ღალას იხდიდნენ, მაგრამ არავითარ საბატონო შრომას არ ეწეოდნენო, ცხადია, უნდა ვიფიქროთ, რომ სრულსაკოვანი მამაკაცების მასა იძულებული იყო ის მცირეოდენი სამუშაო მაინც შეესრულებინა, რასაც მიწათმოქმედება მოითხოვდა.

¹ Maurer C. L., Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. I—IV. Erlangen, 1869—1871. ჩ ე დ.

ქორწინების ფორმა იყო, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, წყვილადი ცოლქმრობა, რომელიც თანდათანობით მონოგამიას უახლოვდებოდა. მკაცრ მონოგამიას ეს ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა, რადგან წარჩინებულთა მრავალცოლიანობა ნებადართული იყო. ქალიშვილების უბიწოებას საერთოდ მტკიცედ იცავდნენ (წინააღმდეგ კელტებისა): ასევე ტაციტუსი განსაკუთრებით გულთბილად ლაპარაკობს ცოლქმრული კავშირის დაურღვევლობაზე გერმანელებში.) გაყრის საბაბად მას მოჰყავს მხოლოდ ცოლის მრუშობა. მაგრამ მისი ნაამბობი ბევრ ხარვეზს ტოვებს აქ და, გარდა ამისა, მეტისმეტად აშკარაა, რომ მისი მიზანია გარყვნილი რომაელები სათნოების სარკეში ჩაახელოს. ერთი რამ უეჭველია: თუნდაც რომ გერმანელები თავიანთ ტყეებში სათნოების ასეთი არაჩვეულებრივი რაინდები ყოფილიყვნენ, საკმარისი იყო მხოლოდ მცირეოდენი ურთიერთობა გარესამყაროსთან, რათა ისინი დანარჩენი ევროპელი საშუალო ადამიანების დონემდე დაქვეითებულიყვნენ. ზნე-ჩვეულებათა სიმკაცრის უკანასკნელი კვალი გაცილებით უფრო ჩქარა გაქრა რომაელთა სამყაროს საზღვრებში, ვიდრე გერმანული ენა. ამაში რომ დავრწმუნდეთ, საკმარისია წავიკითხოთ გრიგოლ ტურელი. თავისთავად გასაგებია, რომ გერმანელთა უორან ტყეებში შეუძლებელია გაბატონებული ყოფილიყო ისე გაფაჩიზებულად და გადაჭარბებულად ხორციელი სიამოვნება, როგორც ეს რომში იყო: და, ამრიგად, გერმანელებს ამ მხრივაც რომაელებთან შედარებით საკმაო და იმდენად თვალსაჩინო უპირატესობა რჩებათ, რომ საჭირო ათარაა მათ მივაწეროთ ისეთი თავშეკავება ხორციელ საქმეებში. რომელიც არსად და არასოდეს არ ყოფილა საერთო წესი მთელი ხალხისათვის.

გვაროვნული წყობილებიდან გამომდინარეობდა იმის ვალდებულება, რომ ადამიანს მემკვიდრეობით უნდა მიეღო მამის ან ნათესავის არა მარტო მემკვიდრეული, არამედ მტრული დამოკიდებულებაც სჩებთან: ასევე მემკვიდრეობით გადადიოდა ვირა, ე. ი. გამოსასყიდი ჯარიმა. სისხლის აღების ნაცვლად, ადამიანის მოკვლისა ან დასახიჩრებისაოაის. ეს ვირა, რომელიც ჯერ კიდევ წინა თაობაში სპეციფიკურ გერმანულ დაწესებულებად იყო მიჩნეული, ახლა ასეულობით ხალხებში დადასტურებულია როგორც სისხლის აღების შერბილების საყოველთაო ფორმა. რომელიც გვაროვნული წყობილებიდან გამომდინარეობს. მას, ისევე როგორც სტუმართმოყვარეობის ვალდებულებას, სხვათა შორის, ამერიკელ ინდიელებშიც ვხვდებით: სტუმართმოყვარეობის ის აოწერა. რომელსაც ტაციტუსი იძლევა („გერმანია“, თავი 21). თითქმის წერილმანებშიც კი ემთხვევა ინდიელთა სტუმართმოყვარეობის აოწერას, რასაც მორგანი იძლევა.

ცხარე და დაუსრულებელი კამათი იმის შესახებ, კჭონდათ თუ არა

უკვე საბოლოოდ დაყოფილი ტაციტუსის დროის გერმანელებს თავიანთი სახნავი მიწა და როგორ უნდა გავიგოთ ამასთან დაკავშირებული სათანადო ადგილები, — ახლა წარსულს ეკუთვნის. მას შემდეგ, რაც დამტკიცებულია, რომ თითქმის ყველა ხალხში არსებობდა სახნავი მიწების საერთო დამუშავება გვარის მიერ, ხოლო, შემდეგში კომუნისტური ოჯახური თემის მიერ, — რაც იულიუს კეისრის დამოწმებით სვევებს კიდევ ჰქონიათ, — და რომ ეს წესი შეცვლილა ცალკეულ ოჯახებს შორის მიწის განაწილებით და მისი პერიოდულად ხელახალი გადანაწილებით, მას შემდეგ, რაც დადგენილია, რომ სახნავი მიწის ეს პერიოდული გადანაწილება თვით გერმანიაში აქ-იქ დღემდე შენარჩუნებულია, — ამ დავაზე ლაპარაკიც კი აღარ ღირს. თუ გერმანელები 150 წლის მანძილზე, რითაც იულიუს კეისრის აღწერა ტაციტუსის დამოწმებისაგან დაშორებულია, გადავიდნენ მიწის საერთო დამუშავებიდან, რასაც იულიუს კეისარი გარკვევით მიაწერს სვევებს (დანაწილებული ან კერძო სახნავი მიწები მათ სრულიად არ აქვთო, ამბობს იგი). მიწის დამუშავებაზე ცალკეულ მეურნეობათა მიერ ამ მიწის ყოველწლიური გადანაწილებით, — ეს მართლაც მნიშვნელოვანი პროგრესია: გადასვლა მიწის საერთო დამუშავებიდან მიწის სრულ საკუთრებაზე ასეთი მოკლე დროის განმავლობაში და გარედან ყოველგვარი ჩარევის გარეშე პირდაპირ შეუძლებელია. მაშასადამე, ტაციტუსის ნათქვამში მე მხოლოდ იმას ვხედავ, რასაც იგი რამდენიმე სიტყვით ამბობს: ისინი იცვლიან (ან ხელახლა ანაწილებენ) დამუშავებულ მიწას ყოველ წელიწადს და ამასთან საკმაოდ რჩება თავისუფალი სათემო მიწა. ეს მიწათმოქმედებისა და მიწათსარგებლობის ის საფეხურია, რომელიც სავსებით შეესაბამება გერმანელთა მაშინდელ გეაროვნულ წყობილებას.

წინა აბზაცს მე უცვლელად ვტოვებ, იმ სახით, როგორც ის წინანდელ გამოცემებშია მოცემული. ამ ხნის განმავლობაში საკითხი სხვანაირად შეტრიალდა. მას შემდეგ, რაც კოვალევსკიმ (იხ. ზემოთ, გვ. 44¹) დაამტკიცა, რომ თუ ყველგან არა, ყოველ შემთხვევაში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული პატრიარქალური სახლისეული თემი როგორც შუალედი საფეხური დედისუფლებიან კომუნისტურ ოჯახსა და თანამედროვე იზოლირებულ ოჯახს შორის, საკითხი უკვე აღარა დგას ისე, როგორც იგი იდგა ჯერ კიდევ მაურერბიდან დაწყებული და ვაიციტ გათავებული, — მიწის საერთო საკუთრება თუ კერძო საკუთრება, — ახლა საკითხი დგას საერთო საკუთრების ფორმის შესახებ. ჰქვს გარეშეა, რომ იულიუს კეისრის დროს სვევებში არსებობდა

გაერდი ენგელსის მიერ ნაჩვენებია მეოთხე გამოცემის მიხედვით. ამ წიგნში იხ. გვ. 57. რ ე დ.

არა მარტო მიწის საერთო საკუთრება, არამედ მიწის ერთად დამუშავებაც საერთო ხარჯზე. ჭკერ კიდევ დიდხანს შეიძლება საკამათოდ დარჩეს, სამეურნეო ერთეულს წარმოადგენდა გვარი, სახლისეული თემი ანდა მათ შორის მდებარე კომუნისტური ნათესაური ჯგუფი, თუ, მიწის პირობებისდა მიხედვით, სამივე ჯგუფი არსებობდა. მაგრამ აი კოვალევსკი ამტკიცებს, ტაციტუსის მიერ აღწერილი წესწყობილება არა მარკის ან სოფლის თემის, არამედ სახლისეული თემის არსებობას გულისხმობსო, მხოლოდ ამ სახლისეული თემიდან შემდეგში ბევრად უფრო გვიან, მოსახლეობის ზრდის შედეგად, სასოფლო თემი განვითარდაო.

ამ შეხედულების თანახმად, გერმანელთა მოსახლეობა იმ ტერიტორიაზე, რომელიც მათ რომაელების დროს დაუკავებიათ ან შემდეგში რომაელებისათვის წაურთმევიათ, შედგებოდა არა სოფლები-საგან. არამედ დიდი ოჯახური თემებისაგან; ამ დიდი ოჯახური თემების შემადგენლობაში შედიოდა რამდენიმე თაობა, რომელნიც სათანადო მიწის ნაკვეთს ამუშავებდნენ და ახლომანალო მდებარე ცარიელ ადგილებს მეზობლებთან ერთად იყენებდნენ როგორც საერთო მარკას. მაშინ ტაციტუსის ის ადგილი, სადაც ლაპარაკია დამუშავებული მიწის ცვლაზე, შეიძლებოდა მართლაც აგრონომიული აზრით გაგვეგო: თემი ყოველწლიურად ხნავდა სხვა ნაკვეთს, გასული წლის ნაყანვე მიწას კი ასეინებდა, ან. გაბალახიანების მიზნით, სრულიად თავისუფლად უშვებდა. გაფანტული მოსახლეობის პირობებში ცარიელი ადგილები მუდამ საკმაო რაოდენობით რჩებოდა. ასე რომ ყოველივე დავა მიწის გულისათვის ზედმეტი იყო. მხოლოდ საუკუნეების შემდეგ, როცა სახლისეული თემების წევრთა რიცხვი ისე გაიზარდა, რომ წარმოების მაშინდელ პირობებში საერთო მეურნეობის გაძლოლა შეუძლებელი ახდა. სახლისეული თემები დაიშალა: აქამდე საერთო მფლობელობაში მყოფი სახნავ-სათესი მიწები და სათიბები უკვე ცნობილი წესის მიხედვით დაყოფილ იქნა ახლად წარმოშობილ ცალკეულ სახლმეურნეობებს შორის, თავდაპირველად დროებით, შემდეგში კი — ერთხელ და სამუდამოდ, მაშინ როდესაც ტყეები, საძოვრები და წყალი საერთო სარგებლობაში დარჩა. †

რუსეთისათვის განვითარების ასეთი მსკლელობა ისტორიულად სრულიად რამტკიცებული ჩანს. რაც შეეხება გერმანიას და, მეორე რიგში, დანარჩენ გერმანულ ჩქეყნებს, შეუძლებელია იმის უარყოფა. რომ ეს ვარაუდი მრავალმხრივ უკეთესად განმარტავს წყაროებს და უფრო ადვილად წყვეტს სიძნელეებს, ვიდრე დღემდე გაბატონებული თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით სოფლის თემის არსებობა ჭკერ კიდევ ტაციტუსის ხანას მიეკუთვნება. უძველესი დოკუმენტები,

როგორცაა, მაგალითად, Codex Laureshamensis¹, საერთოდ ბევრად უკვე შეიძლება აეხსნათ სახლისეული თემის შემწეობით, ვიდრე სა-სოფლო-სამარკო თემის საშუალებით. მეორე მხრივ, ეს ახსნა-განმარ-ტება კვლავ ახალ სიძნელეებს და ახალ, ჭერ კიდევ გადასაწყვეტ საკი-თხებს წარმოშობს. აქ მხოლოდ ახალ გამოკვლევებს შეუძლიათ ამ სა-კითხების საბოლოოდ გადაწყვეტა; მაგრამ მე არ შემიძლია უარყო, რომ სახლისეული თემი, როგორც შუალედი საფეხური, ადვილად შე-იძლება აგრეთვე არსებულებით გერმანიასა, სკანდინავიასა და ინ-გლისში.

მაშინ როდესაც იულიუს კეისრის დროს გერმანელებს ნაწილობ-რივ მხოლოდ ახლახან ჰქონდათ დაკავებული მკვიდრი საცხოვრებელი ტერიტორია, ნაწილობრივ კი ასეთ ტერიტორიას ეძებდნენ, ტაციტუ-სის დროს ისინი უკვე მთელი საუკუნით ადრე მკვიდრი მობინადრენი იყვნენ; ამის შესაბამისად უეჭველია, რომ ადგილი ჰქონდა გარკვეულ პროგრესს საარსებო საშუალებათა წარმოებაში. ისინი ცხოვრობენ ძელურ სახლებში, მათი ტანსაცმელი ჭერ კიდევ მეტად პრიმიტიულია, ეს ტყის მცხოვრებთა ტანისამოსია: უხეში შალის ლაბადა, ცხოველის ტყავი; წარჩინებული პირები და ქალები იცვამენ ტილოს საცვალს. მა-თი საქმელია: რძე, ხორცი, ტყის ხილი და, როგორც პლინიუსი უმა-ტებს, შვრიის ფაფა (რომელიც დღესაც კელტების ეროვნულ კერძს წარმოადგენს ირლანდიასა და შოტლანდიაში). მათს სიმდიდრეს 'შეად-გენს პირუტყვი, მაგრამ ცუდი ჭიშისა: ურქო ხარები და ძროხები, პატარა ტანის, უთვალადო; პატარა ჯაგლაგა და ჩორთითმავალი ცხე-ნები. ფულს იშვიათად ხმარობდნენ, ისიც მხოლოდ რომაულს. ოქროსა და ვერცხლის ნაკეთობას გერმანელები არც ამზადებდნენ და არც აფა-სებდნენ; რკინა იშვიათი იყო და, როგორც ვეტუობა, ყოველ შემთხვე-ვაში რაინისა და დუნაის ნაპირებზე მცხოვრებ ტომებში დამოუკიდებ-ლად კი არ ეწეოდნენ მის ამოღებას, არამედ თითქმის მარტო გარედან შემოჰქონდათ. რუნული დამწერლობა (რაც ბერძნული ან ლათინური ასოების წაბასვა იყო) ცნობილი იყო მხოლოდ როგორც საიდუმლო დამწერლობა და მარტო რელიგიური ჯადოქრობისათვის იხმარებოდა. ჭერ კიდევ ჩვეულებად ჰქონდათ ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა. ერთი სიტყვით, აქ ჩვენს წინაშეა ისეთი ხალხი, რომელიც ეს-ეს არის ბარბაროსობის შუა საფეხურიდან უმაღლეს საფეხურზე ასულა. მაგ-რამ მაშინ, როდესაც რომაელებთან უშუალოდ მოსაზღვრე ტომებში დამოუკიდებელი მეტალურგიული და საფეიქრო წარმოების განვითა-რება რომაული მრეწველობის პროდუქტების ადვილად შემოზიდვის

¹ Codex Laureshamensis — ქალაქ ლორხის საადგილმამულო წიგნი. რ. ე. დ.

გამო დაბრკოლებულა. უეჭველია, ასეთი წარმოება განვითარებულა ჩრდილო-აღმოსავლეთში, ბალტიის ზღვის ნაპირას. შლეზვიგის ქაობებში აღმოჩენილი საქურველი — გრძელი რკინის მახვილი, აბჯარი, ვერცხლის მუზარადი და სხვ. — მეორე საუკუნის დასასრულის რომაულ მონეტებთან ერთად, და ხალხთა გადასახლების წყალობით გავრცელებული გერმანული ლითონის ნაწარმი — ეს საკმაოდ განვითარებული და სრულიად თავისებური ხელოვნების პროდუქტებია იმ შემთხვევებშიც კი, როცა ისინი თავდაპირველად რომაული ნიმუშების მიბაძვითაა დამზადებული. ცივილიზებულ რომის იმპერიაში გადასახლებამ გერმანელთა ტომების ამ ადგილობრივ წარმოებას ბოლო მოუღო ყველგან. გარდა ინგლისისა. თუ როგორ ერთნაირად წარმოშობილა და შემდგომ განვითარებულა ეს წარმოება. ამას გვიჩვენებს, მაგალითად, ბრინჯაოს სამაჯურები; ბურგუნდიაში, რუმინეთში და აზოვის ზღვაზე აღმოჩენილი სამაჯურები შესაძლებელია იმავე სახელოსნოდან იყოს გამოსული, საიდანაც ინგლისური და შვედური სამაჯურებია მიღებული, ყველანი კი უეჭველად გერმანული წარმოშობის არიან.

ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურს შეეფერება გერმანელთა მმართველობის ორგანიზაცია. ყველგან არსებობდა, ტაციტუსის მიხედვით, უზუცესთა (principes) საბჭო, რომელიც წყვეტდა უფრო პატარა საქმეებს. უფრო მნიშვნელოვან საქმეებს კი სახალხო კრებაზე გადასაწყვეტად ამზადებდა. სახალხო კრება ბარბაროსობის დაბალ საფეხურზე. ყოველ შემთხვევაში იქ, სადაც მას ვიცნობთ, სახელდობრ, ამერიკელებში, არსებობს მხოლოდ გარისათვის, მაგრამ არა რომისათვის ანდა რომების კავშირისათვის. უზუცესნი ჯერ კიდევ მკვეთრად განირჩევიან მხედართმთავრებისაგან (duces). სწორედ ისევე როგორც იროკეზებში. პირველნი ცხოვრობენ უკვე ნაწილობრივ რომის წიგრიების საპირიო ძოვნით, რომელიც შედგება პიროუკრებისაგან, პურისაგან და ა. შ.: უზუცესთ ირჩევიან, ისევე როგორც ამერიკაში. უმეტეს ნაწილად ერთი და იმავე ოჯახიდან; მამის უფლებებზე გადასვლა, ისევე როგორც საბერძნეთსა და რომში, ხელს უწყობს არჩევითი საწყისის თანდათან გადაჩვივას შემკვიდრების უფლებად და ამით წარჩინებულთა ოჯახის წარმოშობას თითოეულ გვარში. ეს უძველესი, ევროპულ წოდებული რომობრივი არისტოკრატია მეტწილად დაიღუპა ხალხთა გადასახლების დროს ანდა სულ მალე ამის შემდეგ. მხედართმთავრებს ირჩევდნენ არა წარმოშობის, არამედ მხოლოდ ვარგისობის მიხედვით. მათ მცირე ძალაუფლება ჰქონდათ და თავიანთი მაგალითით უნდა მოეხდინათ გავლენა: ნამდვილ დისციპლინარულ ძალაუფლებას ჯარში ტაციტუსი გარკვევით ჩურჩუმებს მიაწერს. ნამდვილი ხელისუფლება სახალხო კრების ხელში იყო. თავმჯდომარეობს მეფე

ან ტომის უხუცესი; ხალხს გამოაქვს გადაწყვეტილება: უარყოფითი — დრტინვით, დადებითი — მოწონების შეძახილით და იარალის ელარუნით. სახალხო კრება ამავე დროს სამსჯავროცაა; აქ შემოდის საჩივრები, აქვე ირჩევა ისინი და აქვე გამოაქვთ სიკვდილის განაჩენი, ამასთან სიკვდილით სჯიან მხოლოდ სიმბდალისათვის, ღალატისათვის და არაბუნებრივი სქესობრივი გარყენილებისათვის. გვარებსა და სხვა ქვეგანყოფილებებშიც მთელი კრება ასამართლებს უხუცესის თავმჯდომარეობით, რომელიც, ისევე როგორც ყველა გერმანულ თავდაპირველ სასამართლოში, მხოლოდ პროცესის ხელმძღვანელი და კითხვების მიმცემი უნდა ყოფილიყო; განაჩენი გერმანელებში იმთავითვე და ყველგან მთელ კოლექტივს გამოჰქონდა.

იულიუს კეისრის დროიდან ტომთა კავშირები შეიქმნა: ზოგიერთ მათგანს უკვე მეფე ჰყავდა; უმაღლესი მთავარსარდალი, ისევე როგორც ბერძნებსა და რომაელებში, უკვე ტირანული ხელისუფლებისაკენ მიილტვოდა და ზოგჯერ კიდევ აღწევდა მას. თუმცა ასეთი ბედნიერი უზურპატორები სრულიადაც არ ყოფილან შეუზღუდველი მბრძანებლები: მაგრამ ისინი უკვე იწყებდნენ გვაროვნული წყობილების ბორკილების დამსხვრევას. მაშინ როდესაც განთავისუფლებულ მონებს საერთოდ დაქვემდებარებული მდგომარეობა ეკავათ, რადგან მათ არ შეეძლოთ რომელიმე გვარის წევრები ყოფილიყვნენ, ახალი მეფეების ხელში ზოგიერთი ასეთი გამორჩეული პირი ხშირად მალაღ თანამდებობას, სიმდიდრესა და პატივს აღწევდა. ასეთივე ამბავი ხდებოდა რომის იმპერიის დაპყრობის შემდეგაც; ეს დაპყრობა მოახდინეს მხედართმთავრებმა, რომელნიც ახლა დიდი ქვეყნების მეფეები გახდნენ. ფრანკებში მეფის მონები და განთავისუფლებულნი დიდ როლს ასრულებდნენ ჯერ სასახლეში, შემდეგ კი სახელმწიფოში: ახალი თავად-აზნაურობა უმეტეს ნაწილად მათგან წარმოდგება.

ერთმა დაწესებულებამ შეუწყო ხელი სამეფო ხელისუფლების წარმოშობას: ეს იყო ლაშქარი. უკვე ამერიკელ წითელკანიანებში დაიინახეთ, თუ როგორ იქმნება გვაროვნული წყობილების გვერდით კერძო გაერთიანებანი იმ მიზნით, რომ საკუთარი რისკით ომი აწარმოონ. გერმანელებში ეს კერძო გაერთიანებანი უკვე მუდმივ კავშირებად იქცნენ. სარდალი, რომელსაც სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, თავის გარშემო იკრებდა დავლის მაძიებელ ახალგაზრდობას: ახალგაზრდობა და სარდალი ერთმანეთს ერთგულებას აღუთქვამდნენ. სარდალი ინახავდა და ასაჩუქრებდა ახალგაზრდებს, აწესებდა გარკვეულ იერარქიას მათ შორის; უმნიშვნელო ლაშქრობისათვის განკუთვნილი იყო მცველთა რაზმი და ბრძოლისათვის მუდამ მზადმყოფი ჯარი, უფრო დიდი ლაშქრობისათვის კი ოფიცერთა მზა კადრი არსებობდა. რაგინდ სუსტიც უნდა ყოფილიყო ეს ლაშქარი, და მართლაც იგი ასეთად გვე-

ლინება შემდეგში, მაგალითად, ოდოაკრის ლაშქარი იტალიაში, მაინც მასში მოჩანდა ძველი სახალხო თავისუფლების დაქვეითების ჩანასახი, და სწორედ ასეთი როლი შეასრულა მან ხალხთა გადასახლების დროს და მის შემდეგაც. ეს იმიტომ, რომ, ჯერ-ერთი, ეს ლაშქარი ხელს უწყობდა სამეფო ხელისუფლების წარმოშობას; მეორე კი, როგორც უკვე ტაციტუსი აღნიშნავს, მისი ორგანიზაციის შენარჩუნება შეიძლებოდა (მხოლოდ განუწყვეტელი ომებითა და ყაჩაღური თარეშით. ძარცვა-გლეჯა მიზნად იქცა. თუ ლაშქრის წინამძღოლს მახლობლად არაფერი ჰქონდა გასაკეთებელი, იგი თავისი რაზმით სხვა ხალხებში გადადიოდა, სადაც ომი წარმოებდა და დავლის მიღების იმედიც იყო; გერმანელი ტომებისაგან შედგენილი დამხმარე ჯარები, რომელნიც რომაულ ღროშით გერმანელების წინააღმდეგაც კი მასობრივად იბრძოდნენ, ნაწილობრივ ასეთი ლაშქრებისაგან შედგებოდა.) სამხედრო დაქირავების სისტემა — ეს სამარცხვინო ლაქა და შეჩვენება გერმანელებისათვის — აქ უკვე მოცემული იყო თავისი პირველი ფორმით. რომის იმპერიის დაპყრობის შემდეგ მეფეთა ამ მოლაშქრეებმა, არათავისუფალ პირებსა და რომაელ კარის მსახურებთან ერთად, მერმინდელი თავადაზნაურობის მეორე მთავარი შემადგენელი ნაწილი შექმნეს.

მაშასადამე, საერთოდ თუ ავიღებთ, ხალხებად გაერთიანებულ გერმანულ ტომებში მმართველობის ისეთივე ორგანიზაცია არსებობდა, როგორც გმირული ეპოქის ბერძნებში და ეგრეთ წოდებულ მეფეთა დროის რომაელებში განვითარდა: სახალხო კრება, გვარის უხუცესთა საბჭო და მხედართმთავარი, რომელიც უკვე ნამდვილი სამეფო ხელისუფლებისაკენ მიისწრაფვის. ეს იყო მმართველობის ყველაზე განვითარებული ორგანიზაცია, რომელიც კი საერთოდ გვაროვნული წესწყობილების პირობებში შეიძლებოდა განვითარებულიყო. ეს იყო ბარბაროსობის უმაღლესი საფეხურის მმართველობის სანიმუშო ორგანიზაცია. საკმარისი იყო საზოგადოება გასცილებოდა იმ საზღვრებს, რომლის ფარგლებშიც ეს ორგანიზაცია თავის დანიშნულებას უპასუხებდა, და გვაროვნულ წესწყობილებასაც ბოლო ეღებოდა; იგი იმსხვრეოდა, მის ადგილს სახელმწიფო იკავებდა.

VIII

გერმანელების სახელმწიფოს შექმნა

გერმანელები, ტაციტუსის დამოწმებით, მეტად მრავალრიცხოვანი ხალხი იყო. ცალკეული გერმანელი ხალხების რიცხვის შესახებ დაახლოებითს წარმოდგინას ვღებულობთ იულიუს კეისრის ცნობებიდან;

რაინის მარცხენა ნაპირას გადმოსული უზიპეტებისა და ტენქტერე-
ბის რიცხვს. დედაკაცებისა და ბავშვების ჩათვლით, იგი განსაზღვრავს
180 000 სულის რაოდენობით, მაშასადამე, თითოეულ ცალკეულ
ხალხს უწევს დაახლოებით 100 000 სული¹ რაც უკვე გაცილებით
მეტია, ვიდრე, მაგალითად, იროკეზების მთელი რიცხვი მათი აყვავე-
ბის ხანაში, როცა ისინი, მართალია, ძლივს თუ აღწევდნენ 20 000
სულს, მაგრამ მთელ ქვეყანას შიშის ზარს სცემდნენ, დიდი ტბებიდან
დაწყებული ოჰაიოსა და პოტომაკამდე. თუ შევეცდებით რაინის მას-
ლობად დასახლებული, უფრო ცნობილი ხალხების დაჯგუფებას იმ
ცნობების მიხედვით, რაც ჩვენ მათ შესახებ მოგვეპოვება, მაშინ ყო-
ველი ასეთი ცალკეული ხალხი გეოგრაფიულ რუკაზე საშუალოდ დაი-
კავენს დაახლოებით პრუსიის ადმინისტრაციული ოლქის ოდენა ტე-
რიტორიას, ე. ი. დაახლოებით 10 000 კვადრატულ კილომეტრს, ანუ
182 კვადრატულ გეოგრაფიულ მილს. მაგრამ რომაელების Germania
Magna² ვისლამდე მოიცავს, მრგვალი ციფრებით რომ გამოვხატოთ,
500 000 კვადრატულ კილომეტრს. ითუ ცალკეული ხალხების საშუალო
რიცხვს 100 000 კაცის რაოდენობით ავიღებთ, მთელი დიდი გერმან-
იის მცხოვრებთა საერთო ოდენობა დაახლოებით ხუთ მილიონამდე
იქნებოდა; ხალხთა ბარბაროსული ჩგუფისათვის ეს მნიშვნელოვანი
ციფრია, ჩვენი დღევანდელი პირობებისათვის კი — 10 სული კვად-
რატულ კილომეტრზე, ანუ 550 ერთ კვადრატულ გეოგრაფიულ მილ-
ზე — მეტად მცირეა. მაგრამ ამით სრულიადაც არ ამოიწურება იმ
დროს მცხოვრები გერმანელების რიცხვი. ჩვენ ვიცით, რომ კარპატე-
ბის გასწვრივ დუნაის შესართავამდე ცხოვრობდნენ გოთური ტომის
გერმანელი ხალხები — ბასტარნები, პეკინები და სხვები, იმდენად
მრავალრიცხოვანნი, რომ პლინიუსს ისინი გერმანელების მეხუთე მთა-
ვარ ტომად მიაჩნდა და რომ ამ ხალხებს, რომელნიც უკვე 180 წლის
განმავლობაში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაქირავებული მეომრების
სახით მაკედონიის მეფის პერსეოსის ჯარებში იმყოფებოდნენ, ჯერ კი-
დევე აგვისტუსის მეფობის პირველ წლებში ადრიანოპოლის მიდამოე-
ბამდე მიუღწევიათ. თუ მათ რიცხვს მხოლოდ ერთი მილიონი სულის
რაოდენობით ვიანგარიშებთ, მაშინ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ

¹ აქ ნაგარაუდევ რიცხვს ადასტურებს დიოდორეს ერთი ადგილი გალიის კელ-
ტების შესახებ: „გალიაში მრავალი ხალხი ცხოვრობს, რომელთა რაოდენობა თან-
ბარი არაა. მათ შორის ყველაზე მრავალრიცხოვან ხალხში სულთა რაოდენობა დაახ-
ლოებით 200 000 შეადგენს, ყველაზე მცირერიცხოვანში კი — 50 000“ (Diodorus
Siculus, V, 25). მაშასადამე, საშუალოდ — 125 000; გალიის ცალკეული ხალხები,
მათი განვითარების უფრო მაღალი დონის გამო, უპქველია, რამდენადმე უფრო მრავ-
ალრიცხოვანი უნდა ყოფილიყვნენ, ვიდრე გერმანელები. (ენგელსის შენი-
შენა.)

² — დიდი გერმანია. რ. ე. დ.

გერმანელების რიცხვი ჩვენი წელთაღრიცხვის დაწყების დროს, სულ ცოტა, ექვსი მილიონი მაინც იქნებოდა.

შას თემდეგ, რაც ისინი გერმანიაში დასახლდნენ, მოსახლეობა სულ უფრო ძვარდი სისწრაფით უნდა გამრავლებულიყო; ამის დასადასტუებლად საკმარისი იქნებოდა მარტო ის წარმატებანი წარმოების განვითარების დარგში, რაც ზემოთ იყო აღნიშნული. შლეზვიგის კაობებში ნახული ნივთები, თუ მათში აღმოჩენილი რომელიღაც მონეტების მიხედვით ვიმსჯელებთ, მესამე საუკუნეს ეკუთვნის. მაშასადამე, ამ დროისათვის ბალტიის ზღვის ნაპირებზე უკვე არსებულა ლითონისა და საფეიქრო ნაწარმის განვითარებული წარმოება, უკვე გაჩაღებული ყოფილა სავაჭრო ურთიერთობა რომის იმპერიასთან და მდიდრებს შორის ცნობილი ყოფილა ფუფუნება; ყოველივე ეს კი უფრო მყიდრო მოსახლეობის ნიშნებია. ამავე ხანაში იწყება აგრეთვე გერმანელების საერთო შეტევა რაინის, რომის მოსაზღვრე სანგრებისა და დუნაის მთელი ხაზით, ჩრდილოეთის ზღვიდან მოყოლებული შავ ზღვამდე, რაც პირდაპირ ადასტურებს იმას, რომ მოსახლეობა სულ უფრო და უფრო მატულობს და თავისი საზღვრების გაფართოებისაკენ ბიილტვის. სამასი წელიწადი გრძელდებოდა ის ბრძოლა, რომლის განმავლობაში გოთური ხალხების ყველა მთავარი ტომი (სკანდინაველი გოთებისა და ბურგუნდების გამოკლებით) სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ დაიძრა და ფართოდ გაშლილი შეტევითი ხაზის მარცხენა ფრთა შექმნა: ამ ხაზის ცენტრში ზემოგერმანელები (ჰერმინონები) გაიქრნენ ზემო დუნაისაკენ, ხოლო მარჯვენა ფრთაზე ისტევონები, ახლა ფრანკებად წოდებულნი, — რაინისაკენ; ინგევონებს წილად ხვდათ ბრიტანეთის დაპყრობა. მეხუთე საუკუნის დასასრულს გერმანელებისათვის გზა ხსნილი იყო დაუძღურებულ, სისხლისაგან დაცილლ და უმწეო რომის იმპერიაში შესაქრელად.

ზემოთ ჩვენ ანტიკური ბერძნული და რომაული ცივილიზაციის აკვანთან ვიდექით. ახლა კი მის სამარესთან ვდგევართ. ხმელთაშუა ზღვის ბასეინის ყველა ქვეყანას შეეხო რომის მსოფლიო ბატონობის მანიველირებელი შალაშინი, და ეს ასეული წლების მანძილზე მოხდა. იქ, სადაც ბერძნულ ენას წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო, ყველა ეროვნულ ენას ადგილი უნდა დაეთმო შერყვნილი ლათინურისათვის; გაქრა ყოველგვარი ეროვნული სხვაობა, აღარ არსებობდნენ უკვე ვალეები, იბერიელები, ლიგურელები, ნორიკელები — ყველანი რომაელებად იქცნენ. რომის მმართველობამ და რომის სამართალმა ყველგან დაშალა ძველი გეაროვნული კავშირები და ამით მოსპო ადგილობრივი და ეროვნული თვითმოქმედების უკანასკნელი ნაშთები. ახლადგამომცხვარი რომაული მოქალაქეობა ამის სამაგიეროდ ვერაფერს იძლეოდა; იგი გამოხატავდა არა ეროვნულობას, არამედ ამ ეროვნულობის უქონლობას. ახალი ერების ელემენტები ყველ-

გან იყო გაბნეული; სხვადასხვა პროვინციების ლათინური დიალექტები სულ უფრო და უფრო ითიშებოდნენ ერთმანეთისაგან. ბუნებრივი საზღვრები, რომლებმაც ოდესღაც იტალია, გალია, ესპანეთი, აფრიკა დამოუკიდებელ მხარეებად აქციეს, ჯერ კიდევ არსებობდა და კიდევ იგრძნობოდა. მაგრამ არსად ჩანდა ძალა, რომელიც შეძლებდა ამ ელემენტების ახალ ერებად შედუღებას; არსად ჩანდა ჯერ კიდევ ნიშანკვალი განვითარების უნარისა, წინააღმდეგობის ძალისა, სულაც რომ არაფერი ვთქვათ შემოქმედებითს ენერჯიაზე. აღამიანთა უდიდესი მასისათვის უზარმაზარ ტერიტორიაზე ერთადერთ დამაკავშირებელ ძალას წარმოადგენდა რომის სახელმწიფო, ეს უკანასკნელი კი დროთა მსვლელობაში ამ მასის უბოროტესი მტერი და მჩაგვრელი გახდა. პროვინციებმა გაანადგურეს რომი; თვითონ რომი პროვინციულ ქალაქად გადაიქცა, სხვა ქალაქების მსგავსად; მართალია, იგი პრივილეგირებული ქალაქი იყო, მაგრამ უკვე ველარ მბრძანებლობდა. აღარ წარმოადგენდა უკვე მსოფლიო იმპერიის ცენტრს, იგი რეზიდენციაც კი აღარ იყო იმ იმპერატორებისა და მათი ნაცვალთათვის, რომელნიც ახლა კონსტანტინოპოლსა, ტრირსა და მილანში ცხოვრობდნენ. რომის სახელმწიფო უზარმაზარ, რთულ მანქანად იქცა და მისი დანიშნულება მარტოოდენ ის იყო, რომ ქვეშევრდომთათვის სისხლი გამოეწოვა. გადასახადები, სახელმწიფო ბეგარა და ყოველნაირი გამოსაღები მოსახლეობის მასას სულ უფრო და უფრო საშინელ სილატაკეში აგდებდა; ეს ჩაგვრა ძლიერდებოდა და აუტანელი ხდებოდა ნაცვალთა, გადასახადის ამკრეფთა და ჯარისკაცების გამოძალვათა შემწეობით. ან რა მოჰყვა შედეგად რომის სახელმწიფოს და მის მსოფლიო ბატონობას: იგი თავის არსებობის უფლებას იმაზე ამყარებდა, რომ შიგნით წესრიგს იცავდა, ხოლო გარედან ბარბაროსებს იგერიებდა; მაგრამ მისი წესრიგი უარესი იყო, ვიდრე ყველაზე საშინელი უწესრიგობა, ხოლო ბარბაროსებს, რომელთაგანაც მოქალაქეთა დაცვას იგი ვითომდა კისრულობდა, ეს მოქალაქენი მხსნელებად მოელოდნენ.

არანაკლებ უნუგეშო იყო საზოგადოების მდგომარეობა. უკვე რესპუბლიკის უკანასკნელი ხანიდან დაწყებული რომაელთა ბატონობა დაპყრობილი პროვინციების უღმობელ ექსპლოატაციად გადაიქცა; იმპერიამ ეს ექსპლოატაცია არათუ მოსპო, არამედ, პირიქით, იგი სისტემად აქცია. რაც უფრო მეტ დაქვეითებას განიცდიდა იმპერია, მით უფრო იზრდებოდა გადასახადები და ბეგარა, მით უფრო უსირცხვილოდ ძარცვავდნენ და აძვალტყავებდნენ მოხელეები ხალხს, ვაჭრობა და მრეწველობა არასოდეს არ ყოფილა ხალხებზე გაბატონებულ რომაელთა საქმე; მხოლოდ მევახშეობის დარგში გადააქარბეს მათ ყოველივე იმას, რაც კი მათზე ადრე ან მათს შემდეგ ყოფილა.

ის, რაც მათ დახვდა და რაც ვაჭრობიდან შემონახული იყო, განადგურდა. მოხელეთა გამოძალვის მეოხებით; ხოლო რაც გადარჩა, ის უწევს იმპერიის აღმოსავლურ, ბერძნულ ნაწილს, რომელიც ჩვენი განხილვის სფეროს გარეშეა. საყოველთაო ვალატაქება, სავაჭრო ურთიერთობის შემცირება, ხელოსნობის, ხელოვნების დაქვეითება, მოსახლეობის შემცირება, ქალაქების დაქვეითება, მიწათმოქმედების უფრო დაბალ საფეხურზე დაბრუნება, — ასეთი იყო რომის მსოფლიო ბატონობის საბოლოო შედეგი.

მიწათმოქმედებამ, რომელიც წარმოების გადამწყვეტი დარგი იყო მთელს ძველ მსოფლიოში, ახლა კვლავ უფრო დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა, ვიდრე ოდესმე. იტალიაში მამულების უზარმაზარ კომპლექსებს (ლათიფუნდიებს), რომელთაც რესპუბლიკის უკანასკნელი ხანიდან თითქმის მთელი ტერიტორია ეკირათ, ორნაირად იყენებდნენ: ან საძოვრებისათვის, სადაც მოსახლეობის ადგილი ცხვრებმა და ხარებმა დაიკავეს, რომელთა მოვლა ორიოდ მონას მოითხოვდა ანდა ვრცელად, სადაც აუარებელი მონების შემწევობით მეზღეობას ეწეოდნენ დიდი მასშტაბით — ნაწილობრივ მათი მფლობელის ფუფუნების საგნების საწარმოებლად, ნაწილობრივ კი ქალაქის ბაზრებზე გასასაღებლად. ქდიდი საძოვრები შენახული დარჩა და გაფართოვდა კიდევ მამულები-ვილები და მათი მეზღეობა დაქვეითდა მათი მფლობელების გაღარიბებასა და ქალაქების გაპარტახებასთან ერთად. ლათიფუნდიების მეურნეობა, რომელიც მონურ შრომაზე იყო დაფუძნებული, უკვე აღარ იძლეოდა შემოსავალს; მაგრამ იმ ეპოქაში იგი მსხვილი მიწათმოქმედების ერთადერთი შესაძლებელი ფორმა იყო. წვერილი მეურნეობა კვლავ გახდა მიწათმოქმედების ერთადერთი ხელსაყრელი ფორმა. ვილები ერთიმეორის მიყოლებით პატარა პარცელებად ქუცმაცდებოდა და ეძლეოდა ან მეშვიდრეობითს მოიჯარეებს, რომელნიც გარკვეულ თანხას იხდიდნენ, ანდა მოზიარეებს — *partiarii*-ებს, რომელნიც უფრო მმართველები იყვნენ, ვიდრე მოიჯარეები და თავიანთი შრომისათვის წლიური პროდუქტის მეექვსედ ანდა სულ მხოლოდ მეცხრედ ნაწილს ღებულობდნენ. უმთავრესად კი ეს წვერილი პარცელები ეძლეოდა კოლონებს, რომელნიც გარკვეულ წლიურ თანხას იხდიდნენ, მიმაგრებულნი იყვნენ მიწის ნაკვეთზე და თავიანთ პარცელასთან ერთად ყიდვა-გაყიდვის საგანს შეადგენდნენ; თუმცა ისინი მონები არ იყვნენ, მაგრამ არც თავისუფალ მოქალაქეებად ითვლებოდნენ; მათ არ შეეძლოთ თავისუფალ მოქალაქეებს შეუღლებოდნენ და მათი ერთმანეთს შორის შეუღლება კანონიერ ცოლქმრობად კი არ იყო მიჩნეული, არამედ იგი, მსგავსად მონების ცოლქმრობისა, უბრალო თანაცხოვრებად (*contubernium*) ითვლებოდა. ისინი შუა საუკუნეების ყმების წინამორბედები იყვნენ.

ანტიკურმა მონობამ თავისი დრო მოჰვამა. არც მსხვილ მიწათმოქმედებაში, არც ქალაქის მანუფაქტურაში იგი უკვე აღარ იძლეოდა ისეთ შემოსავალს, რომელსაც დახარჯული შრომის ანაზღაურება შეეძლო, — ბაზარი მისი პროდუქტებისათვის გაქრა. წვრილ მიწათმოქმედებასა და წვრილ ხელოსნობაში კი, რაზედაც დაყვანილ იქნა იმპერიის აყვავების ხანის კოლოსალურ მიწათმოქმედებულ მეთრენობათა წარმოება, აღარ იყო უკვე ადგილი მრავალრიცხოვანი მონებისათვის. მხოლოდ იმ მონებს, რომლებიც მდიდართა მეთრენობას შინ და ამ მდიდართა ფუფუნებაში ყოფნას ემსახურებოდნენ, რჩებოდათ კიდევ ადგილი საზოგადოებაში. მაგრამ მომავლად მონობას ჯერ კიდევ საკმაო ალა შესწევდა იმისათვის, რომ ყოველი მწარმოებლური შრომა აღიარებული ყოფილიყო ისეთ მონურ საქმედ, რომელიც თავისუფალ რომაელებს, — ახლა კი ყველანი ასეთები იყვნენ, — არ შეეფერებოდა. ქმის შედეგი იყო, ერთი მხრივ, ზედმეტი, მძიმე ტვირთად ქცეული განთავისუფლებული მონების რიცხვის ზრდა, მეორე მხრივ კი, ალაგ კოლონების, ალაგ კი გალატაკებული თავისუფალი მოქალაქეების (ამერიკის ყოფილი მონური შტატების poor whites¹ მსგავსად) რიცხვის გადიდება ქრისტიანობას სრულიად არავითარი ბრალი არ მიუძღვის ანტიკური მონობის თანდათანობით კვდომაში. საუკუნეების მანძილზე იგი ეგუებოდა რომის იმპერიაში მონობის არსებობას და შემდეგშიც მას არასდროს ხელი არ შეუშლია მონებით ვაჭრობაში ქრისტიანებისათვის, არც გერმანელებისათვის ჩრდილოეთში, არც ვენეციელებისათვის ხმელთაშუა ზღვაზე, არც კიდევ მერმინდელი ზანგებით ვაჭრობისათვის². მონობა ველარ ანაზღაურებდა თავის ხარჯებს და ამიტომ მოისპო. მაგრამ მომავლადემა მონობამ თავისი შხამიანი ნესტარი დასტოვა მწარმოებლური შრომისადმი თავისუფალ მოქალაქეთა ზიზღში. ეს იყო ის გამოუვალი ჩიხი, რომელშიც რომაელთა სამყარო მოექცა: მონობა ეკონომიკურად შეუძლებელი გახდა, თავისუფალ ადამიანთა შრომა მორალურად საძულველი იყო. პირველს უკვე აღარ შეეძლო ყოფილიყო, მეორე კი ჯერ კიდევ ვერ გამხდარიყო საზოგადოებრივი წარმოების ძირითადი ფორმა. ამ მდგომარეობიდან გამოყვანა მხოლოდ რადიკალურ რევოლუციას შეეძლო.

არც პროვინციებში იყო უკეთესი მდგომარეობა. ყველაზე მეტი ცნობები გვაქვს გალიის შესახებ. კოლონების გვერდით აქ ჯერ კიდევ არსებობდნენ თავისუფალი წვრილი გლეხები. იმისათვის, რომ თავი-

¹ — თეთრი ლატაკების რედა.

² ეპისკოპოს ლიუტპრანდ კრემონელის დამოწმებით X საუკუნეში ვერდენში, მასასლაძემ, წმინდა გერმანიის იმპერიაში, მრეწველობის მთავარ დარგს წარმოადგენდა საქურისების ფაბრიკაცია, რომლებიც დიდ მოგების მიღების მიზნით ესპანეთში მიჰყავდათ მავრების პარამხანებისათვის. (ენჯელისი შენიშვნა.)

ანთი თავი უზრუნველყოთ მოხელეების, მსაჯულებისა და მევახშეების ძალმომრეობისაგან, ისინი ხშირად მიმართავდნენ რომელიმე მძლავრი პიროვნების მფარველობას, პატრონატს; ასე იქცეოდნენ არა მარტო ცალკეული გლეხები, არამედ მთელი თემებიც, ესე რომ იმპერატორებმა IV საუკუნეში ამ მფარველობის ძიების ასაკრძალავად მრავალჯერ გამოსცეს ბრძანებულებანი. მაგრამ რას აძლევდა ეს მფარველობის მაძიებელს? პატრონი მათ პირობას უყენებდა, რომ მისთვის უნდა გადაეცათ თავიანთი მიწის ნაკვეთების საკუთრების უფლება, თვითონ კი სამაგიეროდ გარანტიას აძლევდა მათ, რომ ამ მიწის ნაკვეთებით ისინი სიკვდილამდე ისარგებლებდნენ. ეს ხრიკი აითვისა წმინდა ეკლესიამ და მას გულმოდგინედ იყენებდა იგი IX და X საუკუნეებში ლეთის სამეფოსა და საკუთარი მიწათმფლობელობის გასაფართოებლად. მართალია, დაახლოებით 475 წელს ეპისკოპოსი სალვიანუს მარსელელი ჯერ კიდევ აღშფოთებას გამოთქვამს ასეთი ძარცვის წინააღმდეგ და მოგვითხრობს, რომაელი მოხელეებისა და მსხვილი მიწათმფლობელების ძალმომრეობა ისე აუტანელი გახდა, რომ ბევრი „რომაელი“ უკვე ბარბაროსების მიერ დაკავებულ ადგილებში გარბის და იქ დასახლებულ რომაელ მოქალაქეებს არაფრის ისე არ ეშინიათ, როგორც იმისა, რომ ისევ რომაელების ბატონობის ქვეშ არ მოხვდნენ. იმას, რომ მშობლები იმ ხანაში თავიანთ შვილებს ხშირად სიღარიბის გამო მონებად ჰყიდდნენ, მოწმობს ამის საწინააღმდეგოდ გამოცემული კანონი.

გერმანელმა ბარბაროსებმა რომაელებს იმის სანაზღაუროდ, რომ ისინი მათი საკუთარი სახელმწიფოსაგან გაათავისუფლეს, მთელი მიწების ორი მესამედი წაართვეს და ერთმანეთს შორის დაინაწილეს. მიწების დანაწილება მოხდა გვაროვნული წყობილების წესების მიხედვით; იმის გამო, რომ დამპყრობელთა რიცხვი შედარებით მცირე იყო, მიწის დიდი ნაკვეთები დაუყოფელი რჩებოდა, ნაწილობრივ მთელი ხალხის, ნაწილობრივ კი ცალკეული ტომებისა და გვარების მფლობელობაში. თითოეული გვარის ფარგლებში სახნავ-სათესი მიწა და სათიბები თანაბარ ნაკვეთებად ნაწილდებოდა ცალკეულ მეურნეობებს შორის წილის ყრით; ხდებოდა თუ არა შემდეგში ხელახალი გადანაწილება, ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით; ყოველ შემთხვევაში იგი სულ მალე გადავარდა ხმარებიდან რომის პროვინციებში და ცალკეული ნაკვეთები გადაიქცა გასასხვისებელ კერძო საკუთრებად — ~~ალოდად~~ ტყე და საძოვარი გაუყოფელი რჩებოდა სხვათ, სარგებლობაში. ეს სარგებლობა ტყითა და საძოვრებით, ასევე დაყოფილი მიწის დამუშავების წესი მოწესრიგებული იყო ძველი ადათითა და მთელი თემის დადგენილებებით. რაც უფრო ხანგრძლივად ცხოვრობდა გვარი თავის სოფელში და რაც უფრო ითქვიფებოდნენ თან-

დათან ერთმანეთში გერმანელები და რომაელები, მით უფრო იჩრდილებოდა კავშირის ნათესაური ხასიათი ტერიტორიული მომენტით; გვარი ქრებოდა სამარკო თემში, სადაც, რასაკვირველია, ჯერ კიდევ საკმაოდ ხშირად ჩანს იმის ნიშნები, რომ ეს მარკა წარმოშობილია თემის წევრთა ნათესაური ურთიერთობიდან. ასე შეუმჩნეველად, ყოველ შემთხვევაში, იმ ქვეყნებში, სადაც სამარკო თემი შენახული დარჩა — ჩრდილოეთ საფრანგეთში, ინგლისში, გერმანიასა და სკანდინავიაში, — გვაროვნული ორგანიზაცია გადადიოდა ტერიტორიულში და ამით შეინარჩუნა მან კიდევ სახელმწიფოს შეგუების უნარი, მაგრამ მას მაინც შერჩა თავისი ბუნებრივად ჩამოყალიბებული დემოკრატიული ხასიათი, რომელიც მთელი გვაროვნული წყობილების დამახასიათებელ ნიშანს შეადგენს და, ამრიგად, იმ გადაგვარებაშიც კი, რაც მას შემდეგში თავს მოახვიეს, კიდევ დარჩა შემონახული მისი ნაშთები და, მაშასადამე, იარაღი ჩაგრულთა ხელში, რაც დღემდე ცხოველყოფელია.

ამრიგად, თუ სისხლით კავშირმა გვარში მალე დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, ეს იმის შედეგი იყო, რომ დაპყრობის გამო გვარის ორგანოები ასევე გადაგვარდა ტომსა და მთელ ხალხშიც. ჩვენ ვიცით, რომ დაპყრობილ ხალხზე ბატონობა გვაროვნულ წყობილებასთან შეუთავსებელია. აქ ამას დიდი მასშტაბით ეხედავთ. გერმანელ ხალხებს, რომელნიც რომაული პროვინციების ბატონები გახდნენ, ამ თავიანთი ბატონობისათვის ორგანიზებული სახე უნდა მიეცათ. მაგრამ არც იმის შესაძლებლობა იყო, რომ რომაელთა მასები გვაროვნულ ორგანიზაციებში შეეწოვათ და არც იმისა, რომ მათზე ამ უკანასკნელთა შემწეობით ებატონათ. მმართველობის იმ ადგილობრივი რომაული ორგანოების სათავეში, რომელნიც დასაწყისში მეტწილად განაგრძობდნენ არსებობას, საქირო იყო რომის სახელმწიფოს ნაცვლად სხვა რომელიმე ახალი ხელისუფლების დაყენება, და ასეთ ხელისუფლებად მხოლოდ და მხოლოდ სხვა სახელმწიფო შეიძლებოდა ყოფილიყო. ამიტომ მმართველობის გვაროვნული ორგანიზაციის ორგანოები სახელმწიფოებრივ ორგანოებად უნდა გადაქცეულიყვნენ, თანაც ეს გარემოებათა ზეგავლენით რაც შეიძლება მალე უნდა მომხდარიყო. დამპყრობელი ხალხის უახლოესი წარმომადგენელი კი მხედართმთავარი იყო. დაპყრობილი ტერიტორიის დაცვა შიგნი და გარეთ მისი ძალაუფლების გაძლიერებას მოითხოვდა. დადგა მომენტი, როცა მხედართმთავრის ხელისუფლება სამეფო ხელისუფლებად უნდა გადაქცეულიყო, და ეს გადაქცევა კიდევ მოხდა.

ავიღოთ ფრანკების სამეფო, აქ სალიელი ფრანკების ძლევამოსილ ხალხს არა მარტო დიდი რომაული სახელმწიფო დომენები ჩაუყარდა ხელში სრულ საკუთრებად, არამედ ის დიდი მიწის ნაკვეთებიც, რომელნიც ჯერ კიდევ არ იყო დაყოფილი უფრო დიდსა და პატარა სა-

ოლქო თუ სამარკო თემებს შორის, — სახელდობრ, მის ხელში გადავიდა ყველა უფრო მოზრდილი ტყის მასივები. პირველი საქმე ფრანკთა მეფისა, რომელიც უბრალო მხედართმთავრიდან ნამდვილ მონარქად გადაიქცა, ის იყო, რომ მას ეს სახალხო საკუთრება უნდა გადაექცია საუფლისწულო ქონებად, მოეპარა იგი ხალხისათვის და დაერიგებინა საჩუქრის თუ ნაწყალობევის სახით თავისი ამაღლისათვის. ეს ამაღლა, რომელიც თავდაპირველად მისი პირადი მებრძოლი რაზმელებისა და ჯარის სხვა დაბალი მეთაურებისაგან შედგებოდა, სულ მალე შეივსო და გაძლიერდა არა მარტო რომაელებით, ე. ი. გარომაელებული გალებით, რომელნიც მისთვის მალე აუცილებელნი გასდნენ მათი წერა-კითხვის ცოდნის, განათლებისა, რომანული სალაპარაკო და ლათინური სამწერლობო ენის, ასევე ადგილობრივი სამართლის ცოდნის გამო; იგი შეივსო აგრეთვე მონებით, ყმებით და განთავისუფლებული მონებით, რომელნიც მის კარისკაცთა შტატს შეადგენდნენ და რომელთა წრიდანაც იგი თავის ფავორიტებს ირჩევდა. ყველა მათ თავდაპირველად მეტწილად საჩუქრად ეძლეოდათ სახალხო მიწის ნაკვეთები, შემდეგში კი ეს ნაკვეთები მათ სარგებლობაში გადადიოდა ბენეფიციების¹ სახით, პირველად უმრავლეს შემთხვევებში მეფის მთელი სიცოცხლის მანძილზე, და ამ გზით იქმნებოდა ხალხის ხარჯზე ახალი არისტოკრატიის საფუძველი.

კიდევ მეტი. დიდად გაფართოებული სახელმწიფოს მართვა ძველი გვაროვნული წესწყობილების საშუალებებით შეუძლებელი იყო; უხუცესთა საბჭოს, თუ კი იგი დიდი ხანია გამქრალი არ იყო; აღარ შეეძლო შეკრება და მისი ადგილი მალე მეფის მუდმივმა დაახლოებულმა პირებმა დაიკავეს; ძველი სახალხო კრება რჩებოდა მოსაჩვენებლად. მაგრამ ისიც თანდათან დაბალი სამხედრო უფროსებისა და ახალწარმოშობილ წარჩინებულთა კრება ხდებოდა. თავისუფალი მიწათმფლობელი გლეხები, რომელნიც ფრანკი ხალხის მასას შეადგენდნენ, მუდმივი სამოქალაქო და დაპყრობითი ომებით, განსაკუთრებით კარლოს დიდის დროს წარმოებულ დაპყრობითი ომებით, — სწორედ ისევე დაუძლურდნენ და დაბეჩავდნენ, როგორც უწინ რომაელი გლეხები რესპუბლიკის უკანასკნელ ხანებში. ეს გლეხები, რომელნიც თავდაპირველად მთელ ჯარს, ხოლო საფრანგეთის დაპყრობის შემდეგ — მის ბირთვის შეადგენდნენ, ისე გაღარიბდნენ IX საუკუნის დასაწყისში, რომ ხუთიდან ძლივს ერთ გლეხს თუ შეეძლო ლაშქრად წასვლა. მეფის მიერ უშუალოდ გაწვეული თავისუფალი გლეხების ლაშქრის ადგილი დაიკავა ჯარმა, რომელიც შედგებოდა ახალწარმოშობილ დიდ-

¹ ბენეფიციები (ლათინურიდან *beneficium* — წალობა, ჭილო) — მიწის ნაკვეთები, რომელთაც საჩუქრად ლეზულობდნენ ფრანკთა მეფის ლაშქრის წევრები თავიანთ მფლობელობაში. რ ე დ.

გვაროვანთა სამსახურში მყოფი პირებისაგან, მათ რიცხვში აგრეთვე ყმა გლეხებისაგან, იმათი შთამომავლებისაგან, ვინც ადრე მეფის გარდა სხვა ბატონს არ იცნობდა, ხოლო კიდევ უფრო ადრე საერთოდ არავითარ ბატონს, მეფესაც კი არ იცნობდა. კარლოსის მემკვიდრეთა მეფობის დროს ფრანკ გლეხთა წოდების გაპარტახება დამთავრდა შინაომებით, სამეფო ხელისუფლების დასუსტებით და დიდკაცობის შესაბამისი ძალმომრეობით, რასაც ზედ დაემატა კიდევ კარლოსის მიერ ოლქებში დაყენებული გრაფები, რომელნიც ცდილობდნენ თავიანთი თანამდებობანი სამემკვიდრეოდ გაეხადათ; ბოლოს, იგი დამთავრდა ნორმანების თავდასხმებით. ორმოცდაათი წლის შემდეგ კარლოს დიდის სიკვდილიდან ფრანკების სამეფო ისევე უმწეოდ იყო განრთხმული ნორმანების ფეხქვეშ, როგორც ოთხი საუკუნის წინათ რომის იმპერია იყო განრთხმული ფრანკების ფეხქვეშ.

მაგრამ არა მარტო გარეგანი უძლურება, არამედ შინაგანი საზოგადოებრივი წესრიგიც ან, უკეთ რომ ვთქვათ, უწესრიგობაც, თითქმის ისეთივე იყო. თავისუფალი ფრანკი გლეხები ისეთისავე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, როგორშიც მათი წინამორბედნი, რომაელი კოლონები იმყოფებოდნენ. ომებითა და ძარცვა-გლეჯით გაჩანაგებულნი, ისინი იძულებულნი იყვნენ მფარველობისათვის ახალწარმოშობილი დიდკაცობისათვის ან ეკლესიისთვის მიემართნათ, რადგან სამეფო ხელისუფლება იმდენად სუსტი იყო, რომ მათი დაცვა არ შეეძლო; მაგრამ ეს მფარველობა მათ ძვირად უჯდებოდათ. ისინი იძულებული იყვნენ, როგორც ამას უწინ გალიელი გლეხები შვრებოდნენ, თავიანთი მიწის ნაკვეთის საკუთრების უფლება თავიანთი მფარველისათვის გადაეცათ და ამ მიწის ნაკვეთს უკანვე ლეზულობდნენ იჯარით სხვადასხვა და ცვალებად ფორმებში, მაგრამ მუდამ მხოლოდ იმ პირობით, რომ სამაგიეროდ გარკვეული სამსახური უნდა შეესრულებინათ და ხარკი ეხადათ; რაკი გლეხები ერთხელვე ასე დამოკიდებულნი გახდებოდნენ, ისინი თანდათან კარგავდნენ თავიანთ პირად თავისუფლებასაც; რამდენიმე თაობის შემდეგ ისინი მეტწილად უკვე ყმები იყვნენ, თუ რა სწრაფად ქრებოდა თავისუფალ გლეხთა წოდება, ამას გვიჩვენებს სენ-ჟერმენ დე პრეს სააბატოს ადგილ-მამულის ანაწერი, შედგენილი ირმინონის მიერ: ეს სააბატო მაშინ პარიზის მახლობლად იყო, ახლა კი იგი თვით პარიზშია. ამ სააბატოს ვრცელ და გარემიდამოებში ვაფანტულ ადგილ-მამულზე ჯერ კიდევ კარლოს დიდის სიცოცხლეში ცხოვრობდა 2 788 კომლი, დასახლებული თითქმის მარტოოდენ ფრანკებით, რომელნიც გერმანულ სახელებს ატარებდნენ. ამ რიცხვში შედიოდა 2 080 კოლონი, 35 ლიტი, 220 მონა და მხოლოდ 8 თავისუფალი მოსახლე! ჩვეულება, რომელიც სალვიანუსმა ღვთისსაწინააღმდეგო ჩვეულებად გამოაცხადა, ჩვეულება, რომლის თანახმად მფარ-

ველი აიძულებდა გლესს თავისი მიწის ნაკვეთი მისთვის გადაეცა საკუთრებად, ხოლო შემდეგ ამ ნაკვეთს გლესსვე უბრუნებდა, რათა ამ უკანასკნელს მხოლოდ თავის სიცოცხლეში ესარგებლნა, — ეს ჩვეულება ახლა ეკლესიის მიერ ყველგან გამოყენებული იყო პრაქტიკულად გლესების მიმართ. საბატონო ბეგარა ახლა სულ უფრო და უფრო ჩვეულებრივი მოვლენა ხდებოდა; ამ ბეგარის პირველ სახეს წარმოადგენდა როგორც რომაული „ანგარიები“, იძულებითი სამუშაოები სახელმწიფოსათვის, ისე აგრეთვე გერმანული მარკის წვერთა სამუშაო ბეგარა, რომელიც მათ უნდა შეესრულებინათ ხიდებისა და გზების გასაკეთებლად და სხვა საერთო მიზნებისათვის. მაშასადამე, მოსახლეობის მასა ოთხასი წლის შემდეგ, როგორც ჩანს, უკანვე დაუბრუნდა თავის დასაბამითს მდგომარეობას.

მაგრამ ეს ამბავი მხოლოდ ორ რამეს ამტკიცებდა: ჯერ ერთი იმას, რომ საზოგადოების ფენებად დაყოფა და საკუთრების განაწილება სავსებით შეესაბამებოდა დაქვეითების გზაზე მდგომი რომის იმპერიის მიწათმოქმედებისა და მრეწველობის წარმოების მაშინდელ დონეს, მაშასადამე, ეს გარდუვალი იყო; მეორე ის, რომ წარმოების ეს დონე შემდგომი ოთხასი წლის განმავლობაში არსებითად არც დაქვეითებულა, არც ამაღლებულა, მაშასადამე, მან იმავე აუცილებლობის ძალით საკუთრების კვლავ ისეთივე განაწილება და მოსახლეობის ისეთივე კლასები წარმოშვა. ქალაქმა რომის იმპერიის არსებობის უკანასკნელ საუკუნეებში დაკარგა თავისი წინანდელი ბატონობა სოფელზე და მან იგი ველარ დაიბრუნა გერმანელების ბატონობის პირველ საუკუნეებში. ეს გულისხმობს როგორც მიწათმოქმედების, ისე მრეწველობის განვითარების დაბალ საფეხურს. ასეთი საერთო მდგომარეობა აუცილებლად წარმოშობს ძალაუფლების მქონე მსხვილ მიწათმფლობელებს და დამოკიდებულ წვრილ გლესებს. თუ რამდენად ნაკლები შესაძლებლობა იყო იმისათვის, რომ ასეთი საზოგადოებისათვის თავს მოეხვიათ, ერთი მხრივ, რომაული ლათინურენოების მეურნეობა მონებითურთ, მეორე მხრივ კი, უახლესი მსხვილი მეურნეობა საბატონო შრომითურთ, ამას ამტკიცებს კარლოს დიდის უზარმაზარი, მაგრამ თითქმის უშედეგოდ დარჩენილი ექსპერიმენტები იმპერატორის ცნობილი ვილების მიმართ. ეს ექსპერიმენტები მხოლოდ მონასტრებმა განაგრძეს და მხოლოდ მათთვის აღმოჩნდა ისინი ნაყოფიერი: მაგრამ მონასტრები წარმოადგენდნენ უცოლქმრობაზე დაფუძნებულ არანორმალურ საზოგადოებრივ ორგანიზმებს: მათ შეეძლოთ გამონაკლისის სახით შედეგების მოცემა, მაგრამ სწორედ ამიტომ თვითონაც გამონაკლისებად უნდა დარჩენილიყვნენ.

მაგრამ მაინც ამ ოთხასი წლის მანძილზე წინსვლას ჰქონდა ადგი-

ლი. თუ ამ პერიოდის დასასრულშიც თითქმის იმავე მთავარ კლასებს ვპოულობთ, რომლებიც დასაწყისშიც გვხვდება, ადამიანები ხომ, რომელიც ამ კლასებს შეადგენდნენ, მაინც სხვანაირი გახდნენ. გაქრა ანტიკური მონობა, გაქრნენ გაჩანაგებული ლატაკი თავისუფალი მოქალაქეები, რომელთაც სძაგდათ შრომა როგორც მონური საქმე. რომაელ კოლონსა და ახალ ყმას შუა თავისუფალი ფრანკი გლეხი იდგა. დაღუპვისაყენ დაქანებული რომაული სამყაროს „უსარგებლო მოგონებანი და ამო ბრძოლა“ უკვე მკვდარი და დასამარებული იყო. IX საუკუნის საზოგადოებრივი კლასები ჩამოყალიბდნენ არა დაღუპვისაყენ დაქანებული ცივილიზაციის დახვესებულობის ვითარებაში, არამედ ახალი ცივილიზაციის მშობიარობის ტკივილებში. ახალი თაობა — ბატონებიც და მსახურნიც — თავიანთ რომაელ წინამორბედებთან შედარებით ვეკაცების თაობა იყო. ურთიერთობა მძლავრ მიწათმფლობელებსა და მათზე დამოკიდებულ გლეხებს შორის, ურთიერთობა, რომელმაც რომაელთა ანტიკური სამყარო გამოუვალ ჩიხში მოაქცია და დაღუპა, ახლა ახალი განვითარების ამოსავალ წერტილს წარმოადგენდა. შემდეგ, რაგინდ უნაყოფოდაც უნდა გვეჩვენებოდეს ეს ოთხასი წელიწადი, ამ პერიოდმა ერთი დიდი შედეგი დაგვიტოვა: თანამედროვე ეროვნებანი, დასავლეთი ევროპის კაცობრიობის ახალი ფორმირება და დანაწილება მომავალი ისტორიისათვის. გერმანელებმა მართლაც ხელახლა გამოაცოცხლეს ევროპა და ამიტომ სახელმწიფოების დაშლა, რაც გერმანულ პერიოდში ხდებოდა, დამთავრდა არა ნორმანებისა და სარკინოზების მიერ დაპყრობით, არამედ იმით, რომ ბენეფიციებმა და მფარველობის ურთიერთობამ (კომენდაციები) შემდგომი განვითარება პოვეს ფეოდალიზმის სახით და ხალხი ისე დიდად გამრავლდა, რომ თითქმის ორასი წლის შემდეგ ჯვაროსანთა ლაშქრობით გამოწვეული ძლიერი სისხლის გაღება უზიანოდ იქნა გადატანილი.

მაგრამ რა იყო ის საიდუმლო ჯადოქრული საშუალება, რომლითაც გერმანელებმა მომაკედავ ევროპას ახალი სასიცოცხლო ძალა ჩაბერეს? იყო თუ არა ეს განსაკუთრებული, გერმანული ტომის თანდაყოლილი სასწაულმოქმედი ძალა, როგორც ამას ჩვენი შოვინისტური ისტორიოგრაფია თხზავს? სრულიადაც არა. გერმანელები წარმოადგენდნენ, განსაკუთრებით მაშინ, მალალი ნიჭით დაჭილდოებულ არიელ ტომს, და თანაც ისინი სრული სასიცოცხლო განვითარების სტადიაში იმყოფებოდნენ. მაგრამ ევროპა გაახალგაზრდავა არა მათმა სპეციფიკურმა ეროვნულმა თვისებებმა, არამედ უბრალოდ მათმა ბარბაროსობამ, მათმა გვაროვნულმა წყობილებამ.

მათი პირადი უნარი, მამაცობა, მათი თავისუფლებისმოყვარეობა და დემოკრატიული ინსტინქტი, რომელიც ყველა საზოგადოებრივ საქმეში თავის საკუთარ საქმეს' ხედავდა, — ერთი სიტყვით, ყველა

ის თვისება, რაც რომაელებმა დაკარგეს და რასაც შეეძლო მხოლოდ რომაული სამყაროს შლამიდან ახალი სახელმწიფოები შეექმნა და ახალ ეროვნებათათვის გაზრდის შესაძლებლობა მიეცა, — რა იყო ყოველივე ეს, თუ არა უმაღლესი საფეხურის ბარბაროსის დამახასიათებელი ნიშნები, თუ არა მისი გვაროვნული წყობილების ნაყოფი?

თუ გერმანელებმა მონოგამიის ანტიკური ფორმა გარდაქმნეს, ოჯახში მამაკაცის ბატონობა შეარბილეს, ქალს უფრო მაღალი მდგომარეობა მიანიჭეს, ვიდრე ეს ოდესმე კლასიკურ ქვეყანაში ყოფილა, — რამ შეაძლებინა ეს მათ, თუ არა მათმა ბარბაროსობამ, თუ არა მათმა გვაროვნულმა ზნეჩვეულებებმა, მათმა ჯერ კიდევ ცოცხალმა ტრადიციებმა დედის უფლების ეპოქიდან?

თუ მათ, სულ მცირე, სამ უმნიშვნელოვანეს ქვეყანაში მაინც, გერმანიაში, ჩრდილო საფრანგეთსა და ინგლისში, შეძლეს გადაერჩინათ და გადაეტანათ ფეოდალურ სახელმწიფოში ნამდვილი გვაროვნული წყობილების ნაშთი სამარკო თემების სახით და ამით დაჩაგრულ კლასს, გლეხებს, მისცეს, შუა საუკუნეების უმკაცრესი ბატონყმობის პირობებშიც კი, ლოკალური შეკავშირების შესაძლებლობა და წინააღმდეგობის გაწევის საშუალება, რაც ვერც ანტიკურმა მონებმა და ვერც თანამედროვე პროლეტარებმა მზა სახით ვერ პოვეს, — მაშინ რით იყო ეს გამოწვეული, თუ არა მათი ბარბაროსობით, თუ არა მარტოოდენ გვარებად დასახლების იმ წესით, რომელიც ბარბაროსობის პერიოდისთვისაა დამახასიათებელი?

და, დასასრულ, თუ გერმანელებმა შეძლეს განევითარებინათ და საყოველთაო მოკლენად ექციათ კაბალური დამოკიდებულების ის უფრო რბილი ფორმა, რომელიც მათს სამშობლოში უკვე არსებობდა, და რომელსაც სულ უფრო და უფრო იღებდა მონობა რომის იმპერიაშიც, ფორმა, რომელიც, — როგორც ეს პირველად ფურიემ აღნიშნა, — დამონებულთ იმის შესაძლებლობას აძლევს, რომ თანდათან განთავისუფლდნენ ისინი როგორც კლასი (*fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement collectif et progressif*), — ფორმა, რომელიც ამის წყალობით უფრო მაღლა დგას მონობაზე, რომლის დროსაც შესაძლებელია მხოლოდ ცალკეული პირის განთავისუფლება ერთბაშად გარდამავალი მდგომარეობის გაუფლელად (მონობის მოსპობას ძლევამოსილი ამბოხების გზით ძველი ქვეყანა არ იცნობს), მაშინ როდესაც შუა საუკუნეების ყმებმა მართლაც განახორციელეს თანდათანობით თავიანთი განთავისუფლება როგორც კლასისა, — რას უნდა ვუმაღლოდეთ ჩვენ ყოველივე ამას, თუ არა მათს ბარბაროსობას, რომლის ძალითაც მათ არ მიიყვანეს ეს კაბალური დამოკიდებულება სავსებით განვითარებულ მონობამდე, არც ანტიკურ შრომითს მონობამდე, არც აღმოსავლურ შინამონობამდე.

ყოველივე ის, რაც გერმანელებმა რომაელთა სამყაროს ცხოველ-
 მყოფელი და ნაყოფიერი დაამყნეს, — ეს იყო ბარბაროსობა. მართ-
 ლაც, მხოლოდ ბარბაროსებს შესწევდათ იმის უნარი, რომ დაღუპვის-
 კენ დაქანებული ცივილიზაციის მიხრწნილი ქვეყნიერება გაეახალ-
 გაზრდავებინათ. და ბარბაროსობის უმაღლესი საფეხური, რომელსაც
 გერმანელებმა მიაღწიეს და რომელზეც ისინი ავიდნენ ხალხთა გადა-
 სახლების წინ, სწორედ რომ ყველაზე ხელსაყრელი იყო ამ პროცესი-
 სათვის. ამით აიხსნება ყველაფერი. (

IX

✓ ბარბაროსობა და ცივილიზაცია

გვაროვნული წყობილების დაშლა ჩვენ განვიხილეთ სამი დიდი
 ხალხის — ბერძნების, რომაელებისა და გერმანელების — ცალკეულ
 მაგალითებზე. დასასრულ გამოვიკვლიოთ ის საყოველთაო ეკონომი-
 კური პირობები, რომლებმაც საზოგადოების გვაროვნულ ორგანიზა-
 ციას ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურზე უკვე ძირი გამოუთხარა
 ხოლო ცივილიზაციის გაჩენასთან ერთად მთლიანად მოსპო იგი; აქ
 მარქსის „კაპიტალი“ ისევე აუცილებელი იქნება ჩვენთვის, როგორც
 მორგანის წიგნი.

გვარი, რომელიც ველურობის შუა საფეხურზე წარმოიშვა, ხოლო
 ველურობის უმაღლეს საფეხურზე შემდგომი განვითარების გზით
 წავიდა, თავის აყვავებას აღწევს, რამდენადაც ამაზე მსჯელობის შე-
 საძლებლობას ჩვენს ხელთ არსებული წყაროები იძლევა, ბარბარო-
 სობის დაბალ საფეხურზე. მაშასადამე, ჩვენც განვითარების ამ საფე-
 ხურიდან დავიწყებთ.

ეს, სადაც ამერიკელი წითელკანიანები ჩვენთვის მაგალითს წარ-
 მოადგენენ, ჩვენ ეპოქაობით მთლიანად განვითარებულ გვაროვნულ
 წყობილებას; ტომი გაყოფილი იყო რამდენიმე, უმეტეს ნაწილად ორ
 გვარად; ამ თავდაპირველი გვარებიდან თითოეული იყოფა, მოსახ-
 ლეობის ზრდის შესაბამისად, რამდენიმე ქალიშვილისეულ გვარად.
 რომელთა მიმართ დედაგვარი ფრატრიალ გვევლინება; თვითონ ტო-
 მი იყოფა რამდენიმე ტომად, თითოეულ მათგანში ჩვენ მეტწილად
 კვლავ ძველ გვარებს ვნახულობთ; კავშირი შეიცავს, ცალკეულ შემ-
 თხვევებში მაინც, მონათესავე ტომებს. ეს მარტივი ორგანიზაცია სავ-
 სებით შეესაბამება იმ საზოგადოებრივ პირობებს, რომლებმაც იგი
 წარმოშვა. იგი სხვა არაფერია, თუ არა ამ საზოგადოებრივი პირობების
 დამახასიათებელი; ბუნებრივად წარმოშობილი დაჯგუფება; მას შეს-

წევს ძალა მოაგვაროს ყველა კონფლიქტი, რომელიც კი შესაძლებელია წარმოიშვას ამ სახით ორგანიზებული საზოგადოების შიგნით. გარესამყაროსთან წარმოშობილ კონფლიქტებს წყვეტს ომი; ეს ომი შეიძლება ტომის განადგურებით დამთავრდეს, მაგრამ არასოდეს მისი დამონებით. გვირგვინული წყობილების სიდიადე, მაგრამ ამასთანავე ერთად მისი შეზღუდულობაც იმაშია, რომ აქ არ არსებობს ადგილი ბატონობისა და დამონებისათვის. გვირგვინული წყობილების შიგნით ჯერ კიდევ არ არსებობს განსხვავება უფლებებსა და მოვალეობებს შორის. უნდვილისათვის არ არსებობს საკითხი, წარმოადგენს საზოგადოებრივ საქმეებში მონაწილეობა, სისხლის აღება ან მისი გამოსყიდვა უფლებას თუ მოვალეობას; ასეთი საკითხი მას ისევე უზაროდ მრეხვენებოდა, როგორც იმის კითხვა, რას წარმოადგენს ქამა, ძილი, ნადირობა — უფლებას თუ მოვალეობას? ასევე შეუძლებელია აქ ადგილი ჰქონდეს ტომისა და გვირგვინის დაყოფას სხვადასხვა კლასად. და ამას მიუყვართ ჩვენ ამ წყობილების ეკონომიკური ბაზისის გამოკვლევისავე.

შოსახლეობა მეტისმეტად გაფანტულია; იგი უფრო მჭიდროდაა შეჯგუფებული მხოლოდ ტომის საცხოვრებელ ადგილას, რომლის გარშემოც ფართო ზოლადაა გაშლილი უწინარეს ყოვლისა სანადირო ტერიტორია, შემდეგ ნეიტრალური დამცველი ტყე, რომელიც ამ ტომს სხვა ტომებისაგან ყოფს. შრომის დანაწილება პირდაპირ ბუნებრივად აღმოცენებული; იგი არსებობს მხოლოდ სქესთა შორის. მამაკაცი ომობს, ნადირობს და თევზაობს, დადის, საკვებს შოულობს და ყოველივე ამისათვის საჭირო იარაღს ამზადებს. დედაკაცი სახლს უვლის, საქმელსა და ტანისამოსს ამზადებს — ხარშავს, ქსოვს, კერავს. თითოეული მათგანი ბატონ-პატრონია თავის დარგში: მამაკაცი — ტყეში, დედაკაცი — სახლში. თითოეული მათგანი მის მიერ დამზადებული და ხმარებული იარაღების მესაკუთრეა: მამაკაცის კუთვნილებაა იარაღი, სანადირო თუ სათევზაო ხელსაწყო, დედაკაცისა — სახლის ჭურჭელ-ავეჯეულობა. საოჯახო მეურნეობას კომუნისტურ საწყისებზე აწარმოებს რამდენიმე, ხშირად მრავალი ოჯახი¹. ის, რაც ერთად კეთდება და მოიხმარება, საერთო საკუთრებაა: სახლი, ბაღი, ნავი¹ აქ, მამასადამე, და მხოლოდ აქ ჯერ კიდევ, ნამდვილად არსებობს ცივილიზებული საზოგადოების იურისტებისა და ეკონომისტების მიერ შეთხზული „თვითნამოღვაწარი საკუთრება“, — უკანასკნელი მცდარი იურიდიული საფუძველი, რომელსაც ჯერ კიდევ ეყრდნობა თანამედროვე კაპიტალისტური საკუთრება.

¹ განსაკუთრებით ამერიკის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე. — იხ. ბანკოფტი. დედოფალ შარლოტეს კუნძულზე მცხოვრებ პაიდას ტომში გვხვდება ერთ ჰერკლეშ მოთავსებული ბურუნობანი, რომელნიც 700-მდე სულს ითვლიან. ნუტკელებში ერთ ჰერკლეშ მოთავსებული ტომები ცხოვრობდნენ. (ენკელისის შენიშვნა.)

მაგრამ ადამიანები ყველგან როდი შეჩერებულან ამ საფეხურზე. აზიაში მათ ნახეს ცხოველები, რომელთა მოშინაურობა და უკვე მოშინაურობულთა შემდგომი მოშენება შეიძლებოდა. ველურ ფურკამეჩზე უნდა ენადირნათ, მოშინაურობული კი ყოველწლიურად იძლეოდა ზაქს და, გარდა ამისა, რძესაც. ზოგიერთმა უფრო მოწინავე ტომმა — არიელებმა, სემიტებმა, შესაძლოა უკვე თურანელებმაც — თავისი შრომის მთავარ დარგად გაიხადა ჯერ მოშინაურობა პირუტყვისა და მხოლოდ შემდეგში მისი მოშენება და მოვლა. მეჯოგე ტომები გამოეთიშნენ ბარბაროსების დანარჩენ მასას: ეს იყო შრომის პირველი დიდი საზოგადოებრივი დანაწილება. მეჯოგე ტომების მიერ ნაწარმოები საარსებო საშუალებანი არა მარტო უფრო მეტი იყო, ვიდრე სხვა ბარბაროსებისა, არამედ უფრო სხვა-ნაირიც. მათ, დანარჩენებთან შედარებით, გაცილებით მეტი რაოდენობით ჰქონდათ არა მარტო რძე, რძის პროდუქტები და ხორცი, არამედ აგრეთვე ტყავეულობა, მატყლი, თიეთიკი, ნართი და ქსოვილი, რომელიც ნედლი მასალის რაოდენობის გადიდებასთან ერთად თანდათან მატულობდა. ამან პირველად გახადა შესაძლებელი რეგულარული გაცვლა. განვითარების უფრო აღრინდელ საფეხურებზე შეიძლება ადგილი ჰქონოდა მხოლოდ შემთხვევითი ხასიათის გაცვლას: განსაკუთრებულ დახელოვნებას იარაღისა და ხელსაწყო-დამზადებაში შეეძლო გამოეწვია შრომის დროებითი დანაწილება. მაგალითად, ბეერ ადგილას აღმოჩენილ იქნა ქვის იარაღის დამამზადებელი სახელოსნოების უეჭველი ნაშთები გვიანდელი ქვის საუკუნიდან; ხელოსნები, რომელნიც აქ თავიანთ ხელოვნებას ავითარებდნენ, ალბათ, მთელი საზოგადოების ხარჯზე მუშაობდნენ, როგორც ამას ახლაც აკეთებენ გვაროვნული თემების მულმივი ხელოსნები ინდოეთში. განვითარების ამ საფეხურზე შეიძლებოდა გაცვლა წარმოშობილიყო მხოლოდ ტომის ფარგლებში, და თანაც იგი გამონაკლისის სახით იშვიათ მოვლენად რჩებოდა. აქ კი, მეჯოგე ტომების გამოყოფის შემდეგ, პირიქით, ჩვენ ვხედავთ, რომ ყველა პირობა მზადაა იმისათვის. რათა სხვადასხვა ტომის წევრთა შორის გაცვლა დამყარდეს, განვითარდეს და განმტკიცდეს როგორც მულმივი წესი. თავდაპირველად გაცვლა ტომებს შორის გვართა უზუცესების მეშვეობით ხდებოდა: შემდეგში კი, როცა უკვე დაიწყო ჯოგების გადასვლა განცალკევებულ საკუთრებაში, სულ უფრო და უფრო სჭარბობდა გაცვლა ცალკეულ პირთა შორის, და იგი, ბოლოს, გაცვლის ერთადერთი ფორმა გახდა. მაგრამ მთავარი საგანი, რომელსაც მეჯოგე ტომები თავიანთ მეზობლებს უცვლიდნენ, პირუტყვი იყო: პირუტყვი გახდა საქონელი, რომლითაც აფასებდნენ ყველა სხვა საქონელს და რომელსაც სიამოვნებით ლებულობდნენ გაცვლის დროს ყველა საქონელში, — ერთი

სიტყვით, პირუტყვმა მიიღო ფულის ფუნქცია და უკვე ამ საფუძველზე იგი ფულის როლს ასრულებდა. ასეთი აუცილებლობითა და სისწრაფით ვითარდებოდა უკვე საქონელგაცვლის დასაწყისშივე მოთხოვნილება განსაკუთრებულ საქონელზე — ფულზე.

მებაღეობა, რომელიც დაბალ საფეხურზე მდგომი აზიელი ბარბაროსებისთვის ალბათ უცხო იყო, აღმოცენდა მათში არა უგვიანეს შუა საფეხურისა, როგორც მემინდვრეობის წინამორბედი. თურანის ზეგანის კლიმატურ პირობებში მწყემსური ცხოვრება შეუძლებელია უიმისოდ, თუ პირუტყვის საკვები ხანგრძლივი და მკაცრი ზამთრისათვის მომარაგებული არაა; მაშასადამე, მემინდვრეობა და მარცვლეულის კულტურა აქ აუცილებელი პირობა იყო. იგივე ითქმის შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე. მაგრამ თუ თავდაპირველად მარცვლეული პირუტყვისათვის მოჰყავდათ, სულ მალე იგი საკვები გახდა ადამიანისთვისაც. დამუშავებული მიწა ჯერ კიდევ ტომის საკუთრებად რჩებოდა, თავდაპირველად იგი ეძლეოდა სარგებლობისათვის ჯერ გვარს, შემდეგ სახლისეულ თემებს, ბოლოს, ცალკეულ პირებს; მათ შეეძლოთ ამ მიწის მფლობელობის გარკვეული უფლებები ჰქონოდათ და მეტი არაფერი.

სამრეწველო საქმიანობის დარგში მიღწეულ მონაპოვართა შორის ამ საფეხურზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ორი რამ: პირველი — საფეიქრო დაზგა, მეორე — ლითონის მადნის გადადნობა და ლითონის დამუშავება. სპილენძი და კალა და მათგან გამონდნობი ბრინჯაო უმნიშვნელოვანესი ლითონები იყო; ბრინჯაო იძლეოდა გამოსადეგ ხელსაწყოსა და იარაღს, მაგრამ მას არ შეეძლო ქვის იარაღის განდევნა; ეს მხოლოდ რკინას შეეძლო, მაგრამ რკინის მოპოვება ჯერ კიდევ არ იცოდნენ. დაიწყეს ოქროსა და ვერცხლის გამოყენება სამკაულისა და ძვირფასეულობისათვის და, ეტყობა, ოქრო-ვერცხლს უკვე უფრო მეტი ფასი ჰქონია, ვიდრე სპილენძსა და ბრინჯაოს.

წარმოების გადიდებამ ყველა დარგში — მეჯოგეობასა, მიწათმოქმედებასა და შინახელოსნობაში — ადამიანის სამუშაო ძალას შესაძლებლობა მისცა პროდუქტების უფრო მეტი რაოდენობა ეწარმოებინა, ვიდრე ეს მის შესაძლებელ აუცილებელი იყო. ამავე დროს იგი ზრდიდა იმ შრომის ყოველდღიურ რაოდენობას, რომელიც გვარის, სახლისეული თემის ან ცალკეული ოჯახის თითოეულ წევრს წილად ხვდებოდა. ახალი მუშახელის მიზიდვა სასურველი გახდა. ამ მუშახელს ომი იძლეოდა; დაიწყეს სამხედრო ტყვეების მონებად გადაქცევა. შრომის პირველმა დიდმა საზოგადოებრივმა დანაწილებამ შრომის ნაყოფიერების და, მაშასადამე, სიმდიდრის ზრდასთან და წარმოების ასპარეზის გაფართოებასთან ერთად, არსებულ ერთობლივ ისტორიულ პირობებში, გარდუვალი აუცილებლობით გამოიწვია მონობის

დამყარება. შრომის პირველი დიდი საზოგადოებრივი დანაწილებიდან წარმოიშვა საზოგადოების პირველი დიდი დაყოფაც ორ კლასად — ბატონებად და მონებად, ექსპლოატატორთა და ექსპლოატირებულთა კლასებად.

თუ როგორ და როდის მოხდა ჯოგების გადასვლა ტომის ან გვარის საერთო მფლობელობიდან ცალკეული ოჯახების მეთაურთა საკუთრებაში, ამის შესახებ ჩვენ დღემდე არაფერი ვიცით. მაგრამ არსებითად ეს გადასვლა ამ საფეხურზე უნდა მომხდარიყო. ჯოგებისა და სხვა ახალი სიმდიდრის გაჩენასთან ერთად კი ოჯახში რევოლუცია მოხდა. სარეწაო მუშაობა მუდამ მამაკაცის საქმე იყო, სარეწავისათვის საჭირო საშუალებებს იგი აწარმოებდა და ისინი მის საკუთრებას შეადგენდნენ. ჯოგები ახალი სარეწაო საშუალებანი იყო. პირუტყვის თავდაპირველი მოშინაურება, ხოლო შემდეგში მისი მოვლა მამაკაცის საქმე იყო. ამიტომ პირუტყვი მამაკაცს ეკუთვნოდა; მასვე ეკუთვნოდა გაცვლის გზით პირუტყვში მიღებული საქონელიც და მონებიც. მთელი ის ნამეტი, რასაც ახლა სარეწავი იძლეოდა; მამაკაცის კუთვნილება იყო; დედაკაციც მონაწილეობდა მის მოხმარებაში, მაგრამ საკუთრებაში მას წილი არ ედო. „ველური“ — მეომარი და მონადირე — სახლში კმაყოფილდებოდა მეორე ადგილით, პირველი ადგილი დედაკაცს ეჭირა; „უფრო მშვიდმა“ მწყემსმა, რომელიც თავისი სიმდიდრით ყოყმობდა, პირველი ადგილი დაიკავა, დედაკაცი კი მეორე ადგილზე დასწია. ამ უკანასკნელს ჩივილი არ შეეძლო. შრომის დანაწილებამ ოჯახში მოაწესრიგა საკუთრების განაწილება მამაკაცსა და დედაკაცს შორის; იგი იგივე დარჩა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მთლად თავდაყირა დააყენა ახლა მანამდე არსებული ოჯახური ურთიერთობა მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ შრომის დანაწილება ოჯახის გარეთ სხვაგვარი გახდა. იგივე მიზეზი, რომელიც წინათ უზრუნველყოფდა დედაკაცის ბატონობას სახლში, ე. ი. დედაკაცის საქმიანობას შინმუშაობით შემოფარგლავდა, — ეს მიზეზი ახლა მამაკაცის ბატონობას ამყარებდა სახლში; დედაკაცის შინმუშაობამ დაკარგა ახლა თავისი მნიშვნელობა მამაკაცის სარეწაო შრომასთან შედარებით; მამაკაცის შრომა ყველაფერი იყო, დედაკაცის მუშაობა კი — უმნიშვნელო დანამატი. უკვე აქ შეღავნდება, რომ დედაკაცის ვანთავისუფლება, მისი ვათანაბრება მამაკაცთან, შეუძლებელი საქმეა და ასევე შეუძლებელი დარჩება მანამდე, სანამ დედაკაცი გამოთიშულია საზოგადოებრივი, მწარმოებლური შრომისაგან და შემოსაზღვრულია კერძო შრომით შინ. ქალის განთავისუფლება შესაძლებელი გახდება მხოლოდ მაშინ, როცა მას შესაძლებლობა მიეცემა დიდი, საზოგადოებრივი მასშტაბით მიიღოს მონაწილეობა წარმოებაში და როცა შინმუშაობა მას მხოლოდ ცოტა დროს წაართმევს. ეს კი პირველად შესაძლებელი

გახდა მხოლოდ თანამედროვე მსხვილი მრეწველობის შემწეობით, რომელიც არა თუ შესაძლებელს ხდის ქალის შრომის ფართოდ გამოყენებას, არამედ პირდაპირ მოითხოვს მას და თანაც ცდილობს კერძო შრომა შინ სულ უფრო და უფრო საზოგადოებრივ მწარმოებლურ შრომად გადააქციოს.

სახლში მამაკაცის ფაქტიური ბატონობის დამყარებისთანავე მოისპო მისი ერთბაშაუფლებიანობის უკანასკნელი ზღუდე. ეს ერთბაშაუფლებიანობა დაადასტურა და გაამარადისა დედის უფლების დამხობამ, მამის უფლების შემოღებამ, წყვილადი ცოლქმრობიდან მონოგამიაზე თანდათანობითმა გადასვლამ. ამან კი ბზარი შექმნა ძველ გვაროვნულ წყობილებაში: ინდივიდუალური ოჯახი გახდა ძალა, თანაც მრისხანე ძალა, რომელიც გვარს დაუპირისპირდა.

შემდგომ ნაბიჯს აყვავართ ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურზე, ე. ი. იმ პერიოდში შეეყვართ, რომელშიც ყველა კულტურულმა ხალხმა თავისი გმირული ეპოქა უნდა განელოს: ეპოქა რკინის მახვილისა, და ამასთანავე ერთად რკინის გუთნისა და ცულისა. ადამიანის სამსახურში ჩადგა რკინა, უკანასკნელი და უმნიშვნელოვანესი ყველა იმ ნედლეულიდან. რომელთაც რევოლუციური როლი შეასრულეს ისტორიაში, უკანასკნელი — კარტოფილის გამოყენებამდე. რკინამ შესაძლებელი გახადა მემინდვრეობა ვრცელ ფართობებზე, ტყით დაფარული ვრცელი ადგილების გაკაფვა და დამუშავება; რკინამ ხელოსანს ისეთი მტკიცე და მკრელი იარაღი მისცა, რომელსაც ვერ უძლებდა ვერც ერთი ქვა, ვერც ერთი იმ დროს ცნობილი ლითონი. ყოველივე ეს ერთბაშად როდი მომხდარა; პირველი რკინა ხშირად ბრინჯაოზე უფრო რბილი იყო. ამიტომ ქვის იარაღი მხოლოდ ნელნელა ქრებოდა. ქვის ცულებს ჩვენ ვხვდებით არა მარტო პილდებრანდის სიმღერაში, არამედ 1066 წელს პასტინგსთან გამართულ ბრძოლაშიც ამ იარაღს ჯერ კიდევ ხმარობდნენ. მაგრამ პროგრესი ახლა შეუჩერებლივ მიმდინარეობდა, ნაკლები წყვეტილებით და უფრო სწრაფად. ტომების ან ტომთა კავშირის მთავარი საცხოვრებელი ადგილი გახდა ქალაქი, რომელიც ქვისა თუ აგურის სახლებს გარს ავლებდა ქვის კედლებს კოშკებსა და ქონგურებს; ეს იყო უდიდესი პროგრესი სამშენებლო ხელოვნების დარგში, მაგრამ ამასთანავე ეს იყო გაზრდილი საშიშროებისა და დაცვის საჭიროების მომასწავებელი ნიშანიც. სიმდიდრე სწრაფად იზრდებოდა, მაგრამ როგორც სიმდიდრე ცალკეული პირებისა; ფეიქრობასა, ლითონის დამუშავებასა და ხელოსნობის სხვა დარგებში, რომელნიც სულ უფრო და უფრო განცალკევებულნი ხდებოდნენ ერთმანეთისაგან, თანდათან მზარდი მოცულობით ვითარდებოდა პროდუქტების დამზადების ნაირსახეობა და დახელოვნება; მიწათმოქმედება ხორბალთან, კოტოვან მცენარე-

ებთან და ხილთან ერთად ახლა ზეთსაც და ღვინოსაც იძლეოდა. რომელთა დამზადება ადამიანმა უკვე ისწავლა. ასეთი სხვადასხვაგვარი საქმიანობის შესრულება ერთსა და იმავე პირს უკვე აღარ შეეძლო; მოხდა შრომის მეორე დიდი დანაწილება: ხელოსნობა გამოეყო მიწათმოქმედებას. წარმოებისა და მასთან ერთად შრომის ნაყოფიერების განუწყვეტელი ზრდის გამო მატულობდა ადამიანის სამუშაო ძალის მნიშვნელობა; მონობა, რომელიც განვითარების წინა საფეხურზე ჯერ მხოლოდ წარმოშობის პროცესში იყო და სპორადულ ხასიათს ატარებდა, ახლა საზოგადოებრივი სისტემის არსებითი შემადგენელი ნაწილი ხდება; მონები უკვე აღარ არიან უბრალო დამხმარენი; მათ ახლა ათეულობით ერეკებიან მინდვრებსა და სახელოსნოებში სამუშაოდ. წარმოების ორ დიდ და მთავარ დარგად, მიწათმოქმედებად და ხელოსნობად, დაყოფასთან ერთად ჩნდება წარმოება უშუალოდ გაცვლისათვის, — საქონლის წარმოება; ხოლო საქონლის წარმოებასთან ერთად ჩნდება ვაჭრობაც არა მარტო ტომის შიგნით და ტომის საზღვრებზე, არამედ უკვე ზღვისიქითა ქვეყნებთანაც. მაგრამ ყოველივე ეს ჯერ კიდევ მეტად განუვითარებელი იყო: ძვირფასი ლითონები თანდათან ხდება მთავარი და საყოველთაო საქონელი — ფული, მაგრამ ლითონს ჯერ კიდევ არ სჭირან, არამედ მას მხოლოდ უბრალოდ წონის მიხედვით ცვლიან.

თავისუფალთა და მონათა განსხვავების გვერდით ჩნდება განსხვავება მდიდრებსა და ღარიბებს შორის, შრომის ახალ დანაწილებასთან ერთად ჩნდება საზოგადოების ახალი დაყოფა კლასებად. ქონებრივი განსხვავებანი ოჯახთა ცალკეულ მეთაურებს შორის ძირს უთხრის ძველ კომუნისტურ სახლისეულ თემს ყველგან, სადაც კი ის მანამდე შემონახული დარჩა; მასთან ერთად ქრება მიწის ერთად დამუშავებაც ამ თემის ხარჯზე. სახნავი მიწა ცალკეულ ოჯახებს ეძლევა სარგებლობისათვის — ჯერ დროებით, შემდეგ კი სამუდამოდ; გადასვლა სრულ კერძო საკუთრებაზე ხდება თანდათანობით და წყვილადი ცოლქმრობის მონოგამიაში გადასვლის პარალელურად. ინდივიდუალური ოჯახი უკვე საზოგადოების სამეურნეო ერთეული ხდება.

მოსახლეობის მზარდი სიმჭიდროვე აიძულებს ადამიანებს უურო მტკიცედ შეკავშირდნენ როგორც შიგნით, ისე გარეთ. მონათესავე ტომების კავშირი ყველგან აუცილებელი ხდება: სულ მალე აუცილებელი ხდება აგრეთვე მათი შეერთება და ამით ტომების გათიშული ტერიტორიების შეერთება მთელი ხალხის ერთ საერთო ტერიტორიად. ხალხის მხედართმთავარი — rex, hasileus, thiudans — აუცილებელი, მუდმივი თანამდებობის პირი ხდება. ჩნდება სახალხო კრება იქ, სადაც იგი ჯერ კიდევ არ არსებობდა. მხედართმთავარი, საბჭო, სახალხო

კრება შეადგენენ სამხედრო დემოკრატიად განვითარებული გვაროვნული საზოგადოების ორგანოებს. ეს დემოკრატია სამხედროა იმიტომ, რომ ომი და ორგანიზაცია ომისათვის ახლა ხალხის ცხოვრების რეგულარული ფუნქციები ხდება. მეზობელთა სიმდიდრე სიხარბეს წარმოშობს იმ ხალხებში, რომლებისთვისაც სიმდიდრის შექმნა უკვე ცხოვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიზანს შეადგენს. ისინი ბარბაროსები არიან: მათთვის ძარცვა-გლეჯა უფრო იოლ და უფრო საპატიო საქმედაც კი ითვლება, ვიდრე შემოქმედებითი შრომა. ომს, რომელიც უწინ მხოლოდ იმისათვის ხდებოდა, რომ თავდასხმებისათვის შური ეძიათ, ანდა იმისათვის, რომ გაეფართოებინათ ტერიტორია, რომელიც უკვე აღარ კმაროდა, — ამ ომს ახლა მხოლოდ ძარცვა-გლეჯის გულისათვის აწარმოებენ, იგი შემოსავლის მუდმივი წყარო ხდება. ახლად გამაგრებულ ქალაქებს ამაოდ როდი არტყია გარს მრისხანე კედლები: მათს თხრილებში გვაროვნული წყობილების სამარეა პირდაღებული, ხოლო მათი კოშკები უკვე ცივილიზაციას ებჭინება. ასეთივე ამბავი ხდება საზოგადოების შიგნითაც. მტაცებლური ომები აძლიერებენ როგორც უმაღლესი მხედართმთავრის, ისე ხელქვეითი სამხედრო მეთაურების ძალაუფლებას; სამხედრო მეთაურების მემკვიდრეთა არჩევა, რაც ჩვეულების თანახმად ერთი და იმავე ოჯახებიდან ხდებოდა, თანდათანობით გადადის, განსაკუთრებით მამის უფლების დამყარების შემდეგ, მემკვიდრეობით ხელისუფლებაში, რომელსაც ჯერ ითმენენ, შემდეგ მოითხოვენ, ბოლოს კი ძალით ითვისებენ; საფუძველი ჩაეყარა მემკვიდრეობით სამეფო ხელისუფლებას და მემკვიდრეობით არისტოკრაციას. ასე სცილდებიან თანდათანობით გვაროვნული წყობილების ორგანოები თავიანთ ფესვებს ხალხში, გვარში, ფრატრიაში, ტომში, და მთელი გვაროვნული წყობილება თავის დაპირისპირებულობად იქცევა: ტომების ორგანიზაციიდან, რომელიც თავის საკუთარ საქმეებს თავისუფლად აწესრიგებდა, გვაროვნული წყობილება მეზობლების ძარცვა-გლეჯისა და ჩაგვრის ორგანიზაციად იქცევა, ხოლო ამის შესაბამისად მისი ორგანოები, რომელნიც ხალხის ნების იარაღს წარმოადგენდნენ, ბატონობისა და ჩაგვრის დამოუკიდებელ იარაღად იქცევა, იარაღად, რომელიც მიმართულია საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს არასდროს არ მოხდებოდა, სიმდიდრისადმი ხარბ მისწრაფებას რომ გვარის წევრები მდიდრებად და ღარიბებად არ გაეთიშა, რომ „ქონებრივ განსხვავებას ერთი და იმავე გვარის ფარგლებში ინტერესთა ერთობა გვარის წევრებს შორის ანტაგონიზმად არ ექცია“ (მარქსი) და რომ მონობის ფართო გავრცელებას უკვე ის აზრი არ შეექმნა, რომ საარსებო საშუალებათა მოპოვება საკუთარი შრომით მხოლოდ მონის შესაფერ საქმიანობად ჩაითვლება და იგი ძარცვა-გლეჯაზე უფრო სამარცხვინოაო.

ახლა ჩვენ მივადექით ცივილიზაციის ზღურბლს. ცივილიზაცია იწყება ახალი წინსვლით შრომის დანაწილებაში. განვითარების დაბალ საფეხურზე ადამიანები აწარმოებდნენ მხოლოდ უშუალოდ საკუთარი მოხმარებისათვის; გაცვლის აქტები იშვიათი და ცალკეული შემთხვევები იყო; გაცვლის საგანს შეადგენდა მხოლოდ შემთხვევით დარჩენილი ნამეტი. ბარბაროსობის შუა საფეხურზე მეჭოგე ხალხებში ჩვენ პირუტყვის სახით უკვე ისეთ ქონებას ვხვდებით, რომელიც ჯოგის გარკვეული სიდიდის პირობებში ერთგვარ ნამეტს იძლევა საკუთარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ; ამასთანავე ჩვენ ვხვდავთ შრომის დანაწილებასაც მეჭოგე ხალხებსა და იმ ჩამორჩენილ ტომებს შორის, რომელთაც ჯოგები არა ჰყავთ; ამრიგად, ერთიმეორის გვერდით არსებობს წარმოების ორი სხვადასხვა საფეხური და, მაშასადამე, რეგულარული გაცვლის პირობებიც. ბარბაროსობის უმაღლეს საფეხურზე, ხდება შრომის შემდგომი დანაწილება მიწათმოქმედებასა და ხელოსნობას შორის; ამას მოსდევს ის, რომ შრომის პროდუქტების ნაწილი სულ უფრო მეტი და მეტი რაოდენობით მზადდება უშუალოდ გაცვლისათვის, ამით კი გაცვლა ცალკეულ მწარმოებლებს შორის სასიცოცხლო აუცილებლობად იქცევა საზოგადოებისათვის. ცივილიზაცია შრომის დანაწილების ყველა იმ სახეობას, რაც კი მანამდე წარმოუშობილა, განამტკიცებს და აძლიერებს, განსაკუთრებით ქალაქისა და სოფლის დაპირისპირების გამწვავებით (ამასთან ეკონომიკურად ბატონობა შეუძლია ქალაქს სოფელზე, როგორც ეს ძველად იყო, ანდა სოფელს — ქალაქზე, როგორც ეს შუა საუკუნეებში იყო), და თანაც უმატებს შრომის მესამე, დანაწილებას, ცივილიზაციის დამახასიათებელ და გადაწყვეტი მნიშვნელობის მქონე დანაწილებას: იგი ქმნის კლასს, რომელიც უკვე წარმოებას კი აღარ მისდევს, არამედ მხოლოდ პროდუქტების გაცვლას, — ქმნის ვაჭრებს. ყველა წინააღმდეგობა არსებული ტენდენცია, მიმართული კლასების შექმნისაკენ, ჯერ კიდევ დაკავშირებული იყო მხოლოდ და მხოლოდ წარმოებასთან; ამ ტენდენციების მიხედვით წარმოებაში მონაწილე ადამიანები იყოფოდნენ ხელმძღვანელებად და შემსრულებლებად, ანდა უფრო მსხვილ და უფრო წვრილ მწარმოებლებად. აქ პირველად ჩნდება კლასი, რომელიც არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობს წარმოებაში, მაგრამ საერთოდ და მთლიანად ხელთ იგდებს წარმოების ხელმძღვანელობას და მწარმოებლებს ეკონომიკურად იმორჩილებს; იგი ხდება აუცილებელი შუამავალი ყოველ ორ მწარმოებელს შორის და ორივეს ექსპლოატაციას უწყევს. იმ საბაბით, რომ თითქოს მწარმოებლები თავისუფლდებიან გაცვლასთან დაკავშირებული შრომისა და რისკისაგან, რომ ფართოდება მათი პროდუქტების გასაღების შესაძლებ-

ლობა უღარესად შორეულ ბაზრებამდე და ამით თითქოს მოსახლეობის ყველაზე სასარგებლო კლასი იქმნება, — ყალიბდება პარაზიტების კლასი, ნამდვილი საზოგადოებრივი მუქთახორების კლასი; ეს კლასი თავის სინამდვილეში მეტად უმნიშვნელო სამსახურის ასანაზღაურებლად ნაღებს ხდის როგორც შინაურ, ისე უცხოურ წარმოებას, სწრაფად იძენს უდიდეს სიმდიდრეს და ამ სიმდიდრის შესაბამის საზოგადოებრივ გავლენას; და სწორედ ამიტომ ცივილიზაციის პერიოდში პარაზიტების კლასი სულ უფრო მეტ საპატიო მდგომარეობას აღწევს და სულ უფრო მეტად იმორჩილებს წარმოებას, ვიდრე, ბოლოს, თვითონვე არ წარმოშობს საკუთარ პროდუქტს — ვაჭრობის პერიოდულ კრიზისებს.

რა თქმა უნდა, განვითარების იმ საფეხურზე, რომელიც ჩვენი განხილვის საგანს შეადგენს, ვაჭართა ახალგაზრდა კლასს ჯერ კიდევ არავითარი წარმოდგენა არა აქვს იმ დიად საქმეებზე, რომელთა შესრულებაც მას მომავალში მოელის. მაგრამ ეს კლასი ყალიბდება და აუცილებელი ხდება, და ეს საკმარისია. მასთან ერთად კი ჩნდება ლითონის ფული, მოჭრილი მონეტა, ლითონის ფულთან ერთად კი იქმნება ახალი საშუალება არამწარმოებელი კლასის ბატონობისა მწარმოებელ კლასზე და მის წარმოებაზე. აღმოაჩინეს საქონელთა საქონელი, რომელიც ფარულად ყველა სხვა საქონელს შეიცავს, ჯადოქრული საშუალება, რომელიც შეიძლება სურვილისამებრ ყოველგვარ სანატრელ და სასურველ საგნად გადაიქცეს. ვისაც ეს საშუალება ჰქონდა, ის წარმოების მთელ სამყაროზე ბატონობდა; ხოლო ვის ჰქონდა იგი უწინარეს ყოვლისა? ვაჭარს. ფულის კულტი ვაჭრის საიმედო ხელში იყო. მან იკისრა იმის ახსნა-განმარტება, რომ ყოველმა საქონელმა და მასთან ერთად ყოველმა საქონელმწარმოებელმა მოწიწებით უნდა მოიღრიკოს მუხლი ფულის წინაშე და მას თაყვანი სცესო. მან პრაქტიკულად დაამტკიცა, რომ სიმდიდრის ყველა სხვა ფორმა მხოლოდ მოჩვენებაა სიმდიდრის — როგორც ასეთის — ამ განსახიერების წინაშე. არასოდეს შემდეგში ფულის ძალა ისეთი პირველყოფილი სიტლანქითა და ისეთი ძალმომრეობით არ გამომქლავნებულა, როგორც მის ამ სიყრმის პერიოდში. ფულზე საქონლის ყიდვას უშუალოდ მოჰყვა ფულის სესხება, ხოლო ფულის სესხებასთან ერთად გაჩნდა პროცენტი და მევახშეობა. და შემდგომი დროის არც ერთ კანონმდებლობას ისე შეუბრალებლად და უიმედოდ არ ჩაუგდია მევახშე-კრედიტორის კლანჭებში მოვალე, როგორც ეს ძველი ათენისა და ძველი რომის კანონმდებლობამ ჩაიდინა, — ორივე ეს კანონმდებლობა კი წარმოიშვა სპონტანურად როგორც ადამიანთა საერთო, მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიკური იძულების შედეგად.

საქონლისა და მონების სახით არსებული სიმდიდრის გვერდით.

ფულადი სიმდიდრის გვერდით გაჩნდა აგრეთვე მიწის სიმდიდრეც. ცალკეულ პირთა უფლება, რომელიც მათ გვარის ან ტომის მიერ თავდაპირველად მიცემული მიწის პარცელების მფლობელობას ანიჭებდა, იმდენად განმტკიცდა, რომ ახლა ეს პარცელები მათს სამემკვიდრეო საკუთრებას შეადგენდა. რასაც ისინი უკანასკნელ დროს პირველ რიგში ესწრაფოდნენ — ეს იყო სწორედ განთავისუფლება მიწის პარცელისა გვაროვნული თემის იმ უფლებებისაგან, რომელნიც მათთვის ბორკილებად იქცა. ეს ბორკილები გაქრა, მაგრამ სულ მალე ამის შემდეგ გაქრა ახალი მიწის საკუთრებაც. მიწის სრული, თავისუფალი საკუთრება ნიშნავდა არა მარტო მიწის დაუბრკოლებელი და შეუზღუდველი ფლობის შესაძლებლობას, არამედ იგი ნიშნავდა ამ მიწის გასხვისების შესაძლებლობასაც. ვიდრე მიწა გვარის საკუთრება იყო, ეს შესაძლებლობა არ არსებობდა. მაგრამ როცა ახალმა მიწათმფლობელმა საბოლოოდ მოიშორა გვარის და ტომის უმალღესი საკუთრების ბორკილები, მან გაწყვიტა ის კავშირიც, რომელიც მას მანამდე განუყრელად აკავშირებდა მიწასთან. თუ რას ნიშნავდა ეს. მისთვის ნათელი გახადა მიწის კერძო საკუთრებასთან ერთად შემოღებულმა ფულმა. მიწას შეეწლო ახლა გასაყიდი და დასაჯირავებელი საქონელი გამხდარიყო. მიწის საკუთრების დამყარებისთანავე უკვე იპოთეკაც შემოიღეს (იხ. ათენი). როგორც ჰეტერიზმი და პროსტიტუცია მოსდევს კვალდაკვალ მონოგამიას, ასევე მიწის საკუთრებას ამიერიდან აუცილებლად თან მოსდევს იპოთეკა. თქვენ გინდოდათ სრული, თავისუფალი, გასასხვისებელი მიწის საკუთრება, — ძალიან კარგი, აი ინებეთ „შენ ეს გასურდა, უორე დანდენ!“

ამრიგად, ვაჭრობის გაფართოებასთან ერთად, ფულთან, ფულის მექანშეობასთან, მიწის საკუთრებასა და იპოთეკასთან ერთად სწრაფად ხდებოდა სიმდიდრის კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია მცირერიცხოვანი კლასის ხელში, ხოლო ამასთან ერთად განუწყვეტლად მატულობდა მასების გალატაკება და სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა ლარიბთა რიცხვი. მდიდართა ახალი არისტოკრატია ავიწროებდა და საბოლოოდ უკანა რიგში აყენებდა ძველ გვაროვნულ არისტოკრატias (ათენში, რომში, გერმანელებში), თუ კი იგი მხოლოდ იმთავითვე არ ემთხვეოდა ამ გვაროვნულ არისტოკრატias. და ამ დაყოფასთან ერთად, ე. ი. თავისუფალი მოქალაქეების კლასებად დაყოფასთან ერთად, რაც ქონების მიხედვით ხდებოდა, არაჩვეულებრივად იზრდებოდა, განსაკუთრებით საბერძნეთში, მონების¹ რიცხვი, რომელთა

¹ მონების რიცხვი ათენში იხ. ზემოთ, გვ. 147. კორინთში ამ ქალაქის აყვავების ხანაში მონების რიცხვი აღწევდა 460 000-მდე, ეგინაში — 470 000-მდე; ორივე შემთხვევაში მონათა რიცხვი ათჯერ აღემატებოდა თავისუფალი მოსახლეობის რიცხვს. (ე ნ გ ე ლ ს ი ს შ ე ნ ი შ ვ ნ ა.) — გვერდი აღნიშნული აქვს ენგელსს მეოთხე გამოცემის მიხედვით. ამ წიგნში იხ. გვ. 120.

იძულებითი შრომა იმ საფუძველს წარმოადგენდა, რომელზედაც აღმართული იყო მთელი საზოგადოების ზედნაშენი.

ახლა ვნახოთ, რა მოუვიდა გვაროვნულ წყობილებას ამ საზოგადოებრივი გადატრიალების დროს. იგი უძლური აღმოჩნდა იმ ახალი ელემენტების წინააღმდეგ, რომელნიც მის დაუხმარებლად აღმოცენდნენ. გვაროვნული წყობილების წინამძღვარი ის იყო, რომ ერთი გვარის ან ერთი ტომის წევრები ერთად ცხოვრობდნენ ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე, და ეს ტერიტორია მხოლოდ მათ მიერ იყო დასახლებული. ეს მდგომარეობა უკვე დიდი ხანია შეწყდა. ყველგან გვარები და ტომები ერთმანეთში არეულნი იყვნენ, ყველგან თავისუფალ მოქალაქეთა შორის მონები, კლიენტები, უცხოელები ცხოვრობდნენ. წინააღმდეგობა, რასაც ადამიანებმა მხოლოდ ბარბაროსობის შუა საფეხურის დასასრულს მიაღწიეს, ხშირად ირღვეოდა საცხოვრებელი ადგილის გადანაცვლებისა და ცვალებადობის გამო, რაც გამოწვეული იყო სავაჭრო საქმიანობით, ხელობის გამოცვლით და მიწის საკუთრების გასხვისებით. გვაროვნულ გაერთიანებათა წევრებს უკვე აღარ შეეძლოთ შეკრებილიყვნენ საკუთარი საერთო საქმეების გადასაწყვეტად; ასე თუ ისე ისინი ერთად აგვარებდნენ კიდევ ისეთ უმნიშვნელო საქმეებს, როგორც იყო, მაგალითად, რელიგიური დღესასწაულების გადახდა. იმ მოთხოვნილებებისა და ინტერესების გვერდით, რომელთა უზრუნველსაყოფად მოწოდებულნი იყვნენ სათანადო უნარით აღჭურვილი გვაროვნული გაერთიანებანი, წარმოების პირობებში მომხდარი გადატრიალებისა და აქედან გამომდინარე საზოგადოებრივი სტრუქტურის ცვლილების შედეგად წარმოიშვა ისეთი ახალი მოთხოვნილებანი და ინტერესები, რომელნიც არა მარტო უცხო იყო ძველი გვაროვნული წყობილებისათვის, არამედ მას ყოველმხრივ ეწინააღმდეგებოდა. შრომის დანაწილებით წარმოშობილ ხელოსანთა ჯგუფების ინტერესები, ქალაქის განსაკუთრებული მოთხოვნილებანი წინააღმდეგ სოფლის მოთხოვნილებებისა — ახალ ორგანოებს მოითხოვდა, მაგრამ თითოეული ეს ჯგუფი სხვადასხვა გვარის, ფრატრიისა და ტომის ადამიანებისაგან შედგებოდა, იგი უცხოელებსაც კი შეიცავდა; მაშასადამე, ეს ორგანოები უნდა შექმნილიყო გვაროვნული წყობილების გარეშე, მის გვერდით და ამასთან მის წინააღმდეგაც. და ყოველ გვაროვნულ გაერთიანებაში, თავის მხრივ, თავს იჩენდა ეს შეხლა ინტერესებისა, რაც თავის უმაღლეს წერტილს აღწევდა ერთი და იმავე გვარისა და ერთი და იმავე ტომის მდიდრებისა და ღარიბების, მევახშეებისა და მოვალეების გაერთიანებაში. ამას დაერთო ახალი, გვაროვნული ჯგუფებისათვის უცხო მოსახლეობის მასა, რომელიც შეიძლებოდა გარკვეულ ძალად გადაქცეულიყო ქვეყანაში, როგორც ეს რომში მოხდა; თანაც იგი იმდენად მრავალრიცხოვანი იყო, რომ მისი

თანდათანობით გათქვეფა სისხლმონათესავე გვარებსა და ტომებში არ შეიძლებოდა. გვაროვნული გაერთიანებანი ამ მასას უპირისპირდებოდნენ როგორც კარჩაკეტილი, პრივილეგირებული კორპორაციები: პირველყოფილი, ბუნებრივად აღმოცენებული დემოკრატია გადაიქცა საქულველ არისტოკრატიად. — დასასრულ, გვაროვნული წყობილება ისეთი საზოგადოებიდან აღმოცენდა, რომელიც არავითარ შინაგან ანტაგონიზმებს არ იცნობდა და იგი შეგუებული იყო მხოლოდ ასეთ საზოგადოებასთან. მას იძულების არავითარი სხვა საშუალება არ გააჩნდა, გარდა საზოგადოებრივი აზრისა. აქ კი ისეთი საზოგადოება წარმოიშვა, რომელიც, თავისი ცხოვრების მთელი ეკონომიკური პირობების გამო, აუცილებლად უნდა გათიშულიყო თავისუფალ მოქალაქეებად და მონებად, ექსპლოატატორ მდიდრებად და ექსპლოატირებულ ღარიბებად, — საზოგადოება, რომელსაც არა თუ არ შეეძლო ეს ანტაგონიზმები შეერიგებინა, არამედ ისინი სულ უფრო და უფრო უნდა გაემწეაებინა. ასეთ საზოგადოებას არსებობა შეეძლო ან მხოლოდ ამ კლასებს შორის წარმოებულ განუწყვეტელ და აშკარა ბრძოლაში, ანდა ისეთი მესამე ძალის ბატონობის პირობებში, რომელიც, როგორც ვითომდა ერთიმეორის წინააღმდეგ მებრძოლ კლასებზე მალა მდგომი, მათ აშკარა შეჯახებებს ანშობდა და. უკეთეს შემთხვევაში, კლასობრივი ბრძოლა დასაშვებად მიაჩნდა მხოლოდ ეკონომიკურ დარგში, ეგრეთ წოდებულ კანონიერ ფორმაში გვაროვნულმა წყობილებამ თავისი დრო მოჰკამა. იგი დაშალა ქრომის დანაწილება და მისმა შედეგმა — საზოგადოების კლასებად დაყოფამ. იგი სახელმწიფომ შეცვალა.

ზემოთ ჩვენ ცალ-ცალკე განვიხილეთ ის სამი მთავარი ფორმა, რომლითაც სახელმწიფო ყალიბდება და გვაროვნული წყობილების ნანგრევებზე აღიმართება. ათენი ყველაზე წმინდა, ყველაზე კლასიკურ ფორმას წარმოადგენს; აქ სახელმწიფო წარმოიშვება უშუალოდ და უმთავრესად იმ კლასობრივი ანტაგონიზმებიდან, რომელნიც თვით გვაროვნული საზოგადოების წიაღში ვითარდებიან. რომში გვაროვნული საზოგადოება იქცევა კარჩაკეტილ არისტოკრატიად, რომელსაც გარს არტყია მრავალრიცხოვანი, გვაროვნული საზოგადოების გარეშე მყოფი, უუფლებო, მაგრამ ვალდებულებებით დატვირთული პლებსი; პლებსის გამარჯვება ამხობს ძველ გვაროვნულ წყობილებას და მის ნანგრევებზე აღმართავს სახელმწიფოს, რომელშიც მალე გვაროვნული არისტოკრატიაც და პლებსიც სრულიად ქრებიან. ბოლოს, რომის იმპერიის გერმანელ დამპყრობლებში სახელმწიფო წარმოიშ-

ვება როგორც უშუალო შედეგი იმ ვრცელი უცხო ტერიტორიების დაპყრობისა, რომლებზეც ბატონობისათვის გვაროვნულ წყობილებას არაერთარი საშუალება აღარ გააჩნია. მაგრამ რადგან ამ დაპყრობასთან არაა დაკავშირებული არც სერიოზული ბრძოლა წინანდელ მოსახლეობასთან, არც უფრო პროგრესული დანაწილება შრომისა, რადგან დაპყრობილ ხალხთა და დამპყრობელთა ეკონომიკური განვითარების დონე თითქმის ერთნაირია, მაშასადამე, საზოგადოების ეკონომიკური საფუძველი უწინდელი რჩება, — ამიტომ გვაროვნულ წყობილებას შეუძლია განაგრძოს არსებობა მთელი საუკუნეების მანძილზე სამარჯო წესწყობილების შეცვლილი, ტერიტორიული ფორმით; მას შეუძლია გარკვეული დროის განმავლობაში შესუსტებული ფორმით განახლება განიცადოს თვით გვიანდელი თავადაზნაურობისა და პატრიციების გვარებშიც, გლეხთა გვარებშიც კი, როგორც ამას, მაგალითად, დიტმარშენში¹ ვხედავთ.

ამრიგად, სახელმწიფო სრულიადაც არ არის ისეთი ძალა, რომელიც საზოგადოებას გარედან აქვს თავს მოხვეული; ასევე ნაკლებადაა იგი „ზნეობრივი იდეის სინამდვილე“, „სახე და სინამდვილე გონებისა“, როგორც ამას ჰეგელი ამტკიცებს. სახელმწიფო საზოგადოების პროდუქტია განვითარების გარკვეულ საფეხურზე; სახელმწიფო აღიარება იმისა, რომ ეს საზოგადოება გაიხლართა გადაუწყვეტელ წინააღმდეგობაში თავის თავთან, გაითიშა შეურიგებელ წინააღმდეგობებად, რომელთაგანაც თავის დაღწევა მას არ ძალუძს. ხოლო იმისათვის, რომ ამ წინააღმდეგობებმა, კლასებმა თავიანთი ანტაგონისტური ეკონომიკური ინტერესებით, არ გაანადგურონ ერთმანეთი და საზოგადოება უნაყოფო ბრძოლაში, აუცილებელი გახდა ისეთი ძალა, რომელიც, თითქოს, საზოგადოებაზე მაღლა დგას, ძალა, რომელმაც უნდა შეანელოს კონფლიქტი და „წესრიგის“ ჩარჩოებში დააკავოს იგი; ეს ძალა კი, რომელიც საზოგადოებიდან გამოვიდა, მაგრამ საზოგადოებაზე მაღლა დგება და საზოგადოებას სულ უფრო და უფრო შორდება, სახელმწიფოა.

ძველ გვაროვნულ ორგანიზაციასთან შედარებით სახელმწიფოს ახასიათებს ის, რომ, ჭერ ერთი, სახელმწიფოს ქვეშევრდომნი დანაწილებულნი არიან ტერიტორიის დაყოფის მიხედვით. ძველი გვაროვნული კავშირები, რომელნიც სისხლით ნათესაობის საფუძველზე იყვნენ შექმნილნი და შეკავშირებულნი, როგორც დავინახეთ, არასაკმარისი აღმოჩნდნენ უმეტეს ნაწილად იმიტომ, რომ მათი

¹ პირველი ისტორიკოსი, რომელსაც დაახლოებით წარმოდგენა მანც ჰქონდა გვარის თაობაზე, ნიბურ იყო, და როგორც ამ წარმოდგენას, ისე თავის პირდაპირ აქედან გამომდინარე შეცდომებს იგი უნდა უმაღლოდეს იმ გარემოებას, რომ ის იცნობდა დიტმარშენის გვაროვნულ თემებს. (ც ნ გ ე ლ ს ი ს შ ე ნ ი შ ე ნ ა.)

არსებობის წინაპირობა, ე. ი. გვარის წევრების კავშირი გარკვეულ ტერიტორიასთან, უკვე დიდი ხანია გაქრა. ტერიტორია დარჩა, მაგრამ ადამიანები მოძრავნი გახდნენ. მაშასადამე, ამოსავალი წერტილი გახდა ტერიტორიული დაყოფა და მოქალაქეებს შესაძლებლობა მიეცათ თავიანთი საზოგადოებრივი უფლებანი და მოვალეობანი იქ განესორციელებინათ, სადაც ისინი სახლდებოდნენ, გვარისა და ტოქის განუჩევლად. მოქალაქეთა ასეთი ორგანიზაცია საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით საყოველთაოდ მიღებულია ყველა სახელმწიფოში. ამიტომაც იგი ბუნებრივ მოვლენად გვეჩვენება; მაგრამ ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორი შეუპოვარი და ხანგრძლივი ბრძოლები იყო საქართველს, ვიდრე იგი დამკვიდრდებოდა ათენსა და რომში გვარების მიხედვით აგებული ძველი ორგანიზაციის ადგილზე.

მეორე დამახასიათებელი თვისებაა ისეთი საჯარო ხელისუფლების დამყარება, რომელიც უკვე აღარ ემთხვევა უშუალოდ მოსახლეობას, როცა ეს მოსახლეობა თვითონვე ორგანიზდება როგორც შეიარაღებული ძალა. ეს განსაკუთრებული საჯარო ხელისუფლება აუცილებელია იმიტომ, რომ მოსახლეობის თვითმოქმედი შეიარაღებული ორგანიზაცია შეუძლებელი გახდა მას შემდეგ, რაც საზოგადოება კლასებად გაითიშა. მონებიც მოსახლეობის შემადგენლობაში შედიან; 90 000 ათენელი მოქალაქე 365 000 მონის მიმართ მხოლოდ პრივილეგიურულ კლასს წარმოადგენს. ათენის დემოკრატიის სახალხო ჯარი არისტოკრატიული საჯარო ხელისუფლება იყო მონების წინააღმდეგ და ეს მონები მას მორჩილებაში ჰყავდა; მაგრამ იმისათვის, რომ მოქალაქეებიც მორჩილებაში ჰყოლოდათ, აუცილებელი შეიქნა ჟანდარმერია, როგორც ეს უკვე ზემოთ ითქვა. ეს საჯარო ხელისუფლება ყოველ სახელმწიფოში არსებობს. იგი შედგება არა მარტო შეიარაღებული ადამიანებისაგან, არამედ აგრეთვე ნივთიერი დანამატებისა — საპყრობილებებისა და ყოველგვარი იძულებითი დაწესებულებებისაგან, რომლებიც საზოგადოების გვაროვნული წყობილებისათვის უცნობი იყო. იგი შეიძლება მეტად უმნიშვნელო, თითქმის შეუმჩნეველი იყოს ისეთ საზოგადოებებში, სადაც კლასობრივი წინააღმდეგობანი ჯერ კიდევ განუვითარებელია, და შორეულ მხარეებში, როგორც ამას ზოგჯერ აქა-იქ ამერიკის შეერთებულ შტატებში ვხედავთ. საჯარო ხელისუფლება ძლიერდება იმდენად, რამდენადაც კლასობრივი წინააღმდეგობანი სახელმწიფოს შიგნით მწვავედება და რამდენადაც ერთიმეორის მოსაზღვრე სახელმწიფოები უფრო დიდი და უფრო დასახლებული ხდებიან; გადაავლეთ თვალი თუნდაც ჩვენს დღევანდელ ევროპას, სადაც კლასობრივმა ბრძოლამ და დაპყრობათა კონკურენციამ საჯარო ხელისუფლება იმდენად დაძაბული გახადა, რომ იგი მთელ საზოგადოებას და სახელმწიფოსაც კი შთანთქმას უქადის.

ამ საჯარო ხელისუფლების შესანახად აუცილებელია მოქალაქეთა დაბეგვრა გარკვეული შესატანიტ — გა და ს ა ხ ა დ ე ბ ი თ. გვაროვნული საზოგადოებისათვის გადასახადები სრულიად უცნობი იყო. ჩვენ კი მათ დღეს საკმაოდ კარგად ვიცნობთ. ცივილიზაციის განვითარების გამო აღარც ეს გადასახადები კმარა; სახელმწიფო თამასუქებს იძლევა მომავლისათვის, ფულს სესხულობს, სახელმწიფო ვალებს იღებს. ამის შესახებ ბებრუხანა ევროპას ბევრი რამ შეუძლია გვიამბოს.

საჯარო ხელისუფლებითა და გადასახადების აკრეფის უფლებით აღჭურვილი მოხელეები, როგორც საზოგადოების ორგანოები, საზოგადოებაზე მაღლა დგებიან. ის თავისუფალი, ნებაყოფლობითი პატივისცემა, რომლითაც გვაროვნული წყობილების ორგანოებს ეპყრობოდნენ, ამ მოხელეებისათვის უკვე საკმაოდ არ არის, კიდევ რომ შეეძლოთ მათ დღეს ასეთი პატივისცემის მოხვეჭა: ეს მოხელეები ისეთი ხელისუფლების მატარებელნი არიან, რომელიც საზოგადოებისათვის თანდათან უცხო ხდება; მათ პატივისცემა უნდა მოიპოვონ ისეთი განსაკუთრებული კანონების საშუალებით, რომელთა ძალითაც ისინი რალაც წმინდანნი და ხელუხლებელნი ხდებიან. ცივილიზებული სახელმწიფოს პოლიციის ყველაზე უზადრუკ მსახურს უფრო მეტი „აგრორიტეტი“ აქვს, ვიდრე გვაროვნული საზოგადოების ყველა ორგანოს, ერთად აღებულთ; მაგრამ ცივილიზაციის ეპოქის ყველაზე ძლიერ მთავარს და გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეს ან მთავარსარდალს შეშურდებოდა ის ძალდაუტანებელი და უცილობელი პატივისცემა. რომლითაც გვარის ყველაზე მოკრძალებულ უზოცესს ეპყრობიან. უკანასკნელი დგას საზოგადოების შიგნით, მაშინ როდესაც პირიღნი იძულებული არიან ეცადონ ისეთ რამეს წარმოადგენდნენ, რაც საზოგადოების გარეშე და საზოგადოებაზე მაღლა დგას.

რადგან სახელმწიფო იმ მოთხოვნილებიდან წარმოიშვა, რომ აღვირი ამოიოო კლასების წინააღმდეგობისათვის; რადგან იგი ამავე დროს ამ კლასების შეჯახებაშივე წარმოიშვა, ამიტომ იგი, როგორც საერთო წესი, იმ უძლიერესი. ეკონომიკურად გაბატონებული კლასის სახელმწიფოს წარმოადგინს, რომელიც სახელმწიფოსავე დახმარებით პოლიტიკურადაც გაბატონებული კლასი ხდება და ამნაირად ახალ საშუალებებს იძენს ჩაგრული კლასის დასათრგუნავად და საექსპლოატაციოდ. ამრიგად, ანტიკური სახელმწიფო იყო, უწინარეს ყოვლისა, მონათმფლობელთა სახელმწიფო — სახელმწიფო მონების დასათრგუნავად, ფიოდალური სახელმწიფო იყო ორგანო თავადაზნაურობისა ყმა გლეხების დასათრგუნავად. ხოლო თანამედროვე წარმომადგენლობითი სახელმწიფო ის იარაღია, რომლითაც კაპიტალი დაქირავებული შრომის ექსპლოატაციას ეწევა. გამონაკლისის სახით გვხვდება ისეთი

პერიოდები, როდესაც მებრძოლი კლასები ძალთა ისეთ წონასწორობას აღწევენ, რომ სახელმწიფო ხელისუფლება დროებით ამ ორივე კლასის მიმართ ერთგვარ დამოუკიდებლობას იძენს, როგორც მოჩვენებითი შუამავალი მათ შორის. ასეთია XVII და XVIII საუკუნეების აბსოლუტური მონარქია, რომელიც თავადახანურობასა და ბურჟუაზიას შორის წონასწორობას ამყარებს; ასეთია საფრანგეთის პირველი და განსაკუთრებით მეორე იმპერიის ბონაპარტიზმი, რომელიც პროლეტარიატს ბურჟუაზიის წინააღმდეგ აქეზებდა, ხოლო ბურჟუაზიას — პროლეტარიატის წინააღმდეგ. უახლეს მიღწევას ამ დარგში, როცა გაბატონებულიც და დამორჩილებულიც ერთნაირად კომიკურად გამოიყურებიან, წარმოადგენს ბისმარკული ერის ახალი გერმანული იმპერია: აქ კაპიტალისტები და მუშები გაწონასწორებულნი არიან ერთიმეორის მიმართ და მათ თანაბრად ატყუებენ პრუსიის გაჩანაგებულ პროვინციელ იუნკერთა ინტერესების სასარგებლოდ.

გარდა ამისა, ისტორიულ სახელმწიფოთა უმრავლესობაში მოქალაქეთათვის მინიჭებული უფლებები შეფარდებულია მათს ქონებრივ მდგომარეობასთან და ამით პირდაპირ ნათქვამია, რომ სახელმწიფო ის ორგანიზაციაა, რომელიც იცავს მქონებელთა კლასს უქონელთა კლასისაგან. ასე იყო უკვე ათენსა და რომში, სადაც ქონების მიხედვით ხდებოდა კატეგორიებად დაყოფა; ასევე იყო შუა საუკუნეების ფეოდალურ სახელმწიფოშიც, სადაც პოლიტიკური მდგომარეობა მიწათმფლობელობის ოდენობით განისაზღვრებოდა. ეს თავის გამოხატულებას პოულობს თანამედროვე წარმომადგენლობითი სახელმწიფოების საარჩევნო ცენზშიც. მაგრამ ქონებრივი მდგომარეობის განსხვავების ეს პოლიტიკური აღიარება სრულიადაც არაა არსებითი. პირიქით, იგი სახელმწიფოებრივი განვითარების დაბალი საფეხურის დამახასიათებელია. სახელმწიფოს უმაღლესი ფორმა, დემოკრატიული რესპუბლიკა, რომელიც ჩვენს თანამედროვე საზოგადოებრივ პირობებში სულ უფრო და უფრო ვარდუვალნი აუცილებლობა ხდება და სახელმწიფოს იმ ფორმას წარმოადგენს, რომლის დროსაც შეიძლება მხოლოდ მოხდეს პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის უკანასკნელი გადამწყვეტი ბრძოლის ბოლომდე დაყვანა, — ეს დემოკრატიული რესპუბლიკა ოფიციალურად უკვე აღარ იცნობს ქონებრივ განსხვავებას. დემოკრატიულ რესპუბლიკაში სიმდიდრე თავის ძალაუფლებას არაპირდაპირ, მაგრამ მით უფრო მტკიცედ იყენებს: ეს ხდება, ერთი მხრივ, მოხელეთა პირდაპირი მოსყიდვის ფორმით (ამის კლასიკური ნიმუშია ამერიკა), მეორე მხრივ, ნთაცრობისა და ბირჟის კავშირის ფორმით, რაც მით უფრო ადვილად ხორციელდება, რაც უფრო მეტად იზრდება სახელმწიფო ვალი და რაც უფრო მეტად უყრიან თავს თავიანთ ხელში აქციონერთა საზოგადოებანი არა მარტო ტრანსპორტს,

არამედ თვით წარმოებასაც და იმავე ბირჟას თავიანთ ცენტრად იხ-
დიან. ამის ნათელ მაგალითს, გარდა ამერიკისა, საფრანგეთის უახლე-
სი რესპუბლიკა იძლევა. და წესიერმა შვეიცარიამაც კი თავისი წვლი-
ლი შეიტანა ამ დარგში. მაგრამ მთავრობისა და ბირჟის ამ ძმური
კავშირისათვის რომ დემოკრატიული რესპუბლიკა სრულიად არაა სა-
ჭირო. ამას ადასტურებს, გარდა ინგლისისა, გერმანიის ახალი იმპე-
რია, სადაც ვერ ვიტყვი, ვინ უფრო მალა ასწია საყოველთაო საარ-
ჩევნო უფლებამ: ბისმარკი თუ ბლანჩედერი. ბოლოს, მქონებელი
კლასი ბატონობს უშუალოდ საყოველთაო საარჩევნო უფლების შემ-
წეობით. სანამ დაჩაგრული კლასი -- ამ შემთხვევაში, მაშასადამე,
პროლეტარიატი -- ჯერ კიდევ არ მომწიფებულა იმდენად, რომ თავი
გაიხთავისუფლოს, იგი, ე. ი. მისი უმრავლესობა, არსებულ საზოგა-
დობრივ წესწყობილებას ერთადერთ შესაძლებელ წესწყობილებად
აღიარებს და პოლიტიკურად კაპიტალისტთა კლასის მაჩანჩალა, მისი
უკიდურესი მემარცხენე ფრთა იქნება. მაგრამ რამდენადაც ეს კლასი
უფრო მწიფდება თვითგანთავისუფლებისათვის, იმდენად იგი ყალიბ-
დება საკუთარი პარტიის სახით, ირჩევს თავის საკუთარ და არა კაპი-
ტალისტების წარმომადგენლებს. ამრიგად, საყოველთაო საარჩევნო
უფლება მუშათა კლასის სიმწიფის მაჩვენებელია. მეტის მოცემა მას
არ შეუძლია და ვერც მოგვემს ვერასდროს ახლანდელ სახელმწი-
ფოში; მაგრამ ესეც საკმარისია. იმ დღეს, როცა საყოველთაო საარ-
ჩევნო უფლების თერმომეტრი მუშების დუღილის წერტილს გვიჩვენ-
ებს. მუშებსაც. ისევე როგორც კაპიტალისტებსაც, ეცოდინებათ, რა
უნდა გააკეთონ.

ამრიგად, სახელმწიფო დასაბამიდანვე როდი არსებობდა. იყვნენ
ისეთი საზოგადოებანი, რომელნიც უიმისოდ ძლებდნენ, რომელთაც
სახელმწიფოზე და სახელმწიფო ხელისუფლებაზე წარმოდგენაც არ
ჰქონდათ. ეკონომიკური განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, რომე-
ლიც აუცილებლად დაკავშირებული იყო საზოგადოების კლასებად
გათიშვასთან, სახელმწიფო ამ გათიშვის გამო აუცილებლობად იქცა.
ახლა ჩვენ სწრაფი ნაბიჯით ვუახლოვდებით წარმოების განვითარე-
ბის ისეთ საფეხურს, როცა ამ კლასების არსებობა არა თუ აღარ
წარმოადგენს აუცილებლობას, არამედ იგი წარმოების პირდაპირ
დაბრკოლებად იქცევა. კლასები ისევე გარდუვალობით გაქრებიან,
როგორი გარდუვალობითაც ისინი წარსულში წარმოიშვნენ. კლასე-
ბის გაქრობასთან ერთად გარდუვალად გაქრება სახელმწიფოც. საზო-
გადობა. რომელიც ახლებურად მოაწყობს წარმოებას მწარმოე-
ბელთა თავისუფალი და თანასწორი ასოციაციის საფუძველზე, მთელ
სახელმწიფო მანქანას იქ მოათავსებს. სადაც მაშინ მისი ნამდვილი
ადგილი იქნება: სიძველეთა მუზეუმში. ჯარასა და ბრინჯაოს ცულის
ვეკრდით.

ამრიგად, ზემონათქვამის მიხედვით, ცივილიზაცია საზოგადოებრივი განვითარების იმ საფეხურს წარმოადგენს, რომელზედაც შრომის დანაწილება, აქედან გამომდინარე გაცვლა ცალკეულ პირებს შორის და ამ ორივე პროცესის გამაერთიანებელი საქონელწარმოება სრულ აყვავებას აღწევს და მთელ წინანდელ საზოგადოებაში გადატრიალებას ახდენს.

წარმოება საზოგადოებრივი განვითარების ყველა წინანდელ საფეხურზე არსებითად საერთო იყო; ასევე მოხმარებაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ პროდუქტები პირდაპირ ნაწილდებოდა უფრო დიდი თუ უფრო პატარა კომუნისტური თემების შიგნით. წარმოების ეს ერთობა ხორციელდებოდა მეტად ვიწრო ფარგლებში, მაგრამ იგი იწვევდა მწარმოებელთა ბატონობას თავიანთი წარმოების პროცესზე და გამომუშაებულ პროდუქტზე. მათ იციან, რა ემართება პროდუქტს: ისინი თვითონ ხმარობენ პროდუქტს, ეს უქანასკნელი არ გადის მათი ხელიდან; ხოლო ვიდრე წარმოება ამ საფუძველზე ხდება, იგი ვერ გაუსწრებს ზრდაში მწარმოებლებს, ვერ წარმოშობს მოჩვენებითს, მათთვის უცხო ძალებს, როგორც ეს ჩვეულებრივად და გარდუვალად ცივილიზაციის ეპოქაში ხდება.

მაგრამ ამ წარმოების პროცესში ნელ-ნელა მკვიდრდება შრომის დანაწილება. იგი ძირს უთხრის წარმოებისა და მითვისების ერთობას, იგი გაბატონებულ წესად ხდის კერძო მითვისებას და ამასთანავე ერთად წარმოშობს პროდუქტების გაცვლას ცალკეულ პირთა შორის: თუ როგორ ხდება ეს, ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ. თანდათანობით საქონელწარმოება გაბატონებული ფორმა ხდება.

საქონელწარმოების პირობებში, ე. ი. ისეთი წარმოების დროს, როცა პროდუქტი უკვე საკუთარი მოხმარებისათვის კი აღარ მზადდება, არამედ გაცვლისათვის, პროდუქტები აუცილებლად ხელიდან ხელში გადადის. მწარმოებელი გაცვლისას თავის პროდუქტს სხვას აძლევს: მან უკვე აღარ იცის, რა დაემართება მის პროდუქტს. როგორც კი მწარმოებლებს შორის შუამავლის როლში ფული და ფულთან ერთად ვაჭარი გამოდის, გაცვლის პროცესი კიდევ უფრო დახლართული, ხოლო პროდუქტების საბოლოო ბედი კიდევ უფრო გაურკვეველი ხდება. ვაჭრები ძალიან ბევრია. და არც ერთმა მათგანმა არ იცის, რას აკეთებს მეორე. საქონელი ახლა არა მარტო ხელიდან ხელში, არამედ ბაზრიდან ბაზარშიც გადადის: მწარმოებლებმა დაკარგეს ბატონობა საკუთარი ცხოვრების პირობების ერთობლივ წარმოებაზე, მაგრამ ეს ბატონობა ვერც ვაჭრებმა მიიღეს. პროდუქტები და წარმოება შემთხვევის ანაბარა რჩება.

მაგრამ შემთხვევითობა მხოლოდ ერთი პოლუსია ურთიერთდამოკიდებულებისა, მის მეორე პოლუსს აუცილებლობა ჰქვია. ბუნებაში, სადაც ასევე თითქოს შემთხვევითობა ბატონობს, ჩვენ უკვე დიდი ხანია აღმოვაჩინეთ ყოველ ცალკეულ დარგში შინაგანი აუცილებლობა და კანონზომიერება, რომელიც ამ შემთხვევითობაში გზას იკაფავს. ხოლო რასაც ბუნების მიმართ ძალა აქვს, იგი საზოგადოების მიმართაც ძალაში რჩება. რაც უფრო ნაკლებად ექვემდებარება რომელიმე საზოგადოებრივი საქმიანობა, მთელი რიგი საზოგადოებრივი პროცესები ადამიანთა შეგნებულ კონტროლს, რაც უფრო აღარ ემორჩილებიან ისინი მის ღალაუფლებას, რაც უფრო წმინდა შემთხვევითი ხასიათის მოვლენად გვეჩვენება ეს საქმიანობა, მით უფრო მეტი ბუნებრივი აუცილებლობით ვლინდება ამ შემთხვევითობაში მისი დამახასიათებელი შინაგანი კანონები. ასეთივე კანონები ბატონობენ საქონელწარმოებისა და საქონელგაცვლის შემთხვევითი ხასიათის მოვლენებზე: ცალკეულ მწარმოებელს და გაცვლის მონაწილეს ისინი უპირისპირდებიან როგორც უცხო, თავდაპირველად როგორც უცნობი ძალებიც კი, რომელთა ბუნება ჯერ კიდევ გულდასმით შესასწავლი და გამოსაკვლევეია. საქონელწარმოების ეს ეკონომიკური კანონები სახეს იცვლიან წარმოების ამ ფორმის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. მაგრამ საერთოდ და მთლიანად ცივილიზაციის მთელი პერიოდი მათი ბატონობის ნიშნით მიმდინარეობს. დღესაც კიდევ პროდუქტი ბატონობს მწარმოებლებზე; დღესაც კიდევ მთელი საზოგადოებრივი წარმოების რეგულირება ხდება არა საერთო მოტიქრებული გეგმის მიხედვით, არამედ იმ ბრმა კანონების მიერ, რომელნიც სტიქიური სიძლიერით მქლავნდებიან, საბოლოოდ კი ვლინდებიან ვაჭრობის პერიოდული კრიზისების ქარტეხილში.

ჩვენ დავინახეთ, რომ წარმოების განვითარების შედარებით ადრინდელ საფეხურზე ადამიანის სამუშაო ძალას შეუძლია საკრძნობლად უფრო მეტი პროდუქტის შექმნა იმასთან შედარებით, რაც მწარმოებლის არსებობისათვისაა აუცილებელი, და რომ განვითარების ეს საფეხური ძირითადად სწორედ ის საფეხურია, რომელზედაც ჩნდება შრომის დანაწილება და პროდუქტების გაცვლა ცალკეულ პირებს შორის. ამის შემდეგ კი დიდხანს აღარ გაუვლია იმ დიდი „ქვეშარბიტების“ აღმოჩენამდე, რომ ადამიანიც შეიძლება საქონელს წარმოადგენდეს, რომ შესაძლებელია ადამიანის ძალაც გაცვლისა და მოხმარების საგანი გახდეს, თუ კი ადამიანს მონად გადააქცევდნენ. ადამიანებს ჯერ ვერც კი მოესწროთ გაცვლის დაწყება, რომ თვითვე გაცვლის საგანი გახდნენ. აქტიური სუბიექტი პასიურ ობიექტად იქცა, — სულ ერთია სურდათ ეს ადამიანებს თუ არა.

მონობის წარმოშობისთანავე, რომელმაც ცივილიზაციის ხანაში

უმალეს განვითარებას მიიღწია, მოხდა საზოგადოების პირველი დიდი გათიშვა ექსპლოატატორულ და ექსპლოატირებულ კლასებად. ეს გათიშვა გრძელდებოდა ცივილიზაციის მთელი პერიოდის განმავლობაში. მონობა ექსპლოატაციის პირველი ფორმაა, რომელიც ანტიკურ სამყაროს ახასიათებს: მას მოსდევს: ბატონყმობა შუა საუკუნეებში, დაქირავებული შრომა კი ახალ ხანაში. ასეთია დამონების ის სამი დიდი ფორმა, რომელიც დამახასიათებელია ცივილიზაციის სამი დიდი ეპოქისათვის; თავდაპირველად აშკარა, ხოლო შემდეგში შენიღბული მონობა ცივილიზაციას მუდამ თან ახლავს.

საქონელწარმოების იმ საფეხურისათვის, რომლითაც ცივილიზაცია იწყება, ეკონომიკურად დამახასიათებელია: 1) ლითონის ფულის და მასთან ერთად ფულადი კაპიტალის, პროცენტისა და მევახშეობის შემოღება, 2) ვაჭრების გაჩენა, რომლებიც შუამავალი კლასის როლს ასრულებენ მწარმოებლებს შორის, 3) მიწის საკუთრებისა და იპოთეკის გაჩენა, 4) მონური შრომის — როგორც წარმოების გაბატონებული ფორმის — წარმოშობა. ოჯახის ახალი ფორმა, რომელიც ცივილიზაციას შეესაბამება და ცივილიზაციასთან ერთად თავის ბატონობას საბოლოოდ ამყარებს, — ეს არის მონოგამია, მამაკაცის ბატონობა დედაკაცზე, და ინდივიდუალური ოჯახი როგორც საზოგადოების სამეურნეო ერთეული. ცივილიზებული საზოგადოების შემაკავშირებელი ძალა სახელმწიფოა, რომელიც ყველა ტიპიურ პერიოდში მხოლოდ და მხოლოდ გაბატონებული კლასის სახელმწიფოს წარმოადგენს და ყველა შემთხვევაში არსებითად ჩაგრული, ექსპლოატირებული კლასის დათრგუნვის მანქანად რჩება. ცივილიზაციისათვის დამახასიათებელია კიდევ შემდეგი: ერთი მხრივ, ის გარემოება, რომ განმტკიცდა დაპირისპირება ქალაქსა და სოფელს შორის, როგორც საფუძველი შრომის მთელი საზოგადოებრივი დანაწილებისა; მეორე მხრივ კი, ის, რომ შემოღებულ იქნა ანდერძი, რომლის შემწეობითაც მესაკუთრეს შეუძლია თავისი საკუთრება განაგოს სიკვდილის შემდეგაც. ეს ინსტიტუტი, რომელიც პირდაპირ ეწინააღმდეგება ძველ გვაროვნულ წყობილებას, ათენში უცნობი იყო სოლონამდე; რომში იგი უკვე აღრევე შემოიღეს, მაგრამ თუ როდის, — ჩვენ არ ვიცით¹; გერმანელებში

¹ ლასალის „შემენილ უფლებათა სისტემის“ მეორე ნაწილი უმთავრესად იმ დებულების გარშემო ტრიალებს, რომ რომელიც ანდერძი ისევე ძველია, როგორც თვით რომი, რომ რომის ისტორიისათვის არასოდეს „არ არსებულა ისეთი დრო, როცა ანდერძი არ სცილნოდათ“, რომ ანდერძი უფრო რომის წინაპერიოდში მიცვალებულის კულტიდან წარმოიშვაო. ლასალს, როგორც მართლმორწმუნე ძველ პეგელელს, რომის სამართლის ნორმები რომაელთა საზოგადოებრივი ურთიერთობიდან კი არ გამოჰყავს, არამედ ნების „სპეკულაციური ცნებიდან, და ამასთან ზემოაღნიშნულ, სრულიად არაისტორიულ მტკიცებამდე მიდის. ეს არც გასაკვირია ისეთ წიგნ-

ის ხუცებმა შემოიღეს იმ მიზნით, რომ პატროსან გერმანელს შესაძლებლობა ჰქონოდა თავისი მემკვიდრეობა დაუბრკოლებლად ეკლესიასათვის ეანდერძნა.

ამ საზოგადოებრივი წყობილების დროს ცივილიზაციამ ისეთი საქმეები გააკეთა, რის გაკეთებაც ძველ გვარონულ საზოგადოებას არასგზით არ შეეძლო. მაგრამ მან ეს იმის შემწეობით მოიმოქმედა, რომ აღამიანთა უმდაბლესი ინსტინქტები და ვნებანი აამოძრავა და ისინი აღამიანის დანარჩენ მიდრეკილებათა ხარჯზე განაევითარა. ცივილიზაციის მამოძრავებელი ძალა მისი გაჩენის მომენტიდან დღემდე სისარბე იყო: მისი ერთადერთი, განმსაზღვრელი მიზანი იყო სიმდიდრე, სიმდიდრე და კიდევ სიმდიდრე, მაგრამ სიმდიდრე არა საზოგადოებისა, არამედ აი ამ ცალკეული სულმდაბალი ინდივიდისა. ხოლო თუ ამ საზოგადოების წიაღში თანდათან ვითარდებოდა მეცნიერება და მეორდებოდა სელოვნების უმაღლესი აყვავების პერიოდები, ეს მხოლოდ იმიტომ ხდებოდა, რომ უამისოდ შეუძლებელი იქნებოდა ჩვენი დროის ყველა მონაპოვარი სიმდიდრის დაგროვების დარგში.

რადგან ცივილიზაციის საფუძველი ისაა, რომ ერთი კლასი მეორე კლასის ექსპლოატაციას ეწევა, ამიტომ ცივილიზაციის მთელი განვითარება მუდმივ წინააღმდეგობაში მომდინარეობს.) ყოველი წინგადადგმული ნაბიჯი წარმოებაში მოასწავებს იმავდროულად ნაბიჯის უკან გადადგმას ჩაგრული კლასის, ე. ი. დიდი უმრავლესობის მდგომარეობაში. ყოველი კეთილდღეობა ერთისა აუცილებელი უბედურებაა მეორისათვის, ყოველი ახალი განთავისუფლება ერთი კლასისა ახალი ჩაგვრაა მეორე კლასისათვის. ამის ყველაზე მკაფიო მაგალითს წარმოადგენს მანქანების შემოღება, რომლის შედეგებიც ახლა საყოველთაოდ ცნობილია. თუ ბარბაროსებში, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ძლიერძლივობით შეიძლებოდა უფლებათა და ვალდებულებათა გარჩევა, ცივილიზაცია ყველაზე გონებაჩლუნგ აღამიანსაც კი ნათლად განუმარტავს მათ შორის არსებულ განსხვავებასა და დაპირისპირებას, როცა იგი ერთ კლასს თითქმის ყველა უფლებას ანიჭებს, მეორეს კი, პირიქით, თითქმის ყველა ვალდებულებას აკისრებს.

მაგრამ ეს ასე არ უნდა იყოს. რაც გაბატონებული კლასისთვის კარგია, კარგი უნდა იყოს მთელი საზოგადოებისთვისაც, რომელთანაც გაბატონებული კლასი თავის თავს აიგივებს. მაშასადამე, რაც უფრო წინ მიდის ცივილიზაცია, მით უფრო იძულებულია იგი სიყვარულის

ში, რომელიც იმავე სპეკულაციური ცნების საფუძველზე იმ დასკვნამდე მიდის, რომ რაღაული მემკვიდრეობის პირობებში ქონების გადაცემა წმინდა მეორეხარისხოვან საქმედ იყო მიჩნეულიო. ლასალს არა თუ სწამს რომელი იურისტების, განსაკუთრებით უფრო ადრინდელი ხანის იურისტების, ილუზია, არამედ მათ იგი ამ მხრივ აქარბებს კიდევ". (ენ გ ე ლ ს ი შე ნ ი შ ე ნ ა.)

საბურველი გადააფაროს მას მაერ აუცილებლობით წარმოშობილ: უკუღმართ მოვლენებს, შეალამანოს ანდა ყალბად უარყოს ისინი, -- ერთი სიტყვით პრაქტიკაში შემოიღოს პირობითი ფარისველობა, რომელიც უცნობი იყო როგორც საზოგადოების პირველყოფილი ფორმებისათვის, ისე ცივილიზაციის პირველი საფეხურებისთვისაც და რომელიც, ბოლოს თავის უმაღლეს წერტილს აღწევს შემდეგი დებულების მტკიცებაში: ჩაგრული კლასის ექსპლოატაციას ექსპლოატატორთა კლასი მხოლოდ და მხოლოდ თვით ექსპლოატირებული კლასის საკეთილდღეოდ ეწევა; ხოლო თუ ექსპლოატირებულ კლასს ეს არ ესმის და აღშფოთებასაც კი გამოთქვამს, ეს ყველაზე საშინელი უმადურობაა კეთილისმოყველთა, ექსპლოატატორთა მიმართ!

ახლა კი, დასასრულ, მოვისმინოთ მორგანის მსჯელობა ცივილიზაციაზე: „ცივილიზაციის დამყარების დროიდან სიმდიდრე ისე უზომოდ გაიზარდა, მისი ფორმები ისე მრავალფეროვანი გახდა, მისი გამოყენება კი ისეთი ფართოა და მას ისე მოხერხებულად მართავენ მესაკუთრეთა ინტერესების სასარგებლოდ, რომ ეს სიმდიდრე, ხალხისადმი დაპირისპირებულ, უძლეველ ძალად იქცა. ადამიანის გონება უმწეო და მოჭადლოებულის დგას თავისი საკუთარი ქმნილების წინაშე. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დადგება დრო, როცა ადამიანის გონება განმტკიცდება სიმდიდრეზე გასაბატონებლად, როცა იგი დაადგენს როგორც სახელმწიფოს დამოკიდებულებას საკუთრებასთან, რომელსაც სახელმწიფო იცავს, ისე მესაკუთრეთა უფლებების საზღვრებსაც. საზოგადოების ინტერესები უეჭველად უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ცალკეულ პირთა ინტერესები, და მათ შორის სამართლიანი და პარმონიული ურთიერთობა უნდა დამყარდეს. მარტოოდენ სიმდიდრის გამოკიდება არ შეადგენს კაცობრიობის საბოლოო დანიშნულებას, თუ კი მხოლოდ პროგრესი კანონი დარჩება მომავლისათვისაც, ისევე როგორც იგი წარსულისათვის იყო. ცივილიზაციის დაწყებიდან განვლილი დრო მხოლოდ მცირედი ნაწილია იმ დროისა, რომელიც კაცობრიობამ განვლო. მცირედი ნაწილი იმ დროისა, რომლის გავლაც მას მომავალში კვლავ მოუწევს. ჩვენ გვემუქრება საზოგა-

¹ თავდაპირველად განზრახვა მქონდა ცივილიზაციის ის ბრწყინვალე კრიტიკა, რომელიც შარლ ფურიეს ნაწერებში გაბნეულად გვხვდება, მორგანისა და ჩემი საკუთარი კრიტიკის გვირგვინით მომეყვანა. სამწუხაროდ, ამისათვის დრო არა მაქვს. ცივილიზაციისათვის მხოლოდ, რომ უკვე ფურიეს მონოგამია და მიწის საკუთრება ცივილიზაციის მთავარ განმსახივებელ ნიშნებად მიიჩნია და რომ მათ იგი უწოდებს მდიდართა ომს ღარიბთა წინააღმდეგ. ასევე ფურიეს აზრებში ჩვენ უკვე ვხედავთ იმის ღრმად გაგებას, რომ ყველა არასრულყოფილ წინააღმდეგობებით გათიშულ საზოგადოებაში ცალკეული ოჯახები (les familles incolières) სამეურნეო ერთეულებს წარმოადგენენ. (ენგელსის შენიშვნა.)

დობის დაღუპვა, როგორც დასრულება იმ ისტორიული სარბიელისა, რომლის ერთადერთ საბოლოო მიზანს სიმდიდრე შეადგენს; ეს იმიტომ, რომ ასეთი სარბიელი თავისივე საკუთარი მოსპობის ელემენტებს შეიცავს. დემოკრატია მმართველობაში, ძმობა საზოგადოების შიგნით, უფლებათა თანასწორობა, საყოველთაო განათლება აკურთხებენ საზოგადოების შემდგომ, უმაღლეს საფეხურს, რომლის დასამყარებლად განუწყვეტლად მუშაობს გამოცდილება, გონება და მეცნიერება. ეს იქნება ძველი გვარების თავისუფლების, თანასწორობისა და ძმობის აღორძინება, — მაგრამ აღორძინება უმაღლესი ფორმით (მორგანი, „ძველი საზოგადოება“, გვ. 552).

დაწერილია ფ. ენგელსის მიერ
1884 წ. მარტსა და ივნისში.
პირველად გამოვიდა ცალკე გამოცემად
ციურხისში 1884 წ.

იბეჭდება
კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის რჩეული
ნაწერების ორტომეულის
ტექსტის მიხედვით
თარგმანი გერმანულიდან

ზ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა 1884 წლის პირველი გამოცემისათვის	3
წინასიტყვაობა 1891 წლის მეოთხე გამოცემისათვის	5
ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა	19
I. ელტურის წინაისტორიული საფეხურები	19
I. ველურობა	19
II. ბარბაროსობა	21
III. ოჯახი	25
IV. იროკეზული გვარი	84
V. ბერძნული გვარი	100
VI. ათენის სახელმწიფოს წარმოშობა	109
VII. გვარი და სახელმწიფო რომში	122
VIII. გვარი ელტებსა და გერმანელებში	133
IX. გერმანელების სახელმწიფოს შექმნა	148
X. ბარბაროსობა და ცივილიზაცია	161

რედაქტორი ა. არბელიძე
მხატვარი ი. დიუნაგორცევა-გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი ე. ფაჩულია
ტექნიკური რედაქტორი ნ. აფხაზაია
კორექტორი ლ. არჩვაძე
გამომშვები ა. სააკაძე

ს პ № 706

გადაეცა წარმოებას 2/VI-78. ხელმოწერილია დასაბუქდად 21/VI11-78.
საბუქდი ქალაქი № 1. 60X90^{1/16}
პირობითი ნაბუქდი თაბახი 11,75. სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 11,25.
ტირაჟი 2000 შუკვ. № 1077
ფასი 50 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, შარტავისუილის ქ. № 5.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის თბილისის წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზირი № 7.

Тбилисская книжная фабрика Государственного Комитета Совета Министров Грузинской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, ул. Дружбы № 7.

Ф. ЭНГЕЛЬС

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ СЕМЬИ, ЧАСТНОЙ
СОБСТВЕННОСТИ И ГОСУДАРСТВА**

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»

Тбилиси, Марджанишвили, 5

1978